

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

Humanitārās fakultātes
XXIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli.
Vēsture XVIII

VĒSTURE: AVOTI UN CILVĒKI

Proceedings of the 24th International Scientific
Readings of the Faculty of Humanities.
History XVIII

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~
2015

Saleniece I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIV zinātniskie lasījumi. Vēsture XVIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2015. 348 lpp.

Redkolēģija / Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) –
atbildīgā redaktore

Sandra Grigaravičiūtė (Lietuvas Edukoloģijas universitāte, Viļņa)

Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Tatjana Kuzņecova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ineta Lipša (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Ilgvars Misāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Valerij Nikuljin (I. Kanta Baltijas Federālā universitāte, Kaļiņingrada,
Krievija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Korektores:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Gaļina Sirica

Tehniskā redaktore:

Iveta Bogdanoviča

Maketētājas:

Vita Štotaka, Marina Stočka

2013. gadā ir noslēgta vienošanās ar “EBSCO Publishing, Inc.” par krājuma “Vēsture. Avoti un cilvēki” elektronisku publicēšanu. Krājuma pilnais teksts būs atrodams “EBSCO Publishing” Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē (Humanities Source International Database), kad uzturētājs būs to pilnībā nokomplektējis.

2014. gada janvārī notika 24. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Zinātniskie lasījumi, kuru laikā vēsturnieki diskutēja par tēmu *Avoti un cilvēki*. Vēsturnieku darba grupā ir izveidojušās noteiktas tradīcijas – pieeju daudzveidība, uzskatu plurālisms un iecietība pret atšķirīgiem viedokļiem. Uz nolasīto ziņojumu pamata kopš 1997. gada iznāk zinātnisko rakstu krājumi. Visi raksti tiek anonīmi recenzēti. Lasītājiem tiek piedāvāts kārtējais zinātnisko darbu apkopojums, kurā dažādu nacionālo historiogrāfijas skolu pārstāvji iedziļinās pagātnes problēmās.

* * *

In January 2014 the 24th Scientific Readings took place at Daugavpils University, the Faculty of Humanities. Historians also actively participated in them. The theme *Sources and People* for several years remains at the point of their opinion intersection. Since 1997 the collected articles based on the papers presented have been issued. All the materials of the Scientific Readings published testify that some certain traditions have been formed in the workgroup of historians: the variety of approaches, the pluralism of opinions and tolerance to different points of view. Papers are peer-reviewed.

SATURS / CONTENTS

Тамара Абросимова	
Первая мировая война в восприятии российского общества ...	9
Людмила Алиева	
Образ Ленина как ресурс тоталитаризации российского крестьянства в 1920-е гг. (по материалам Псковской и Новгородской губерний)	16
Татьяна Бартеле	
Русская пресса о национальном вопросе на I Всероссийском съезде по народному образованию	22
Edgars Ceske	
Teodors fon der Rops un viņa ceļojuma piezīmes uz Dienvidfranciju, Spāniju, Portugāli, Gibraltāru, Itāliju un Sicīlijas salu (1802–1804)	33
Ineta Didrihsone-Tomaševska	
Emīla Dēliņa darbība Latvijas konsulātā Melburnā (1979–1991)	42
Евгений Гребень	
Выжить любой ценой: стратегии выживания гражданского населения в условиях нацистской оккупации Беларуси	50
Sandra Grigaravičiūtė	
Lithuanian Consulates in Soviet Russia / the Soviet Union, 1921–1923	58
Майя Гризане	
Отчёты Свято-Владимирского братства как источник информации об отношениях старообрядцев и православных Динабургского уезда в конце XIX века	75
Борис Ильин	
Колхозно-совхозные театры Вологодской области РСФСР в 1935–1951 гг.	83
Галина Яковлева	
Написание автобиографий членами РКП (б) периода партийной чистки 1921 г. как особый вид социальной практики	91
Gintautas Jakštys	
The First Lithuanian Peacekeeper 1st Lt. Normundas Valteris Who Perished during the International Mission	100

Oļegs Jermolājevs	
Latvijas Baptistu draudžu savienības Garīgais seminārs (1922–1940)	106
Ēriks Jēkabsons	
Amerikas Sarkanais Krusts Daugavpili 1920. gadā: darbības pirmais posms	115
Felix Köther	
Die Sankt Petersburger Akademiekalender als deutschsprachige Transfermedien russischer Zeit-, Raum- und Herrschaftsordnung. Anmerkungen zum “St. Petersburger Kalender” (1728–1897)	123
Andris Kupšāns	
Zemnieku brīvlatīšanas problemātika Latvijas 20. gs. 20.–30. gadu vēsturnieku darbos	135
Toms Ķikuts	
Vidzemes guberņas pagastu valžu anketēšana senatora N. Manaseina revīzijas vajadzībām (1882–1883): avota izmantošanas iespējas	143
Сигитас Лужис	
Брахиграфия в латинице Литвы: влияние латинской традиции на польскую и литовскую письменность	152
Руслана Марценюк	
Украино-латвийские дипломатические отношения (1917–1921 гг.)	163
Arturs Medveckis	
Daugavpils un Liepājas krustpunkti akadēmiskā personāla biogrāfiskās pētniecības avotos	173
Zane Melāne	
Augstākās izglītības sovietizācija Latvijā (1944–1959): historiogrāfisks apskats	185
Евгения Назарова	
Н.А. Рубакин и его латышские ученики	196
Zane Nemme	
Nāves iemesli Lielvārdes-Jumpravas draudzē 1834.–1850. gados	205

Иван Петров

- Автокефалистское движение в православных приходах
Балтии в 1940–1945 гг.: новые источники и старые
проблемы 215

Сергей Пивоварчик

- Фортификационное обеспечение западной границы
Российской империи в XIX – начале XX вв. 223

Tālis Pumpuriņš

- Arheologs, muzeju darbinieks un skolotājs Pēteris Stepiņš 230

Andis Rasums

- Nacistiskās Vācijas militārā izlūkdienesta *Abwehr* darbība
Latvijā (1944–1945): LPSR Valsts drošības komitejas
krimināllietu materiāli 239

Alberts Rokpelnis

20. gadsimta 30. gadu latviešu populārās mūzikas dziesmu
teksti kā vēstures avots: Brāļu Laivinieku piemērs 249

Ирена Саленице

- Вопросы школы Латвийской ССР в документах Отдела
школ ЦК ВКП(б) 1940–1946 гг. 258

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosinija)

- Klosteru slēgšana LPSR Ņ. Hruščova īstenoto reliģijas
vajāšanu laikā 267

Henrihs Soms

- Krievu armijas virsnieka V. Medvedeva 1915. gada zīmējumu
albums – vēstures avots Daugavpils apkārtnes izpētē 275

Simonas Strelcovas

- The Horizons of Everyday Life History: The Case of Šiauliai
Suburb 284

Vitālijs Šalda

- Jautājumā par Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās
strādnieku organizācijas izveidi 291

Алексей Варфоломеев, Александр Иванов

- Концепция интеллектуального мобильного приложения
для локального исторического туризма 303

Арунас Вишняускас

- Идея литовско-латышского совместного государства
Йонаса Шлюпаса и ее истоки 310

Манвидас Виткунас

- Особенности военной тактики повстанцев 1863—1864 годов
в Литве 318

Роберт Завиша

- Война и революция. Ириней Плятер-Зибег (1896—1946)
и его латвийские воспоминания 330

Agnieszka Wiczorek

- From Warsaw to Ilūkste: about Mikołaj Siemieński's
inspection visit of 1788 340

- Ziņas par autoriem / Authors** 346

Тамара Абросимова

Первая мировая война в восприятии российского общества

Ключевые слова: война, армия, пропаганда, патриотизм, демократизация

Советской историографией были сформированы стереотипы восприятия Первой мировой войны как несправедливой, империалистической и захватнической. Только сейчас российскими историками предпринимаются попытки более глубоко понять и изучить это грандиозное событие, обращаясь к изучению индивидуального поведения и восприятия очевидцами событий тех лет.

Россия держалась достойно, но, к сожалению, испытание войной не выдержала. Предполагалось, что эта война объединит страну для решения важнейших задач защиты государственности, не даст возможность аннулировать результаты трёхсотлетней истории Российской империи. Но война только усилила глубокий внутренний раскол в обществе.

Пророческой оказалась мысль, изложенная в записке министра П.Н. Дурново (1845–1915) императору Николаю II в преддверии войны, где речь шла о смертельной опасности для России ведения военных действий. Этот сюжет подробно исследован российскими историками Р.Ш. Ганелиным и М.Ф. Флоринским (Ганелин, Флоринский 1997, 7–8). Против войны высказывались известные люди того времени. Достаточно назвать двух российских государственных деятелей, которым судьба России была не безразлична, — П.А. Столыпина (1862–1911), и С.Ю. Витте (1849–1915).

Царское правительство прекрасно понимало, что Россия не готова к войне. Предпринимались усилия, чтобы не втянуть Россию в нее. Для решительного столкновения с Германией и Австро-Венгрией необходима была отсрочка хотя бы до 1916–1917 гг., когда ожидалось выполнение программ по усилению армии и флота, разработанных в 1913 году. Но надежды на разработанные Генштабом планы быстрого разрешения конфликта с Германией, давление со стороны западных союзников, уступка представителям «партии войны» из военно-промышленных кругов и, главное, геополитические интересы России (невозможность потерять прибалтийские приобретения Петра I, а на юге — черноморские владения до Крыма) и другие обстоятельства заставили Николая II принять

непростое решение о вступлении в войну. Это не было бездумным самопожертвованием. Россия защищала себя, свои национальные интересы.

Большинство политических сил поддержало войну и включилось в патриотическую пропаганду. Многие рассматривали войну со стороны России как оборонительную и справедливую, видя в ней реальную угрозу целостности и культурной самобытности страны, надеясь, что с уничтожением германского милитаризма с войнами будет покончено навсегда.

Публикаций, посвященных непосредственно целям войны, было сравнительно немного. Они появлялись на страницах газет «Утро России», «Речь», «Биржевые ведомости», в некоторых других изданиях. В них разъяснялась необходимость для России укрепления стратегических позиций, усиления своего политического и экономического влияния и защиты малых народов. Дальнейший экономический и культурный прогресс России рассматривался большинством только как следствие успешного завершения войны, поэтому лозунг «Война до победного конца» получил поддержку в обществе.

Патриотический подъем был бесспорен. Не случайно первоначально эту войну называли второй Отечественной войной. Через месяц после начала войны фирма «Фильмотека» выпустила фильм под названием «Священная война». Одновременно русские литераторы организовали специальный выпуск «Библиотеки Великой войны», в которую вошли работы известных авторов (Варустина 1999, 75).

В крупных городах отмечалось огромное количество манифестаций и шествий в поддержку войны. Проходили молебны о победе над врагом и во здравие призванных на фронт. Повсеместно собирались жертвования в помощь солдатам и их семьям. Тысячами копий тиражировались лубочные картинки и патриотические плакаты, высмеивавшие немцев. Были отмечены немецкие погромы. На волне антигерманских настроений Санкт-Петербург был переименован в Петроград. Многие записывались на военную службу или шли на завод делать снаряды. Призывные пункты были переполнены. Среди добровольцев были В. Вересаев (1867–1945), С. Черный (1880–1932), Б. Савинков (1879–1925) и др. Многие девушки работали в госпиталях и санитарных поездах. Пример подавала императрица Александра Федоровна (1872–1918) и ее старшие дочери Ольга (1895–1918) и Татьяна (1897–1918), проводившие многие часы в госпиталях, помогая раненым.

Солдаты писали родным с фронта письма, в которых одновременно с обсуждением домашних событий речь шла о готовности сражаться до

последнего и умереть за веру и отчизну, при этом забывались и тяготы военной службы, и нехватка провизии, и тяжёлые условия, в которых проходили боевые действия.

С началом войны, казалось, были забыты старые обиды и распри, исчезали разногласия между социальными группами, между властью и обществом. Представители политической оппозиции, от князя Г.Е. Львова (1861—1925) до А.Ф. Керенского (1881—1970) и Г.В. Плеханова (1856—1918), провозгласили свое примирение с царизмом. Так, в воззвании кадетского ЦК, опубликованного в «Русских ведомостях», указывалось: «Каково бы ни было наше отношение к внутренней политике правительства, [...] прямой долг — сохранить нашу родину единой [...] и неразделённой и удержать за ней то положение в ряду мировых держав, которое оспаривается у нас врагами. Отложим же внутренние споры, не дадим ни малейшего повода надеяться на разделяющие нас разногласия и будем твердо помнить, что теперь первая и единственная задача наша — поддержать борцов верой в правоту нашего дела, спокойной бодростью и надеждой на успех нашего оружия» (Воззвание кадетского ЦК 1914).

Избранная тактика оппозиции по отношению к царскому правительству базировалась на уверенности, что война продлится недолго, не более 9 месяцев. Прогнозы прессы были оптимистичны, писалось о высоком качестве русских орудий и боеспособности войск, о стабильном финансовом положении державы, о поддержке союзников, всё это вселяло надежду на быструю победу. «Конечно, — отмечал В.Д. Набоков (1869—1922), — никто из политических деятелей не отдавал и не мог себе отдавать отчёт в том, во что Европу превратит война и что она сделает с Россией. И прежде всего, ни один человек на свете не поверил бы, если бы ему сказали в 1914 году, что тогдашние тринадцатилетние дети окажутся участниками войны, что через четыре года она будет в полном разгаре и что к этому времени будет мало надежды на сколько-нибудь близкий её конец» (*Архив русской революции* 1991, 53). Вместо быстрой и скорой победы до рождественских праздников 1914 года реальностью стала тяжёлая кровопролитная война.

Как только выяснилось, что война затягивается (первые известия о неблагоприятии на фронте стали приходить в Россию в январе 1915 года), энтузиазм, вызванный войной, стал проходить. Возникло множество непредвиденных трудностей: в войсках не хватало оружия, патронов и снарядов, фуража. За это пришлось расплачиваться жизнями и кровью русских офицеров и солдат. Раненные и приезжавшие в отпуск солдаты

жаловались на плохое обмундирование, холод и жестокое обращение офицеров. В тылу и на фронте поползли слухи об измене в «верхах», о связи Распутина с царицей, о сверхприбылях и коррупции. Эти слухи наносили непоправимый ущерб авторитету царя. Они были очень упорны и, что всего хуже, комментировались среди нижних чинов с фантастическим преувеличением. Всё это заметно охладило те патриотические чувства, которые, казалось бы, сплотили все слои населения России в начале войны. В обществе росло разочарование в возможностях правительства, оказавшегося беспомощным для ведения длительных кровопролитных военных действий с сильным, воинственным и энергичным противником.

К этому времени стало ясно, что примирение с правительством невозможно. Кадеты выдвинули идею создания правительства “народного доверия”, считая, что привести страну к победе может только сильная, твёрдая и деятельная власть. Вокруг этой идеи сплотилось большинство думских фракций, кроме крайне правых и крайне левых. В Думе была создана межпартийная коалиция, получившая название *Прогрессивного блока*. Борьба с правительством была возобновлена. Авторитет власти резко упал. Политически активная часть общества в доверии правительству отказала.

Затяжная война значительно снизила уровень жизни. Из-за сокращения объёма производства в стране не хватало товаров первой необходимости. Ощущался нарастающий топливный и транспортный кризис. Повышение налогов и сборов вызывало у народа ощущение, что у него отнимают последнее. Денег катастрофически не хватало. С фронта офицеры и солдаты забрасывали правительство письмами о бедственном положении своих семей, оставшихся в тылу и «живущих впроголодь». Эти трудности народ волновали гораздо больше, чем «непонятная» война, которая превращалась во что-то повседневное, просто мешающее обычной жизни. М.М. Пришвин (1873—1954), посетивший фронт в феврале 1915 года, был глубоко потрясён увиденным и не мог привыкнуть, почему в тылу пришлось видеть людей, «в большинстве случаев рассуждающих о какой-нибудь частности» (Пришвин 1990, 70). Народом война стала восприниматься как нечто ненужное и навязанное.

По мнению государственного руководства, в сложившейся ситуации жизненно важной задачей было объединить все силы, организовать все ресурсы гигантской страны, пытаться сохранить и поддержать возникшие с началом войны в народе чувства национального единства и патри-

отизма, направить все усилия на ведение войны. Нужна была идея, способная сплотить общество на максимально длительный срок. Власти не смогли предложить такую идеологию. Вместо этого как левые, так и правые политические силы страны противостояли правительству, дискредитируя монарха, генералов. При таком раскладе сил было практически невозможно победить. Только с марта по октябрь 1917 года в отставку было отправлено 374 генерала. Пропагандистская работа в пользу продолжения войны значительно ослабла. Через год после начала войны даже лубочная литература, посвящённая военной тематике, практически исчезла с прилавков (Хелман 1999, 312). Кино, школа, церковь, театр не занимались пропагандой военных усилий страны. Для политических сил, преследующих свои интересы, такая пропаганда становилась не главной. Власти также уделяли пропагандистской работе слишком мало внимания. Возможно, следовало через все имеющиеся каналы доносить до населения мысль о том, что война касается всех и каждого, что всё должно работать на победу. Вместо этого в газетах можно было увидеть только скудную хронику военных событий, тонувшую в бессмысленной рекламе. Ни слова об усилиях, прилагавшихся для достижения каждой победы на фронте, ни слова об обычном человеке. А необходимо было просто правдиво рассказать о солдате на войне, о самой войне со всей её трагедийностью, что не могло бы оставить читателей равнодушными. Народ должен был чувствовать себя не гарниром к основному блюду, которое где-то «жарится», а участником событий.

Сохранившиеся воспоминания, дневники, письма свидетельствуют об одинаковом восприятии событий их авторами: патриотический подъём с началом войны, затем тема войны пропадает и возникает опосредованно в форме критики власти к концу 1916 года и в начале 1917 года из-за резкого ухудшения экономического положения и перебоев в снабжении.

В ситуации войны нужно было максимально ограждать армию от политического влияния. Но картина была совершенно противоположной. Партии постоянно отправляли агитаторов в войска. Политические дискуссии, особенно в период с февраля по октябрь 1917 года, только деморализовывали армию. В антивоенной пропаганде усердствовали большевики и эсеры, разлагавшие армию изнутри. Не стоит преувеличивать их влияния, однако усталость от войны, умноженная на антивоенную пропаганду, привели к тому, что солдаты и младшее офицерство начали отказываться от ведения боёв, участились случаи неподчинения приказам и дезертирства. Избивались и арестовывались офицеры, служив-

шие на командных должностях (Абросимова, Черняев, Рабинович 2013, 12). Усилились пораженческие настроения. Солдаты добровольно сдавались в плен, сознательно получали ранения, лишь бы им вернуться домой. Всё чаще стали происходить случаи стихийного братания с солдатами противника, в которых фронтовики видели обычных людей, в силу обстоятельств оказавшихся в окопах с противоположной стороны поля боя.

Если до Февральской революции антивоенные выступления не носили массового характера, то после свержения самодержавия вседозволенность захлестнула русскую армию как, впрочем, и всю Россию. Боевой дух солдат был уничтожен. Вкусившие бескрайнюю демократизацию армии солдаты не хотели продолжения войны, на смену патриотическому настрою начала войны пришли усталость и равнодушие. Ненависть к внешнему врагу постепенно угасала, а на её место пришло неприятие собственной власти. Если учесть нестабильность в обществе, исход войны был предопределён. В конечном итоге война серьёзно изменила состав армии, настроения в ней, ослабила позицию самодержавия и приблизила революцию.

Список источников и литературы:

- Абросимова Т.А., Черняев В.Ю., Рабинович А. (2013) *Петербургский комитет РКП(б) в 1918 г. Протоколы и материалы заседаний*. Санкт-Петербург: Филологический факультет, Факультет свободных искусств и наук Санкт-Петербургского государственного университета. 557 с.
- Архив русской революции*. (1991) Т. 1–2. Изд. Г.В. Гессен. Москва: Терра-Политиздат. 225 с.
- Варустина Е.Л. (1999) Выступление в дискуссии. В кн.: *Россия и первая мировая война (материалы международного научного colloquium)*. Отв. Ред. Н.Н. Смирнов. Санкт-Петербург: Издательство Дмитрий Буланин. С. 56
- Воззвание кадетского ЦК. (1914) *Русские ведомости*, 22 июля.
- Ганелин Р.Ш., Флоринский М.Ф. (1997) Российская государственность и Первая мировая война. В кн.: *Февральская революция: от новых источников к новому осмыслению*. Отв. ред. П.В. Волобуев. Москва. С. 399.
- Пришвин М.М. (1990) *Дневники*. Москва: Правда. 480 с.
- Хелман Б. (1999) Первая мировая война в лубочной литературе. В кн.: *Россия и первая мировая война (материалы международного научного colloquium)*. Отв. ред. Н.Н. Смирнов. Санкт-Петербург: Издательство Дмитрий Буланин. С. 562.

Tamāra Abrosimova

Pirmais pasaules karš Krievijas sabiedrības uztverē

Atslēgas vārdi: karš, armija, propaganda, patriotisms, demokratizācija

Kopsavilkums

Nepietiekama uzmanība Pirmā pasaules kara perioda izpētei ir novedusi pie izkropļojumiem Krievijas sabiedrības apziņā. Karš pastiprināja dziļo iekšējo šķelšanos sabiedrībā. Kara sākumā Krievijas politisko spēku vairākums iesaistījās patriotiskajā propagandā, patriotiskais pacēlums nebija noliedzams; vēlāk varas autoritāte strauji pazeminājās. Atmiņas liecina par asu varas kritiku 1916. gada beigās, kad pieauga pretkara noskaņojums, karš novājināja patvaldību un aktualizēja revolūcijas ideju.

Tamara Abrosimova

The First World War and Its Public Perception in Russia

Key words: war, army, propaganda, patriotism, democratization

Summary

A lack of attention to studying the First World War has caused inaccurate perceptions about the War in the mind of the public. The War was supposed to unite the country but in contrast it polarized the country. Despite the fact that Russia was trying to maintain its dignity, it could not deal with the War challenges. Most political forces were involved in patriotic propaganda and patriotic mood in the society was visibly noticeable. However, the War took longer than expected and the initial enthusiasm became feeble. The reputation of the people who were in a position of power significantly decreased. The War had become a habit. Memoirs indicate criticism of the government by the end of 1916. Anti-military tensions had become more noticeable. The War had decreased Absolute Monarchy and made Revolution closer.

Людмила Алиева

Образ Ленина как ресурс тоталитаризации русского крестьянства в 1920-е гг. (по материалам Псковской и Новгородской губерний)¹

Ключевые слова: Ленин, приговоры сельских сходов, крестьянство, Псковская губерния, Новгородская губерния, тоталитаризация

21 января 2014 года исполнилось 90 лет со дня смерти Владимира Ильича Ленина (1870—1924). Его фигура до сих пор вызывает неоднозначную реакцию, оценки его личности и исторической роли амбивалентны. Несомненно, однако, что в результате деятельности этого человека изменилась не только Россия, но и весь мир.

Российская социал-демократическая рабочая партия большевиков, захватив власть в октябре 1917 года, имела только общее представление о предстоящей деятельности. Поскольку не было тщательно разработанного плана достижения «светлого будущего», многое зависело именно от лидера, способного повести за собой. Таковым на тот момент и являлся В.И. Ленин. Однако примерно с марта 1923 года Ленин утрачивает свое политическое влияние в связи с болезнью, что было чревато для новой власти утратой достигнутых позиций, доверия и взятого темпа деятельности. Не желая терять столь значимый политический фактор, еще при жизни В.И. Ленина партийное руководство использовало его образ как ресурс для строительства государства нового типа (Энкер 1992, 197).

В соответствии с формулой К. Маркса о том, что бытие определяет сознание, изменение бытия должно было повлечь за собой изменение сознания автоматически или, в случае необходимости, при небольшом давлении. Изменение «бытия» означало, прежде всего, слом старой государственной, экономической, социальной системы. Один из наиболее мощных разрушительных ударов наносился, безусловно, обществу,

¹ Статья подготовлена при поддержке Российского гуманитарного научного фонда (проект № 14-11-60001) и Государственного комитета Псковской области по культуре.

мишенью в котором стали все человеческие связи, составляющие общественную ткань, — религиозные, семейные, а также историческая память и язык. Для строительства государства нового типа нужен был человек нового типа, который должен был ощущать себя клеточкой государственного организма. И в рамках данного строительства шла систематическая, планомерная атомизация общества, лишение индивида традиционных или выбранных им самим связей, замена их связями, выбранными для него, одобренными государством. Человек оставался лицом к лицу, один на один со всей мощью государства. Только «влившись в коллектив», став каплей «массы», можно было спастись от пугающего одиночества.

Анализ текстов нескольких приговоров² сельских сходов и протоколов общих собраний граждан деревень Псковской и Новгородской губернии 1920-х годов, в которых отражено содержание выступлений коммунистических агитаторов перед крестьянами (ГАНИНО. Ф. 128. Оп. 1. Д. 416. Л. 2, 3; ГАПО. Ф. Р-140. Оп. 1. Д. 5. Л. 2—3), позволяет получить представление о формирующемся культе В.И. Ленина как системообразующем элементе возникающего в СССР тоталитарного режима.

Владимир Ильич Ленин в текстах называется и просто «Ленин», и «Ильич». Обращение по отчеству, то есть особым образом оформленному имени отца, в выступлениях агитаторов было призвано подчеркнуть не только уважение к Ленину и дружеское к нему расположение, но и его близость народу. Такого рода обращение, широко распространенное в крестьянском обиходе, было доступно для понимания крестьян и приближало В.И. Ленина к их среде.

² Приговор сельского схода — это скрепленное личными подписями письменное решение крестьянского схода, носящее публично-правовой характер и состоящее из трех частей: 1) преамбулы, в которой указывались дата и место созыва схода, часто поименный состав участников; 2) основной части с указанием причины созыва схода и обсуждаемых вопросов; 3) результативной, содержащей формулировку решений. См.: Алиева Л.В. Приговоры сельских сходов как источник по истории крестьянской поземельной общины 1920-х гг. *Молодежь — науке. Тезисы докладов научной конференции аспирантов и студентов ПГПИ*. Псков: ПГПИ, 2004. С. 54—55; Алиева Л.В. Корпус источников по истории крестьянской поземельной общины Северо-Запада России 1920-х гг. *Актуальные проблемы источниковедения: материалы международной научно-практической конференции к 135-летию со дня рождения В.И. Пичеты, Минск-Витебск, 9—11 октября 2013 г.* Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2013. С. 236—238.

В выступлениях агитаторов перед крестьянами упоминались различные ипостаси В.И. Ленина. Он — «вождь угнетенных всего мира», «великий вождь», «учитель трудящихся», «Великий Учитель». Ленин многолик, он един в нескольких лицах. Он — вождь, то есть правитель и предводитель всех угнетенных всего мира. Он — учитель, то есть он воспитывает и обучает своих подопечных, трудящихся, везде и всегда сопровождает их с целью более успешного вхождения в общество нового типа.

Фигурирует в документах еще и «Коллективный Ленин». Что такое «Коллективный Ленин»? «Коллективный Ленин» — это Коммунистическая партия большевиков. Партия — это наследник Ленина. Именно партия получает в наследство имущество (в широком смысле — страну), верховную власть и является продолжателем идей Ленина.

Следует отметить, что вопрос о наследнике В.И. Ленина стоял весьма остро как до, так и после его смерти. Это отчетливо проявилось в ожиданиях или опасениях смены власти и порядка в связи со смертью В.И. Ленина. Так как партия в значительной мере «держалась» на харизме Ленина, его болезнь и уход из политики вызвали в «верхах» страх ослабления партии и ее авторитета в народе. Траурные мероприятия и сочувствие масс к умершему были максимально использованы партийным руководством для укрепления позиции партии. Во всей стране нельзя было найти человека, который смог бы соответствовать его величию и стал бы подлинным преемником не только официально и фактически, но и в сознании масс. Сопоставлены по своему величию могли быть, пожалуй, только Ленин и партия. Поэтому в выступлениях агитаторов образ Ленина неотделим от Коммунистической партии. Понятие «Коммунистическая партия» персонифицировалось в имени вождя. Именно на укрепление связи имени Ленина с партией были направлены усилия партийного руководства и агитаторов (Великанова 1994, 181). Как в связи с этим не вспомнить творчество В. В. Маяковского (1893–1930), который даже подчеркнул генетическое родство «близнецов» — Ленина и партии, родной «матерью» которых выступает история:

Партия и Ленин —
 близнецы-братья —
кто более
 матери-истории ценен?
мы говорим Ленин,
 подразумеваем —
 партия,

мы говорим
партия,
подразумеваем —
Ленин
(Маяковский 1957, 267).

Агитаторы призывали участников сельских сходов чтить заветы Ильича и проводить их в жизнь, что напрямую связано с реализацией планов партии и правительства. Особые акценты в выступлениях делались на таких заветах: «К 10-й годовщине Советской власти не должно быть ни одного неграмотного»; «Смычка города с деревней — основа мощи Советской власти»; «Берегите боеспособность Красной Армии как зеницу ока»; «Кооперация есть прямой путь к социализму». Именно их реализация являлась задачей первостепенной важности для правительства в 1920-е годы, поэтому понятно фигурирующее в тексте уточнение, опять-таки со ссылкой на В. И. Ленина, что слова не должны расходиться с делом.

Сформулированные агитаторами задачи целевой аудитории, в нашем случае — крестьянства, зафиксированы в текстах протоколов весьма конкретно: **должны** чтить, **должны** твердо идти, **твердо** смотреть, приложить **все** усилия, проявить **полное** и **единодушное** участие в управлении. В целом для выступлений характерна категоричность (ГАПО. Ф. Р-140. Оп. 1. Д. 5. Л. 2—3).

Воздействуя на сферу сознания крестьян, необходимо было предусмотреть и возможные варианты отторжения призывов партии. В выступлениях агитаторов те, кто «не следует призывам и не чтит заветы Ильича», объявлялись «несознательными», что не только выделяло их из общей массы, но и грозило наказанием. Выступающие не случайно отмечали количество присутствующих на собрании: если на собрании мало крестьян, значит, мало еще сознательных, значит, необходимо усилить пропаганду и предотвратить возможное выражение недовольства, в том числе и путем запугивания. Не случайно в тексте вспоминается Кровавое воскресенье и указывается на то, что истории известно много восстаний, но они не привели к желанной цели. Такого рода постановка вопроса практически обрекала участников собраний на единогласное принятие резолюции, хотя по ходу заседаний со стороны крестьян задавались весьма «неудобные» для агитаторов, но насущные для них самих вопросы: о цене на хлеб, о доступности леса и принципах его распределения.

Все векторы обработки человеческого материала соединялись в 1920-е г. в единое направление: воспитание убеждения в том, что партия (как и

Ленин) всюду, что она — все, что без нее нет ничего. Это позволяло планировать полное подчинение человека нуждам власти путем контроля всех форм его жизнедеятельности, позволяло «заминировать» все выходы из тоталитарной системы. Подменяя идеи, желания, слова, она подавляла личностные стремления и установки, но при этом позволяла воспитывать «нового человека» и строить новое государство.

Список источников и литературы

Государственный архив новейшей истории Новгородской области (далее — ГАНИНО). Ф. 128 (Новгородский окружком ВКП(б)).

Государственный архив Псковской области (далее — ГАПО). Ф. Р-140 (Рашневский сельсовет Псковского района и его исполком).

Великанова О.В. (1994) Образ Ленина в массовом сознании. *Отечественная история*, № 2: 177—186.

Маяковский В.В. (1957) Владимир Ильич Ленин. В кн.: *Полное собрание сочинений*. Т. 6. Москва: Государственное издательство художественной литературы. С. 231—310.

Энкер Б. (1992) Начало становления культа Ленина. *Отечественная история*, № 5: 191—205.

Ludmila Aļijeva

Ļeņina tēls kā krievu zemniecības totalitarizācijas resurss 1920. gados (pēc Pleskavas un Novgorodas guberņu materiāliem)

Atslēgas vārdi: Ļeņins, ciema saietu lēmumi, zemniecība, Pleskavas guberņa, Novgorodas guberņa, totalitarizācija

Kopsavilkums

Rakstā izklāstīti 20. gadsimta 20. gadu Pleskavas un Novgorodas guberņu lauku kopienu lēmumu un ciemu iedzīvotāju kopsapulču protokolu analīzes rezultāti. Šajos tekstos atspoguļotas komunistisko aģitatoru uzstāšanās atsevišķu ciemu iedzīvotāju priekšā. Dokumentu analīze ļauj gūt priekšstatu par V. Ļeņina kulta kā sistēmas elementa rašanos PSRS totalitārā režīma veidošanas laikā.

Lyudmila Alieva

**Lenin's Image as a Resource for Totalitarization of
the Russian Peasantry in the 1920s
(according to materials of Pskov and Novgorod provinces)**

Key words: Lenin, village gathering verdict, proceedings of villagers' meetings, peasantry, Pskov province, Novgorod province, totalitarization

Summary

The article presents the results of the analysis of village gathering verdicts and proceedings of citizens' general meetings in some villages of Pskov and Novgorod provinces in the 1920s. These texts contain the speeches of communist agitators in front of the inhabitants of some villages. The analysis of the documents lets us to get idea of the emerging Lenin's image as a backbone element of the totalitarian regime arising in the Soviet Union.

In studied primary sources Vladimir Ilyich Lenin is called in two ways: 1) according to his last name, i.e. "Lenin", or 2) according to his patronymic, i.e. "Ilyich". Using of Lenin's patronymic in the speeches of Bolshevik agitators was intended to highlight the respect for Lenin's person and his closeness to the common people. Such a manner of address was widespread in everyday Russian peasants' life, easily understood by them, and made Lenin's image much closer and more familiar.

In agitators' speeches designed for peasants we can find different epithets of Lenin. He is "the leader of the oppressed people of the world", "great leader", "teacher of working-people", "Great Teacher". Lenin has many hypostases. He seems to appear in many persons.

In several documents we have also found an interesting designation of the "Collective Lenin". "Collective Lenin" is the Russian Communist Party of Bolsheviks (RCP(b)). Hence, throughout the Soviet Russia (and even the world) it was impossible to find a man comparable to Lenin. Only the Communist Party could be compared to Lenin because of his greatness. Therefore, in the speeches of agitators Lenin's image is inseparable from the Communist Party.

In the 1920s all vectors of handling mass consciousness joined in a single direction of propagation of the belief that the Communist Party (like Lenin) is everywhere, that it is everything, and that there is nothing without it.

Татьяна Бартеле

Русская пресса о национальном вопросе на I Всероссийском съезде по народному образованию

Ключевые слова: съезд, народное образование, родной язык, инородческая школа

С 23 декабря 1913 года (5 янв. 1914) по 3 января (16 янв.) 1914 года в Петербурге проходила работа Первого Всероссийского съезда по народному образованию. Интерес работников образования к нему был очень большой. На съезд, по разным подсчетам, прибыло до 7 тысяч делегатов со всех концов Российской империи.

Е.А. Звягинцев в журнале «Вестник воспитания» писал, что, «сойдя с плоскости узкоспециальных педагогических вопросов и перейдя на почву общественно-педагогическую, съезд привлек к себе и общественный интерес» (Звягинцев 1914, 69). Его ход и решения активно освещались в прессе. Об отражении работы съезда в латышской прессе автор уже писала (Bartele 2009). На съезд было допущено 163 журналиста. Они представляли издания различного политического направления (*Краткие сведения* 1914, 70). Для раскрытия поставленной темы автор изучила публикации нескольких газет и журналов. Среди газет это кадетская «Речь», правые «Земщина» и «Новое время». Журналы представлены официальным «Журналом министерства народного просвещения», близкой к кадетам общепедагогической «Русской школой», кадетской «Русской мыслью», научно-популярными журналами демократического направления для родителей и воспитателей «Вестник воспитания» и «Земство и народное образование», а также большевистским журналом «Просвещение».

Материалы отличаются как по объему, так и по содержанию. Если журналы публиковали более или менее полные обзоры работы съезда, приводили принятые на нем резолюции, то газеты помещали ежедневные сообщения о деятельности съезда и отдельных его секций. Значительная часть публикаций содержала оценки произошедшего события. Автор обнаружила 6 заметок и приветственную телеграмму императора Николая II, опубликованных в «Речи», 7 публикаций в «Земщине» и 14 в «Новом времени». Названные журналы опубликовали по одной статье.

Работа съезда проходила в 5 секциях (организация начальной школы, общие вопросы воспитания и обучения, подготовка учителей, вопросы врачебно-педагогические, методы преподавания) и 3 комиссиях (по хозяйственным вопросам, по образованию в местностях с «инородческим» населением, по школам повышенного типа) (*Краткие сведения* 1914, 70).

Съезды представителей различных профессий вообще-то не были редкостью для российской столицы. Только в это же время в ней проходило еще десять съездов и совещаний (*Новое время* 1913, 15(28) дек., 7). Однако учителя, съехавшиеся на съезд по народному образованию, как видно, сильно отличались от остальных. «Речь» отметила, что «чем-то чуждым Петербургу, несомненно, веет от этой трудовой массы, понаехавшей со всех концов России, из самой глубокой провинции» (I-ый Всероссийский съезд 1913, 3).

Не все были допущены на съезд, на местах шел тщательный отбор делегатов. Представителей национальных меньшинств было всего около ста человек. По поводу 15 учителей-евреев организаторам пришлось обратиться с ходатайством к градоначальнику «об особом допущении их на съезд ввиду неимения права жительства в столице» (*Новое время* 1913, 14 (27) дек., 15).

Когда стала очевидна «многолюдность и оживленность съезда, многие выражали тревожные предположения, что созванный съезд не в состоянии будет закончить своих занятий, что он будет закрыт в начале или в середине работы [...], стали бояться за то, что его направление окажется нетерпимым в условиях современного политического момента» (Звягинцев 1914, 67–168). В связи с этим в деятельность съезда прямо или косвенно вмешивалось Министерство внутренних дел, которое хотя и дало разрешение на его проведение, но чутко следило за тем, чтобы его работа не вышла за строго отведенные рамки. Перед самым открытием (20 декабря) организаторы получили распоряжение министра о том, что состав оргкомитета съезда незаконный, ибо большинство в нём составляли приглашенные; его надо распустить, оставив лишь членов правления и школьной комиссии Петербургского общества грамотности (Янсон 1914, 151; Звягинцев 1914, 74).

Пресса отмечала присутствие полиции на заседаниях (Съезд народных учителей 1914, 6). «Речь» на следующий день после открытия съезда писала, что за спиной председателя съезда сенатора В.Н. Мамонтова, «точно два крыла, чиновник градоначальства и полицейский пристав», и привела слова кого-то из присутствовавших, что «с такими крыльями

не воспаришь» (I-ый Всероссийский съезд 1913, 3). А еще через несколько дней в ней же отмечалось, что, «по слухам, министр внутренних дел Н.А. Маклаков запросил председателя съезда сенатора В. Н. Мамонтова, насколько верно, что в инородческой комиссии (секции) прения выходят далеко за рамки программы и касаются вопросов общегосударственных». Председателю инородческой комиссии Г.Г. Тумиму пришлось представить «подробный доклад», в котором он указал, что «работы ведутся продуктивно, по строго намеченной программе [...] отступления же ораторов от темы всегда вызывают замечания со стороны председательствующих, которым ораторы подчиняются» (Пепеляев 1913, 2).

Первоначально не предполагалось инородческие школы рассматривать отдельно, в программе съезда из 24 общих вопросов, предполагавшихся к рассмотрению во II секции, вопрос «Особенности постановки учебного и воспитательного дела в местностях с инородческим населением» стоял на последнем месте. И вообще съезд позиционировался как *«первый всероссийский съезд русского народного учительства»* (Ж. 1913, 81–82). Но уже на первых заседаниях организационного комитета часть его членов высказала мнение, что ««инородческая школа» обслуживает столь значительную часть населения России и что существование ее окрашено такими яркими особенностями, а нужды так вопиющи», что съезду следовало бы осветить их «во всей полноте». И тогда решили все эти вопросы выделить отдельно и создать особую подготовительную комиссию. По мнению ее членов, глубокое рассмотрение этого вопроса должно было явиться «как бы прообразом самостоятельного съезда по вопросам инородческой школы, который должен был когда-нибудь состояться в России». Все члены комиссии важнейшей темой обсуждения посчитали «вопрос о материнском языке». Члены комиссии выработали и общий подход к этому вопросу, заключавшийся в том, что «материнский язык должен быть в школе для инородцев и языком преподавания, и предметом преподавания. Русский же язык, в интересах инородческого населения, необходим в качестве предмета преподавания» (Альмединген 1916, 1, 3, 4). Именно это вызвало в дальнейшем наиболее резкую критику правой печати.

Обсуждение состояния инородческой школы оказалось столь важным, что вышло за рамки специальной комиссии, которая по масштабу работы, по интересу делегатов фактически стала полноценной секцией, хотя официально она не имела такого статуса. Ее проблематика в большей или меньшей степени была затронута и в других секциях. Так, это

было вполне закономерным для первой секции, занимавшейся вопросами организации школы, а также и для третьей, обсуждавшей подготовку учителей. К тому же в работе самой комиссии хотело принять участие очень большое число делегатов. В результате, обширная аудитория, выделенная для ее работы, не смогла вместить и половины делегатов, пожелавших попасть на ее заседания (I-ый Всероссийский съезд 1913, 3). Это тоже было встречено прессой неоднозначно.

Одна из участниц съезда, С.Ф. Русова, писала, что «инородческая школа в России — это болезненная кровоточащая рана в могучем организме русского государства. Эта рана подтачивает его силы, нарушает нормальное течение его жизни» (Русова 1916, 18). Немудрено, что именно вокруг инородческой комиссии, а также рассмотрения близких тем в других секциях съезда разгорелись нешуточные страсти.

В этом смысле на общем фоне просмотренных изданий особенно выделялись «Новое время» и «Земщина». Это проявилось уже в заголовках публикаций. Если публикации «Речи» и статьи в журналах имели нейтральные заголовки, то правая пресса была осуждающе-эмоциональна. Уже названия некоторых публикаций показывали категорически отрицательное отношение к тому, что и как говорилось на съезде. Можно упомянуть такие заголовки в «Земщине», как «Чудовищный съезд», подзаголовок «Инородцы продолжают свой поход на русский язык», «Не до полумер», а также «Учителя» по недоразумению» и «Эстоно- и латышесведение» в «Новом времени».

Критику, а правильное сказать, полное неприятие вызвало у авторов публикаций в «Земщине» само требование обучения на родном языке в инородческой школе. Так, требование евреев о преподавании в школе на идиш [разговорно-еврейском. — прим. газеты] автор статьи расценил как «захватывающую дух наглость». А при обсуждении введения украинского языка в учебные заведения комиссия по инородческим школам, по его мнению, как «во все тяжкие пустилась в политиканство», а «интеллигентные просветители вели себя, как папуасы» (Ч-ский. № 1540, 28 дек 1913, 2). Недовольство того же автора вызвало и то, что «вопросами об инородческой школе [...] занялась и третья секция». Выступление С.Ф. Русовой с докладом «О подготовке учителей инородческой школы» (*Речь*, № 355, 29 дек 1913 (11 янв. 1914), 5), в котором она говорила, что народный учитель в инородческой школе должен не только знать местный язык, но и местную литературу и историю, автор статьи назвал «боевым сюжетом собрания». В ответ на выступление председателя третьей секции А.К. Ян-

сона об обучении народов, не имевших письменности, в котором он говорил, что учителя, работающие в таких школах, должны знать их язык, автор статьи заметил, что «раз эти нации обречены на слияние с русским народом, то не нам же заботиться о создании национальной их культуры». Характеризуя выступления латышей на съезде, автор отметил, что им была присуща «ненависть к русскому языку, который недавним распоряжением попечителя Рижского учебного округа введен в народные школы» (Ч-ский. № 1541, 29 дек. 1913, 2). А «Новое время» добавляло, что «эстонцы и латыши повторили то, что уже звучало из уст «украинцев», и армян, и евреев», т.е. — «известные жалобы о преследовании родного языка» (*Эстони- и латыше-ведение* 1913, 6).

Фактически «Земщина» охарактеризовала деятельность многих делегатов как агитационные выступления, «роняющие достоинства съезда, превращающие его в какое-то революционное сборище». А «главной революционной лабораторией», по мнению газеты, «по-прежнему являлась инородческая комиссия» (Ч-ский. № 1542, 30 дек. 1913, 2). В создавшейся ситуации авторы публикаций обвинили действовавшую образовательную систему в попустительстве «в угоду иудейской прогрессивности», которая и привела к широкому захвату «учительской нивы противогосударственными элементами» (М-ев. 1914, 2). Такая позиция черносотенной газеты не удивляет, однако интересно, что ни одна из публикаций, обнаруженных автором, не была подписана полной фамилией автора.

Похожий подход был и в части публикаций «Нового времени». Автор статьи ««Учителя» по недоразумению», характеризуя работу съезда, высказал мнение, что организаторы не ожидали от народного учителя выхода за рамки «обмена мнений по вопросам начальной школы и профессиональных нужд самого класса учителей», а также не стремились «вывести его из отведенной ему скромной области на арену широких политических выступлений» («Учителя» по недоразумению 1913, 13). Действительно, при открытии съезда сенатор В. Н. Мамонтов предложил труженикам школы самим высказаться «об ее нуждах», а также предположил, что «если это будет сделано с достаточной обоснованностью и без лишних увлечений, то первый съезд положит доброе начало ряду последующих съездов» (Съезд народных учителей 1913, 22).

Однако, как отметило «Новое время», «в семье не без урода», и «в этой последней роли всячески старается себя зарекомендовать секция инородной школы». Критикуя требования украинской делегации о введении родного языка в школу, автор статьи сказал, что нельзя «в жертву

беспочвенным фантазиям гг. «украинцев» принести «интересы много-миллионных масс русского народа». По его мнению, это было ясно для всех, «кроме может быть одних приверженцев мифической «самостийной «Украины»». Общая оценка работы инородческой комиссии газетой было крайне негативна. По мнению автора этой правой газеты, она носила «почти митинговый характер», а её члены вместо деловой работы «перешли к критике политического курса» («Учителя» по недоразумению 1913, 13, 15).

Конечно, вопрос о преподавании на родном языке не мог не иметь политической подоплеки, т.к. в большей или меньшей степени критиковались действовавшие законы, но не стоило считать такие выступления чуть ли ни антиправительственными, как это делала «Земщина». Кстати, давая оценку работы съезда, Е.А. Звягинцев в «Вестнике воспитания» заметил, что съезд воздержался от политических выступлений, однако не закрыл глаза «на общественные условия, в которые поставлена деятельность школы и народного учителя, и с определенностью осудил те уродливости политической жизни, которые ближайшим образом извращают или тормозят работу учителя (Звягинцев 1914, 68). Председатель III секции А.К. Янсон писал, что эмоции, присутствовавшие при рассмотрении вопросов об обучении инородцев, отчасти объяснялись национальными особенностями участвовавших в прениях учителей, но, несомненно, показали, к какому обострению могла привести действовавшая в школе национальная политика (Янсон 1914, 150). О признании на съезде необходимости введения преподавания на родном языке и демократизации общественного строя» говорилось и в передовой статье журнала «Земство и народное образование» («Учительские съезды и земство» 1914, 1).

Решения третьей секции, признавшие, что в учительские семинарии, которые готовили учителей для работы в инородческих школах, «должны приниматься преимущественно лица, принадлежавшие к данной народности», автор «Нового времени» назвал ограничением для великороссов. Подобное утверждение можно расценить как демагогию, т.к. резолюция не закрывала возможность учебы в названных семинариях представителям других национальностей. Однако автор статьи сделал вывод, что ««звериный национализм», о котором с негодованием говорилось в инородческой комиссии, именно и существует только у инородцев» (Съезд народных учителей 1914, 5).

Эта и другие подобные резолюции критиковались и в «Журнале Министерства народного просвещения». Автор статьи в журнале отметил, что в докладах инородческой секции (так в тексте статьи) сквозит призыв к исключительности. При этом он ссылаясь на разделы резолюции съезда «о латышской школе в Витебской губернии» и «об особенностях программы школы в Прибалтийском крае и подготовке ее учителей». Исключительность, ограничительную норму он обнаружил в том, что в «местностях с преобладающим латышским населением в Витебской губернии учителями» должны были бы назначаться «только латыши или вполне владеющие латышским языком», а в Прибалтийском крае в педагогических учебных заведениях предпочтение при приеме должно отдаваться местным уроженцам (К. 1914, 243). Но ведь все эти резолюции относились к народной, т.е. начальной школе. А вот дальше и раскрывалась суть официального подхода к допущению, как тогда писали, «материнского языка», в народную школу. По мнению автора статьи, как выразителя этой позиции, учитель должен быть знаком с материнским языком учащихся, если родной язык — это необходимое орудие при первоначальном обучении. Именно в этих пределах и «должна признать здравая педагогика права родного языка». А вся вина инородческой секции была в том, что она требовала «всего преподавания непременно на родном языке» и этим как бы оставляла «совершенно без внимания вопрос о языке [русском. — Т.Б.], как сокровищнице культуры, и шла навстречу всяким заявлениям о необходимости преподавания на материнском языке». Соответственно напрашивался вывод, что есть языки, несущие и не несущие культуру. Справедливости ради надо отметить, что автор статьи все-таки признал право на существование в школе некоторых «развитых», по его мнению, языков (немецкого, польского, армянского) (К. 1914, 243).

Здесь надо вернуться к тому подходу, который комиссия по инородческой школе выдвинула в самом начале, а именно, что родной язык должен быть «языком преподавания». Вот с этим как раз и не хотела согласиться власть, а соответственно и вся правая и крайне правая пресса. Её позиция была такова: родной язык как предмет — да, родной язык как язык преподавания — нет.

Этот подход уже тогда вызвал критику как официального издания, так и либералов. Так, либеральный «Вестник воспитания» писал, что ««Земщина» и особенно «Новое время» [...] выступили в течение съезда с несколькими бранными статьями, свидетельствующими о том сильном впечатлении разочарования, какое произвел съезд провинциальных

учителей на бюрократический Петербург» (Звягинцев 1914, 69). Автор статьи в правительственном «Журнале Министерства народного просвещения», анализируя результаты работы съезда, не называя конкретные издания, высказал недоумение по поводу появления совершенно лживой статьи, поставившей всех его участников в ряды революционеров (К. 1914, 182).

Общая критика как организаторов, так и всей работы съезда прозвучала в статье Н.К. Крупской «Итоги съезда по народному образованию» в легальном большевистском журнале «Просвещение». Она критиковала «кадетско-октябристский» организационный комитет, благодаря которому «все, имеющее отношение к политике», было тщательно выправлено, а также и учителей, большинству из которых, по мнению Н.К. Крупской, была чужда классовая точка зрения. Оценки работы «иностранческой» секции в ее статье практически нет, а только приведены выдержки из ее резолюций (Крупская 1914).

Несмотря на все беспокойство, съезд доработал до конца. В передовой статье журнала «Земство и народное образование» отмечалось, что «как ни старались смирить вопли иностранцев [...], все же пришлось признать, что обучение детей иностранцев в начальной школе должно производиться на родном языке и что пора снять все стеснения, что должен быть демократизирован общественный строй» (Учительские съезды и земство 1914, 1).

Правда, на заключительном заседании организаторы не допустили никакой дискуссии, резолюции не ставились на голосование, они были лишь оглашены. Несмотря на это, не стоит приуменьшать значение съезда, который дал возможность учителям высказаться и принять резолюции по самым разным вопросам начального образования, в том числе и по такому важному и болезненному для значительной части населения страны, как обучение на родном языке. Правда, надежды на продолжение начатого дела не сбылись. Началась Первая мировая война, кардинальным образом перевернувшая жизнь.

Список источников и литературы

Ж. (1913) К I-му Всероссийскому съезду по вопросам народного образования. *Русская школа*, № 9: 77–84.

Звягинцев Е. (1914) Два учительских съезда. *Вестник воспитания*, № 2: 66–91.

Учительские съезды и земство. (1914) *Земство и народное образование*, № 2–3: 1.

К. (1914) Съезд по народному образованию. *Журнал Министерства народного просвещения*, № 4: 178–255.

Краткие сведения о первом Всероссийском съезде по вопросам народного образования. (1914) *Русская школа*, № 1, III отд.: 70.

Крупская Н.К. (1914) Итоги съезда по народному образованию. *Просвещение*, № 1.

М-ев. (1914) Не надо полумер. *Земщина*, 1 января.

Новое время. (1913).

Пепеляев В.Н. (1913) Сибирские инородцы и их право на образование. *Речь*, 30 декабря (1914, 12 янв.).

I-ый Всероссийский съезд по народному образованию. (1913) *Речь*, 24 декабря (6 янв. 1914).

Съезд народных учителей. (1913) *Новое время*, 24 декабря (1914, 6 янв.).

Съезд народных учителей. Ограничение для Великороссов. (1914) *Новое время*, 1 (15) января.

Съезд народных учителей. (1914) *Новое время*, 3 (16) января.

Учительские съезды и земство. (1914) *Земство и народное образование*, № 2–3: 1.

«Учителя» по недоразумению. (1913) *Новое время*, 28 декабря (1914, 10 янв.).

Ч-ский. (1913) Съезд по народному образованию.

Эстоно- и латыше-ведение. (1913) *Новое время*, 29 декабря (1914, 11 янв.).

Янсон А.К. (1914) Первый Всероссийский съезд по народному образованию. *Русская мысль*, №2 (февр): 148–152.

Альмединген Н. (1916) Как организовывалась «инородческая секция» на съезде по вопросам народного образования. В кн.: *Инородческая школа*. Сборник статей и материалов по вопросам инородческой школы. Под ред. Г.Г. Тумима и В.А. Зеленко. Петроград. С. 1–6.

Русова С. (1916) Инородческая школа и ее запросы. В кн.: *Инородческая школа*. Сборник статей и материалов по вопросам инородческой школы. Под ред. Г.Г. Тумима и В.А. Зеленко. Петроград. С. 18–27.

Bartele, T. (2009) Pirmais Viskrievijas tautas izglītības kongress par izglītību cittauteišu apdzīvotās vietās (1913. gada decembris – 1914. gada janvāris). Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki*. XVIII zinātniskie lasījumi. Vēsture XII. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 29.–32. lpp.

Tatjana Bartele

**Krievijas prese par nacionālo jautājumu
I Viskrievijas tautas izglītības kongresā**

Atslēgas vārdi: kongress, tautas izglītība, dzimtā valoda, mazākumtautību skola

Kopsavilkums

Pirms 100 gadiem Sanktpēterburgā no 1913. gada 23. decembra (1914. gada 5. janvāra) līdz 1914. gada 3. (16.) janvārim norisa I Viskrievijas tautas izglītības kongress. Tā darbība un lēmumi tika plaši atspoguļoti presē. Kongresa darbs notika 5 sekcijās un 3 komitejās, viena no kurām nodarbojās ar jautājumiem par “nekievru” apvidu iedzīvotāju (mazākumtautību) izglītību. Šīs komitejas darbība izraisīja nopietnu rezonansi presē.

Šķirtne starp labējās un liberālās preses uzskatiem bija jautājumā: vai Krievijas impērijas mazākumtautību skolās ir pieļaujama apmācība dzimtajā valodā vai arī tā ir jāpasniedz tikai kā atsevišķs mācību priekšmets? Prasība mācīt bērnus dzimtajā valodā izsauca asu kritiku labējā presē. Turpretī liberālā prese atbalstīja šo nostādni. Diskusija par mācību valodu izraisīja Iekšlietu ministrijas uzmanību, kas varēja liegt kongresa organizēšanu vai tā norisi.

Kongresa noslēguma sēdē organizatori nepieļāva nekādas diskusijas, rezolūcijas netika apstiprinātas balsojot. Neraugoties uz to, kongress tomēr deva iespēju skolotājiem izteikties un pieņemt rezolūcijas par visdažādākajiem sākumskolas darba jautājumiem, to skaitā arī par mācībām dzimtajā valodā.

Tatjana Bartele

**Russian Press about the ‘National Issue’ at the
First Russian Congress of People’s Education**

Key words: congress, people’s education, native language, schools of ethnic minorities

Summary

In 1914 the first Russian Congress of People’s Education was held in Petersburg from 23 December (5 January 1914) 1913 till 3 January (16 January) 1914. It was widely discussed in the press. The work of the congress was held in 5 sections and 3 committees, one of which was dealing with the issues of education in the areas with ethnic minorities’ population. The work of this committee as well as other sections caused heated debates.

The borderline between the right wing and liberal press was drawn by the question, “is the education in the native language of ethnic minorities possible in the schools of Russian Empire or should it be a part of the curriculum as a separate subject?”. The sheer demand to provide education in the native language in ethnic minority schools caused sharp criticism from the right wing press. The liberal part supported this demand. Hot debates on this issue attracted careful attention of the Ministry for Internal Affairs and the possibility of closing the congress before the planned date arose.

The congress organizers did not allow any discussion at the closing session. The resolutions were not voted but were just announced. Nevertheless the congress allowed the teachers to give their opinions and to make decisions concerning different issues of primary education including such an important and painful question for a substantial part of the population of the country as education in the native language.

Edgars Ceske

Teodors fon der Rops un viņa ceļojumu piezīmes uz Dienvidfranciju, Spāniju, Portugāli, Gibraltāru, Itāliju un Sicīlijas salu (1802–1804)

Atslēgas vārdi: Teodors fon der Rops, vācbaltieši, ceļojumu piezīmes, 19. gadsimta sākums, romantisma laikmets

Jau kopš renesanses laika augstākajā sabiedrībā ceļojumus uzskatīja par būtisku līdzekli sekmīgas karjeras veidošanai un personības vispusīgai attīstībai. Aristokrātu un turīgās pilsonības dēļiem tie pēc pabeigtām vai nepabeigtām studijām bija obligāti. “Grāmatu zināšanas vajadzēja bagātināt ar pasaules pazišanu un dzīves pieredzi” (Ridder-Simoens 1989, 199). 17. gadsimtā t. s. *Grand Tour*¹ laikā prevalēja pirmais uzstādījums, savukārt 18. gadsimta otrajā pusē ar t. s. *Bildungsbürger* pārstāvju īpatsvara palielināšanos ceļotāju vidū pārsvaru guva otrais mērķis.

18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā abi minētie ceļojumu tipi un motīvi vēl pastāvēja vienlaicīgi. Piemērs tam ir arī jaunā vācbaltiešu aristokrāta Johana Otto Teodora fon der Ropa (*Johann Otto Theodor von der Ropp*) ceļojumi.

Pēc samērā trūcīgajām avotu ziņām (FGN 37–41; GH 937), T. fon der Rops dzimis Bikstu un citu Zemgales un Lietuvas muižu īpašnieka Dītriha Teodora Vilhelma (*Dietrich Theodor Wilhelm von der Ropp*) ģimenē, beidzis hercoga Pētera ģimnāziju Mitavā (tagadējā Jelgavā) un 1801. gadā kopā ar vecāko brāli Ferdinandu devies ceļojumos pa Eiropu, apmeklējot Franciju, Spāniju, Portugāli, Gibraltāru, Itāliju, Sicīliju, Šveici, Holandi un Vācijas rietumdaļu. T. fon der Ropa intereses saistās galvenokārt ar mākslas un arhitektūras (īpaši antīkās) vēsturi. 1804.–1805. gadā Romā slavenajam dāņu tēlniekam Bērtelam Torvaldsenam (*Bertel Thorvaldsen*, 1789–1838) pasūta divu darbu – “Venēra ar ābolu” un ciļņa “Ahillejs un Briseīda” – marmora kopijas, kā arī vismaz 9 ģipša atlējumus no Romas muzejos atrodamajiem antīkajiem

¹ Kopējs apzīmējums aristokrātu un pilsētu patriciešu dēlu ceļojumiem pa Itāliju, Franciju, Angliju u. c. laikā no 16. gs. beigām līdz 19. gs. sākumam. Tie apvienoja dažādus mērķus – iegūt izglītību, nodibināt starptautiskus sakarus ārzemēs, pilnveidot svešvalodu prasmes, uzlabot uzvedības manieres, iepazīt antīkās kultūras mantojumu utt.

krūšutēliem.² T. fon der Rops no ārzemēm pārvedis arī 84 vecmeistaru gleznas, galvenokārt itāliešu skolas³. Ir ziņas, ka lielāko daļu no tām viņš nelegāli pircis Parīzē no Napoleona armijas Itālijā salaupītajiem krājumiem (Döring 1864, 540–541). Starp minētajām gleznām ir arī Rafaela “Madonna ar bērnu Jēzu starp Sv. Hieronīmu un Sv. Francisku” (*Madonna col Bambino tra i santi Girolamo e Francesco*), kas 1829. gadā par 4 000 dālderiem pārdota Berlīnes galerijai un vēl mūsdienās tiek dēvēta par “fon der Ropa Madonnu” (*Madonna von der Ropp*)⁴.

1806. gadā T. fon der Rops atgriežas dzimtenē un nododas mantoto Pakrojas (*Pakruojis*) un citu Lietuvas muižu apsaimniekošanai. Lai arī īpašumi ir ļoti nolaisti un parādos, viņam ne tikai izdodas panākt to atjaunošanu, bet pat uzcelt Pakrojā lielu vēlīnā klasicisma stila ansambli, kas mūsdienās ir restaurēts un tiek uzskatīts par izcilāko šī stila paraugu Lietuvā. Turpat tiek iekārtots arī angļu stila parks. Nenoliedzami, idejas muižas un parka pārbūvei T. fon der Rops guvis Itālijas ceļojumos.

T. fon der Ropa ceļojumu iespaidi laikā no 1802. līdz 1804. gadam fiksēti 3 dienasgrāmatās, kā arī dažās ģimenei rakstītajās vēstulēs. Dienasgrāmatas sarakstītas galvenokārt franču valodā, ar nelieliem iestarpinājumiem vāciski. To oriģināli nav saglabājušies (vismaz Latvijā tādi nav atrasti). Toties pastāv pat vairāki norakstu varianti mašīnrakstā, kurus visus (tā teikts titul-lapā) 1892. gadā pagatavojis autora radnieks Frīdrihs fon der Rops-Radvilans (*Friedrich von der Ropp-Radwilan*); turklāt atšķirības starp norakstiem ir

² “Ropps bestilling 1804–1805.” <http://arkivet.thorvaldsensmuseum.dk/artikler/ropps-bestilling> (skatīts 14.06.2013.) Abas minētās Torvaldsena darbu kopijas tagad atrodas M.K. Čurļoņa Nacionālajā mākslas muzejā Kauņā.

³ Starp pārējām bijušas Mikelandželo Karavadžo (1571–1610), Džulio Romano (1492–1546), Domeničino (*Domenichino*, 1581–1641), Nikolā Pusēna (1594–1665) u. c. gleznas. Saskaņā ar ģimenes vēsturi (LNB FGN, 31) gleznas nonākušas Jaunaucē muižā, kas tajā laikā piederēja vecākajam brālim Ferdinandam (*Ferdinand Dietrich Christoph von der Ropp*, 1779–1844) un acīmredzot ietilpa viņa pirmās sievas Annas fon Medemas (*Anna Gräfin von Medem*, 1789–1807) pūra daļā; pēc sievas nāves Ferdinands fon der Rops apprecēja viņas jaunāko māsu Karolīni fon Medemu (*Karoline Gräfin von Medem*, 1794–1872); abas māsas bija grāfa Kārļa Johana Frīdriha fon Medema (*Carl Johann Friedrich von Medem*, 1762–1827), Kurzemes dzejnieces Elīzas fon der Rekes pusbrāļa, meitas.

⁴ Sk., piem., http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Raphael_-_Von_der_Ropp_Madonna.jpg (skatīts 12.07.2014.) Informācija apzināta ar Daiņa Bruģa palīdzību.

nebūtiskas un saturu nav ietekmējušas⁵. Viens no šādiem dienasgrāmatu norakstiem ir atrodams arī internetā⁶.

1. att. Pakrojas muižas dzīvojamā māja.
www.pakruojodvaras.lt/lv/ (25.04.2013.)

2. att. Tilts pār Krojas upīti Pakrojas muižā. Šeit Teodors fon der Rops acīmredzami ietekmējies no ceļojumu dienasgrāmatā aprakstītā tilta pār Gāras upi (*Pont du Gard*) pie Nimas Dienvidfrancijā.
www.pakruojodvaras.lt/lv/ (25.04.2013.)

⁵ Korekcijas ar zīmuli attiecas galvenokārt uz gramatiskām kļūdām, jo F. fon Rops-Radvilans franču valodu nav pārzinājis pietiekami labi. Daži labojumi, īpaši nelielu apdzīvotu vietu nosaukumi Spānijā vai Portugālē, uzrakstīti kļūdaini un grūti identificējami.

⁶ www.lot-tissimo.com (skatīts 12.10.2012.)

Šajā publikācijā mēģināts noskaidrot T. fon der Ropa ceļojumu dienasgrāmatu informatīvo potenciālu un izvērtēt individuālās iezīmes, kādas tai piešķirušas autora personības īpatnības.

Grand Tour ceļojumu piezīmes rakstīja nevis aristokrāti personiski, bet gan viņu privātsekretāri jeb mentori; paši vecākiem sūtīja vienīgi vēstules (Ridder-Simoens 1989, 205). Šajā gadījumā T. fon der Ropa ceļojumu dienasgrāmatas ir izņēmums, kas raksturīgs izglītotās pilsonības ceļojumu paradumiem.

Autors atbilstoši 18. gadsimta pirmajā pusē izplatīto t. s. topogrāfisko ceļojumu aprakstu prasībām centās iespējami precīzi dokumentēt ceļojuma tehniskos parametrus: izbraukšanas resp. ierašanās laiku, transportu, dažkārt arī pasta zirgu cenas, attālumus starp apdzīvotajām vietām, apkārtnes reljefu un zemes kultivācijas pakāpi. Autors piemin arī ceļu tehnisko modernizāciju, piemēram, Itālijas Alpos, netālu no Šveices robežas, jaunā šoseja “izbūvēta ar tādu mākslu, ka slīpums nav jūtams, jo virs 100 pēdām tai nav vairāk kā viena pēda kāpuma” (Ropp III, 2) vai arī Orgonā, kur “klingt izbūvēts 500 pēdas garš tunelis” (Ropp, I, 13). Tomēr pilsētu raksturojumi T. fon der Ropam ir ļoti konspektīvi un iedalāmi divās grupās atkarībā no tā, vai pilsētas ir “labi” vai “slikti” uzceltas, ielas ir platas vai šauras, tīras vai netīras, bruģētas vai nebruģētas utt.:

“Kadisa [Spānijā] ir neliela pilsētiņa, bet ļoti tīra, vairākas ielas ir izbruģētas ar kaltiem akmeņiem (*pierres de taille*), un lielākajai daļai no tām ir trošuāri abās pusēs” (Ropp I, 54); “Madride ir ļoti skaista un liela pilsēta (*une ville tres beau et grande*). Lielākā daļa ielu ir lielas un **taisnas**” (Ropp I, 37); “Livorno ir maza, bet glīta. Ielas ir [...] **taisnas** un labi ierīkotas, izbruģētas ar četrstūrīgiem apskaldītiem akmeņiem un ļoti tīras” (Ropp II, 6); Piza “ir liela un skaista, ielas ir pa lielākai daļai **platas**, labi izbūvētas un izbruģētas” (Ropp II, 8); “Katānija ir liela un ļoti skaista pilsēta. Visas ielas ir **platas** un **taisnas**, izbruģētas ar lielām lavas plāksnēm kā Neapolē” (Ropp II, 97) utt.

Pilsētas, kuras neatbilst minētajiem kritērijiem, pēc autora domām, ir neglītas. Tā, piemēram, Aviņona “nepavisam nav skaista, tā ir slikti būvēta un izbruģēta, ielas ir **šauras**, tumšas un **likas**” (Ropp I, 6), kā arī Malaga ir “liela, netīra un neglīta pilsēta, ielas ir **šauras**, **likas** un slikti bruģētas (*ville sale et laide, les rues sont etroites, tortures et mal pavees*)” (Ropp I, 62). Standarta apzīmējums ir *laide* (neglīta, nejauka), kas papildināts ar gradācijas epitētiem: Monpeljē ir “**stipri** neglīta (*fort laide*)” (Ropp I, 16); Narbonna, lai gan “ļoti veca un slavena maza pilsētiņa”, tomēr “ļoti neglīta (*très laide*)”

(Ropp I, 18); “Perpiņāna ir **diezgan** neglīta (*assez laide*) pilsēta” (Ropp I, 19). Apzīmējums “neglīts” gandrīz vienmēr asociējas ar jēdzienu “vecs”, tas ir – “viduslaicīgs”. Par 11. gadsimtā normaņu dibināto Apūlijas pilsētu Bišelji (*Bisceglie*) T. von der Rops raksta, ka tā esot “ļoti **neglīta** pilsēta, kur ielas ir stipri **šauras** un **likas**, tomēr tai ir vairākas skaistas pilis” (Ropp II, 84). Diezgan “neglīta” ir arī netālā Bari (Ropp II, 85). Turpretim Saragosa, lai gan esot “**veca**, tomēr **ne pārāk** neglīta (*La ville est vieille, mais elle n'est pas très laide*)” (Ropp I, 34).

Visnetīrākā no apmeklētajām pilsētām viņam šķiet Lisabona, kur ielas ir “tik pilnas ar saslaukām (*d'ordures*) un visa veida dzīvnieku maitām, ka ārzemnieks riskē tajās iegrimt [...] vai arī tikt aprakts mēslos, kas katru mīļu brīd' tiek mesti ārā pa logiem, nebrīdinot garāmgājējus” (Ropp I, 47). Lisabona ceļotājus var atbaidīt arī cita iemesla dēļ: “Vēl necik sen atpakaļ šeit ļaudis tika nogalināti uz ielām gaišā dienas laikā. [...] Šo laupītāju nekaunība sniedzās pat tik tālu, ka tie bija noteikuši, cik katram gājējam jābūt klāt naudas, lai tas netiktu nogalināts” (Ropp I, 47).

Aprakstot dažādas manufaktūras vai slimnīcas, T. fon der Rops neiesligst detaļās, bet objektu raksturo īsiem, vispārīgiem apzīmējumiem. Zīda fabrikas Lionā viņam ir “ievērojamas”, Žēlsirdības hospitālis – “ārkārtīgi plašs” (Ropp I, 4). Dažkārt nosaukta ražošanas nozare, ar ko pilsēta ievērojama, piemēram, Kremonai (Ziemeļītalijā) tā ir vijolu izgatavošana, turklāt par vijolēm “maksā ļoti dārgi” (Ropp II, 123). Marseļā viņš apskata ziepju fabrikas, kuras ir “ievērojamākās pasaulē” (Ropp I, 10).

Teātri T. fon der Rops cenšas apmeklēt katrā pilsētā. Laukos fiksē galvenās lauksaimniecības kultūras, pieminot, kuras no tām tiek eksportētas (Ropp I, 13, 36; II, 12, 88, 122, 137 u. c.). Tajā pašā laikā zemnieku stāvoklis interesē maz, to gandrīz nepiemin, izņēmumi ir Kastīlija un Aragona, kur “ciemi būvēti ļoti slikti un būdas [...] vairāk atgādina mežonīgu zvēru midzeņus (*demeures de bêtes sauvages*) nekā cilvēku mītnes” (Ropp I, 36). Pretstats ir Toskāna, kur “zemniekiem, kā liekas, [...] ir viegla dzīve” un “tā Toskānas daļa, ko es tiku redzējis, ir iekopta vispievilcīgākajā veidā [...]” (Ropp II, 11).

Savukārt vietējo iedzīvotāju raksturs T. fon der Ropu ļoti interesē no personiskās drošības viedokļa. Pārsvarā viņa spriedumi ir negatīvi – jo īpaši Francijas dienvidos, Spānijā un dažos Itālijas apgabalos: “Lai pasargātu no laupītājiem, mūs no Marseļas līdz Tulonai pavadīja karavīri. Ir ļoti žēl, ka tik skaistā zemē kā Provansa iedzīvotāji ir tik ļauni, kādi ir Provansas zemnieki” (Ropp I, 11); “Visi Tivoli iedzīvotāji ir ubagi un ļoti rupji” (Ropp II, 43).

Appabals no Radikofani līdz Terračinai “nav nekas cits kā tuksnesis”, ko “apdzīvo ubagi un laupītāji (*les brigands*)” (Ropp II, 106–107); Estremadūras (Spānijā) zemnieki “gandrīz visi ir zagļi un dziļi aizskar visus svešzemniekus, ko vien vēlas” (Ropp I, 43).

Autora vietējo iedzīvotāju attēlojumā ir raksturīgi kontrasti, kā arī tendence absolutizēt – novērotā negācija tiek attiecināta nevis uz novada sabiedrības daļu, bet “visiem” iedzīvotājiem, piemēram, Rusijonas iedzīvotāji “[..] ir slikti. Visas sievietes ir ļoti stulbas, neglītas un netīrīgas. Starp viņām ir daudzas ar milzīgiem kākšļiem. Virieši ir ļoti slinki, dumji, netīrīgi un ļauni, tie gandrīz visi izskatās pēc laupītājiem” (Ropp I, 23); “[..] provansieši ir tikpat neizglītoti, cik netīrīgi” (Ropp I, 13). Ceļā uz Pireneju virsotni negaiss ceļotājus iedzen kalnu būdīnā pie ganiem, “kas bija visnetīrīgākās un dumjākās cilvēciskās būtnes, kādas es līdz šim esmu redzējis” (Ropp I, 21).

Tajā pašā laikā ne visu apceļoto zemju iedzīvotāju raksturojums ir negatīvs. Zīmīgi, ka T. fon der Rops padodas otrai galējībai – idealizē dažu apgabalu iedzīvotājus: Apūlijas pilsētas Brindizi iedzīvotājiem “ir **smalki** tikumi, un tie ir ļoti viesmīlīgi” (Ropp II, 88). Sicīlijas iedzīvotāji ir “**priecīgākā** un **labsirdīgākā** tauta, kādu es zinu, izņemot šveiciešus. Viņu laipnība un viesmīlība pret svešinieku ir neticama” (Ropp II, 138).

Dienvidfrancijas pilsētā Tulonā, redzot katordznieku nožēlojamo stāvokli, autorā mostas pat līdzcietība: šeit “pašlaik ir trīs tūkstoši galeru vergu, pret viņiem izturas kā pret suņiem, viņus baro vienīgi ar kāršu pupiņām, un viņi guļ uz kailas zemes pilnīgi bez nekā, pat bez salmiem. Tas ir skats, kurš izraisa sašutumu [..]” (Ropp I, 12).

Ceļojumu piezīmēs tiek atzīmēti Franču revolūcijas laika postījumi: Lionā “nocietinājumi un skaistākās mājas ir revolūcijas sagrautas, un pilsēta ir stipri nožēlojama” (Ropp I, 5); arī Aviņonai “nācies daudz izciest revolūcijas laikā, un var izstaigāt daudzas ielas, nesastopot neviena cilvēka; ja kādu satiek, tam ir tik nožēlojams izskats, kāds vairāk piederētos vergam, nevis brīvam cilvēkam” (Ropp I, 6), stipri cietusi arī Marseļas tirdzniecība un nocietinājumi (Ropp I, 10).

T. fon der Ropa dienasgrāmatas liecina par autora pamatīgajām zināšanām mākslas vēsturē (viņš vairākkārt atsaucas uz 18. gadsimta ievērojamāko antikās mākslas pētnieku J.J. Vinkelmani (*Johann Joachim Winckelmann*, 1717–1768), kā arī uz franču astronoma un ceļotāja Ž.Ž. Lalandu (*Joseph Jérôme de Lalande*, 1732–1807) grāmatu “Kāda francūža ceļojums uz Itāliju” (*Voyage d'un Français en Italie*, pirmizdevums 1769. gadā). T. fon der Ropa

izglītības ievirze un intereses pilnīgākajā veidā raksturo viņa laika augstāko kārtu izglītības sistēmu, kurā antikajai kultūrai bija milzīgs pārsvars. Bez latīņu un grieķu valodas “ši sistēma iekļāva sevī antiko filosofiju, tēlotājmākslu, arhitektūru un literatūru” (Rubenis 2002, 168). Autors apraksta antiķās arhitektūras pieminekļus – no romiešu inženiertehniskajām celtnēm – Gāras tilta (*Pont du Gard*) Nimas tuvumā – līdz sengrieķu sakrālajām celtnēm (tempļi Pestumā, Kampānijā u. c.). Taču, aprakstot Romas piļu un gleznu kolekcijas, mākslas darbu krājumus Florencē, Milānā, Palermo u. c., T. fon der Ropa dienasgrāmata pārvēršas bezkaislīgā ceļvedi ar nebeidzamu mākslinieku un viņu darbu uzskaitījumu.

Saistoša ir autora poētiskā iezīme, kas atklājas, attēlojot, piemēram, saullēktu virs Gibraltāra: “Otrā rītā, kad pamodāties, mūs gaidīja visskaistākā ainava, kādu vien var iedomāties. Mēs atradāmies Gibraltāra jūras šaurumā, starp augstām klintīm, kuras saullēktā mirdzēja kā īstākais zelts, bet kuru pakājes vēl tinās dziļākajā naktī, soli pa solim iznirdamas no tumsas, un mēs skatījām saullēktu, kurš pacēlās tieši mums pretim no Vidusjūras ar tādu krāšņumu, kādu visas pasaules dzejnieki nespētu aprakstīt” (Ropp I, 58).

Vēstulēs no Romas iezīmējas romantiķiem tik tipiskās nakts ainas ar kapenēm, mirušo gariem un kontemplatīvām pārdomām: “Es staigāju gluži viens starp šīm kapenēm, un man šķita, ka sarunājos ar republikāņu ēnām. Nekad vēlēšanās kļūt par savas tēvzemes atbrīvotāju⁷ manī nebija bijusi tik dzīva, kā tajā brīdī” (Ropp II, 131).

Grand Tour ceļojumu kanonu – Itāliju un Franciju – brāļi fon der Ropi papildinājuši ar zemēm, kuras 19. gadsimta sākumā aristokrātijas vidū vēl bija maz populāras un ceļotājiem neizkoptās infrastruktūras dēļ nekomfortablas – Spānija, Portugāle, Sicīlija.

T. fon der Ropa ceļojumu dienasgrāmatas sniedz nozīmīgas kultūrvēsturiskas liecības par apceļoto zemju iedzīvotāju ikdienas dzīvi. Reizē tās ļauj spriest arī par vācbaltiešu augstākās aristokrātijas jaunatnes izglītības un vērtību sistēmu, tās intelektuālo un estētisko gaumi. Lai arī autoram raksturīgs brīžiem maksimalizēti kategorisks un vienpusīgs skatījums, estētisms un emocionalitāte, kam pievienojas arī kārtas aizspriedumi, tomēr tos daļēji kompensē novērošanas spējas, kā arī agrīnajiem romantiķiem raksturīgā poētiski iracionālā pasaules izjūta, īpaši dabas aprakstos.

⁷ Nav skaidrs, vai T. fon der Rops vēlējies kļūt par Kurzemes vai Polijas atbrīvotāju.

Runājot par 17. gadsimta otrās puses aristokrātu ceļojumu aprakstiem, vācu pētniece Hilde de Ridere-Simensa norāda, ka tajos “etniskās un kultūrvēsturiskās pārdomas ļoti reti atrodamas” vai arī apraksti “vienmēr ir stereotipiski” (Ridder-Symoens 1989, 205). T. fon der Ropam šādu pārmetumu izvirzīt nevarētu. Turklāt viņa dienasgrāmatās (kuras nekad nav bijušas domātas publicēšanai) atklājas autora pašcenzūras neietekmēti iespaidi par ceļojumos redzēto, kas arī nosaka darbu vērtību.

Avotu un literatūras saraksts

Ridder-Symoens, H. (1989) Die Kavalierstour im 16. und 17. Jahrhundert. In: Brenner, Peter, hrsg. *Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt a/M. S. 197–224.

Ropp von der, Freiherrn *Familiengeschichtliche Notizen*. (saīsināti FGN; 19. gs. b. noraksts). Latvijas Nacionālā bibliotēka, RX 100B, 2, 22. 52 S.

Ropp (Pocroy), J.O.T. von der (1892) *Mes remarques sur mon voyage de Paris à Malaga par Lyon, Marseille, Montpellier, Barcelone, Madrid, Lisbonne, Cadix et Gibraltar depuis le 10 juillet 1802 jusqu'au 29 mars 1803*. Copie de l'original par Baron Frederic Ropp-Radwilan. LNB, RX, 100B, 5, 14, 65 S., saīsināti Ropp I.

Ropp (Pocroy), J.O.T. (1892) *Mon voyage à Livourne, Pise, Florence, Rome, Naples, Brindisi, Tarent, Messine, Syrakuse, Bologne, Venice, Milan depuis le 29 mars 1803 – 9 septembre 1804*. Copie de l'original par Baron Frederic de Ropp-Radwilan. LNB, RX, 100B, 5, 150 S., saīsināti Ropp II.

Ropp (Pocroy), J.O.T. (1892) *Mon voyage au Simpleton, Genève, Lausanne, [...] Zurich, Berne, Stuttgart, Francfort, Cologne et la Hollande depuis le 10 septembre 1804 – 13 août 1805*. Copies de l'original par Baron Frederic Ropp-Radwilan. LNB, RX 100B, 5, 16. 40 p., saīsināti Ropp III.

Döring, J. (1864) Die Gemäldesammlung der Herren von der Ropp zu Schadow in Litthauen. *Baltische Monatschrift*, Bd. 9. S. 540–554.

Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften [saīsināti GH]. Teil Kurland, Band II, Lieferung 12. S. 922, 937.

Rubenis, A. (2002) *19. gadsimta kultūra Eiropā*. Rīga: Zvaigzne ABC. 591 lpp.

Edgars Ceske

Theodor von der Ropp and His Travel Notes about Southern France, Spain, Portugal, Gibraltar, Italy, and Sicily in 1802–1804

Key words: Theodor von der Ropp, Baltic Germans, travel notes, early 19th century, romanticism

Summary

Johann Otto Theodor von der Ropp (1783 –1852) was a descendent of the well-known von der Ropp family, more precisely of its branch in Courland (Kurzeme; a region of Latvia) and Lithuania. After graduating from *Academia Petrina* in Mitau (now Jelgava in Latvia), T. von der Ropp around 1801 started an almost 5-year long journey around Europe. He visited not only those countries that belonged to the “must-see” package of a young aristocrat of that time (such as France, Germany, the Netherlands, and Italy), but also less visited places (such as Spain, Portugal, Gibraltar, and Sicily which was then regarded as a “wild place”).

In Rome, T. von der Ropp got acquainted with the famous Danish sculptor Bertel Thorvaldsen and commissioned several sculptures from him. Besides, T. von der Ropp returned from his trip with 84 paintings of famous painters, mostly Italian. T. von der Ropp allegedly bought these paintings in Paris, from the collections of pieces of art that were stolen by the French troops in Italy.

For the research of the topic, previously unknown sources such as the family chronicle and copies of the travel diary have been used. The article is devoted both to the informative potential of von der Ropp’s itinerary and the author’s individuality, in the way it is revealed in these sources.

The investigated diaries contain valuable and different historico-cultural testimonies of everyday life in the visited countries – not only the condition of roads and agricultural aspects, but also the references to upper classes. If sometimes the author’s point of view is one-sided, emotional, and influenced by class prejudices, however, his ability for observation and solid knowledge in the history of art, especially ancient Roman and Greek art and architecture, must be highly evaluated. In the author’s descriptions of nature the features of early romanticism, poetry, and irrationalism can be noticed.

At the same time, these diaries can be a worthy testimony about the values, interests, and education focus of the Baltic German youth in the early 19th century.

Ineta Didrihsone-Tomaševska

Emīla Dēliņa darbība Latvijas konsulātā Melburnā (1979–1991)

Atslēgas vārdi: Austrālija, Baltijas valstis, Emīls Dēliņš, Latvijas konsulāts, goda konsuls, goda vicekonsuls

1979. gadā darbību Latvijas diplomātiskajā dienestā Austrālijā uzsāka viens no pazīstamākajiem latviešu politiskās emigrācijas sabiedriskajiem darbiniekiem, laikraksta “Austrālijas Latvietis” izdevējs Emīls Dēliņš (1921–2004).

1921. gada 15. maijā Rīgā dzimušais (*Latvijas valstiskuma sardzē*) E. Dēliņš Austrālijā ieceļoja 1947. gada novembrī. Viņš, tāpat kā vēl apmēram 120 000 Latvijas iedzīvotāju pēc Vācijas kapitulācijas 1945. gada vasarā, bija nonācis Rietumu sabiedroto okupācijas zonās un piedzīvojis t. s. noņemšanu jeb *dīpīšu laiku*, kad lielākā daļa latviešu dzīvoja speciālās neregulārijam personu vajadzībām izveidotajās nometnēs (Bērziņa 2013, 71; Kangeris 2009, 219). 40. gadu beigās sākās latviešu bēgļu izceļošana uz zemēm, kas pēc kara gados bija atvērtas jaunu imigrantu uzņemšanai, un viena no tādām bija arī tālā Austrālija. E. Dēliņš bija to baltiešu vidū, kas, balstoties uz noslēgto līgumu starp Starptautisko bēgļu organizāciju un Austrālijas valdību 1947. gada jūnijā, pirmie ieradās jaunajā mītnes zemē. No sākuma Austrālijā varēja iebraukt darbaspējīgie vīrieši, sievietes un bezbērnu pāri, bet vēlāk tika uzņemti arī jau agrāk izbraukušo personu ģimenes locekļi un ģimenes ar bērniem (Didrihsone-Tomaševska 2010, 246). Kopumā no 1947. līdz 1951. gadam Austrālijā ieceļoja aptuveni 36 500¹ (*Encyclopedia Lituanica* 1972, 151; Tannberg, Māesalu, Lukas, Laur 2002, 321) bijušo Baltijas valstu iedzīvotāju, un lielākā daļa jeb 20 000 bija latvieši (Putniņš 1981, 16).

Jaunajā dzimtenē latvieši visbiežāk izvēlējās apmesties uz dzīvi lielākajās pilsētās – Melburnā, Sidnejā, Adelaidē, Brisbenā un Pērtā – vai dzīvoja to tuvumā (*Latviešu kultūras dienas Austrālijā* 1971, 14). Latviešu koncentrācija minētajās pilsētās labvēlīgi ietekmēja sabiedriskās dzīves attīstību, kā rezultātā no 1949. līdz 1952. gadam Austrālijā tika nodibinātas daudzas latviešu sabiedriskās organizācijas – 7 latviešu biedrības, 9 Daugavas Vanagu (turpmāk – DV) nodaļas, 10 evaņģēliski luteriskās un 3 katoļu draudzes, kā arī skolas, bibliotēkas, tautas deju kopas u. c. (*Latvju enciklopēdija. Papildinājumi* 1962, 88–90).

Līdzās aktīvajai sabiedriskajai rosībai un neskatoties uz Austrālijas iestāžu birokrātiju un aizspriedumiem pret citu valodu lietošanu tās telpā, no 1949. gada 9. maija Melburnā sāka iznākt pirmais latviešu laikraksts “Austrālijas Latvietis”. Tā dibinātājs, izdevējs un galvenais redaktors vienā personā bija E. Dēliņš – mēnešraksta “Sējējs” redaktora Jāņa Roberta Dēliņa (1875–1954) dēls, žurnālistikā darbojies jau Latvijā, turpinājis arī bēgļu gaitās Vācijā un pat ceļā uz jauno kontinentu (Bērziņa 2013, 13, 16). Bez E. Dēliņa laikraksta veidošanā iesaistījās arī Zigurds Bārda (1916–1984), Jānis Raitums un Arnolds Šmits (1909–1978), kuri savas gaitas žurnālistikā arī bija sākuši Latvijā. Sākumā laikraksts iznāca ik pārnedēļas, bet vēlāk tapa par iknedēļas izdevumu, kas jau 65 gadu garumā informē latviešus par aktuāliem notikumiem Austrālijā, Latvijā un pasaulē. E. Dēliņš laikrakstu vadīja un izdeva līdz 2000. gadam, bet pēc tam savu rūpalu nodeva citu rokās (Pranks 1953, 46; *Austrālijas Latvietis*).

E. Dēliņš bija viens no redzamākajiem un aktīvākajiem Austrālijas latviešu un baltiešu sabiedriskajiem darbiniekiem. Kā konsultants un padomdevējs darbojās gan Latviešu apvienībā Austrālijā un Jaunzēlandē (turpmāk – LAAJ), gan Pasaules Brīvo latviešu apvienības (turpmāk – PBLA) Kultūras fonda valdē, gan Austrālijas Baltiešu padomē (turpmāk – ABP) (*Latvijas valstiskuma sardzē*).

Žurnālista gaitās interesējoties par austrāliešu partiju nostājām attiecībā pret Baltijas valstīm, E. Dēliņš bija ieguvis plašu paziņu un draugu loku arī austrāliešu ministriju darbinieku un politiķu vidū, jo “viņš vienmēr domāja, ko viņi sniegs ar savu ārpolitisko nostāju attiecībā uz Latviju un kā tas ietekmēs Latvijas atbrīvošanu” (Bērziņa 2013, 105). E. Dēliņš piederēja relatīvi nelielam cilvēku lokam (pārsvarā LAAJ, DV, LJAA valdes locekļi un šīm organizācijām pietuvināti ļaudis), kurus uztrauca izmaiņas vietējā un pasaules politikā, un kopā ar domubiedriem organizēja arī plašāku cilvēku iesaistišanos dažādās politiskās akcijās un citos notikumos.

1974.–1975. gadā leiborista E. Vitlama (*Edward Gough Whitlam*, 1916) vadītā Austrālijas valdība negaidīti mainīja nostāju Baltijas valstu okupācijas neatzišanas jautājumā un paziņoja, ka atzīst to inkorporāciju PSRS sastāvā. Bija sākusies Austrālijas baltiešu emigrantu nozīmīgākā “kauja”, kurā par protesta akciju galveno koordinatoru kļuva ABP, ko tobrīd vadīja igauņu pārstāvis M. Ots (*Ots*). Tā savā darbībā balstījās uz E. Dēliņa ierosināto četrpunktu plānu, kas ieteica rīkot publiskas sarunas ar opozīcijas pārstāv-

¹ Austrālijā ieceļojošo lietuviešu skaits – 10 000, igauņu – 6 500.

jiem, parlamenta locekļiem, dalīt dokumentu krājumu “Piezīmes un dokumenti”, valdības pārstāvjiem sūtīt aicinājumus izteikt nostāju Baltijas jautājumā un organizēt demonstrācijas (Knight 1980, 9). Tāpat ABP izmantoja atsevišķu personu (pārsvarā E. Dēliņa un J. Riteņa (1925–2007)) sakarus un nodibināja kontaktus ar liberāļu partijas toreizējo līderi B. Snedenu (*Sir Billy Mackie Snedden*, 1926–1987), iegūstot būtisku politisko atbalstu, jo bez tā, visticamāk, baltieši nevarētu panākt Baltijas jautājuma pozitīvu atrisinājumu 1975. gada 17. decembrī, kad jaunā liberāļu un nacionālās partijas koalīcijas valdība atcēla E. Vitlama valdības lēmumu (Dēliņš 1976, 41; Dunsdorfs 1975, 297).

Starpkaru periodā Latvijas konsulāti Austrālijā darbojās Melburnā, Adelaidē, Brisbenā un Sidnejā un arī pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā iespēju robežās turpināja uzturēt neatkarīgās Latvijas tiesisko pēctecību. Kā pēdējais funkcionējošais postenis 20. gadsimta 60. un 70. gados bija palicis 1931. gadā nodibinātais Latvijas konsulāts Melburnā, kur par goda konsulu Viktorijas un Tasmānijas pavalstīs Latvijas ārlietu ministrs Kārlis Zariņš (1879–1963) bija iecēlis juristu Robertu (Galbraitu) Makkomasu (*McComas*) (Didrihsone 2010, 120).

Jautājums par Latvijas konsulāro pārstāvju skaita palielināšanu Austrālijā aktualizējās 1978. gadā, kad Latvijas sūtniecības vadītājs Vašingtonā saņēma atļauju no Austrālijas valdības atjaunot Latvijas goda konsula posteni Sidnejā (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 66. l., 2. lp.). Pēc tam, kad vienīgais kandidāts sers Roberts Eskins (*Sir Robert William Askin*, 1907–1981) atteicās no uzaiicinājuma (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 66. l., 3. lp.), Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītājs un ģenerālkonsuls Vašingtonā Anatols Dinbergs (1911–1993) ņēma vērā LAAJ 1977. gadā izteikto lūgumu, kā arī citu latviešu sabiedrisko darbinieku ieteikumus (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 66. l., 6. lp.) un par Latvijas konsulāro pārstāvi uzrunāja žurnālistu E. Dēliņu (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 66. l., 16. lp.), kā arī informēja par goda vicekonsula statusa nepatīkamo daļu, proti, “šis titulis neparedz jebkādu atlīdzību no Latvijas valsts līdzekļiem, bet [...] tas drīzāk varētu prasīt kādus personīgus izdevumus no goda konsula paša” (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 66. l., 8. lp.). Tomēr neskatoties uz šo niansi, E. Dēliņš piekrita uzņemties goda konsula pienākumus, kā viņš pats minēja, lai kaut nedaudz pakalpotu “mūsu tautas un valsts lietai” (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 66. l., 12. lp.). 1979. gada 30. augustā (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 66. l., 18. lp.) līdz ar Austrālijas Ārlietu ministrijas akceptu E. Dēliņš tika iecelts par goda vicekonsulu. Lai gan goda vicekonsula iecelšana ir samērā ikdienišķs process, Latvijas sūtniecība Vašingtonā un arī Austrālijā mītošie latvieši to uzskatīja par ievērojamu sasniegumu,

jo ar šādu darbību jeb žestu Austrālijas valsts bija apstiprinājusi savu Latvijas valsts *de iure* atzīšanas politiku (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 66. l., 34. lp.).

E. Dēliņš goda vicekonsula pienākumus veica ar lielu atbildību un, salīdzinot ar ilggadējo goda konsulu R. Makkomasu, kas bija sasniedzis cienījamu vecumu, bija ļoti aktīvs. E. Dēliņš regulāri piedalījās Austrālijas valsts rīkotajos konsulāro pārstāvju pasākumos, nodibināja jaunus un uzlaboja jau esošos kontaktus ar Austrālijas ierēdniecību, pildīja parastos konsulāta darba pienākumus (izdot un pagarināt Latvijas pases, izsniegt dažāda veida izziņas un uzglabāt mantojumu lietu dokumentus) (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 4385. l., 60. lp.), kā arī rūpējās par latviešu un Latvijas Republikas interešu aizstāvību un Latvijas Republikas proklamēšanas pasākumu organizēšanu. Piemēram, Latvijas Republikas 62. gadadienas pasākumā vairāk nekā simts viesus ar savu klātbūtni pagodināja Austrālijas Ministru prezidents J. M. Freizers (*John Malcolm Fraser*, 1930) ar kundzi (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 633. l., 16.–17. lp.). Tāpat, izmantojot sabiedriskā darbinieka un vicekonsula amatā iegūtos sakarus, E. Dēliņš pēc LAAJ lūguma 1981. gadā noorganizēja PBLA priekšsēdētājam O. Pavlovskim iespēju satikties un pārrunāt aktuālos jautājumus ar vairākām Austrālijas amatpersonām. Šajās un vēl citās situācijās atklājas jaunā vicekonsula galvenā darbības vadlīnija un sabiedriskā darbinieka, diplomātiskā pārstāvja uzskatu konsekvence, proti, E. Dēliņš bija tik enerģisks, jo uzskatīja par savu pienākumu “noturēt Latvijas jautājumu pāri partiju stāvokli” (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 633. l., 61. lp.).

Pēc konsula R. Makkomasa nāves 1982. gadā E. Dēliņu paaugstināja amatā par goda konsulu un to bez iebildumiem apstiprināja arī Austrālijas valdība (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 633. l., 91. lp.). Starptautisko tiesību izpratnē tas kārtējo reizi nozīmēja stāvokļa uzlabojumu Latvijas pārstāvniecībai Vašingtonā par labu, jo ar šo žestu Austrālijas valdība atkārtoti parādīja, ka tā atzīst ne tikai neatkarīgās Latvijas Republikas ieceltos pārstāvjus, bet arī ģenerālkonsula A. Dinberga pilnvaras (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 634. l., 113. lp.).

Arī pēc paaugstinājuma amatā E. Dēliņš turpināja iepriekš iesāktos darbības virzienus – regulāri apmeklēja galvaspilsētu Kanberu, lai satiktos ar deputātiem, senatoriem, Ārlietu ministrijas Eiropas un Austrumeiropas nodaļu vadītājiem un augstākajām valsts amatpersonām. Kanberas apmeklējumu reizēs E. Dēliņš parasti pateicās amatpersonām par viņu līdzšinējām nostādnēm Baltijas valstu *de iure* neatzīšanas politikā, uzsvēra Austrālijas politikas lielo nozīmi latviešu sabiedrībā un regulāri pārbaudīja, vai Austrālijas nostādnēs par Baltijas jautājuma statusa nemainību nav mainījušās. Šādi dar-

bodamies, E. Dēliņš gadu gaitā bija apguvis ne tikai nepieciešamās formalitātes, bet ar dažiem austrāliešu politiķiem nodibinājis arī draudzīgas attiecības. Tāds, piemēram, bija ārlietu ministrs B. Haidens (*William George Bill Hayden*, 1933), ar kuru pirmos kontaktus E. Dēliņš nodibināja 70. gadu otrajā pusē (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 634. l., 149. lp.).

Nozīmīgs notikums goda konsula E. Dēliņa un arī Latvijas diplomātisko pārstāvju dzīvē notika 1984. gada 18. septembrī. Šajā dienā E. Dēliņš bija uzaicināts ierasties oficiālā vizītē pie Ministru prezidenta R. G. Hauka (*Robert Bob James Lee Hawke*, 1929); tā bija pirmā reize, kad kāds Austrālijas valdības vadītājs oficiālā vizītē bija pieņēmis Latvijas konsulāro pārstāvi. Īpašu to padarīja arī E. Dēliņš, sakot, ka Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā “neatzīšanas redzamā pazīme ir Latvijas konsulāta, vienīgās Baltijas valstu pārstāvības, pastāvēšana Austrālijā” (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 634. l., 18. lp.), tā uzsverot konsulāta un sava darba simbolisko nozīmi. Kopš tā laika arī Austrālijas amatpersonas, runājot par nostādnēm Baltijas jautājumā, mēdza minēt Latvijas konsulātu Melburnā kā pierādījumu inkorporācijas neatzīšanai (“Partiju atbildes Baltijas valstu jautājumā”). To, ka iepriekš minētais patiešām ņemts vērā, apliecina ziņojums ģenerālkonsulam Vašingtonā 1986. gada 14. decembrī. Tajā E. Dēliņš minējis, ka kārtējā vizītē pie Ministru prezidenta R.G. Hauka viņš saņēmis nozīmīgu solījumu. R.G. Hauks teicis, ka “Austrālija arī turpmāk centīsies reizi gadā pieminēt Baltijas valstu jautājumu ANO Cilvēktiesību komitejā Ženēvā un arī aprādīs [...] dokumentētus cilvēka tiesību pārkāpumus” (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 634. l., 92. lp.). Emigrācijas latvieši bija ieguvuši Austrālijas atbalstu, taču, tā kā tā atrodas pārāk tālu no Eiropas un tās problēmām un arī pasaules politikā tās loma nebija izšķiroša, Austrālijas valdības izrādīto uzmanību Baltijas valstu jautājumā faktiski var tulkot tikai kā labu žestu.

Lai gan E. Dēliņa personību un darbību Latvijas diplomātiskajā dienestā politiskās emigrācijas gados var vērtēt dažādi, ir jāuzteic E. Dēliņa neatlaidība vairāku desmitgažu garumā, skaidrojot mazo Baltijas valstu *de iure* neatzīšanas politikas nozīmi austrāliešu ierēdņiem, kuri nepārzināja un varbūt pat nemaz nevēlējās iedziļināties Eiropas kontinenta problēmās. Tāpat līdzās darbībai t. s. ārējās informācijas laukā E. Dēliņš ikdienā veica pienākumus pret Melburnas konsulāro korpusu un Latvijas pavalstniekiem (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 634. l., 72. lp.). Kā noprotais, viņa darbā galvenā bijusi ticība Latvijas Republikas valstiskuma atgūšanai un vēlme “noturēt Latvijas jautājumu pāri partiju stāvokli”. To apliecina gan viņa darbība laikrakstā “Austrālijas Latvietis”, gan aktīvā iesaistīšanās latviešu un baltiešu sabiedrisko virsor-

ganizāciju darbībā, gan, protams, aktivitātes goda vicekonsula un vēlāk goda konsula amatā. Savukārt diskutabls varētu būt fakts, ka, uzņemoties pildīt konsulāros pienākumus, E. Dēliņš turpināja darboties kā žurnālists. Reizēm ir grūti izšķirt, kur sākas un kur beidzas viena vai otra no šīm darbības jomām un ar tām saistītās prioritātes – diplomātiski paklusēt vai izmantot iegūto informācija maizes darbā laikrakstā. Protams, iegūto informāciju E. Dēliņš publiski neizplatīja, taču šī profesiju kombinācija jāraksturo kā mazliet netradicionāla, neskatoties, ka viņš bija nelielas etniskas grupas laikraksta izdevējs, redaktors un arī šīs pašas etniskās grupas juridiski eksistējošās valsts goda konsuls.

Saīsinājumi tekstā

ABP – Austrālijas Baltiešu padome

DV – Daugavas Vanagi

LAAJ – Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē

LJAA – Latviešu jaunatnes apvienība Austrālijā

PBLA – Pasaules Brīvo latviešu apvienība

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku savienība

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 293. f. (Latvijas sūtniecība Vašingtonā), 1. apr., 66. l.

LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 633. l.

LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 634. l.

LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 4385. l.

Bērziņa, I. (2013) *Emīls Dēliņš. Patriots, žurnālists, diplomāts*. Rīga: Jumava. 214 lpp.

Dēliņš, E. (1976) Latvijas problēmas Austrālijas politikā. *Universitas*, Nr. 37: 38–42.

Didrihsone, I. (2010) Latvijas konsulārie pārstāvji Austrālijā starpkaru posmā (1918–1940). *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1: 106–124.

Didrihsone-Tomaševska, I. (2010) Austrālijas latviešu kopiena: galvenās attīstības tendences no 20. gs. 50. gadiem līdz 1975. g. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 2: 235–275.

Dunsdorfs, E. (1975) *The Baltic dilemma*. New York: Robert Speller & Sons. *Encyclopedia Lituanica*. (1972) Volume II. Boston: Juoza Kapočius.

Kangeris, K. (2009) Pēcvārds. Grām.: Žigūre, A. V. *Viņi. Ceļā*. Rīga: Jumava, 2009. 219.–227. lpp.

Knight, J.W. (1980) The Baltic States: Foreign policy and domestic response in Australia, 1974–1978. In: Knight, J.W. & Dēliņš, E. *Baltic States: a domestic issue, an international problem*. Stockholm: Latvian National Foundation. Pp. 5–15.

Latvju enciklopēdija. Papildinājumi. (1962) Stokholma: Trīs Zvaigznes. 214 lpp.
Latviešu kultūras dienas Austrālijā, 1951–1970. (1971) Melburna: LAA Grāmatu apgāds. 333 lpp.

Partiju atbildes Baltijas valstu jautājumā. *Austrālijas Latvietis*, 1987, Nr. 1885, 10. jūl.

Pranks, Ed. (1953) Melburna. Grām.: *Latvieši Austrālijā*. Melburna: Apgāds Austra. 45.–51. lpp.

Putniņš, A.L. (1981) *Latvians in Australia. Alienation and Assimilation*. Canberra: Australian National University Press.

Tannberg, T., Mäesalu, A., Lukas, T., Laur, M. (2002) *History of Estonia*. Tallin: Avita.

Austrālijas Latvietis. http://www.australijaslatvietis.com.au/MajasLapa/AL_MajasLapa.html (14.03.2014.)

Latvijas valstiskuma sardzē. Emīls Dēliņš. <http://www.mfa.gov.lv/data/file/e-izstade/Content/Data/DelinsE/Biography.html> (14.03.2014.)

Ineta Didrihsone-Tomaševska

**Action of Emīls Delins in Latvian Consulate in Melbourne
(1979–1991)**

Key words: Australia, Baltic States, Emīls Delins, Consulate of Latvia, Honorary consul, Honorary Vice – Consul

Summary

Emīls Delins (1921–2004) was a journalist who immigrated in Australia in October 1947 and one and a half year later the first issue of newspaper “Austrālijas Latvietis” (Australia’s Latvian – in English) was published in spite of some bureaucratic restrictions and Australian mistrust in the use of foreign languages. The newspaper, edited by Delins from 1949 until 2000, enlightened Latvian émigrés on actualities in Australia, Latvia, and the world.

Besides his work in “Austrālijas Latvietis”, Delins was active also in civic organizations of Latvian and Baltic émigrés. He was one of a few who tried to mobilize exile community in significant and crucial moments. In 1974 the government of Australia surprisingly changed its traditional politics

and made a decision in favor of the recognition of de jure incorporation of the Baltic States in the Soviet Union. The center of protests was the Baltic Council of Australia which based its action on the so called “Four point plan” created by Delins. The plan alongside with Delins’ personal contacts with the Liberal party’s leader of the day, B. Snedden helped Baltic émigrés to obtain withdrawal of the former decision in December 1975.

Evaluating Delins’ contribution to defending Latvian interests, the head of Latvian diplomatic and consular service in Washington, A. Dinbergs invited Delins to become a Latvian consular representative in Australia in 1979. Within the frame of limited political and financial circumstances Delins carried out both daily consular duties and kept an eye on Australian government’s position towards de jure status of Baltic States. The main motive of Delins’ diplomatic, journalistic, and social work was a belief in the possibility of the restoration of the Republic of Latvia and desire to “maintain Latvian question beyond the position of parties”.

Евгений Гребень

Выжить любой ценой: стратегии выживания гражданского населения в условиях нацистской оккупации Беларуси

Ключевые слова: нацистская оккупация, Беларусь, стратегии выживания

В экстремальных условиях нацистской оккупации (политика геноцида, исключительно сложная социально-экономическая ситуация) гражданское население Беларуси было поставлено перед необходимостью борьбы за выживание. В активную вооруженную борьбу и коллаборацию была втянута меньшая, наиболее пассионарная часть населения. Помимо активных стратегий выживания (участие в открытой вооруженной борьбе в рядах Сопротивления или сотрудничество с оккупационными властями, позволявшее существенно облегчить материальное положение и избежать физического уничтожения), подавляющее большинство граждан было вынуждено вырабатывать специфические стратегии выживания. Гражданское население, в основном сочувствовавшее движению Сопротивления или же просто не принимавшее нацистский оккупационный режим, вынужденно существовало в оккупационной действительности.

В условиях налогового гнета многие граждане пытались уклониться от уплаты налогов. Для городского населения, платившего фиксированные налоги с заработной платы, это было маловероятно. Данная стратегия была характерна в большей степени для сельского населения, которое путем подачи заявлений в органы местной администрации пыталось уменьшить или снять подушный налог, занижая возраст, приводя аргументы слабого здоровья, жалобы на сложное материальное положение, уменьшить размер натурального налога, мотивируя такую надобность уничтожением урожая в ходе боевых действий, реквизицией продуктов вермахтом и партизанами, неурожаями и стихийными бедствиями (ГАМог. Ф. 845. Оп. 3. Д. 3. Л. 23–25; ГАМн. Ф. 1039. Оп. 1. Д. 208. Л. 133, 133 об.).

Результатом тяжелейшей социально-экономической ситуации стали обращения огромного количества граждан в органы коллаборационной администрации с просьбами о помощи. Уже в первые месяцы оккупации в органы местной администрации стали в массовом порядке обращаться

пенсионеры, чьи пенсии остались на довоенном уровне, женщины с детьми, малообеспеченные граждане, в том числе здоровые и трудоспособные лица. Количество нуждавшихся в оказании материальной помощи с каждым месяцем увеличивалось в геометрической прогрессии. Высказывались просьбы оказать материальную помощь деньгами, продуктами, одеждой и обувью. Иногда для усиления аргументации указывались факты репрессий со стороны советской власти в довоенный период (ГАГом. Ф. 1336. Оп. 1. Д. 1. Л. 9, 42, 73, 78).

Родители или опекуны малолетних просили устроить детей на работу или определить в детский дом. В свою очередь для воспитанников детских домов обыденной практикой являлся самовольный уход и наем на работу, воровство продуктов. Летом некоторые из воспитанников покидали детдом и нанимались к крестьянам в качестве пастухов. Бедственное положение воспитанников вынуждало их к постоянному поиску пропитания, иногда с санкции руководства. Реалиями оккупации стали криминализация и маргинализация детского досуга. Занятые борьбой за выживание родители не могли уделять должного внимания детям, которые занимались нищенством, воровством у немцев и местных жителей, спекуляцией на черном рынке (ГАВт. Ф. 2074. Оп. 2. Д. 10. Л. 32, 32 об.; ГАМн. Ф. 1566. Оп. 1. Д. 5. Л. 124; ГАВт. Ф. 2088. Оп. 1. Д. 6. Л. 48). Постоянное ухудшение уровня жизни женщин приводило к росту числа аборт. Коллаборационная администрация констатировала стремление женщин не рожать детей, причем не только среди незамужних, но и замужних, по причине материальных трудностей (ГАМог. Ф. 858. Оп. 3. Д. 1. Л. 39 об.).

В ходе боевых действий летом 1941 г. многие граждане погибли или стали беженцами, оставив после себя бесхозное имущество. Горожане могли отслеживать наличие учтенного городской администрацией бесхозного имущества и ходатайствовать о его продаже или же присваивать его (ГАВт. Ф. 2074. Оп. 1. Д. 29. Л. 2).

В условиях, когда количество имевшегося в наличии в городах жилого фонда явно отставало от количества населения, владение или право пользования жильем являлось одной из стратегий выживания. Реалиями оккупационной повседневности стали самовольные вселения в пустующие дома и квартиры, в том числе оставленные евреями, переселенными в гетто. Предпринимались попытки реституции недвижимости, национализированной советской властью. Многие квартироръемщики пытались снизить или добиться отмены арендной платы (ГАГом. Ф. 1328. Оп. 1. Д. 1. Л. 16).

На выживание граждан оказывало влияние получение доступа к коммунальным благам. В условиях тотального дефицита электроэнергии горожане самовольно подключались к источникам электроэнергии, происходило нарушение нормативных актов, регламентирующих пользование электроэнергией (ГАМог. Ф. 260. Оп. 1. Д. 29. Л. 60).

Тяжелое материальное положение вынуждало граждан искать альтернативные наемному труду источники дохода. Занятие ремеслом и торговлей выступало как альтернатива низкой заработной плате в государственных предприятиях и учреждениях. Распространенной практикой была работа предпринимателей без патента, игнорирование официальных тарифов на услуги ремесленников, уклонение от налогов (ГАМн. Ф. 4218. Оп. 1. Д. 22. Л. 7).

В условиях тотального дефицита продуктов питания черный рынок являлся единственной возможностью получать дополнительные продукты. В городах сложилась прослойка торговцев черного рынка, которые игнорировали распоряжения оккупационных властей об установлении цен на различные товары. Денежные знаки теряли свою значимость, так как приобрести дефицитные товары за деньги было очень сложно, в этой ситуации распространенной практикой стала обменная торговля. Торговцы отказывались принимать деньги вообще или же нарушали официально установленный обменный курс немецкой марки и советского рубля. Процветала торговля запрещенными к продаже товарами немецкого происхождения (мыло, спички, продукты питания и др.), которые обменивались участниками черного рынка на продукты питания у немецких солдат, а также торговля драгоценными металлами, алкоголем, краденными вещами на рынках и через комиссионные магазины (ГАВт. Ф. 2113. Оп. 1. Д. 1. Л. 15).

Владение скотом было залогом продовольственной безопасности в ближайшей перспективе. Летом 1941 года во время эвакуации материальных ценностей имели место случаи захвата колхозного и бесхозного скота. Новые владельцы старались узаконить факт владения скотом в органах местной администрации. Чтобы имеющийся скот не был реквизирован, граждане пытались также легализовать скот, приобретенный до войны, документы на который отсутствовали, для чего в местную администрацию в массовом порядке предоставлялись заявления и свидетельские показания. В ходе раздела имущества бывших колхозов крестьяне пытались вернуть принадлежавший им ранее скот или закрепить его за собой во временное пользование. Если общинный скот закреплялся

за несколькими крестьянскими хозяйствами одновременно, временные владельцы часто не желали предоставлять его соседям, провоцируя конфликтные ситуации. Реквизиции и натуральные налоги стимулировали граждан уклоняться от регистрации скота, скрывать наличие скота и птицы в ходе переписей, апеллировать к местной администрации с просьбой взять в счет государственных поставок скот соседей. Распространенной практикой стал несанкционированный убой скота владельцами, попытки документально зафиксировать его необходимость постфактум (заявления о болезни животного, о бедственном положении гражданина) (ГАГом. Ф. 1318. Оп. 1. Д. 1. Л. 121; ГАМог. Ф. 261. Оп. 1. Д. 23. Л. 13; ГАБр. Ф. 2135. Оп. 1. Д. 246. Л. 1–53).

Важным для выживания фактором становилось пользование землей и природными ресурсами. В условиях оккупации города стали приобретать полуаграрный характер. Дефицит продуктов питания в городах породил у многих горожан стремление получить участок земли под огороды. Повседневной практикой становился захват земли у соседей на основании того, что земля принадлежала конкретному гражданину ранее и была национализирована советской властью, самовольная запашка коммунальных и ведомственных земельных участков. Попытки самовольной реституции были вызваны осознанием невозможности возврата собственности легальным путем, поскольку немецкие власти не планировали пересматривать решения советской власти по этому вопросу, однако в начальный период оккупации граждане пытались ходатайствовать о возврате национализированной земли. Имели место конфликты при разделе земель колхозов. В западных регионах Беларуси, где доминировало подворное землепользование, крестьяне могли выступать с ходатайствами о переводе земли из категории пахотной в другую, чтобы платить меньший поземельный налог; могли выдвигаться просьбы о назначении кураторов над землей, если владелец был не в состоянии обработать ее самостоятельно, но не отказывался от прав собственности (ГАВт. Ф. 2841. Оп. 1. Д. 1. Л. 69). Для ряда граждан (в первую очередь, горожан) дополнительным источником получения продуктов питания становилось легальное и нелегальное занятие рыбной ловлей (ГАМог. Ф. 858. Оп. 1. Д. 18. Л. 47, 48). В условиях дефицита топлива, отсутствия денег для покупки т.н. лесорубочных билетов повседневной практикой были несанкционированные порубки (ГАМн. Ф. 681. Оп. 1. Д. 27. Л. 35).

Специфической стратегией выживания в западной Беларуси стала смена национальности. В условиях, когда немецкая оккупационная ад-

министрация подчеркнуто негативно относилась к этническим полякам, подозревая их в связях с польским движением Сопротивления, принадлежность к титульной нации стала для многих граждан возможностью улучшить свое материальное положение, избежать отправки на работу в Германию, получить разрешение исполнить трудовую повинность на месте, уменьшить чрезмерный налоговый прессинг. Коллаборационная администрация столкнулась с многочисленными ходатайствами граждан, просивших исправить в удостоверениях личности национальность с польской на белорусскую (ГАМн. Ф. 1538. Оп. 1. Д. 51. Л. 93 об.).

Распространено было нарушение порядка регистрации и передвижения гражданских лиц по оккупированной территории. Уклонение от регистрации по месту жительства объяснялось стремлением избежать привлечения к исполнению трудовой повинности или же наказания за занятие спекуляцией. Попытки ограничить передвижение населения по оккупированной территории также встречали противодействие граждан, имевших необходимость поездки на рынки или в другие территориально-административные единицы по личным делам. Попытки смены места жительства были обусловлены стремлением избежать угрозы жизни со стороны партизан или же переехать туда, где было легче найти продукты питания (ГАГр. Ф. 610. Оп. 1. Д. 23. Л. 31, 175 А).

Вступая в конфликтные ситуации между собой, с учреждениями и организациями, граждане вынуждены были обращаться в суд. В материалах судов периода оккупации доминировали дела о присуждении алиментов, имущественные споры между родственниками, иски о принадлежности скота и птицы, о потравах, об опеке над имуществом, размере арендной платы и многое другое. Апеллирование к суду являлось одной из возможностей улучшить свое материальное положение (ГАБр. Ф. 2149. Оп. 1. Д. 42. Л. 5).

Одной из стратегий выживания стали правонарушения. Ухудшение материального положения толкало многих граждан на противоправные действия. Реалиями оккупационной повседневности стали кражи продуктов питания и промышленных товаров из квартир граждан и государственных складов, расхищение имущества евреев, самогоноварение, злоупотребление служебным положением, самоуправство (Гребень 2009, 57–89).

В экстремальной ситуации оккупационной повседневности гражданское население выработало ряд стратегий выживания, в рамках которых использовались различные тактические приемы, позволявшие мини-

мизировать негативные социально-экономические последствия нацистской оккупации, сохранить жизнь себе и своим близким. Используемые в рамках стратегий выживания некоторые тактические приемы могли противоречить морали, но были обусловлены естественным желанием выжить. В исторической перспективе эти стратегии в совокупности позволили сохраниться всей нации, поставленной перед реальной угрозой исчезновения.

Список источников и литературы

Государственный архив Брестской области (далее – ГАБр). Ф. 2135. Оп. 1. Д. 246 (Анкеты об обнаружении у населения незарегистрированного скота и домашней птицы).

ГАБр. Ф. 2149. Оп. 1. Д. 42 (Переписка с Лунинецким мировым судом о вручении решения суда жителям села Бостынь, копия решения суда).

Государственный архив Витебской области (далее – ГАВт). Ф. 2074. Оп. 2. Д. 10 (Сведения о самовольном разборе зданий, нарушении работы школ, численности рабочих и служащих управы, наличии скота и инвентаря у рабочих, заявления граждан о выдаче пенсий, приеме детей в детский дом, и др).

ГАВт. Ф. 2074. Оп. 1. Д. 29 (Акты оценки бесхозного имущества и вещей и заявления горожан в жилищный отдел Оршанской районно-городской управы о покупке бесхозного имущества за 1941 г.).

ГАВт. Ф. 2088. Оп. 1. Д. 6 (Приказы начальника района).

ГАВт. Ф. 2113. Оп. 1. Д. 1 (Акты, постановления и списки сотрудников рынка).

ГАВт. Ф. 2841. Оп. 1. Д. 1 (Приказы, распоряжения и указания Браславской и Миорской райуправы).

Государственный архив Гомельской области (далее – ГАГом). Ф. 1336. Оп. 1. Д. 1 (Заявления жителей Тереховской волости о материальном обеспечении).

ГАГом. Ф. 1328. Оп. 1. Д. 1 (Заявления об отводе квартир жителям Речицы).

ГАГом. Ф. 1318. Оп. 1. Д. 1 (Директивы военного управления, полевой комендатуры к бургомистру г. Гомеля).

Государственный архив Гродненской области. Ф. 610. Оп. 1. Д. 23 (Списки слушателей Новогрудского учительского института и заявления на право жительства в г. Новогрудке).

Государственный архив Минской области (далее ГАМн). Ф. 1039. Оп. 1. Д. 208 (Переписка с Глусской районной управой и колхозами о ходе сельскохозяйственных работ, ремонте дорог, поставках и лесозаготовках и другим вопросам).

ГАМн. Ф. 1566. Оп. 1. Д. 5 (Переписка с Клецкой районной управой по хозяйственным вопросам и др).

ГАМн. Ф. 4218. Оп. 1. Д. 22 (Отчеты районных организаций по расходованию денежных средств, списки граждан по задолженности за лечение в районной больнице и жителей города по обложению денежными налогами).

ГАМн. Ф. 681. Оп. 1. Д. 27 (Приказы, акты, заявления и ходатайства на оказание помощи).

ГАМн. Ф. 1538. Оп. 1. Д. 51 (Бюджеты и проекты бюджетов в волостях Клецкого района, заявления, справки, отношения волостных старшин в Клецкую районную управу).

Государственный архив Могилевской области (ГАМог). Ф. 845. Оп. 3. Д. 3 (Списки рабочих и служащих отделов Осиповичского районного управления, списки семей убитых полицейских и др).

ГАМог. Ф. 260. Оп. 1. Д. 29 (Отчеты о работе отделов Могилевского городского управления).

ГАМог. Ф. 261. Оп. 1. Д. 23 (Приказы, распоряжения и постановления по Могилевской районной управе).

ГАМог. Ф. 858. Оп. 3. Д. 1 (Административная переписка городского управления с местной комендатурой и отделом социального обеспечения).

ГАМог. Ф. 858. Оп. 1. Д. 18 (Приказы и распоряжения городскому управлению Бобруйска).

Грэбень Яўген. (2009) Злачыннасць у Беларусі ў гады нацысцкай акупацыі (1941–1944). *Беларускі гістарычны агляд*, том 16, Сшытак 1(30), Чэрвень: 57–89.

Jevgeņijs Grebeņš

Izdzīvot par katru cenu: civiliedzīvotāju izdzīvošanas stratēģijas Baltkrievijas nacistiskās okupācijas laikā

Atslēgas vārdi: nacistiskā okupācija, Baltkrievija, izdzīvošanas stratēģijas

Kopsavilkums

Baltkrievijas civiliedzīvotāji nacistiskās okupācijas ekstremālajos apstākļos bija spiesti cīnīties par izdzīvošanu. Bez aktīvajām izdzīvošanas stratēģijām (piedalīšanās atklātā karadarbībā pret okupācijas varu, pretošanās vai sadarbība ar okupācijas varas iestādēm, kas ļāva uzlabot finansiālo situāciju un izvairīties no fiziskās iznīcināšanas) civiliedzīvotāji skarajā okupācijas ikdie-

nas situācijā izstrādāja izdzīvošanas stratēģijas, kurās tika izmantoti dažādi taktiski paņēmieni, lai mazinātu okupācijas režīma negatīvās ekonomiskās un sociālās sekas, saglabātu dzīvi sev un saviem tuviniekiem. Daži stratēģiski risinājumi varēja būt pretrunā morālei, taču tos noteica cilvēku vēlme izdzīvot un centieni saglabāt baltkrievu nāciju, kura atradās izzušanas draudu priekšā.

Yauhen Hreben

**To Survive by All Means: Survival Strategies
of Civil Population during Nazi Occupation of Belarus**

Key words: Nazi occupation, Belarus, survival strategy

Summary

Under the extreme conditions of the Nazi occupation the civilian population of Belarus was faced with the need to fight for survival. Besides active coping strategies (participation in open warfare with the occupation authorities in the Resistance or collaboration with the occupation authorities that allows to improve one's financial situation and avoid physical destruction), in the harsh situation of the occupation everyday civilians worked out a number of passive coping strategies, which were used within a few tactics that minimized the negative social and economic consequences of the occupation regime, saved their own lives and lives of their relatives. Some tactics that were used in some survival strategies could contradict morality, but they were due to the natural human desire to survive. From a global perspective, these strategies allowed to preserve the Belarusian nation that faced a real threat of extinction.

Sandra Grigaravičiūtė

Lithuanian Consulates in Soviet Russia / the Soviet Union, 1921–1923

Key words: Lithuania, consulate, Soviet Russia, Soviet Ukraine, Petrograd, Kharkov, Odessa, Kiev

Introduction

Why Lithuanian consulates in Soviet Russia? One of the reasons for the selection of this topic could be the anniversary of the outbreak of World War I commemorated this year. It was after World War I that the consulates in Soviet Russia (Petrograd, Moscow) provided assistance to Lithuanians as well as Russians, Jews, Belarusians and Poles from Lithuanian ethnic territories scattered in the vast lands of Russia to come back to their Homeland. The second reason is inadequate attention paid by contemporary historians to the history of Lithuanian diplomatic and consular representation in Russia. Due to such a lack of attention and research, Russian Lithuanians reasonably feel underestimated. After all, the revelation of activities of Lithuanian consulates in Russia would also contribute to the study of the history of the Lithuanian community in Russia, its relations with Lithuania and be of use for the studies of the heritage related to the Lithuanian language in these lands. In political terms, it is inexcusable that in contemporary Lithuania it is known about the activities of consulates of the First Republic of Lithuania in the United States, Canada, Latvia, Scandinavian countries, Germany but not in Russia. Third, in 2013 the author carried out a research study about a Lithuanian consulate in Sovetsk in 2003–2013 and presented it to the Lithuanian community in Sovetsk. The dead silence that flooded the hall full of people for 30 minutes was a sign that the audience carefully listened to every word of the lecture because it was about Lithuania, about them, and about them and Lithuania. And that is very important.

The relations between Lithuania and Soviet Russia of that time have already drawn the attention of researchers (Zenonas Ivinskis (Ivinskis 1969, 254–260; 290–293; 346–354), Česlovas Laurinavičius (Laurinavičius 1992), Algimantas Kasparavičius (Kasparavičius 1996), Kristina Burinskaitė (Burinskaitė 2005)); however, the studies on the Lithuanian representation, later legation, in Moscow and its activities in the representation of Lithuania in

1921–1940 are lacking. As regards the repatriation of refugees from Soviet Russia to Lithuania, only the activities of the Lithuanian representation in Moscow (Tomas Bikelis (Bikelis 2006, 55–74)) are mentioned; there is not a single mention of consulates and agents appointed for the affairs of repatriation of refugees and their role in diverting and formalising the flows of refugees and optants to Lithuania. The consulates in Soviet Russia, Ukraine, and Siberia have already been mentioned in the context of the Lithuanian consular policy in 1919–1926; however, the published research study focused on the position of the Seimas in creating the consular network and the possibility of influencing its development process (Grigaravičiūtė 2008, 7–8).

The sources for the research topic under analysis are kept in the files of digests 2, 3 and 7 of the Fund of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania (f. 383) at the Lithuanian Central State Archives (hereinafter – LCSA). Digest 3 contains the surviving (even though not complete) financial accounting documents of the Lithuanian consulate in Petrograd, e.g. staff pay-sheets; detailed reports on the costs of the consulate of 1921–1922. They give a very clear indication of the growing inflation in Soviet Russia, making to estimate consular costs in billions of Soviet roubles. The information kept in the files reveals the process of repatriation of refugees and optants (its geography) and the role of the consulate and its employees in this process. The digest includes a complete set of reports of the agents working in Soviet Ukraine about their activities in the places of appointment as well as the problems of repatriation of refugees, providing an opportunity to go deep into the specificities of their work.

The published sources – shorthand reports of the Seimas and the laws passed by the Seimas published in the periodic publication of that time, *Vyriausybės žinios* (*Government News*) – also provide abundant information on the establishment of Lithuanian consulates, their staff, finances, and arising problems. However, the greatest problem emerged in comparing the sources and trying to find out which of them reflect the actual situation, i.e. the situation *de facto*, because as you will see in the article, the situation *de jure* and the situation *de facto* were significantly different.

The present paper aims at several objectives: 1) to find out the approach of the Seimas and the Government towards the establishment and activities of consulates in Soviet Russia, the Far Eastern Republic, and Soviet Ukraine as well as the factors and motives determining their decision-making; 2) to present official and unofficial consular staff and finances in 1921–1922; 3) to reveal the process of the establishment and activities of the consulates in 1921–1922.

1. Establishment and activities of consulates in Soviet Russia, the Far Eastern Republic, and Soviet Ukraine

The Ministry of Foreign Affairs submitted the draft establishment plan to the Constituent Assembly of Lithuania as early as the autumn of 1920. However, the consideration of the draft law was only initiated at the Seimas on 3 March 1921. The draft plan proposed to establish consulates in Petrograd, Tomsk, and Odessa. The draft establishment plan was first reviewed by the Committee on Finance and Budget of the Seimas, which also provided its recommendations. It advised not to establish a consulate in Tomsk, because the committee members believed that refugee affairs in Tomsk could be handled by the agent appointed for the affairs of repatriation of refugees (Sitting No 68, 763). Foreign Minister Juozas Purickis explained to the members of the Seimas that a consulate in Tomsk was included in the draft plan because it was an area of concentration of a lot of refugees. He asked the Seimas to at least approve the establishment of the consulate in Siberia in order to provide Lithuanian citizens with a point of contact. Member of the Seimas Vytautas Račkauskas disapproved of the decision of the Committee on Finance and Budget and was in favour of establishing a consulate in Tomsk or Novo-Nikolaevsk (Novosibirsk) (Sitting No 68, 763). Huge numbers of Lithuanian refugees in Siberia were also mentioned by the member of the Seimas, Kazys Škirpa; however, two aspects unfolded in the discussions: first, the foreign minister had too little information from Chita, Krasnoyarsk, and Tomsk to tell where the consulate was most required; second, someone had to take care of the organizations of Lithuanians staying there, when Lithuanian intellectuals would come back from those lands to Lithuania. The Lithuanian representation in Moscow sent its agent to Siberia to coordinate the activities of the committees of Lithuanian refugees and to prepare for the establishment of the consulate. Therefore, after the initial reading of the draft establishment plan prepared by the Ministry of Foreign Affairs the consulates of Petrograd and Novo-Nikolaevsk remained on the list (Sitting No 68, 763). Finally, after the third reading, the Lithuanian consulates in Petrograd, Siberia, and Odessa were approved.

The second consideration on the staff of Lithuanian consulates in Soviet Russia at the Seimas took place on 21 and 28 October 1921. The Ministry of Foreign Affairs asked to change and supplement the staff list because the situation had changed over six months and the existing situation had to be “legalised” at the ministry. The Ministry of Foreign Affairs proposed to set

up the trade department at the Lithuanian consulate in Petrograd, but the member of the Seimas, Vincas Čepinskis categorically rejected such a proposal by arguing that “there was no trade between Russia and Lithuania, perhaps only smuggling” (Sitting No. 134, 21–23, 24, 40). Foreign Vice-Minister, Petras Klimas explained that the Lithuanian consulate in Petrograd should not be closed down for the following reasons: first, there was still plenty of unreturned Lithuanian property (Sitting No. 134, 21–23, 24, 40); second, the agreement between Lithuania and Soviet Russia was still in effect; not all refugees were repatriated (Sitting No. 134, 21–23, 24, 40); this option was in progress.

On 28 October 1921, when the third reading on the staff of the Ministry of Foreign Affairs was in progress, the member of the Seimas, Mykolas Sleževičius criticised the activities of the Lithuanian consul Aleksandras Dubinskis asserting that “the person is old; it is hard for him to work” and proposed to replace the consul. Foreign Vice-Minister Petras Klimas supported this opinion and informed that the ministry was already in search for a new candidate to the position; however, the search was rather complicated. Andrius Lisauskas, director of the Eastern Department of the Ministry of Foreign Affairs, stretched a helping hand to Petras Klimas in defending the staff of the Lithuanian consulate in Petrograd (Sitting No. 136, 9). Instead of three posts, nine consular posts were established.

On 20 December 1922, Vytautas Bičiūnas, presenting new posts of the Ministry of Foreign Affairs, mentioned the reform of the Ministry of Foreign Affairs which was under way and the uncertainties related to the Lithuanian representation in Kharkov because he was not yet fully certain whether it would go on functioning or it would be closed down (Sitting No. 13, 14–15). Both the Seimas and the Government observed how the relations between the Soviet governments of Russia and Ukraine were going to evolve (Sitting No. 13, 14–15). The Ministry of Foreign Affairs was planning to leave 18 out of 50 servants in the Lithuanian representation in Moscow including the consulates in Siberia and Petrograd. At the end of 1922 the ministry followed the principle that a consulate should only go on functioning in a foreign country if its activities paid off (i.e. if it generated income) (Sitting No. 13, 14–15).

The opinions expressed by the members of the Seimas and the representatives of the Government show that two major motives dominated in the establishment of the consulates in Soviet Russia, Soviet Ukraine, and Eastern

Siberia (Chita) in March 1921 – autumn 1922: 1) repatriation of refugees and optants as well as the return of their property (archives, libraries, etc.) and 2) the necessity to take care of organizations of Lithuanian refugees and expatriates after they were left by all active intellectuals departing to Lithuania (Grigaravičiūtė 2008, 7–8).

The agreements on the repatriation of Lithuanian war refugees signed with Soviet Russia (30 June 1920) and Soviet Ukraine (14 February 1921) served as the legal grounds for the establishment of consulates (Bikelis 2006, 55–74; LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 6. l.). At the beginning of 1921, Lithuania founded consulates in Petrograd, Chita, and Moscow (URM etatai 1921, 9–11); in March 1921 three agents were appointed in Soviet Ukraine: Kharkov, Odessa and Kiev (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 6–7. l.) and a Lithuanian representation in Kharkov was officially established in August 1921 (LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 293. l.).

2. Official and unofficial consular staff and finances

In reality, the consular network in Soviet Russia and Soviet Ukraine and their staff were changing faster than they could be considered by the Seimas. It is seen in the information published in *Government News* (*Vyriausybės žinios*) (URM etatai 1921, 9–11). In March 1921, the Seimas approved 3 posts for the Lithuanian consulate in Petrograd; according to the book of orders of the Ministry of Foreign Affairs, two persons were officially appointed to the consulate on 26 January 1921 – Jadvyga Piotrauskaitė and Sofija Juozapaitytė (LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 135., 132. l.), whereas 7 persons were entered in the pay-sheets of March 1921 (LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 2, 2a, 3a, 4a, 5a. l.). The orders issued by the Ministry of Foreign Affairs show that, in the summer months of June and July of 1921, three more servants were hired by the consulate: Steponas Olšauskas, Marija Griškienė, and Balys Navikas (LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 131., 136.–137. l.).

In mid-August 1921, secretary Juozas Avižonis and Lionginas Indreika arrived from the Lithuanian representation in Moscow to inspect the activities of the consulate in Petrograd and it turned out that 21 people in total were working at the consulate (Table 1) (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 56a–62a. l.; LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 72. l.). In addition to the said number, the employees working at the consulate on a temporary basis for a week, two weeks, a month, or several months had to be added as well (A. Garmus, A. Krištopaitis (LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 63., 91. l.)). It is proven by the pay-sheets delivered by the consulate to the Ministry of Foreign Affairs. Even though in

October 1921, Vice-Minister Petras Klimas and the director of Eastern Department Andrius Lisauskas succeeded in defending the increase in the staff of the Lithuanian consulate in Petrograd at the Seimas (see above), twice as many people were actually working at the consulate (Sitting No. 136, 9).

Table 1

**Staff of the Lithuanian consulate in Petrograd at the end of August 1921
(based on the inspection data)**

Andrius Dubinskas – consul Čepanis Vaclavas – Lithuanian agent for the affairs of refugees Alfredas Aleksandravičius – deputy agent Jonas Petraitis – associate for special affairs
I. General Department Steponas Olšauskas – secretary of the consulate (acceptance of applications, replies to inquiries of applicants on various issues) a) General Office Valentina Dobkevičienė – secretary/assistant (filling of more important applications). Marijona Griškienė – clerk (completion of minor letters, obtaining of documents from institutions on request) Marijona Viliumanytė – typist Boleslovas Navikas – registrar Kladvija Bernatskytė – translator from foreign languages Nikolajus Šmidtas – courier (Petrograd – Moscow) Jonas Ratkus – courier at the consulate Stefanija Nedbailytė – servant b) Cash Register and Financial Accounting Antanas Matusevičius – accountant (acceptance of paid applications; documents forwarded; formation of packages)
II. Refugee and Option Department Jadviga Piotrauskaitė – filing clerk (printing of various letters on refugee and option issues) Mečislovas Jasinskas – filing clerk assistant (filling of option documents) Zofija Jozepaitytė – clerk (filling of temporary option certificates) Albinas Garmus – clerk (filling of temporary option certificates) Jonas Juškevičius – under-age apprentice (delivery of letters across institutions) At the end of August 1921, 21 people were working at the consulate.

(LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 72. l.)

The Lithuanian consulate in Petrograd commenced its activities in January 1921 and was closed down in October 1923 (LCSA, 383. f., 2. i., 575. c., 94. l.). In two years, even several persons served in the capacity of the Lithuanian consul in Petrograd. Andrejus Dubinskas was the first consul in Petrograd (LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 2, 2a, 3a, 4a, 5a. l.); after his departure in August 1921, Vaclavas Čepanis, agent for the affairs of refugee repatriation, acted in the position of the consul (LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 273. l.), whereas from the summer of 1922 until the closure of the consulate the consul was substituted by Stasys Zaskevičius (LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 256. l.; LCSA, 383. f., 2. i., 575. c., 11. l.).

The situation of the consulate in Odessa was no better. The documents kept at the Fund of the Ministry of Foreign Affairs show that in 1921 Lithuania had not yet established a consulate in Odessa; only an agent for refugee repatriation affairs was sent there in 1921 (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.). The overall Lithuanian activities in Soviet Ukraine were concentrated in Kharkov. Lithuanian agent Vytautas Mošinskas, who had previously coordinated the activities of all agents in Ukraine, was officially appointed *chargé d'affaires* of the Lithuanian representation in Ukraine on 24 August 1921 (LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 293. l.). Kostas Jurgaitis, Medgaras Mikševičius, Vladislava Šalkauskytė, Algimantas Raila, Stasys Volkavičius, Vladas Blaževičius (LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 281–290. l.) were officially working together with him at the Lithuanian consulate. In 1922 they were joined by Zigmąs Rudaitis (LCSA, 383. f., 2. i., 274. c., 122. l.), Vladas Markauskas (LCSA, 383. f., 2. i., 274. c., 45. l.), as well as Vincas Švalka, Adolfas Murza, Samuelis Einoris (LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 285–287. l.) (Table 2 on full-time employees).

With reference to the information contained in the files of the orders of the Ministry of Foreign Affairs, the Lithuanian consulate was not established in Odessa, whereas the representation in Kharkov commenced its activities in August 1921 and was closed down in August 1923 (*chargé d'affaires* was revoked on 1 June 1923) (LCSA, 383. f., 2. i., 575. c., 165. l.).

Officially, the representation in Kharkov was first included among the staff of the Ministry of Foreign Affairs in March 1922 only, whereas at the end of 1922, when the First Seimas considered new posts of the Ministry of Foreign Affairs, not even the official presenting this issue knew whether the Lithuanian representation in Kharkov would continue working or it would be closed down (*Lietuva. Seimas 1-as* 1922, 14–15). Both the Seimas and the Government observed how the relations between Soviet Russia and Soviet Ukraine were going to evolve.

Table 2

Staff of the Lithuanian representation in Kharkov in 1921–1923 (on the basis of the orders of the Ministry of Foreign Affairs)

Adolfas Murza – office worker, 24/08/1921–25/06/1922
Algimantas Raila – registrar, 24/09/1921–25/06/1922
Edvardas Karečka – senior secretary
Halina Markauskaitė – courier, worked until the closure in June 1923
Juozas Gustaitis – special secretary, 01/01/1922–01/06/1923
Kostas Jurgaitis – accountant, 15/09/1921–15/12/1922
Medgaras Mikševičius – document endorser, 24/08/1921 –26/06/1922, acting secretary of the Expatriate Department 26/06/1922 – 22/10/1922
Romualdas Burokas – office worker, 26/06/1922–07/08/1922
Samuelis Einoris – head of the Expatriate Department, 01/01/1922–25/06/1922
Stasys Volkavičius – servant-courier, 24/08/1921–16/11/1922
Vincas Švalka – office worker, 24/08/1921–25/06/1922
Vytautas Mošinskas – Lithuanian chargé d'affaires in Kharkov, 24/08/1921–01/06/1923
Vladas Blaževičius – courier, 29/11/1921–25/06/1922
Vladas Markauskas – office worker, 14/08/1922–?
Vladislava Šalkauskytė – typist, 10/09/1921–12/11/1922
Zigmas Rudaitis – document endorser of the Expatriate Department, 26/06/1922–07/08/1922

(LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.; LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 281, 282, 283, 284, 285, 285, 287, 289, 290, 293. l.; LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 45, 122. l.)

Consular finances were even less stable than the staff. As a result of the growing inflation in Soviet Russia, the wages of employees of the Lithuanian consulate in Petrograd changed every month; they would increase twice over six months. Wages for the employees of Lithuanian representations and consulates abroad were first officially, i.e. by order, established on 3 December 1921. It shows that the Lithuanian consul in Moscow received 2,400 ostmarks and 2,500 ostmarks in Petrograd, Siberia, and Odessa. 29,400 ostmarks per month were allocated for the consulate in Moscow, 9,900 ostmarks in Petrograd and 4,800 ostmarks in Siberia and Odessa (Algū nustatymo 1921, 1–2). In 1922, when the Seimas revised the estimate of costs of the Ministry of Foreign Affairs of 1921, the extraordinary costs of 11.1 million ostmarks were approved, of which 2.2 million ostmarks were intended for the execution of the Peace Treaty with Soviet Russia, 1.8 million for currency fluctuation

and 500,000 ostmarks for the matters of repatriation of expatriates (Lietuvos Respublikos 1921 m. išlaidų 1922, 7).

On 1 March 1922 new standards on wages were introduced (approved on 11 October 1922, published on 23 October 1922) (Algų nustatymo 1922, 4–5). As a result of inflation, the wages of employees established in the former Russian Empire were substantially increased. Lithuanian consuls in Moscow and Petrograd were paid a monthly remuneration of 16,000 ostmarks. In place of the consulate in Odessa, the representative of the Lithuanian representation in Kharkov added to the list was also paid a remuneration of 16,000 ostmarks (Algų nustatymo 1922, 4–5). From 1 October 1922, staff wages in Soviet Russia were paid in litas. One litas accounted for 40 ostmarks (Algų nustatymo 1922, 4–5). However, in all financial reports of the Lithuanian consulate in Petrograd dating to 1922 one litas was equalled to 200 ostmarks (according to the local currency exchange rate) (LCSA, 383. f., 3. i., 166. c., 162. l.).

In fact, the review of financial accounts of the Lithuanian consulate in Petrograd of 1921–1922 shows that billions were spent to cover the costs of the consulate. From May 1921 to October 1922 the wage of the consul alone increased from 1 million Soviet roubles (LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 2, 2a, 3a, 4a, 5a. l.) to 1.5 million Soviet roubles (LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 93. l.). From 10 to 12.5 million Soviet roubles per month were paid in the form of staff wages at the end of 1921 ((LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 2, 2a, 3a, 4a, 5a. l.; LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 93. l.). In 1922 the costs of office supplies and other costs equalled to hundreds of millions of Soviet roubles (in August 1922, 1 ostmark amounted to 12,000 Soviet roubles; in October 1922, LTL 1 accounted for 2.5 million Soviet roubles). The goods most commonly purchased by the consulate were ropes and nails.

3. Process of the establishment of consulates and their activities in 1921–1922

As a rule, Lithuanian consulates on the territory of the former Russian Empire were established in the largest centres of Lithuanian political activities that functioned from World War I. Lithuanian committees used to help the arriving agent for the affairs of repatriation of refugees to establish himself, or one of the members of the local Lithuanian committee used to become an agent (e.g. in Petrograd, Kharkov, Odessa, Kiev) (*Lietuva. Steigiamasis seimas* 1920, 763). The appointed agent would find premises for the consulate and take care of the required staff even before the arrival of the consul. In the general representation system, agents for the affairs of expatriate repatriation

were either subordinate to the consulate or the representation, or the nearest (in geographical terms) superior agent (e.g. in Ukraine, they were subordinate to the Lithuanian agent and to the chargé d'affaires in Kharkov afterwards) (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 1–152. l.). All Lithuanian consulates founded on the former territory of the former Russian Empire were subordinate to the Lithuanian representation in Moscow (it was officially called “Representation of Lithuania in Soviet Russia”); they informed the representative on their activities and problems and sent reports (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 10–105a. l.). In the event of serious problems, representation employees were sent to investigate the situation (e.g. the case of the Lithuanian consulate in Petrograd in August 1921) (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 56a–62a. l.; LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 72. l.).

The principal field of activities of all consulates established on the territory of the former Russian Empire (Soviet Russia, Soviet Ukraine, the Far Eastern Republic) in 1921 was the repatriation of Lithuanian refugees and optants and the return of their property to Lithuania in 1922.

The re-evacuation committees of cities or governorates (gubevak in brief) would compile the lists of Lithuanian expatriates willing to come back to Lithuania. Echelons were formed from the people who were on the list (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 8–11. l.). One echelon consisted of approximately 1,000 – 1,100 people (e.g. from Siberia or Ukraine); however, smaller echelons of Lithuanian expatriates used to go from Moscow and Petrograd as well, e.g. 500 or 800 people (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 10–105a. l.). Transit echelons formed in Siberia (Tomsk, Novo-Nikolaevsk, Tyumen, Ishim, etc.) were also sent through Petrograd; they consisted of over 1,000 people. The lists of expatriates sent on echelons were endorsed by the agent in Petrograd, e.g. Vaclavas Čepanis in 1921 (LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 269. l.). As of August 1921, due to the increased flow of expatriated non-Lithuanian citizens, it was requested that the lists of refugees on echelons would be endorsed by the agent from the Expatriate Department from the Lithuanian representation in Moscow or the lists would be sent to Moscow for endorsement (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 92. l.). In case a separate echelon could not be formed out of Lithuanian refugees, they were sent together with a Latvian echelon (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 30. l.).

The employees of the Expatriate and Option Department at the consulate used to weigh and seal the baggage carried by expatriates; they would provide assistance in obtaining the required documents from local institutions. Agents

were working in close cooperation with a city re-evacuation committee or a governorate re-evacuation committee (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 10–105a. l.). Consulates would inform the Lithuanian representation in Moscow and the latter would notify the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs about the situation of Lithuanian refugees, their number and problems, and provide recommendations on the actions to be taken in order to protect Lithuanian citizens and their property, how to aid those who would not be able to depart, what to do about children's shelters transferred at the time of war (e.g. in Kharkov and Odessa) (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 10–105a. l.).

The activities of the Lithuanian consulate in Petrograd were of most concern to the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs. Problems would arise in nearly all activity fields, starting from improperly endorsed lists of expatriate echelons, which used to be crossed out by the agents arriving from Lithuania to take over the refugees at the takeover point (Zhogovo), and ending with complaints on the impoliteness, indifference, and the inability of the staff of the consulate to communicate with the arrivals in Lithuanian, not to mention the scandals on the sending of diplomatic couriers abroad (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 56a–62a. l.).

I would like to illustrate the situation at the consulate in August 1921 by a specific example. On 3 August 1921 the Ministry of Foreign Affairs complained to Jurgis Baltrušaitis (Lithuanian representative in Moscow) about the work of the Lithuanian agent in Petrograd, Vaclavas Čepanis (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 43. l.). The complaint stated that Vaclavas Čepanis used to issue Lithuanian refugee visas to outsiders. Such suspicions were caused by the fact that the persons going through Zhogovo on echelon No. 8 (on 9–13 July 1921) were actually travelling to the Lithuanian territories occupied by Lucjan Żeligowski, while others went to the counties of Vileyka, Dzisna, Sokółka. The passports of all of them contained a visa issued by Vaclavas Čepanis (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 43. l.). The Ministry of Foreign Affairs asked the Lithuanian representative to request the agent in Petrograd to follow the borders established in the agreement between Lithuania and Soviet Russia when issuing visas to the documents of refugees. Baltrušaitis reacted to the request of the ministry and sent two persons to Petrograd – Juozas Avižonis (representation secretary) and Lionginas Indreika (head of the Expatriate Department) – “to handle the preparation of the expatriate echelons from Petrograd to Lithuania and to revise the overall procedure of activities of the Lithuanian consulate in Petrograd” (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 54. l.).

The inspection results were as follows. The actual head of the consulate was agent Vaclavas Čepanis rather than the consul (Aleksandras Dubinskis). At the beginning of 1921, the consulate employees were persons hired by Čepanis, whom he unconditionally trusted. Alfredas Aleksandravičius of Polish descent from Kaišiadorys served as his deputy; the documents of refugees were inspected and the applications from optants were accepted by Jadvyga Piotrauskaitė of Polish descent, Marija Viliuman of Russian origin was a typist, and Stefanija Netbailo of Belarusian descent was hired as a servant. None of these persons spoke Lithuanian. Lithuanians were only hired by the consulate in the summer of 1921 for secondary jobs and they had to defend their rights by attaching a poster to the wall, which said: “Please speak Lithuanian while at the Lithuanian consulate”. These are barely several facts from a long and in-depth report of Juozas Avižonis to the Lithuanian representative in Moscow, Jurgis Baltrušaitis (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 56a–62a. l.). Some facts indicated in the report are really shocking, as exemplified further.

An extraordinary bossing-around of the gatekeeper-courier Jonas Ratkus at the consulate came as a surprise to Juozas Avižonis. Only the persons he personally knew were permitted entrance to the consulate. Lithuanians were rare visitors at the consulate; Jews were common visitors. Ratkus would collect the charge of 3,000 Soviet roubles from everyone willing to enter (Avižonis got this information from one visitor). The gatekeeper-courier would with no hesitation look through any documents completed or handled; he was especially interested in the work of Lionginas Indreika who inspected the lists of refugees. After Avižonis inquired why the gatekeeper-courier had so many rights at the consulate, Čepanis answered to him that Ratkus was fluent in Latvian and Estonian, hence, he could be sent to relevant institutions to handle the affairs of refugees. Čepanis rejected any rumours that Ratkus was collecting any cash for entrance (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 56a–62a. l.).

Before the inspection, 8 echelons of Lithuanian refugees were sent to Lithuania through the consulate in Petrograd and the applications from 2,700 optants were accepted (LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 78–80. l.). Even though Lithuanian was not the most common language at the consulate in Petrograd, the celebration of 16 February in 1922 was indeed solemn – the church was decorated; a choir was invited; a festive dinner was held. The overall celebration cost 24 million Soviet roubles (30 litas) to the consulate (LCSA, 383. f., 3. i., 166. c., 326. l.).

The work of Lithuanian agents in Soviet Ukraine went far more smoothly. In March 1921 the overall activities related to the repatriation of refugees in Kharkov were coordinated by Zigmas Toliušis-Stasiulevičius – “Lithuanian agent with a special mission in Ukraine for the affairs of repatriation of Lithuanian expatriates” – appointed for that matter (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 20. l.; LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.). He was authorised to negotiate with the Government of Soviet Ukraine over the re-evacuation of Lithuanian refugees and to appoint the permanent Lithuanian agent in Kharkov, who would help implementing the agreement signed between Lithuania and Soviet Ukraine and who would be given the required instructions and information. On 24–25 March 1921 Toliušis informed the Ukrainian Commissariat of Foreign Affairs about the appointment of Lithuanian agents: Vytautas Mošinskas (former professor at Kharkov Institute of Technology) in Kharkov, Ivanas Jonas (Ivanas) Baltrėnas in Kiev and Juozas (Josifas) Matukas in Odessa, asked to approve them and to ensure possibilities for them to take advantage of the telegraph and diplomatic couriers (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 6–7. l.). They had to provide aid to 69,531 Lithuanian refugees (Table 3) to come back to Lithuania. The Lithuanian agent in Kharkov had to coordinate the departing echelons from Chernigov, Poltava, Kremenchuk, Kharkov, Yekaterinoslav, Tavriya; the Lithuanian agent in Kiev coordinated the echelons from Kiev, Volyn and Podolia governorates; the Lithuanian agent in Odessa – from Odessa and Nikolayev governorates (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 142–142a. l.). Each agent was allocated 25,000 ostmarks for the beginning of activities (LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 142–142a. l.).

Table 3

**Number of Lithuanian refugees in Soviet Ukraine
as of 1 January 1921 according to the Ukrevak data**

Kharkov Governorate – 12 986
Odessa Governorate – 2873
Kiev Governorate – 1683
Nikolayevsk Governorate – 273
Yekaterinoslav Governorate – 3002
Kremenchuk Governorate – 4070
Poltava Governorate – 26 460
Chernigov Governorate – 2100
Donetsk Governorate – 13 685

(LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 142–142a. l.)

Conclusions

The study of the material kept at the Fund of the Ministry of Foreign Affairs and the thoughts expressed by the members of the Seimas and the Government of the Republic of Lithuania leads to a well-founded conclusion that their determination to establish consulates on the territory of the former Russian Empire in 1921 was driven by the repatriation of Lithuanian refugees and optants, the return of their property as well as the need to maintain relations with the Lithuanian colony and was directly influenced by the agreements concluded between Lithuania and Soviet Russia and between Lithuania and Soviet Ukraine on the repatriation of war refugees.

The analysis of official and unofficial reports on staff and financial accounts as well as their comparison hint an assumption that in the period of 1921–1922 the members of the Seimas and the representatives of the Ministry of Foreign Affairs, who presented the staff of the ministry to the Seimas, could hardly imagine the rapidly changing actual situation and used to approve staff and finances only *post factum*, thus trying to formalise the existing situation at least partially.

Lithuanian consulates on the territory of the former Russian Empire were established in the largest centres of Lithuanian political activities that functioned since World War I, and made subordinate to the Lithuanian representation in Moscow. Well-known public figures of Lithuanian colonies used to be appointed agents and consuls. The agents for the affairs of repatriation of expatriates were either subordinate to the consulate or the representation, or the closest (in geographical terms) superior agent. The main field of activities of all of them was the repatriation of refugees and optants, the maintenance of relations with the Lithuanian colony, and assistance in solving their most urgent problems.

References

- Accounting of expenditure of the Lithuanian consulate in Petrograd of 1921. Staff wages. LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 2, 2a, 3a, 4a, 5a. l.
- Algų nustatymo Lietuvos atstovybių užsieniuose įstatymas. (1921) *Vyriausybės žinios*, 3. gruodžio, Nr. 74.
- Algų nustatymo Lietuvos atstovybių užsienyje tarnautojams įstatymo pakeitimo. (1922) *Vyriausybės žinios*, 23. spalio, Nr. 111.
- Commission to Juozas Avižonis. LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 54. l.
- Commission. 12 March 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 20. l.
- Commission. 16 August 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 273. l.

Financial report of the Lithuanian consulate in Petrograd of 22 February 1922. LCSA, 383. f., 3. i., 166. c., 326. l.

LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 1–152. l.

LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 10–105a. l.

LCSA, 383. f., 3. i., 166. c., 162. l.

Letter of Albinas Garmus to the Lithuanian consulate in Petrograd on remuneration for the work at the consulate of 8 August 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 63. l.

Letter of Vaclavas Čėpanis to Jurgis Baltruėaitis of 15 August 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 78–80. l.

Letter of Zigmas Toliuėis to the Ukrainian USSR Commissariat for Foreign Affairs of 24 March 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 6. l.

Letter of Zigmas Toliuėis to the Ukrainian USSR Commissariat for Foreign Affairs of 25 March 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 7. l.

Letter of Zigmas Toliuėis to the Ukrainian USSR Commissariat for Foreign Affairs and the protocol of 25 March 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 8–11. l.

Lietuvos Respublikos 1921 m. iėlaidų sąmata. (1922) *Vyriausybės žinios*, 17. sausio, Nr. 78.

List of staff at the Lithuanian consulate in Petrograd. LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 72. l.

Order of the Minister of Foreign Affairs No. 147 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 293. l.

Ibid. No. 150 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 290. l.

Ibid. No. 151 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 289. l.

Ibid. No. 152 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 287. l.

Ibid. No. 153 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 286. l.

Ibid. No. 154 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 285. l.

Ibid. No. 155 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 284. l.

Ibid. No. 156 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 283. l.

Ibid. No. 157 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 282. l.

Ibid. No. 158 of 11 May 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 281. l.

Ibid. No. 185 of 6 June 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 574. c., 256. l.

Ibid. No. 214 of 21 July 1923. LCSA, 383. f., 2. i., 575. c., 165. l.

Ibid. No. 295 of 20 September 1923. LCSA, 383. f., 2. i., 575. c., 94. l.

Ibid. No. 323. LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 137. l.

Ibid. No. 324. LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 136. l.

- Ibid. No. 325. LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 135. l.
- Ibid. No. 328. LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 132. l.
- Ibid. No. 329. LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 131. l.
- Ibid. No. 338. LCSA, 383. f., 2 i., 274. c., 122. l.
- Ibid. No. 386 of 15 December 1923. LCSA, 383. f., 2. i., 575. c., 11. l.
- Ibid. No. 427 of 22 November 1922. LCSA, 383. f., 2. i., 274. c., 45. l.
- Report of A. Januškevičius to the Lithuanian consulate in Petrograd of 21 August 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 272. l.
- Report of Alfredas Aleksandravičius to the Lithuanian consulate in Petrograd of 16 July 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 269. l.
- Report of Juozas Avizonis to the Lithuanian representative in Russia of 22 August 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 56a–62a. l.
- Report of T. Juodelis to the Ministry of Foreign Affairs of 10 November 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 30. l.
- Report of the Minister of Foreign Affairs to the Lithuanian representative in Russia Jurgis Baltrušaitis of 3 August 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 43. l.
- Report of Vaclavas Čepanis to the Lithuanian representation in Moscow of 6 August 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 165. c., 92. l.
- Report of Vytautas Mošinskis to the Ministry of Foreign Affairs of 8 April 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 142–142a. l.
- Report of Zigmas Toliušis to the Ministry of Foreign Affairs of 15 April 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 47. c., 3–4b. l.
- Sitting No. 68. 3 March 1921. *Lietuva. Steigiamasis seimas. Darbai*. Kaunas, 1920.
- Sitting No. 13. 20 December 1922. *Lietuva. Seimas 1-as. Stenogramos*. Kaunas, 1922.
- Sitting No. 134. 21 October 1921. *Lietuva. Steigiamasis seimas. Darbai*. Kaunas, 1920.
- Sitting No. 136. 28 October 1921. *Lietuva. Steigiamasis seimas. Darbai*. Kaunas, 1920.
- Staff paysheet of the Lithuanian consulate in Petrograd for October 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 93. l.
- Staff paysheet of the Lithuanian consulate in Petrograd for September 1921. LCSA, 383. f., 3. i., 167. c., 91. l.
- URM etatai. (1921) *Vyriausybės žinios*, 8. balandžio, Nr. 63.
- Bikelis, T. (2006) Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo Pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m. *Oikos*, Nr. 2.

Burinskaitė, K. (2005) *Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a.* Vilnius: Alma littera.

Grigaravičiūtė, S. (2008) Lietuvos Seimas ir konsulinio tinklo kūrimas 1920–1927 metais. *Istorija*, t. 71.

Ivinskis, Z. (1969) Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių dvidešimtmetis (1919–1939). Reikšmingieji etapai šaltinių šviesoje. *Aidai*, Nr. 6: 254–260; Nr. 7: 290–293; Nr. 8.

Kasparavičius, A. (1996) *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*. Vilnius: A. Varno person. įm. leidykla. 400 p.

Laurinavičius, Č. (1992) *Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras. 215 p.

Sandra Grigaravičiūtė

Lietuvos konsulāti Padomju Krievijā / Padomju Savienībā 1921.–1923. gadā

Atslēgas vārdi: Lietuva, konsulāts, Padomju Krievija, Padomju Ukraina, Petrograda, Harkova, Odesa, Kijeva

Kopsavilkums

Raksts ir veltīts Lietuvos konsulārā tīkla izveidei un darbībai Padomju Krievijā / Padomju Savienībā 1921.–1923. gadā. Raksta pirmajā daļā ietverti jautājumi par Lietuvos Seimas un valdības pieeju konsulātu izveidei un darbībai Padomju Krievijas Tālo Austrumu Republikā un Padomju Ukrainā, kā arī faktoriem un motīviem, kas noteica attiecīgo lēmumu pieņemšanu. Otrajā daļā ir raksturoti oficiālie un neoficiālie konsulārie dienesti un finanses 1921.–1922. gadā. Trešajā daļā ir atklāts konsulātu dibināšanas un darbības process 1921.–1922. gadā. Bijušās Krievijas impērijas teritorijā Lietuvos konsulāti tika izveidoti lielākajos lietuviešu politisko aktivitāšu centros, kas darbojušies kopš Pirmā pasaules kara. Par aģentiem un konsuliem tika iecelti pazīstami sabiedriskie darbinieki. Konsulātu galvenā darbības joma bija bēgļu un optantu repatriācija, attiecību uzturēšana ar lietuviešu kolonijām un palīdzība viņu aktuālāko problēmu risināšanā.

Майя Гризани

Отчёты Свято-Владимирского братства как источник информации об отношениях старообрядцев¹ и православных Динабургского уезда в конце XIX века

Ключевые слова: старообрядчество, православие, Свято-Владимирское братство, Динабургский уезд, конец XIX века

В 80-е годы XIX века Православная Церковь Российской империи обращала особое внимание на борьбу со старообрядчеством (Зеньковский, 2006; Никонов 2008; Фирсов, 2002), которое в то время именовалось расколом. В 1888 году были изданы «Правила об устройстве миссии и о способе действий миссионеров и пастырей Церкви по отношению к раскольникам и сектантам», которые призывали учредить в каждой епархии специальных миссионеров «для вразумления раскольников и сектантов в истинах православной веры и обличения их заблуждений» (*Законы о раскольниках* 1903, 199). Противораскольнические комитеты и миссионерские братства действовали на территории всего государства, и с выходом упомянутых правил миссионерская деятельность в местах проживания старообрядцев стала расширяться.

Динабургский уезд находился на особом счету в Витебской губернии именно из-за сравнительно большого числа проживавших там старообрядцев и небольшого числа православных и единоверцев (*Описание инфлянтских уездов*, 1886; *Обзор Витебской губернии*, 1894). В 1887 году в Витебске было открыто Православное Братство во имя Святого равноапостольного князя Владимира, которое именуется также Свято-Владимирским братством. С 1894 года при Братстве начал работу Противораскольнический комитет, который своей главной задачей выдвинул исполнение второго параграфа устава Братства, а именно: «содействовать ослаблению раскола и ограждению православного населения от вред-

¹ В современной научной среде в Латвии используются термины «староверы» и «староверцы», термин «старообрядцы» отрицается из-за его неполного определения сути данной конфессии, однако автор статьи использует этот термин ввиду его распространённости в источниках изучаемого периода.

ных влияний на него [...] со стороны раскола» (НИАБ. Ф. 2556. Оп. 1. Д. 1. Л. 1). Следуя третьему параграфу устава Братства, комитет ставил своей целью «содействовать открытию собеседований с раскольниками, распространять в народе книги и брошюры, служащие к разъяснению истин православного христианского учения и к обличению раскола старообрядчества» (НИАБ. Ф. 2556. Оп. 1. Д. 1. Л. 1). В ведении комитета был книжный склад с противораскольническими и другими изданиями, которые разрешалось как продавать, так и дарить, а также библиотека, которой пользовались миссионеры для подготовки бесед со старообрядцами.

В данной статье автор анализирует два отчёта миссионеров, работавших на территории Динабургского уезда в 1897 и 1898 годах. Всего в этот период в Витебской губернии работало 13 миссионеров, из которых четверо были направлены в Динабургский уезд. Следует отметить, что в связи с изданными правилами Синода, на должность миссионеров назначались те священнослужители, которые не только были талантливыми проповедниками, но также знали особенности старообрядчества и считались «благонадёжными» по своим нравственным качествам (*Законы о раскольниках* 1903, 200). В Динабургском уезде таковыми были:

- 1) учитель Якубинской церковно-приходской школы Константин Ширкевич, которого в конце 1897 года заменил студент духовной семинарии Александр Щербаков;
- 2) священник Липинишской церкви Стефан Купалов в звании миссионера-сотрудника по Динабургскому уезду;
- 3) миссионер-сотрудник Гравёрской церкви Митрофан Счеснович.

Читая отчёты этих миссионеров, следует помнить, что они выполняли определённые идеологические задачи, которые непосредственным образом влияли на излагаемую в отчётах информацию.

Общение старообрядцев и православных происходило, главным образом, во время бесед, которые организовывали миссионеры, и они же отмечали, что «отношение большинства старообрядцев к православным наставникам лишено враждебности» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 1. Л. 19–20). Некоторые из старообрядцев даже проявляли «стремление к чтению душеспасительных книжек», за которыми они обращались к миссионерам и учителям церковно-приходских школ, а потом возвращали с благодарностью и часто общались по поводу прочитанного (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 1. Л. 19–20). Иногда, по словам миссионеров, их даже приглашали в дома старообрядцев во время празднований Рождества, а те, в

свою очередь, участвовали в православных крестных ходах (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 10).

Учитель церковно-приходской школы Константин Ширкевич в течение 1897 года провёл со старообрядцами одну публичную беседу и несколько частных, в которых, как он пишет, кроме догматов веры и обрядов приходилось касаться жизни старообрядцев как верноподданных Государя, которые, по его мнению, не должны были нарушать законов, «касающихся внешнего поведения сектантов в отношениях их к православной церкви, её пастырям и чадам, и должны держаться в указанных им границах благоприличия и добропорядочности» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 1. Л. 9). Здесь знаменательно то, что старообрядцы названы сектантами, что, возможно, демонстрирует личное отношение К. Ширкевича к старообрядчеству, потому что как в отчётах, так и же в изученных мною публикациях этого периода старообрядцы никогда не именуются сектантами, хотя и приравниваются к ним в некоторой степени. Также миссионер говорит о неподобающем поведении старообрядцев по отношению к православным. По-видимому, он имеет в виду прежде всего старообрядческих наставников, о которых вскользь упоминает далее в своём отчёте. Из других источников, а именно из переписки старообрядческих общин с представителями канцелярии Витебского губернатора (НИАБ. Ф. 1430), известно, что на территории Динабургского уезда действовало несколько т.н. «вредных» наставников, которые открыто вторгались на православные богослужения, проповедовали и крестили в старообрядчество, таким образом нанося тот самый «вред» распространению православного учения.

В своём следующем отчёте за 1898 год К. Ширкевич пишет, что провёл около 30 частных бесед, организовал публичные чтения «Троицких Листков» в приходской школе, а также обсудил некоторые книги из приходской библиотеки. Чтения обычно длились около часа, в праздники — до четырёх часов (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 10). К. Ширкевич отмечает, что старообрядцы и православные часто собирались на публичные беседы «в значительном количестве», в перерывах обменивались мнениями, а в целом, беседы проходили «с мирным характером» и «возбуждали интерес у раскольников» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 10).

Другой миссионер — Митрофан Счеснович — в течение 1898 года проводил частные беседы, как он пишет, «при всяком удобном случае», организовывал чтения из журналов «Миссионерское Обозрение», «Миссионерский Сборник», «Друг истины» и «Беседы Полянского». Все бе-

седы, по оценке М. Счесновича, «отличались мирным характером» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 9).

Однако были случаи, когда миссионеры встречали открытое недоверие и неприязнь со стороны старообрядцев. Показательный случай произошёл в деревне Фольварки в 1898 году. Миссионер М. Счеснович начал разговор о гибельности положения староверов вне Православной Церкви. Из толпы слушающих вперёд вышел старец с седой бородой и в «возбуждённом состоянии» воскликнул: «Скажи, отец, кто больше из нас Христа любит — ты или я?» На что миссионер ответил, что старец любил меньше, потому как «не исполнял Заповедей Христовых, что служит выражением истинной любви к Нему». Однако старец ему ответил: «Нет, я больше тебя люблю, и из любви к Нему отрублю себе пальцы на руках! Давай топоры, я ему докажу, что люблю Христа!» М. Счеснович, по его словам, старался доказать ему и слушателям, что такая жертва не нужна, а необходимо только исполнять заповеди (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 9—10). К сожалению, в отчёте не сказано ни слова, чем закончилась эта встреча, однако очевидно, что этот случай был описан специально, чтобы продемонстрировать наличие тех самых «фанатиков и изуверов», которые открыто препятствовали православной миссии.

Присоединение старообрядцев к православию является главной темой отчётов, поэтому миссионеры не только описывают беседы со старообрядцами, но также особенно подчёркивают слабость раскола и достоинства православной веры. Например, Константин Ширкевич из Якубино пишет о том, что в частных беседах старообрядцы жалуются на неточность толкования отдельных сфер религиозной жизни, в частности исполнения обрядов. По словам К. Ширкевича, «спорят даже о том, какие слова молитвы Иисусовой нужно произносить, полагая персты на чреве и на раменах²» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 1. Л. 9). Ввиду подобного рода несогласий, по наблюдению миссионера, многие старообрядцы «положительно высказываются за церковь, где нет смут и пререканий о предметах веры и благочестия» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 1. Л. 9—10). А старообрядцы, живущие вдали от своих наставников, «очень шатки в своих убеждениях и как будто стали даже православными» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 6). К. Ширкевич и его соратники в своих отчётах несколько раз повторяют фразу о том, что старообрядчество «слабеет в благочинии»,

² Полагая персты на чреве и на раменах — полагая пальцы на живот и на плечи.

и приводят данные о нескольких раскольниках, принявших православие, однако упоминают также случаи, когда старообрядцы фанатично противились принятию православия. Например, священник Липинишского прихода Стефан Купалов описывает такой случай: в январе 1898 года девица-раскольница из состоятельной семьи в деревне Новое Рачино решила обвенчаться с православным молодым человеком, приняв православие. Невеста сбежала из родительского дома и скрывалась несколько дней, пока отец вёл поиски, расставив вооружённую стражу вблизи Липинишской церкви и дома священника. Кончилось всё тем, что были вызваны отряды полицейских, которые доставили жениха и невесту на венчание. Отец же, «изрыгая проклятия на свою дочь», пришёл домой и изрубил топором все её приданое (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 9).

Другой знаковый случай произошёл в мае 1898 года в деревне Павловка: крестьянин 80 лет, который «издавна совратился в раскол», перед смертью захотел раскаяться и причаститься³. Целых три дня больной старик умолял старообрядцев послать коня за православным священником. Священник приехал к нему для проведения обряда причастия, и крестьянин, встретив его со слезами радости, в присутствии старообрядцев проклял старообрядчество и его последователей — своих односельчан — за жестокое отношение к нему (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 9). Похожий случай произошёл в деревне Брентелишки: один бедный старообрядец на протяжении всей своей предсмертной болезни жил на средства соседей. Перед смертью он неожиданно захотел причаститься, однако это желание было исполнено только тогда, когда старик был перенесён в очередной дом, где жил единственный в деревне единоверец. Он поспешил сообщить священнику о желании старика, который вскоре перекрестился в православие. Узнав об этом, старообрядцы открыто сказали священнику, что они отказываются впредь содержать новообращённого (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 9). Оба случая показывают, насколько важной для старообрядцев была их вера, которая нередко доходила до фанатизма и заставляла преступить христианские заповеди, ведь за новообращённым православным могли последовать и другие.

Отдельно хотелось бы выделить тему старообрядческого образования, которую затрагивают в своих отчётах миссионеры. По их мнению,

³ Ввиду того, что беспоповское старообрядчество отказалось от священства, оно также отказалось от признания христианских Таинств, в том числе от причастия.

именно обучение старообрядческих детей в церковно-приходских школах и других учебных заведениях способствовало «ослаблению раскола» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 1. Л. 14). В отчёте за 1897 год они пишут, что недоверчивость старообрядцев с каждым годом уменьшалась, и они всё охотнее отдавали своих детей в православные школы. Однако в отчёте за следующий год содержатся совсем другие данные: по словам М. Счесновича, только 10 детей посещали школу, и в целом, отношение к православному образованию в среде старообрядцев было весьма недоверчивым. Такое недоверие легко объяснимо тем, что дети легко поддаются влиянию опытных проповедников и поэтому в дальнейшем могут перейти в православие и, возможно, переубедить своих родителей. Так откуда же старообрядцы черпали знания? Миссионеры упоминают подпольную литературу⁴, которая иногда носила политический характер и была иллюстрирована, по их мнению, «доморощенными» художниками (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 1. Л. 20). Также старообрядцы, отправляющиеся на заработки в другие места Витебской губернии, по словам миссионеров, иногда привозили «разные подпольные раскольнические тетради, циркулирующие потом среди раскольнического населения» (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 14). Конкретные темы этих изданий миссионеры не упоминают, однако можно предположить, что политические темы, в первую очередь, затрагивали персону царя и обсуждали вопрос в то время обязательной молитвы за царя. Такой вывод напрашивается из описанного в отчёте за 1898 год собрания старообрядческих наставников, которое приняло решение не молиться за царя «как неверного»; на том же собрании полиция «арестовала» книгу, в которой слова «Благотворного Царя нашего» были заклеены бумагой (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 14). Однако годом ранее, в 1897, М. Счеснович описывает моленную в деревне Фольварки, которая была украшена древними иконами, а при входе на правой стороне висели портреты Николая II и его жены в роскошных рамах (НИАБ. Ф. 2256. Оп. 1. Д. 2. Л. 10). Был ли это своеобразный реверанс в сторону властей или же искренняя убеждённость этой общины — сказать трудно, однако, скорее всего, это было исключение, нежели правило.

В целом, можно сказать, что отчёты миссионеров Свято-Владимирского братства являются ценным источником информации об отноше-

⁴ Рижская Гребеншиковская община. *Староверие Балтии и Польши. Краткий исторический и биографический словарь*. Pieejams: <http://kopajglubze.ucoz.ru/publ/3> (25.05.2014).

нии православного священства к старообрядцам, однако должны быть использованы с осторожностью в изучении поведения старообрядцев по отношению к православным.

Сокращения

НИАБ — Национальный исторический архив Беларуси

Список источников и литературы

Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). Ф. 1430 (Канцелярия Витебского гражданского губернатора).

НИАБ. Ф. 2256 (Витебское епархиальное Владимирское братство).

Правила об устройстве миссии и о способе действий миссионеров и пастырей Церкви по отношению к раскольникам и сектантам (по определению Св. Синода от 25 мая 1888 года за № 1116). (1903) В кн.: Скоров А.Ф. *Законы о раскольниках и сектантах с разъяснениями Святейшего Синода и Правительствующаго Сената*. Москва: Книгоиздательство А.Ф. Скорова. 226 с.

Описание инфлянтских уездов Витебской губернии. В историческом, этнографическом и статистическом отношении. (1886) [Б. м.].

Обзор Витебской губернии за 1894 год. (1894) Витебск: Губернская типография.

Зеньковский С.А. (2006) *Русское старообрядчество*. В двух томах. Сост. Г.М. Прохоров. Общ. ред. В.В. Нехотина. Москва: Институт ДИ-ДИК.

Никонов Вл. (2008) *Староверие Латгалии*. Резекне.

Фирсов С. (2002) *Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х — 1918 гг.)*. Москва: Круглый стол по религиозному образованию и диаконии.

Maija Grizāne

Svētā Vladimira brālības atskaite kā informācijas avots par vecticībniekiem un pareizticīgajiem Dinaburgas apriņķī 19. gadsimta beigās

Atslēgas vārdi: vecticība, pareizticība, Svētā Vladimira brālība, Dinaburgas apriņķis, 19. gadsimta beigās

Kopsavilkums

Pareizticīgo misionāri, kuri strādāja Dinaburgas apriņķa teritorijā 1897.–1898. gadā, savās atskaitēs skar dažādus misijas aspektus. Pirmkārt, viņi apraksta pareizticības sludināšanas metodes, kuras atšķīrās no tām, kas tika izmantotas pārējā valsts teritorijā. Otrkārt, atskaitēs tiek skartas saskar-

smes īpatnības ar vietējiem vecticībniekiem, kā arī minētas viņu iekšējās reliģiozitātes problēmas. Treškārt, misionāri ziņo par dažiem vecticībnieku pretošanās gadījumiem, kuros īpaši akcentēts vecticībnieku fanātisms. Ceturtkārt, atskaites satur informāciju par vecticībnieku izglītošanas specifiku un pareizticīgo draudžu skolu ietekmi uz vecticībnieku pāriešanu pareizticībā. Piektkārt, misionāri pieskārās tēmai par vecticībnieku garīgiem vadītājiem un viņu attieksmi pret lūgšanu par caru, kuru vecticībnieki lielākoties noraidīja.

Maija Grizane

**The Reports of The Fraternity of Saint Vladimir as an Information Source
of the Relationships Between Old Believers and the Orthodox
in Dinaburg District at the End of the 19th Century**

Key words: Old Belief, Orthodoxy, The Fraternity of Saint Vladimir, Dinaburg district, the end of the 19th century

Summary

The Orthodox missionaries, who were working in the territory of Dinaburg district in 1897 and 1898, touch upon different spheres of the mission in their reports. First, they describe methods of propagating Orthodoxy, which were used on the territory of the whole state. Second, their reports broach particularities of founding relations with the local Old Believers and also mention problems of their internal religiosity. Third, the missionaries tell about some cases of Old Believers' resistance against spreading of Orthodoxy and specially emphasize Old Believers' fanaticism. Fourth, the reports contain information on specificity of Old Believers' education and influence of Orthodox Church schools on Old Believers' conversion into Orthodoxy. Fifth, the missionaries broach a topic about Old Believers' spiritual leaders and their attitude to the prayer for the tsar, which was refuted by the majority of the Old Believers. On the whole, the reports of the Orthodox missionaries are a significant source to study the history of relationships of Orthodox and Old Believers' inhabitants in Dinaburg district.

Борис Ильин

Колхозно-совхозные театры Вологодской области РСФСР в 1935–1951 гг.

Ключевые слова: колхозно-совхозные театры, репертуар, дотации, спектакли, доходы от сборов, декорации

Деятельность колхозно-совхозных театров, работавших в СССР в 30–50-е годы, до сих пор находится вне сферы интересов российских исследователей.

Колхозно-совхозные театры — советские профессиональные театры, обслуживающие колхозы и совхозы. Широкое развитие колхозно-совхозных театров началось с 1934 года в соответствии с постановлением Наркомпроса РСФСР от 15 марта 1934 года «О развертывании сети колхозно-совхозных театров». Сеть этих театров увеличилась с 23 в 1934 году до 277 в 1939 году (*Театральная энциклопедия* 1964, 133). Труппы театров формировались из профессиональных актёров, наиболее одарённых участников художественной самодеятельности, выпускников театральных учебных заведений. В Вологодской области функционировали межрайонные колхозно-совхозные театры, деятельность которых распространялась на несколько территориально близких районов.

Говоря о колхозно-совхозных театрах Вологодской области, мы рассматриваем территорию, относившуюся к Вологодской области с 1937 года. Несмотря на процессы индустриализации, население области было преимущественно сельским, доля которого составляла 65–80 % (*Статистический сборник* 1934, 8; *Народное хозяйство* 1967, 13.). Источниковедческая база по истории колхозно-совхозных театров Вологодской области вполне традиционна: печатные издания, свидетельства современников и архивные материалы. Первый источник, обследованный нами, — местная периодическая печать: 51 районная газета за 1937–1951 гг. 41 района Вологодской области, а также областная газета «Красный Север». Тотальный просмотр комплектов газет позволил выявить гастрольные маршруты театров, репертуар гастролей, отзывы зрителей на спектакли, частично — состав театральных трупп. Свидетельства современников — и зрителей, и работников театров — крайне скудны.

Следующим этапом нашего исследования было обследование архивных фондов. Передвижной характер деятельности театров стал причи-

ной того, что в архивах о деятельности театров сохранилось не очень много материалов: приказы о назначениях художественных руководителей и директоров театров, книги приказов, изредка — программы спектаклей, афиши и бухгалтерская отчетность вместе с сопроводительными документами. Изучение бухгалтерской отчетности колхозно-совхозных театров позволяет получить разнообразную, и не только бухгалтерскую информацию. Наиболее содержательным документом в составе бухгалтерской отчетности является *Пояснительная записка* к годовому бухгалтерскому отчету театра, которая была обязательной составной частью бухгалтерской отчетности. Пояснительная записка составлялась в текстовой форме и имела следующие разделы: общие сведения (где с разной степенью подробности описывалась история создания театра); выполнение плана по репертуару (названия пьес, спектакли по которым уже идут, а также пьес, которые только репетируют); выполнение производственно-финансового плана по эксплуатационной деятельности и т.д.

Первые театры в сельской местности на территории области появились в 1912–1913 гг., точнее, это были не театры, а периодически устраиваемые спектакли в школьных зданиях, организаторами которых были народные учителя, первый же колхозно-совхозный театр появился в 1935 году.

Грязовецкий театр был организован в мае 1934 года на станции Няндомы Архангельской области, а затем переведен в г. Грязовец. Сокольский и Белозерский колхозно-совхозные театры были созданы в 1936 году. Устюженский театр был создан путем преобразования самодеятельного театра в профессиональный колхозно-совхозный театр с 1 января 1937 года. Тотемский колхозно-совхозный театр был создан осенью 1939 года. Таким образом, к 1939 году в Вологодской области действовали пять колхозно-совхозных театров: Белозерский, Грязовецкий, Сокольский, Тотемский и Устюженский.

Колхозно-совхозные театры относились к театрам 4-й категории по существующей тогда классификации по численности штата и размеру оплаты труда. Штатный состав театра составлял до 30–35 человек, в том числе 20 актеров. Во время войны численность актеров снизилась до 8–10 человек.

Органы, управлявшие культурой, устанавливали колхозно-совхозным театрам, как и другим театрам, ряд контрольных показателей: количество спектаклей, количество зрителей, доходы от сборов, план по поставленным спектаклям, стоимость одного посещения и т.д.

На колхозно-совхозные театры, кроме собственно подготовки и проката спектаклей, возлагалось еще множество обязанностей: работа с участниками художественной самодеятельности, выпуск стенгазет и т.п.

Анализ репертуара колхозно-совхозных театров Вологодской области 1935–1951 гг. показывает, что в репертуаре почти 60 % составляет советская драматургия, 15 % – русская классическая драматургия и 25,0 % – зарубежная классическая драматургия (таблица 1).

Таблица 1

**Анализ репертуара колхозно-совхозных театров
Вологодской области в 1935–1951 гг.**

	Количество названий пьес	Доля в общем ко- личестве названий, %
Русская классическая драматургия	52	15,0
Советская драматургия	122	57,5
Зарубежная классическая драматургия	27	25,0
Зарубежная драматургия	3	2,5
Итого	204	100,0

Из русской классики чаще других ставились пьесы А.Н. Островского (16 названий), Н.В. Гоголя, А.В. Сухова-Кобылина. М.Ю. Лермонтова, «Два брата» и в одном театре – «Борис Годунов» А.С. Пушкина. Зарубежная классика представлена именами К. Гольдони, В. Шекспира, Ж.Б. Мольера, В. Гюго, А. Дюма-сына и другими, а также анонимным французским фарсом XV века «Адвокат Патлен» (*La Farce de Maître Pathelin*) в переводе С.А. Ауслендера (1886–1937), который к этому времени был уже арестован. Советская классика была представлена такими именами и такими названиями, как Карасев А.Л. «Огни маяка», Прут И.Л. «Год девятнадцатый», Афиногенов А.Н. «Машенька», «Далекое», «Вторые пути»; Братья Тур (творческий псевдоним пишущих совместно советских писателей Л.Д. Тубельского и П.Л. Рыжея) и Л.Р. Шейнин «Очная ставка», В.Н. Биль-Белоцерковский «Пограничники», А.Е. Корнейчук «Банкир», «Платон Кречет»; В.В. Шкваркин «Простая девушка», «Весенний смотр»; К.А. Тренев «Любовь Яровая», Н.Ф. Погодин «Аристократы», К. Крапива (настоящее имя – Кондрат Кондратович Атрахович) «Кто смеется последним», Б.И. Войтехов, Л. Ленч (настоящее имя Леонид Сергеевич Попов) «Павел Греков», В. Гусев «Слава» и т.д. Как видно, репертуар, в основном, был направлен на идеологическое воспитание зрителей.

Выступления колхозно-совхозных театров проходили в районных центрах, сёлах, посёлках, а также на полевых станах. Театры создавались в спешке и часто в регионах, совершенно не подготовленных для их работы. Трудным были все аспекты бытовой жизни: ночлег после спектакля, еда, переезды. Труд всех сотрудников этих театров: и актеров, и технического состава был постоянным испытанием на прочность, на выносливость.

Из письма директора и художественного руководителя театра В.Г. Витрищика о начале работы Грязовецкого колхозно-совхозного театра в Наркомпрос, в Управление колхозно-совхозными театрами от 6 января 1935 года: «... Находимся в невероятно трудных условиях: за пять дней работы переменили четыре помещения, ибо закрепленного здания для театра нет. Приходится проводить репетиции при холоде ниже 0 % (градусов. — Б.И.). Городской театр (бывшая церковь) совершенно не отапливается. [...] Театр сидит без копейки денег. Ни одна из местных организаций денег не дает, мне же срочно нужны деньги для организационного периода, так как отсутствие таковых может затянуть выпуск нашей продукции» (ГАВО. Ф. 962. Оп. 22. Д. 37. Л. 62–63.).

В театрах были проблемы с трудовой и производственной дисциплиной. Вот выписка из приказа № 25 по Сокольскому колхозно-совхозному театру от 6-го апреля 1936 года: «Мною замечено, что некоторые актеры в своем быту носят театральные костюмы, отчего таковые лишне изнашиваются и теряют свою ценность. Предупреждаю костюмершу Т. Вострикову, что за порчу костюмов она несет персональную ответственность» (ГАВО. Ф. 2688. Оп. 1. Д. 1. Л. 3).

Выписка из приказа № 50-а от 7-го сентября 1936 года: «[...] §2. 6-го сентября состоялся выпуск вновь возобновленной пьесы А. Островского «Без вины виноватые». Несмотря на успех, которым пользовался спектакль, **отмечаю слабое знание текста некоторыми актерами** (выделено мной. — Б.И.). Большие антракты из-за мелочей, которых можно избежать, а также **растерянность и забывчивость костюмера т. Мельникова, не сумевшего обеспечить спектакль необходимыми костюмами** (выделено мной. — Б.И.) [...] §3. [...] 4-го сентября в спектакле «Далекое» опоздала на выход в 3 акте актриса Зубэек. 5-го сентября на спектакле «Далекое» в 3 акте был пропущен выход актером Саркисовым. 6-го сентября на репетицию не явился артист Громов (вызывался весь коллектив). 6-го сентября вечером опоздал на выход в 4 акте артист Жданович Ф.П. [...] Всем вышеупомянутым актерам ставлю на вид. [...] §5. Сейчас в дни обсуждения Вели-

кой Сталинской Конституции трудовая дисциплина должна быть, как никогда, незапятнанно чистой, призываю весь коллектив колхозного театра бороться за высокую сознательную дисциплину, достойную гражданина советского государства» (ГАВО. Ф. 2688. Оп. 1. Д. 1. Л. 12–13).

Иногда нарушения дисциплины были очень своеобразными. В приказе № 54 от 15 сентября 1936 года написано: «[...] §2. Актриса Быстрова Е.В. смеется во время хода пьесы, что понижает художественное качество спектакля тем, что выбивает из колеи партнеров. За подобное поведение на сцене артистке Быстровой Е.В. ставится на вид» (ГАВО. Ф. 2688. Оп. 1. Д. 1. Л. 15).

Деятельность театров проверяли комиссии из Москвы. В докладной записке инструктора колхозного сектора театра имени Вахтангова Б.Н. Бушкова по обследованию Сокольского колхозно-совхозного театра отмечалось: «[...] Необычайная бедность необходимых для спектакля реквизита, париков, бутафории, мебели и т.п. (почти все достается на месте в колхозах), а отсюда случайность этих вещей оставляет очень нехорошее впечатление» (РГАЛИ. Ф. 962. Оп. 22. Д. 37. Л. 29, 30).

Ну и, естественно, борьба за бдительность была на высоте — ведь середина и вторая половина 30-х годов была ознаменована поиском внутренних врагов. Приказ № 33 от 18 мая 1937 года по Сокольскому колхозно-совхозному театру гласил: «[...] §2. 14–15 мая при следовании театра из г. Вологды в Тотьму для культурного обслуживания весенней посевной компании баянист театра гр-н Рябухин, будучи пьяным, стал бранить соввласть, нашу коммунистическую партию и наших любимых вождей. Считая, что пребывание подобного контрреволюционного элемента в рядах работников театра, театра, призванного партией и правительством к разрешению столь ответственной политической задачи, как культурное обслуживание трудящихся масс, является нетерпимым — приказываю: а) художественному руководителю театра т. Попову немедленно подыскать замену и гр-на Рябухина уволить из рядов работников театра. б) администратору т. Ждановичу, возглавлявшему театр во время его следования из Вологды в Нюксеницу, представить мне письменный обстоятельный доклад о всем происшедшем с указанием лиц, присутствовавших при этом. в) контрреволюционные выпады гр-на Рябухина немедленно поставить на обсуждение собрания коллектива. г) т. Саркисову собрать в письменном виде весь материал по этому делу и с моим заключением весь материал направить в органы НКВД на расследование и принятие дальнейших мер. д) т. Попову впредь до замены взять гр-на Рябухина под

строгий надзор. е) Настоящий приказ оглашению не подлежит (ГАВО, Ф. 2688. Оп. 1. Д. 1. Л. 30–31).

Первая волна закрытия колхозно-совхозных театров последовала к началу Великой Отечественной войны. Часть колхозно-совхозных театров в стране была ликвидирована. Так, в Вологодской области были закрыты Белозерский, Устюженский театры. Во время войны до 1 января 1943 года, когда вновь был открыт Устюженский театр, в Вологодской области функционировал только один театр — Областной колхозно-совхозный театр (бывший Грязовецкий).

Окончательно в Вологодской области колхозно-совхозные театры перестали существовать в конце 40-х — начале 50-х годов, после отмены государственной дотации театрам. В 1948 году дотации театрам были уменьшены с 750 млн. до 150 млн. руб. Это привело к тому, что исчезли 360 колхозно-совхозных передвижных театров, были закрыты практически все театры в малых городах (Дадамян 2005, 239–251). Под это сокращение попали и колхозно-совхозные театры Вологодской области. Устюженский колхозно-совхозный театр был закрыт в апреле 1947 года, а Областной передвижной театр (бывший Грязовецкий, бывший Областной колхозно-совхозный театр) — 1 декабря 1951 года.

Несмотря на недостаточно высокий уровень театрально-постановочной культуры, уровень профессионализма, колхозно-совхозные театры сыграли определенную роль в приобщении нового контингента зрителей к драматическому театру.

Список источников и литературы

Государственный архив Вологодской области (далее — ГАВО).

Народное хозяйство Вологодской области за годы Советской власти. Статистический сборник ЦСУ РСФСР. (1967) Статистическое управление Вологодской области; Вологда.

Российский Государственный архив литературы и искусства (далее — РГАЛИ). Ф. 962. Оп. 22.6.

Статистический сборник по Северному краю за 1929–1933 гг. (1934) Сев. краевое управление народно-хозяйственного учета; Архангельск: Северное краевое изд-во.

Дадамян Г. (2005) Театр одного продюсера. *Отечественные записки*, № 4: 239–251.

Театральная энциклопедия. (1964) Т. 3. Москва: Советская энциклопедия.

Boriss Iljins

**KPFSR Vologdas apgabala kolhozu un sovhozu teātri
1935.–1951. gadā**

Atslēgas vārdi: kolhozu un sovhozu teātri, repertuārs, izrādes, dotācijas, ienākumi, dekorācijas

Kopsavilkums

Kolhozu un sovhozu teātri – padomju profesionālie teātri, kuri apkalpoja kolektīvās un padomju saimniecības Padomju Krievijas laukos. Šo teātru plaša attīstība sākās 1934. gadā pēc KPFSR Tautas izglītības komisariāta lēmuma “Par kolhozu un sovhozu teātru tīkla izvēršanu” (15. 03.1934.). Teātru trupas veidoja profesionāli aktieri, talantīgākie mākslinieciskās pašdarbības dalībnieki, teātra skolu absolventi. 1939. gadā Vologdas apgabalā bija pieci kolhozu un sovhozu teātri: Belozerskas, Grjazovecas, Sokoļskas, Totemas un Ustjužnas. Kolhozu un sovhozu teātru uzdevums bija ne tikai izrāžu uzvešana, bet arī darbs ar amatieru teātriem, sienas avižu izgatavošana u. c. Gandrīz 60% šo teātru repertuāra bija padomju autoru lugas, t. i., repertuārs galvenokārt tika vērsts uz skatītāju ideoloģisko izglītību. Grūti bija teātra darbinieku sadzīves apstākļi: komfortablu naktsmitņu un pārtikas trūkums, bieža dzīves vietas maiņa. Kolhozu un sovhozu teātru slēgšanas pirmais vilnis nāca ar Lielo Tēvijas karu. 1948. gadā, kad teātru finansējums tika samazināts no 750 miljoniem līdz 150 miljoniem rubļu, pazuda 360 kolhozu un sovhozu ceļojošie teātri; bija slēgti gandrīz visi teātri mazpilsētās. Neskatoties uz nepieciešamo profesionālo līmeni, kolhozu un sovhozu teātriem ir bijusi sava nozīme, piesaistot teātra mākslai jaunu skatītāju kontingentu – Krievijas lauku iedzīvotājus.

Boris Ilyin

**Collective Farm and State Farm Theatres of the Vologda Region
of the RSFSR in 1935–1954**

Key words: collective farm and state farm theatres, repertoire, government grant, performances, box-office returns, decorations

Summary

Collective farm and state farm theatres are the Soviet professional theatres that catered for collective and state farms. A great development of the collective farm and state farm theatres started in 1934 according to the regulation issued by the People's Commissariat of Enlightenment of the Russian Soviet

Federative Socialist Republic of March, 15, 1934 “About the development of collective farm and state farm theatre net”. The theatre troupes were formed with the professional actors, the most talented participants of amateur art activities, graduates of drama schools. By 1935 five collective and state farm theatres were open in the Vologda region: Belozersk, Gryazovets, Sokol, Totma, and Ustyuzhna theatres. Those theatres apart from preparation and staging of performances had some other duties as well: to work and cooperate with the participants of amateur art activities, to issue wall newspapers and so on. Nearly 60% of the repertoire was made of the plays by the Soviet authors, i. e. the repertoire was aimed at the ideological education of the audience.

The staff of the theatres experienced some difficulties in their conditions of life: an overnight stay after performances, insufficient meals, and relocation. At the beginning of the Great Patriotic War some of the collective farm and state farm theatres were closed. In 1948 the government theatre grant was reduced from 750 up to 150 million rubles. As a result 360 collective farm and state farm theatres and practically all the theatres in small towns were closed. In spite of the low level of direction and professionalism the collective farm and state farm theatres played an important role in the introduction of drama theatre to a new audience.

Галина Яковлева

Написание автобиографий членами РКП(б) периода партийной чистки 1921 г. как особый вид социальной практики

Ключевые слова: «приписывание к классу», автобиография, партийная чистка, социальное происхождение, самоидентификация

Документы личного происхождения (эгодокументы), в том числе и автобиографии, привлекают внимание психологов, педагогов, литературоведов и, конечно, историков, которые используют новые подходы к их осмыслению. Одним из таких подходов стало изучение автобиографических свидетельств как особого вида социальной практики. Сторонница такой интерпретации автобиографии немецкая исследовательница Габриэла Янке (*Gabriele Jancke*) считает, что внимание исследователя автобиографического свидетельства должно концентрироваться на ситуации написания текста как акта коммуникации, «на времени, в котором писали авторы, а не на времени, о котором они писали». Тогда тексты выступают как социальные поступки их авторов, а они сами предстанут как общественные существа, относящиеся к конкретной социальной, профессиональной, религиозной, гендерной группе и действующие внутри определенных социальных контекстов и связей (см.: Зарецкий 2012).

Автобиография, написанная человеком в данный момент времени, по мнению российского психолога Е.Е. Сапоговой (Елена Евгеньевна Сапогова), является созданием своеобразного «настоящего прошедшего». «Субъект — не хронист, фиксирующий в сознании эпизоды своей жизни в момент их протекания, а активный нарратор и интерпретатор, отбирающий факты [...], увязывающий их с уже осмысленным прошлым...», — отмечает она (Сапогова 2005). Такие подходы нарративной психологии созвучны трудам историков, работающих в русле социальной истории. Например, Ш. Фицпатрик (*Sheila Fitzpatrick*, 1941), изучая документы личного происхождения, акцентирует внимание на том, что «советские люди должны были конструировать свои биографии, опираясь на подвижные, зыбкие «классовые» категории, «паковать» события и факты в легковоспламеняющийся материал. В этих условиях автор автобиографии «стремится не к открытию своего «Я» в обычном смысле слова, а, скорее, к открытию удобного для себя «Я»» (Фицпатрик 2011, 177).

Рассмотрим написание автобиографии как особый вид социальной практики, используя документы, сохранившиеся в Государственном архиве Витебской области (Республика Беларусь). Для анализа были выбраны особые автобиографии, которые написаны строго фиксированному адресату — проверочным комиссиям на местах, созданным специально для проведения партийной чистки в РКП(б) в 1921 году. Написание автобиографий в данном случае выступает как форма коммуникации людей с властью, когда с помощью текста как раз и формировался вполне определенный, нужный автору автобиографии на тот момент образ его «Я».

Революция 1917 года поставила под сомнение предыдущую социальную и политическую идентичность многих категорий населения бывшей Российской империи. При господстве классового подхода в послереволюционном российском обществе многим гражданам пришлось корректировать свою идентичность в соответствии с востребованными социальными критериями: «рабочий», «участник революционного движения», «красноармеец», а также дистанцироваться от социально и политически опасных на тот момент категорий «буржуй», «сионист», «священник», «кулак», «белый офицер» и т.д. Особенно актуальным это было в ходе партийной чистки 1921 года, когда руководство РКП(б) ставило задачу проверить, прежде всего, социальное происхождение партийцев и избавиться от «примазавшихся» к партии.

Проанализируем автобиографии партийцев, состоявших на учете в ряде местных партийных ячеек и проходивших тогда чистку: членов латышской секции при Витебском губернском комитете РКП(б), партийной ячейки губернского отдела народного образования (губоно), губернского отдела юстиции (губюста), членов ячейки РКП(б) телеграфа станции Витебск. Каждая группа документов отражает определенную специфику написания автобиографий её авторами как средства воздействия на проверочную комиссию и товарищей по партии.

У большинства тех латышей, которые оказались в Витебске из-за событий мировой войны или бежавших из «буржуазной» Латвии, социальные характеристики укладывались в необходимые критерии (рабоче-крестьянское происхождение). Им не было необходимости корректировать свою социальную идентичность. Как правило, все авторы подчеркивали трудное детство, работу с ранних лет («с 8 лет служил при хозяине», «подрабатывала прачкой», «в детстве работал пастухом», «когда мать стала самостоятельно работать прачкой, меня также запрягли в лямку повседневного, подчас непосильного труда»), сожалели о невозможности по-

лучить образование. Часто встречались обобщения о тяжелой доле латышских рабочих и крестьян в дореволюционный период. Женщины в автобиографиях часто признавали свою аполитичность до 1917 года. Среди мужчин было много партийцев с дореволюционным стажем, которые подробно описывали свое участие в подпольной работе, аресты и т.д. Обязательно подчеркивалась служба в армии, даже царской. Интересна автобиография Ансиса Плуksне (*Ansis Plūksne*), в 18 пунктах которой он описал своё революционное и боевое прошлое и настоящее. К 1915 году он дослужился до прапорщика, имел 3 креста, 2 медали, 3 раза был ранен, 2 раза попадал в плен. Чуть более подробно он описал два момента своего жизненного пути. В 1916 году Плуksне был арестован за распространение политической литературы. Солдаты, узнав об его аресте, отказались идти в наступление. Батальон был арестован, 72 человека приговорено к расстрелу. Их вывезли в лес, рассчитали на 1-й, 2-й, 3-й и каждый третий был расстрелян, сам Плуksне был вторым, поэтому остался жить. Никакой рефлексии о личной роли в трагической судьбе товарищей в тексте не присутствовало. Описывая свой боевой путь, Плуksне упомянул, что в 1918 году, как командир взвода был отправлен в Жлобин, попал в плен, ночью бежал. Он утверждал, что тогда же захватил в плен 30 гайдамаков (участников контрреволюционных отрядов украинских националистов, во время гражданской войны 1918—1920 гг. боровшихся против советской власти) с лошадьми (!) (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 120. Л. 29—29 об.). Такой героизированный образ, создаваемый автором, четко укладывался в требуемые критерии и обеспечивал благополучное прохождение проверки. Но очевидно, что с таким боевым прошлым Плуksне трудно далась интеграция в нэповские реалии.

На автобиографии, которые в ходе чистки писали местные партийцы, стоящие на учете в ячейке губоно, оказало влияние то, что часть авторов происходила из интеллигенции или служащих. Также уточним, что в структуру губоно входили тогда учреждения культуры. С одной стороны, именно партийцы такого уровня нередко писали автобиографии как целые «рассказы о себе», с другой стороны, им приходилось свидетельствовать о себе в соответствии с «принятыми в данный момент категориями социального бытия» (Фицпатрик 2011, 13).

Показательна автобиография С. Дионесова-Левинсона, работавшего на момент прохождения чистки заведующим театральной секцией Витгубполитпросвета (губернский политико-просветительный комитет отдела народного образования исполнительного комитета Витебского

губернского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (Витгубоно)). Молодой человек, выходец из семьи зажиточного виттебского еврейского купца-лесопромышленника, не имевший особых революционных и никаких боевых заслуг, написал, тем не менее, текст на 7 страницах. В нем содержатся воспоминания детства (погром 1905 года, гнев отца по поводу революции, поступление в гимназию как конкуренция с другими еврейскими мальчиками), сопровождаемые переживаниями и эмоциональными оценками. Наблюдается частое употребление выражений типа – «этот факт оказал на меня огромное влияние», «благодаря стечению обстоятельств», «случилось знаковое событие» и т.д. Пожалуй, это единственная автобиография, так явно пропитанная индивидуализмом, в ней огромное внимание уделяется личному «Я» автора, подчеркивается огромная роль детского опыта в формировании личности человека. Вполне возможно, что автор был знаком с работами З. Фрейда (*Sigmund Freud*, 1856–1939). Констатация материального благополучия семьи сопровождается явным акцентированием своего одиночества в ней. В данном случае социальный статус семьи был очевиден всем. И автор автобиографии всячески подчеркивает свою замкнутость, особость, духовную отдаленность от интересов отца-эксплуататора, осуждает «те приемы и ухищрения», которые использовались отцом, чтобы лучше обделать свои «гешефты». При этом упоминаются все родственники по линии матери, которые участвовали в социал-демократическом, бундовском или сионистском движении и преследовались властями. Автобиографический нарратив полон фамилий достаточно известных партийцев тех лет, что как бы отбрасывало тень их значимости и на самого автора. Левинсон рано увлекся литературным творчеством (с 11 лет начал «писать»). Он подробно описал впечатления от встреч со знаменитыми поэтами (М. Волошин (1877–1932), О. Мандельштам (1891–1938), Г. Шенгели (1894–1956), Г. Петников (1894–1971)), с которыми его сталкивала судьба во время пребывания в Феодосии, куда он в 1917 году уехал к дяде из-за разногласий с семьей. Левинсон упоминает свою работу в харьковском «Художественном цехе» (организация художников, поэтов, артистов и близких им искусствоведов), который действительно стал значимым культурным явлением того периода. Харьков был как бы перевалочной базой по пути на юг, поэтому в 1918–1919 гг. здесь останавливались многие писатели, художники, актёры. Присутствие в тексте автобиографии фамилий известных писателей и поэтов, указание на Г. Шенгели как на своего первого литературного учителя, одобрявшего стихи 18-летнего начинающего

поэта, несомненно, повышало самооценку автора, работало на его самопрезентацию, прежде всего, как творческой личности. Менее убедительны попытки автора показать свой политический путь. Он несколько раз упоминает о становлении себя как «политического работника». Но описывает этот процесс как идейный конфликт с семьёй и серию детективно-занимательных событий из своей жизни: «родственники выкупили из германско-гетманской тюрьмы», «выбросив в снег старый членский билет организации с.—д. интернационалистов, предстал пред грозные очи немца-коменданта», «когда в Феодосию вступила Добрармия (Добровольческая армия — оперативно-стратегическое объединение «белых» войск на Юге России в 1917—1920 гг.), я уехал в Симферополь и предпринял пешеходную прогулку по всему Крыму». Крымские виды и природа умиротворили автора, а вот белое нашествие сделало его «вполне определившимся коммунистом» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 95. Лл. 196—199). Перечислив должности, которые он занимал в Витебске с марта 1920 года, автор закончил автобиографию констатацией того, что написал бы и больше, но это представляло бы литературный, а не политический интерес.

Если Дионесов-Левинсон из 7 страниц автобиографии 3 посвятил подробному описанию своего детства и семьи, то заведующий польской секцией губоно Грушецкий, явно специально ничего не уточняя, лаконично написал: «Я сын почтово-телеграфного чиновника. В 1915 году эвакуировался из Варшавы в Витебск» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 95. Л. 110).

В системе губоно тогда работало много партийцев-евреев. Евреи Витебщины традиционно занимались торговлей, были кустарями, работали приказчиками, поэтому в новых политических условиях у части из них возникали сложности с тем, как преподнести дореволюционное социальное происхождение своих родителей или себя. Ведь с точки зрения большевистской ортодоксии многие никак не подходили под пролетарские характеристики. При прохождении чистки авторы, пытаясь воздействовать на представителей партии, проводивших проверку, писали о своем социальном происхождении так, чтобы сделать его более «правильным», подретушировать, сгладить ситуацию. Несколько корректируя свое социальное и классовое лицо, замалчивали или соответствующим образом комментировали неудобную информацию и изобретали некие процедуры «приписывания к классу» (по выражению Ш. Фицпатрик). Например, указывая на мелкобуржуазность семьи, подчеркивали её бедность: «Сын бедного мещанина-лавочника (мелкого)»; «Родился и жил до 18-летнего возраста в мелко-буржуазно-мещанской семье»; «Происхожу из мелко-

буржуазной семьи, но в 1909 г. положение семьи ухудшилось, и она фактически перестала быть таковой»; «Родился в Витебске в трудовой семье, но впоследствии отец сделался мелким собственником»; «отец — приказчик. Впоследствии сделался мелким лавочником». Создание родителями своего дела, лавки, мастерской часто оправдывалось трудностями: «Родители мои рабочие. Отец портной. Начал он работать у чужих. Впоследствии, будучи обременен порядочной семьей, принужден был начать работать дома». Автор при этом добавляет: «Я лично воспитывалась на одной из грязных витебских улиц» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 95. Л. 55). Другие примеры: «Отец мой 25 лет был приказчиком, [...] разругался с хозяином, который его безжалостно эксплуатировал, и с помощью родственников сделал небольшую галантерейную лавку» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 95. Л. 82); «Отец 25 лет был приказчиком. Мать мелкой торговкой. До 11 лет обучался в народном училище, в этом училище, где обучались только пасынки буржуазной системы». Последний из авторов уточнил, что из-за материальных затруднений ушел учеником в «фотографию Тевелева», потом проработал до революции мастером фотографии пять лет. О своём нежелании воевать написал так: «В 1916 г. уехал в Саратов, чтобы уйти от рук царской армии» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 95. Л. 49).

Однако «правильное» социальное происхождение не гарантировало политической сознательности автоматически. Проходивший чистку работник телеграфа ст. Витебск П. Лабусов писал: «Родился в 1900 году 23 августа в железнодорожной будке. Отец служил путевым сторожем, мать — переездной сторожихой. Социальное происхождение было скверным, земли и имущества не имели». Автор закончил телеграфную школу, признавал, что очень долго был «темным» в политике и просто хотел выжить в тяжелейших условиях гражданской войны, постепенно взрослея и умнея. Простодушно написал в автобиографии, что в 1916 году очень хотел увидеть хоть одного большевика, «т. к. они были очень занимательны тем, что по слухам до меня доходившим, были очень высокого роста, в желтых сапогах, красной одежде и вообще очень страшные люди» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 81. Л. 9—9 об.).

И совсем иной предстаёт судьба сына крестьянина Витебской губернии П. Ковалева, получившего назначение в Витебский губернский ревтрибунал из Москвы. Его автобиография — это подробное описание личного участия автора в революционной борьбе. Став слесарем, он в 1911 году поступил на Путиловский завод, где «более познакомился со всеми тягестями рабочей жизни». Активно участвовал в забастовочном движе-

нии, неоднократно арестовывался, служил на флоте. Упомянул, что был приговорен к 8 годам каторжных работ Военным Морским судом за участие в бунте «на почве недоброкачественной пищи», замененным отправкой на флот, дважды раненный, неудачно пытался дезертировать с 37-ю товарищами. Описал свое активное участие во всех знаковых событиях 1917 г. (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 61. Л. 31). Такая биография у коллег по партии сомнений не вызывала.

Примеры сознательно создаваемых неопределенностей в дореволюционном социальном статусе семьи встречаются в автобиографических свидетельствах членов ячейки РКП(б) Витебского губернского отдела юстиции. Начальник судебно-исполнительной части губернского революционного трибунала П. Назаров так написал о своей семье: «Родился в 1902 г. До 1917 г. учился, окончил высшее начальное училище в гор. Москве в 1916 г. Отец мой проживал в Москве, занимал должность бухгалтера в Сибирском Народном Банке. Все средства к существованию давал только лишь один отец, отец же происходил из беднейших крестьян Харьковской губернии» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 61. Л. 66). Очевидно, что прокомментировать это утверждение автора можно по-разному. Военный следователь Г. Комяк, родившийся в 1888 году в Минской губернии, окончивший учительскую семинарию и работавший народным учителем до призыва в армию в 1912 году, писал о своей семье так: «С юных лет жил в средних условиях, родители жили на хозяйстве в среднем состоянии и сейчас живут также» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 61. Л. 76). В списке членов партии – сотрудников Витебского губюста социальное происхождение секретаря военного отдела губревтрибунала Е.А. Динерштейн определено как «пролетарка», притом, что в автобиографии она писала о себе и семье так: «Мне 22 года. Семья, из которой я происхожу, подходит под определение мелкобуржуазной или мещанской. Отец был раньше приказчиком, а потом самостоятельно торговал лесом» (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 61. Л. 86). Вероятно, её можно считать «пролетаркой по убеждению». Именно так определялись в партийных документах большевики, верные делу партии, но имевшие сомнительное, с точки зрения марксизма, социальное происхождение.

Таким образом, написание автобиографии периода партийной чистки 1921 года играло важную роль в социальном взаимодействии субъекта с другими людьми, для ряда местных партийцев оно было средством корректировки своей идентичности в меняющихся социально-политических реалиях. Эта «провоцированная автобиография» должна была соот-

ветствовать конкретным условиям социального бытия: отразить «правильное» социальное происхождение, показать активную позицию по реализации задач партии, доказать нужность ей. Интерпретация прошлого в ней была обусловлена задачей самосохранения писавшего её, способствовать прохождению проверки. То, как это делали авторы, зависело от умения ориентироваться в тогдашних реалиях, от уровня образования, жизненного опыта. Иногда в жизни авторов автобиографий происходили такие сложные социальные выражения, что они сами затруднялись с определением своих социально-классовых характеристик. При наличии дискриминации по классовому признаку «люди, естественно, стремились составлять автобиографии так, чтобы скрыть плохие с классовой точки зрения моменты, а сомнительные — представить в наиболее выгодном свете. Привычка к утаиванию и ретушированию тех или иных фактов, неразрывно связанная с общим процессом “пересотворения” себя, коего требовала революция, стала второй натурой советского гражданина...» (Фицпатрик 2011, 14).

Список источников и литературы

Государственный архив Витебской области (далее — ГАВт). Ф. 9 (Коллекция документов органов партийного и государственного контроля Витебской губернии. 1918—1924 гг.). Оп. 5. Д. 120 (Материалы о проведении чистки членов ячеек РКП(б) латсекции Витебского губкома, латклуба «Коммунист» и латышского рабочего театра за авг. — сент. 1921 г.). ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 95 (Материалы о проведении чистки членов РКП(б) ячейки Витебского губоно).

ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 61 (Материалы о проведении чистки членов ячейки РКП(б) Витебского губюста (протоколы, списки, автобиографии и др.))

ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 81 (Материалы о проведении чистки членов ячейки РКП(б) телеграфа ст. Орловско-Витебской железной дороги (протоколы, списки, автобиографии и др.) за август 1921 г.).

Зарецкий Ю. (2012) История субъективности и история автобиографии: важные обновления. *Неприкосновенный запас*, № 83. www.nlobooks.ru (7.01.2014).

Сапогова Е. (2005) Автобиографический нарратив в контексте культурно-исторической психологии. *Культурно-историческая психология*, № 2: 63—74. Gigabasa.ru/doc./14010.html. (19.05.2014).

Фицпатрик Ш. (2011) *Срывайте маски! Идентичность и самозванство в России XX века*. Пер. с англ. Л.Ю. Пантиной. Москва: РОССПЭН. 373 с.

Galina Jakovleva

**KK(b)P biedru autobiogrāfijas 1921. gada partijas tīrīšanas periodā
kā īpašs sociālās prakses veids**

Atslēgas vārdi: “pierakstīšanās šķirā”, autobiogrāfija, partijas tīrīšana, sociālā izcelšanās, pašidentifikācija

Kopsavilkums

Rakstā autobiogrāfiskas liecības skatītas kā cilvēku sociālās prakses īpašs veids. Pētījumam izvēlētās autobiogrāfijas ir rakstītas noteiktam adresātam – pārbaudes komisijām, kas tika izveidotas 1921. gadā KK(b)P biedru rindu tīrīšanai. Valdot šķiriskai pieejai pēcrevolūcijas Krievijas sabiedrībā, daudzi iedzīvotāji bija spiesti izveidot savu identitāti no jauna saskaņā ar tobrīd “vajadzīgajiem” sociālajiem kritērijiem. Tas bija īpaši nepieciešams partijas tīrīšanu laikā, kad KK(b)P vadība izvirzīja uzdevumu pārbaudīt pirmām kārtām partijnieku sociālo izcelsmi. Izmantojot tīrīšanas procedūru izejošo KK(b)P Vitebskas guberņas organizācijas biedru autobiogrāfijas un anketas, parādīts vietējo boļševiku, īpaši ebreju izcelsmes, kuriem nebija vēlamās sociālās izcelsmes, sociālās mimikrijas un “pierakstīšanās šķirā” (*Sheila Fitzpatrick*) process.

Galina Yakovleva

**Writing Autobiographies by Members of the RC(b)P in the Period of Party
Cleansing of 1921 as a Special Kind of Social Practice**

Key words: “attribution to the class”, autobiography, party cleansing, social identity

Summary

This article analyzes the autobiographical testimonies as a special kind of social practices of the people. Autobiographies written to the fixed addressees – inspection commissions created specifically for party purge of the RC(b)P in 1921 – were selected for analysis. Under the rule of the class approach in the post-revolutionary Russian society, many citizens had to create their identity anew in accordance with the necessary social criteria. This was especially evident during the party purge, when the leadership of the RC(b)P set the task to check first of all party members' social origins and get rid of those who wormed themselves to the party. The process of “attributing to the class” (Sh. Fitzpatrick) of local Bolsheviks, who have not had the desired social origin was shown on the example of texts of autobiographies and application forms written by the members of Vitebsk provincial organization of the RC(b)P who passed through the party purge.

Gintautas Jakštys

The First Lithuanian Peacekeeper 1st Lt. Normundas Valteris Who Perished during the International Mission

“Blessed are the peacemakers,
for they shall be called sons of God”
Matthew 5:9

Key words: Lithuanian Armed Forces, Normundas Valteris, International peacekeeping mission, DANBAT, UNPROFOR

Among all perished servicemen, the Lithuanian history happened to single out the ones who perished first: Povilas Lukšys, first volunteer of the Lithuanian Wars of Independence, Antanas Juozapavičius, first officer, etc. This glorious pantheon also lists 1st Lt. Normundas Valteris who died during the international peacekeeping mission in Bosnia and Herzegovina, former Republic of Yugoslavia. He is the first serviceman of the Lithuanian Armed Forces who died during a peacekeeping mission. The idea for this paper originated in the annual scientific conference that was dedicated to Prof. Joel Weinberg and took place at the Faculty of Humanities of Daugavpils University in 2012. The collection of information caused many difficulties as Normundas Valteris' relatives no longer reside in Lithuania and it is complicated to reach them. Also, his family changed the place of residence thrice; therefore, there are no people who have known the family since his childhood. Consequently, some reasonable doubts appeared about the review of the entire life of Normundas Valteris due to the lack of resources. Assoc. Prof. Dr. Sandra Grigaravičiūtė gave me a great inspiration to carry out the research. She dispelled the doubts and encouraged me to conduct the research that aims at promoting the research on the history of the restored Lithuanian Armed Forces.

Normundas Valteris' Childhood

1st Lt. Normundas Valteris was born on 17 December 1972 in the town of Tukums in Zemgale region (Latvia) in the family of Maris and Aldona. When his parents divorced in 1974, Normundas and his mother moved to Laižuva town in Mažeikiai district (Lithuania). It is hard to determine when Normundas came up with the idea to become an officer; however, it is obvious

that during his school years at Laižuva nine-year school he resolved to enter military service and become an officer. Upon the completion of the school in 1988, Normundas entered Vilnius State Specialized Paramilitary Boarding School and studied there for two years. The school was dedicated to youth having secondary education and willing to enter military schools and become officers of the Soviet Army. But when the Act on the Restoration of an Independent State of Lithuania was announced on 11 March 1990, the boarding school was forced into liquidation on April 24 by the Order No. 163P of the Minister of Culture and Education of the Republic of Lithuania. On the school premises another school was established, namely Vilnius State Boarding School for children living outside the Republic of Lithuania. Thus, Normundas' dream to become an officer seemed impossible.

Service in the Lithuanian Armed Forces

Despite essential changes, irresistible attraction to the armed forces and military service did not disappear. Therefore, when he left Baisogala Secondary School on 21 June 1991, already on July 4 he joined the National Defense Volunteer Forces under the Department of National Defense in Radviliškis. Furthermore, as he was naturally active, his activities embraced not only volunteer service. On July 21 he came to Vilnius and joined Vilnius Motorized Assault Force Battalion of the Land Forces. The command of the former brigade took into account Normundas' experience gained at the paramilitary boarding school and on 23 July 1991 he was accepted to the position of the Squad Commander of the 3rd Company of the battalion (Order No. 338K 1991). During his service at the brigade, Normundas Valteris stood out for his sense of duty, diligence, and discipline. He took an oath to the Republic of Lithuania on 3 December 1991 and on 6 April 1992 he was awarded the rank of warrant officer (Order No. 86 1992). As soon as the establishment of the National Defense School was announced, WO Normundas Valteris was among the first ones to submit his application. Due to his excellent recommendations and grades in his certificate of secondary education, on 2 August 1992 he was admitted to the National Defense School that was still formed (Order No. 29 1992). Cadet WO Normundas Valteris did very well at the school and received certificate of appreciation for excellent results (Order No. 126 1993), while for his merits during service he was awarded financial incentive. Two months before his graduation the National Defense School was reorganized to the Military Academy of Lithuania; therefore, on 1 August 1994 he completed the first cycle of studies at the academy and acquired the

qualification of motorized rifleman platoon commander (Order No. 567 1994). He graduated from the academy and was commissioned as lieutenant of the Lithuanian Armed Forces (Decision No. 455P 1994). During his studies at the academy, cadet WO Normundas Valteris expressed his wish to go on a peacekeeping mission straight after his graduation; therefore, the Service Commission of the Military Academy of Lithuania decided to appoint Lt. Normundas Valteris (Order No. 308K 1995) to the position of Platoon Commander of the Peacekeeping Unit of the Lithuanian Armed Forces in Rukla (Jonava district) (Order No. 77K 1996). Having concluded the contract of a serviceman serving in the peacekeeping units of the Lithuanian Armed Forces for the period from 22 August 1994 to 16 February 1995, he performed service in the international United Nations operation UNPROFOR in Croatia as a rifleman of the DANBAT LITPLA-1 platoon. It was the first international peacekeeping operation that involved Lithuanian servicemen. When Lt. Normundas Valteris returned, he was appointed to the Grand Duke of Lithuania Algirdas Motorized Assault Force Battalion of the 2nd Infantry Regiment of the Motorized Infantry Brigade “Iron Wolf” in Rukla. Later Lt. Normundas Valteris was transferred to the Division of Military Issues of the General Staff and Senior Specialist of Public Relations at the Command of the Lithuanian Armed Forces. As staff work was not his favourite and little time had passed since his service in the international mission, he applied to Chief of Defense Gen. Jonas Andriškevičius with request to send him to peace enforcement mission in the Lithuanian Platoons LITPLA-3A or LITPLA-4 (Valteris Request 1995). The request was considered and on 2 January 1996 Lt. Normundas Valteris was transferred to the Peace Support Training Centre (Protocol No. 2 1994) and appointed Platoon Commander of LITPLA-4 (Protocol No. 1 1994) as he already had the experience of service on the international missions. Prior to the mission, Normundas Valteris was awarded the rank of First Lieutenant. On 19 February 1996 as the Commander of the Platoon he went on NATO-led IFOR operation “Operation Joint Endeavour” in Bosnia and Herzegovina. It was the very peacekeeping mission that on 17 April 1996 during patrolling near Maglaj in the northern part of Bosnia the cross-country vehicle carrying four Lithuanian and Danish servicemen hit an anti-tank mine on the mountain road. The explosion killed 1st Lt. Normundas Valteris and Pvt. Arne Ib Andersen. Three Lithuanian crew members were heavily injured.

Remembrance

1st Lt. Normundas Valteris was an extraordinary personality of a lively character, life and soul of the party and a good sportsman, he loved to draw, compose poetry and lyrics for songs accompanied by the guitar. His death during performance of duties in peace support mission caused great stir and united everybody familiar with this remarkable officer. Thus, no wonder that the remembrance of the perished peacekeeper received considerable attention from officials and institutions as well as from his comrades. The memory of the perished peacekeepers 1st Lt. Normundas Valteris and Arne Andersen was perpetuated by a memorial stone in Viborg, Denmark (Vadeikaitė 1996, 14). By commemorating the first anniversary of the servicemen's death in 1997, on April 15–18 in Vyborg the Prinsens Livregiment regiment held a farewell ceremony to the Lithuanian platoon leaving for Bosnia. For this occasion Vyborg City Hall launched the exhibition "Fighting Lithuania" (Letter 1997). In January 1998 on the initiative of Normundas Valteris' comrades a memorial stone was unveiled at the territory of The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania. The event received wide coverage by the Lithuanian media (Šimkauskas 1998, 2). The unveiling ceremony of the memorial stone was attended by the command of the Lithuanian Armed Forces and the Military Academy of Lithuania as well as 1st Lt. Normundas Valteris' comrades. Every year on the day of his death and All Souls' Day Normundas Valteris and other Lithuanian servicemen are honoured by a solemn formation and placing flowers at the memorial stone. Also, the acquaintances of Normundas Valteris meet annually by his grave in Ginkūnai cemetery in Šiauliai. His relatives, service comrades, and servicemen of the Lithuanian Grand Duke Algirdas Mechanized Infantry Battalion honour his memory with flowers and three salvos of automatic weapons. In 2012, the youth school in Šiauliai was named after Normundas Valteris. The museum of the school collects and exhibits his personal items. Permanent exhibitions are on view at Vytautas the Great War Museum, "Aušra" Museum in Šiauliai, and the museum of The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania.

Conclusions

Although 1st Lt. Normundas Valteris perished very young (he was only 23), he left a lasting imprint in the history of the Lithuanian Armed Forces. Under different circumstances, Normundas Valteris could have grown in Latvia; however, destiny determined that he grew up in Lithuania and became a

Lithuanian officer who perished in a peacekeeping mission. His memory is preserved by his comrades and official institutions.

References

Decision No. 455P of 2 August 1994 of the Republic of Lithuania.

Letter of Lithuanian Defense Attaché to the Kingdom of Denmark Col. Jonas Gečas of 10 April 1997 to 1st Lt. Normundas Valteris' mother and sisters.

Normundas Valteris' Request of 13 November 1995 to Chief of Defense of the Lithuanian Armed Forces gen. Jonas Andriškevičius.

Order No. 338K of 23 July 1991 of the Commander of Vilnius Motorized Assault Force Battalion.

Order No. 86 of 6 April 1992 of the Commander of Vilnius Motorized Assault Force Battalion.

Order No. 29 of 2 August 1992 of the Commandant of the National Defense School.

Order No. 126 of 16 March 1993 of the Commandant of the National Defense School.

Order No. 567 of 2 August 1994 of the Minister of National Defense of the Republic of Lithuania.

Order No. 308K of 28 December 1995 of the Chief of Defense of the Republic of Lithuania.

Order No. 77K of 4 January 1996 of the Commander of Peace Support Training Centre.

Protocol No. 2 of 1 August 1994 of the State Examinations Commission.

Protocol No. 1 of 30 July 1994 of the Military Academy of Lithuania Graduates' Allocation Commission.

Šimkauskas A. (1998) Atidengiamas atminimo akmuo. *Vakarinės naujienos*, 13 January.

Vedeikaitė J. (1996) Lauko akmenyje dano ir lietuvio vardai. *Kalba Vilnius*, 6–13 September.

Gintauts Jakštis

Pirmais starptautiskās misijas laikā kritušais Lietuvas miera uzturēšanas spēku karavīrs – virsleitnants Normunds Valters

Atslēgas vārdi: Lietuvas Bruņotie spēki, Normunds Valters, starptautiskās miera uzturēšanas misijas, DANBAT, UNPROFOR

Kopsavilkums

Raksts ir veltīts virsleitnantam Normundam Valteram – pirmajam lietuviešu virsniekam, kas gājis bojā Lietuvas militārās miera uzturēšanas operācijas laikā ārzemēs. N. Valters dzimis 1972. gada 17. decembrī Tukumā. Kad 1974. gadā viņa vecāki izšķīrās, Normunds ar māti pārcēlās uz Mažeikų rajona Laižuvas pilsētu Lietuvā. 1991. gadā viņš beidzis Baisogala vidusskolu un no 1991. līdz 1992. gadam dienējis Lietuvas Bruņoto spēku brigādes “Dzelzs vilks” Viļņas motorizēto kājnieku bataljonā. 1992.–1994. gadā studējis Lietuvas militārajā akadēmijā, 1994.–1995. gadā piedalījies miera uzturēšanas misijā Horvātijā, pēc atgriešanās no misijas tika paaugstināts amatā. Apgūstot pirmsmisijas apmācību Dānijā, 1996. gada 19. februārī virsleitnants N. Valters tika nosūtīts miera uzturēšanas misijā uz Bosniju, kur gājis bojā 1996. gada 17. martā, kad viņa patruļas transportlīdzeklis uzbrauca prettanku mīnai.

Oļegs Jermolājevs

Latvijas Baptistu draudžu savienības Garīgais seminārs (1922–1940)

Atslēgas vārdi: baptisti, izglītība, Garīgais seminārs

Ideja par teoloģijas semināra dibināšanu, kurā tiktu sagatavoti sludinātāji, latviešu baptistu draudzēm radās jau 20. gadsimta sākumā, taču cariskās iekārtas apstākļos (Tervits 1999, 275) un finansiālo resursu trūkuma dēļ to neizdevās realizēt (Klaupiks 1972, 108). Latviešu baptisti gan Latvijā, gan ASV un Brazīlijā pie šīs idejas atgriezās līdz ar Latvijas valsts dibināšanu. Brazīlijas latviešu baptisti ierosināja atvērt apmācību skolu vai semināru latviešu baptistu misionāru sagatavošanai. Šādu domu atbalstīja Ņujorkas Pirmās latviešu baptistu draudzes ASV mācītājs Jānis Kvietiņš (1873–1950), norādot, ka varētu rosināt amerikāņu baptistus atvērt latviešu nodaļu pie jaundibinātā Starptautiskā baptistu semināra un par vadītāju aicināt mācītāju Jāni Aleksandru Freiju (1863–1950) (*A Hidden Jewel* 1920, 18). Šie ierosinājumi norāda, ka teoloģijas semināra dibināšana bija kļuvusi par aktualitāti latviešu baptistu vidū.

Latvijas Baptistu draudžu savienības teoloģijas semināra tapšanā ir iezīmējami divi vienlīdz nozīmīgi faktori: (1) Vispasaules Baptistu savienības loma, (2) grāmatu izdevēja un mācītāja J.A. Freija personība un darbība.

1920. gadā virkni Eiropas valstu, tajā skaitā Latviju, apmeklēja Vispasaules Baptistu savienības pārstāvis Džeimss H. Rašbruks (1870–1947) un ASV baptistu pārstāvis Čārlzs A. Brūks (1871–1931), lai iepazītos ar Pirmā pasaules kara postījumos cietušajām zemēm un iespējām palīdzības sniegšanai. Pēc situācijas izpētes Vispasaules Baptistu savienība 1920. gada 19.–23. jūlijā konferencē Londonā izvirzīja piecus īstermiņa mērķus, starp kuriem bija arī ierosinājums sekmēt teoloģiskās izglītības darbu Austrumeiropā, tajā skaitā – teoloģijas semināru dibināšana Igaunijā un Latvijā (Tervits 1999, 275). Konferencē piedalījās 72 baptistu delegāti no Lielbritānijas, ASV, Kanādas, Austrālijas un 18 kontinentālās Eiropas valstu baptistu savienībām un konvencijām.

Mācītājs J.A. Freijs saņēma uzaicinājumu apmeklēt Angliju un ASV, lai tur esošās baptistu draudzes iepazīstinātu ar latviešu baptistu vajadzībām un darbības iespējām. Latviešu baptistu vadībai bija jāizstrādā semināra dibināšanas budžets (Dinbergs 1922, 39). J.A. Freijam tika uzticēts organizēt semināra dibināšanu un kļūt par tās direktoru. Semināra direktora izvēlē nozīmīgu

lomu spēlēja ārzemju baptistu viedoklis. Atsaucoties uzaicinājumam, J.A. Freijs devās uz Angliju un ASV, piedaloties 357 sanāksmēs (Kronlins 1922, 536–537) un iepazīstinot to dalībniekus ar nepieciešamību dibināt teoloģijas semināru Latvijā, aicinot ziedot tā atvēršanai un darbībai (Tervits 1999, 275). J.A. Freijs vēl no ASV informēja Latvijas Baptistu draudžu savienības (turpmāk tekstā – LBDS) padomi, ka semināra atvēršanai vajadzīgie līdzekļi ir nodrošināti (Klaupiks 1972, 108). Ziedojumus aktīvi vāca ASV, Anglijas un Kanādas baptistu draudzes (Rushbrooke 1929, 65). Arī LBDS draudzes tika aicinātas finansiāli atbalstīt (Dinbergs 1922, 39), mācības bija paredzētas bez maksas.

Aicinājums iestāties seminārā LBDS izdevumā “Kristīgā Balss” tika publicēts 1921. gada novembrī (Tervits 1999, 275). Mācībām pieteicās 26 kandidāti, no kuriem tika uzņemti 12 (Klaupiks 1972, 108). LBDS Garīgā semināra direktors mācītājs J.A. Freijs savu darbu veica ar lielu degsmi. Mācītājs Augusts Mēters (1887–1976) rakstīja: “Neminos nekad agrāk redzējis viņu tik pilnu darba prieka un spraiguma, kādu to redzēju tad, kad seminārs sāka savu darbību, jebšu tai laikā Freijs bija jau pie savas dzīves 60. gada sliekšņa” (Mēters 1983, 309).

LBDS Garīgais seminārs tika atvērts 1922. gada 8. janvārī Rīgas Vācu Ciānas draudzes dievnamā Vīlandes ielā 5 (šodien 9) (Dinbergs 1922, 37). Lai arī ideja par semināru tika izvirzīta jau 1920. gadā, par LBDS Garīgā semināra oficiālo dibināšanu uzskata atklāšanas pasākumu 1922. gada 8. janvārī.

1922. gadā tika uzsākts LBDS Garīgā semināra reģistrēšanas process LR Izglītības ministrijā, un 1923. gada 17. janvārī Izglītības ministrijas Skolu departaments pieņēma lēmumu par arodskolas tiesību piešķiršanu (Tervits 1999, 275).

LBDS Garīgais seminārs Latvijas valdības oficiālajā laikrakstā “Valdības Vēstnesis” pirmo reizi minēts 1923. gada 31. janvārī (Valdības rīkojumi un pavēles, 1923, 1). Laikraksta numuros parādās trīs atšķirīgi nosaukumi: “Latvijas Baptistu seminārs”, “Latvijas baptistu draudžu sabiedrības garīgais seminārs” (Valdības rīkojumi un pavēles, 1924, 1) un “Latvijas baptistu draudžu savienības garīgais seminārs”. Visbiežāk minēts pēdējais nosaukums (*Valdības Vēstnesis* 1926). Garīgais seminārs bija ierindots to skolu sarakstā, kuru audzēkņiem ir tiesības atlikt iesaukšanu obligātajā militārajā dienestā.

“Valdības Vēstnesī” 1924. gadā pastāvošo skolu sarakstā ir minēts vēl tikai Katoļu garīgais seminārs. 1926. gada 8. janvārī atsevišķā sadaļā “Garīgie semināri” ir minēti vairāki semināri: Katoļu garīgais seminārs, Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas teoloģiskais institūts, Latvijas baptistu draudžu savienības garīgais seminārs, Latvijas misioneres un Bībeles skola (Valdības

rīkojumi un pavēles, 1926, 1). Šo sarakstu 1927. gada 7. decembra izdevumā papildina Rīgas pareizticīgo garīgais seminārs un Septītās dienas adventistu Baltijas ūnijas misijas skola (Valdības rīkojumi un pavēles, 1927, 1).

Par garīgajiem semināriem plašāku priekšstatu var gūt 1928. gada 13. jūlija “Valdības Vēstneša” numurā, kurā minēts semināru statuss un faktiskais darbības sākums. Redzams, ka 1928. gada martā ir apstiprināti to statūti. Visi semināri ir arodskolas (vidējā tipa), pastāv arī zemāka tipa (Saraksts privātām mācību iestādēm, 1928, 1) (1. tabula).

1. tabula

Garīgās mācību iestādes Latvijā

Mācību iestādes nosaukums	Kad apstiprināti statūti	No kura laika darbojas
Evaņģēliski luteriskais teoloģiskais institūts, Rīgā, Elizabetes ielā 37	1928. gada 12. martā	1923. gada 24. augustā
Latvijas baptistu draudžu savienības garīgais seminārs, Rīgā, Vilandes ielā 5	1928. gada 12. martā	1922. gada 8. janvārī
Latvijas misioneres un Bībeles skola, Rīgā, Lāčplēša ielā 117	1928. gada 9. martā	1923. gada 10. novembrī
Septītās dienas adventistu Baltijas ūnijas misijas skola, Zušu muižā pie Ķīšežera	1928. gada 12. martā	1924. gada 25. martā

Sarakstā nav minēts Katoļu garīgais seminārs un Rīgas pareizticīgo garīgais seminārs. Tie kopā ar iepriekš minētajiem semināriem jau tā paša gada 10. decembra “Valdības Vēstnesī” minēti sadaļā “Garīgie semināri” (Valdības rīkojumi un pavēles, 1928, 1). 1929. gada 9. decembrī izdevuma garīgo semināru sarakstā vairs nav Katoļu garīgā semināra, kurš ir pārvietots sadaļā pie augstskolām ar ierakstu “Katoļu garīgais seminārs resp. katoļu teoloģiskā augstskola Rīgā” (Valdības rīkojumi un pavēles, 1929, 1).

J.A. Freijs LBDS Garīgā semināra direktora amatā strādāja no 1922. līdz 1930. gadam, kad veselības dēļ darbs bija jāpārtrauc. Par īpašiem nopelniem, vadot LBDS un izveidojot LBDS Garīgo semināru (Mēters 1983, 309), Redlandes Universitāte ASV J.A. Freijam piešķīra teoloģijas goda doktora grādu (Rushbrook 1929, 70). 1932. gada 29. aprīlī J.A. Freijs tika apbalvots ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni (Ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvoto saraksts, 1932, 2).

No 1930. līdz 1940. gadam LBDS Garīgā semināra direktors bija vēstures zinātņu kandidāts Jānis Rīss (1883–1953).

Semināra direktora izvēlē tika ņemts vērā arī Vispasaules Baptistu savienības vadītāju viedoklis. Par to liecina fakts, ka LBDS padome 1930. gadā J. Rīsu stādīja priekšā Vispasaules Baptistu savienības pārstāvjiem Dr. Rašbrukam un Dr. Luisam. J. Rīss pats 1931. gadā LBDS kongresā minēja, ka viņš ieteikts “ārzemju baptistu pārstāvjiem” (*LBDS kongresa protokoli* 1931, 39). Iespējams, šī ieteikšana notika tamdēļ, ka semināru finansiāli atbalstīja ārzemju baptisti un direktoru J.A. Freiju cienīja Vispasaules Baptistu savienības vadībā.

Neskatoties uz šo iekšējo kārtību, LBDS Garīgā semināra direktoram vajadzēja tikt apstiprinātam arī LR Izglītības ministrijā.

Direktors semināra vadību īstenoja ar semināra padomes palīdzību (Klaupiks 1972, 108).

LBDS Garīgajā seminārā uzņēma tikai vīriešus. Mācību ilgums bija četri gadi. Jauno studentu uzņemšana notika tikai tad, kad iepriekšējie bija beiguši mācības. Semināra darbības laikā līdz 1940. gadam notika četras uzņemšanas – sauktas par sasaukumiem.

Pirmajā sasaukumā (1922–1925) mācījās 25 semināristi; absolvēja 15 cilvēki, 14 iesaistījās savienības darbā. No tiem 12, kuri uzsāka mācības 1922. gada 8. janvārī, līdz 1925. gadam palika vien Pēteris Grauze un Arturs Meija. Pārējie bija izstājušies vai aizbraukuši uz Brazīliju (Klaupiks 1972, 111). Seminārā viņu vietā tika uzņemti citi. Šie fakti atklāj darbības izaicinājumus un pārmaiņas, ar kurām seminārs sastapās savas pastāvēšanas pirmajos gados saistībā ar daudzu latviešu baptistu emigrāciju uz Brazīliju.

Otrajā sasaukumā (1925–1929) mācījās 21 seminārists, absolvēja 15, 14 iesaistījās draudžu darbā.

Trešo sasaukumu (1929–1933) absolvēja 13 cilvēki, un visi iesaistījās savienības darbā.

LBDS Garīgā semināra darbā no 1933. līdz 1937. gadam bija pārtraukums, saistīts ar pasaules mēroga finansiālām grūtībām, jo lielāko finansējumu semināra darbam sniedza ārzemju ziedotāji, galvenokārt no ASV.

Ceturtais sasaukums darbu uzsāka 1937. gadā, taču nevarēja to pabeigt, jo 1940. gada septembrī padomju vara semināru likvidēja. 1940. gadā studēja 10 cilvēku, 9 iesaistījās draudžu darbā. Vēlāk 2 no ceturta sasaukuma pārgāja citā konfesijā.

Semināra darbības laikā no 75 cilvēkiem, kuri bija iestājušies mācībām, absolvēja 53.

Semināra izlaidumi notika LBDS draudžu delegātu kongresos. Atsevišķi absolventi saņēma stipendijas tālākām studijām ārzemju mācību iestādēs (Klaupiks 1972, 109) Anglijā un ASV (Mēters 1949, 12). Atgriežoties Latvijā, Rūdolfis Ekšteins (1899–1977) un Augusts Šverns (1909–2002) kļuva par semināra mācībspēkiem (*LBDS kongresa protokoli* 1938, 24).

Semināra mācību saturs ietvēra vispārizglītojošus un nozares mācību priekšmetus teoloģijā, kā arī praktisko sagatavošanos LBDS draudzēs. Minami šādi mācību priekšmeti: ievads Bībelē, Bībeles ģeogrāfija, Svēto Rakstu ekseģēze, pastorālā teoloģija, homilētika, angļu valoda (J.A. Freijs), latviešu valoda, vispārējā vēsture, Baznīcas vēsture, vispārējā ģeogrāfija, Jaunās Derības grieķu valoda (J. Rīss), dziedāšana un mūzika (Kārlis Lidaks, 1893–1942), fizika (Rūdolfis Putnaērglis, 1899–2000). 1931. gada LBDS kongresā tika ierosināts semināra programmā iekļaut studiju kursu grāmatvedībā, lai “novērstu jauno sludinātāju trūkumus draudzes saimniecisko lietu noorganizēšanā”. Tā tika mācīti arī grāmatvedības pamati (Emilija Kļaviņa, 1888–1974). Pasniedzēju vidū bija arī inženieris Artūrs Dinbergs (1887–1969) un skolotājs Jānis Kronlīns (1886–1978). Trešā sasaukuma laikā kā vieslektors lekcijas lasīja filozofijas un psiholoģijas grāmatu autors Dr. Jūlijs Students (1898–1964) (Tervits 1999, 276; *LBDS kongresa protokoli*, 1931, 39).

LBDS Garīgā semināra studentiem bija regulāri jāapmeklē baptistu draudzes un jāpraktizējas sludināšanā. Dažkārt semināristi, kā viņus mēdza saukt, devās uz draudzēm pa četri, lai varētu izpildīt arī muzikālus priekšnesumus (Klaupiks 1972, 109).

Nozīmīgu daļu semināra dzīvē ieņēma garīgās literatūras sagatavošana un publicēšana. No 1922. līdz 1926. gadam seminārs vien izdeva 388 000 traktātu, kuros bija galvenokārt publicētas J.A. Freija svētrunas, apceres bērnu auditorijai un 3–4 dziesmas (Semināra traktātu darbs 1926, 38). Līdz 1930. gadam jau bija iznākuši 44 traktāti 800 000 eksemplāros. No 1922. līdz 1930. gadam seminārs izdeva semināra gadagrāmatu, kura atspoguļoja semināra dzīves aktualitātes.

Ar LBDS Garīgo semināru ir saistīti arī divi nozīmīgi notikumi latviešu baptistu dzīvē: (1) Rīgas semināra draudzes dibināšana un (2) Latvijas Baptistu draudžu savienības nama būvniecība.

Rīgas semināra draudze tika dibināta jau 1922. gada nogalē un iesāka savu darbību 10. decembrī ar J.A. Freiju kā draudzes mācītāju un J. Rīsu kā draudzes otro mācītāju (Kronlīns 1922, 535–537).

Draudzes dibināšanas sapulcē vērtīgu ieskatu semināra un semināra draudzes tapšanā sniedza mācītājs J.A. Freijs:

“Šī gada sākumā te tika atvērts seminārs. Tā bija viena mūsu sapņa piepildīšanās. Daudz mēs jau agrāk par to bijām domājuši, bet karš visu pārtrauca un izkliedēja arī mūsu darbiniekus, likdams uz laiku aizmirst arī mūsu sapņus par semināru. Bet tad tas Kungs mūs atveda atpakaļ. Mūs apcietoja brāļi no Amerikas un Anglijas, lai redzētu, ko karā neizpostītās tautas var darīt priekš smagi piemeklētajām. Mani uzaicināja apmeklēt Londonu un pēc tam arī Amēriku, lai uz vietas dalītu līdzī par mūsu bēdām un vajadzībām. Ņēmu dalību pavisam 357 sapulcēs, kur varēju ārzemju brāļus plaši iepazīstināt ar mūsu stāvokli. Pēdējā sapulcē Demoīnē (*Des Moines*), kur piedalījās ap 12 tūkstoši baptistu, taisīja svarīgu lēmumu. Mēs dabūjām savu semināru. Viņu uztur triju valstu baptisti. Vienu trešdaļu izdevumu sedz Anglijas baptisti, otru – Ziemeļamerikas un trešo – Kanādas, lai tas būtu kopīgs darbs.

Kad sākām seminārā strādāt, mums bija tikai rīta un vakara dievkalpojumi semināristiem, vēlāk sākām noturēt svētdienās atklātas sapulces lieliem un pēc tam arī bērniem. Darbs tapa plašāks, bet draudzes vēl nebij. Tad mēs sapratām, ka te šīnī pilsētas malā, kur citas draudzes nedarbojas, jādibina patstāvīga draudze. 5. novembrī notika pirmā organizācijas sapulce, kur piedalījās tikai tie mūsu locekļi, kas lielākā vaj mazākā mērā saistīti pie semināra. Tā radās mūsu draudzīte, tagad gan vēl maza, bet tas Kungs arī vājo var darīt lielu un spēcīgu” (Kronlīns 1922, 536–537).

1931. gada LBDS kongresā Rīgas semināra draudze ziņo: “Semināra draudze ir visjaunākā, bet no 18 locekļiem pieaugusi līdz 500.” Draudzes darbība ir plaši izvērstā, ieskaitot 5 misijas stacijas (*LBDS kongresa protokoli*, 1931, 15). 1936. gada 1. janvārī Rīgas semināra draudzē bija 490 draudzes locekļu (Kronlīns 1936, 17). 1940. gadā draudzē bija ap 600 cilvēku (Mēters 1949, 20).

Jau atklāšanā 1922. gada 8. janvārī J.A. Freijs runā par to, ka semināra darbam ir jāceļ atsevišķs nams (Dinbergs 1922, 39). Nama pamatakmeni ielika desmit gadus vēlāk, 1932. gada jūlijā, un pašu Latvijas Baptistu draudžu savienības namu atklāja 1934. gada 4. novembrī Rīgā, Lāčplēša ielā 37. Nama uzcelšana izmaksājusi 350 000 latu, līdzekļi nama būvei nākuši no baptistu draudžu ziedojumiem. Viens no diviem ēkas korpusiem tika iekārtots Garīgajam semināram, bet otrs draudzei. Dievkalpojumu zāle bija paredzēta 1 000 sēdvietām (Latvijas baptisti vakar, 1934, 6).

LBDS Garīgais seminārs veidoja baptistu mācītāju kodolu laikā no 1925. līdz 1940. gadam. Otrā pasaules kara laikā daudzi semināra absolventi emigrēja uz ASV, Brazīliju, Kanādu, iesaistoties jaunās mītnes zemes latviešu

baptistu dzīvē. Latvijā palikušie turpināja veidot mācītāju korpusa kodolu latviešu baptistu draudzēs padomju okupācijas apstākļos. Daži pagrīdē vai sludināšanas lekcijās no 1980. gada mācīja jaunos draudžu sludinātājus. Trešā sasaukuma absolvents Pēteris Egle (1903–1993) 1991. gada 31. janvārī vadīja pirmo lekciju semināra atjaunošanas pasākumā.

Mācītājs Ādolfs Klaupiks (1900–1979), raksturojot Garīgā semināra audzēkņus, rakstīja semināra 50 gadu atcerei veltītajā “Kristīgās Balss” izdevumā:

“Katrs pēc savām spējām un izpratnes tie godīgi un uzticīgi ir pildījuši savu uzdevumu, kurā Kristus tos aicinājis un kas no draudzēm tiem uzticēts. Lai arī materiālie apstākļi dažreiz bijuši šauri, neviens no semināra absolventiem nav novirzījies kādās personīgās peļņas “misionēs”, ne arī privāta īpašuma filantropiskos pasākumos. [...] Semināra nozīmība redzama arī no apstākļa, ka no 128 latviešu baptistu draudzēm – 108 Latvijā un 20 latviešu kolonijās ārpus Latvijas – 82 draudzes par saviem mācītājiem un garīgā darba vadītājiem ir aicinājušas un ievēlējušas semināra absolventus” (Klaupiks 1972, 109).

Avotu un literatūras saraksts

Ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvoto 13. saraksts. (1932) *Valdības Vēstnesis*, 17. novembris.

Dinbergs, A. (1922) Mūsu semināra atklāšana. *Kristīgā Balss*, Nr. 2: 37–39. Iecelšanas. (1923) *Valdības Vēstnesis*, 14. februāris.

Iecelšanas. (1925) *Valdības Vēstnesis*, 28. augusts.

Iecelšanas. (1926) *Valdības Vēstnesis*, 14. jūlijs.

Kronlīns, J. (1922) Mūsu Semināra draudze. *Kristīgā Balss*, Nr. 24: 535–538.

Kronlīns, J., red. (1936) *Latvijas Baptistu draudžu savienības 1935. gada Pārskats*. Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība. 32 lpp.

Klaupiks, Ā. (1972) Latvijas Baptistu seminārs 50 gadu vēsturiskā perspektīvā. *Kristīgā Balss*, Nr. 10–11: 107–110.

Kweetin, J. (1920) *A Hidden Jewel: Short sketch of the life and work of Rev. John Alexander Frey as he is known to the writer for 30 years*. New York: Published by the author. 51 p.

Latvijas baptistu draudžu savienības kongresa protokoli 1931. gada no 21.–22. jūnijam Ventspilī. (1931) Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienības apgāde. 48 lpp.

Latvijas baptistu draudžu savienības kongresa 1938. gada Protokoli. (1938) Rīga: Latvijas baptistu draudžu savienības izdevums. 48 lpp.

Latvijas baptisti vakar iesvētīja jaunu greznu namu. (1934) *Rīts*, 5. novembris.

Mēters, A. (1949) Baptistu darbs Latvijā. Grām.: *Pret Straumi*. Vircburga: Latvijas Baptistu draudžu savienība. 11.–14. lpp.

Mēters, A. (1983) *Tam Kungam kalpojot: Dzejā un dzīvē*. Bukskauntija: Amerikas Latviešu baptistu apvienība. 398 lpp.

Rushbrooke, J.H. (1929) *Some chapters of European Baptist History*. London: The Kingsgate Press. 131 p.

Saraksts privātām mācību iestādēm, par laiku no 1925. g. 1. aprīļa, kuru pilntiesīgiem skolotājiem, saskaņā ar skolotāju pensiju likuma 1. panta 2. punktu, darbības laiku ieskaita pensijas izdienā. (1928) *Valdības Vēstnesis*, 13. jūlijs. Semināra traktātu darbs. (1926) Grām.: *Latviešu Baptistu Semināra gada grāmata. Piektais gads*. 1926. Rīga: L.B. Semināra apgādībā.

Tervits, J. (1999) *Latvijas Baptist vēsture*. Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība. 598 lpp.

Valdības rīkojumi un pavēles. (1923) *Valdības Vēstnesis*, 31. janvāris.

Valdības rīkojumi un pavēles. (1924) *Valdības Vēstnesis*, 26. novembris.

Valdības rīkojumi un pavēles. (1926) *Valdības Vēstnesis*, 8. janvāris.

Valdības rīkojumi un pavēles. (1927) *Valdības Vēstnesis*, 7. decembris.

Valdības rīkojumi un pavēles. (1928) *Valdības Vēstnesis*, 10. decembris.

Valdības rīkojumi un pavēles. (1929) *Valdības Vēstnesis*, 9. decembris.

Oļegs Jermolayevs

Theological Seminary of the Union of Latvian Baptist Churches 1922–1940

Key words: Baptists, education, Theological Seminary

Summary

The goal of the present paper is to observe the beginning of the Theological Seminary of the Union of Latvian Baptist Churches in 1922 and its work up to 1940. Attention is paid to the historical context, in which Theological Seminary was established.

The Idea about the establishing of a theological institution for Latvian Baptist Churches emerged in the beginning of 20th century. Both Latvian Baptists in Latvia and in the United States of America and Brazil supported this intention. But due to financial and political reasons it was not possible. First World War delayed the realization of this goal even more until with the help of British, Canadian, and American Baptists it became possible as early as 1922.

Crucial role in establishing of Theological Seminary played its first director John Alexander Frey who led Seminary work from 1922 to 1930. J.A. Frey was succeeded by John Riss who led Seminary work until 1940.

In the paper attention is also paid to the Academic Staff, students, study content, publishing work, partnerships with supporting organizations in Latvia and abroad, and the role and importance of Theological Seminary in the life and ministry of Latvian Baptist churches before and after 1940.

Ēriks Jēkabsons

Amerikas Sarkanais Krusts Daugavpilī 1920. gadā: darbības pirmais posms

Atslēgas vārdi: Amerikas Sarkanais Krusts, humānā palīdzība, Neatkarības karš

1919.–1922. gadā Latvijā aktīvu humānās palīdzības darbu izvērša vairākas ASV palīdzības organizācijas, starp kurām ievērojamākās bija Amerikas palīdzības administrācija (*American Relief Administration*, ARA) un ASV Sarkanais Krusts (*American Red Cross*, ARC). Abas no 1920. gada sākuma darbojās arī Daugavpilī. Šī raksta mērķis ir īsumā atspoguļot ASV Sarkanā Krusta organizācijas darbības galvenos virzienus un īpatnības pilsētā Neatkarības kara laikā no 1920. gada janvāra, kad pilsēta tika atbrīvota no Sarkanās armijas, līdz rudenim, kad noslēdzās ar Neatkarības karu saistītie procesi (līdz 1920. gada aprīlim pilsēta atradās sabiedrotās Polijas armijas kontrolē, ar ko saistītie sarežģījumi arī atzīmēti rakstā) (Jēkabsons 2010, 37–70).

Tūlīt pēc Latgales atbrīvošanas sākuma 1920. gada janvārī Latvijas iekšlietu ministra biedrs Francis Trasuns (1864–1926) vērsās pie ARC ar lūgumu sniegt palīdzību Latgalei (Valdības priekšstāvji Latgalē 1920), bet jau februāra sākumā organizācijas pārstāvis Deils Hjūtons (*Houghton*) kopā ar Ministru prezidentu Kārli Ulmani (1877–1942) apmeklēja atbrīvoto teritoriju (HIA, ANRC, box 179-1, 179-5). Pārskatā par 4. februāri uzsākto braucienu, kura laikā tika apmeklēti Viļāni, Preiļi, Višķi, Daugavpils, Rēzekne, Ludza, Kārsava un Viļaka, D. Hjūtons rakstīja, ka pēc K. Ulmaņa ieteikuma paņēmis līdzi “dāvanas” (200 segas, 500 dvieļus, 800 gabalus ziepju, 500 kabatlakatiņus u. c.), ko izsniedzis vietās, kur tās bijušas visvairāk nepieciešamas, un visur tas ticis augstu novērtēts. D. Hjūtonam bija jānovērtē kopējais stāvoklis un apgabala vajadzības. Viņš to darīja, detalizēti aprakstot faktisko situāciju apmeklētajās vietās, un konstatēja, ka 14 mēnešu ilga boļševiku varas posms ar tam raksturīgajiem “konfliktiem un nacionalizācijām” atstājis smagas pēdas, ka Daugavpilī jau esošais organizācijas pārstāvis dara visu iespējamo, koordnējot palīdzības darbu pilsētā un apkārtnē. D. Hjūtons palīdzības centru visai Latgalei ieteica ierīkot Rēzeknē, kas vienlaikus pildīja arī dzelzceļa centra funkcijas. Ziņojuma plašajā apdzīvoto vietu aprakstā D. Hjūtons samērā detalizēti raksturoja slimnīcu, sanitāro punktu, pirtu, bērnu patversmju, izglīti-

bas iestāžu, veco ļaužu patversmju, pārtikas krājumu u. c. stāvokli (HIA, ANRC, box 179-1, 179-5).

Šajā laikā aktuāls kļuva jautājums par cīņu ar tīfu, turklāt bīstamākais Latvijā stāvoklis bija tieši Daugavpilī. 1. februārī ARC organizācijas Latvijas misijas vadītāja vietnieks Hjū Grifins (*Griffin*) telegrafēja uz Parīzi, ka Daugavpils kara slimnīcā ir reģistrēti 250 jauni saslimšanas gadījumi ar tīfu un vēl 200 gadījumi ir starp Daugavpils civiliedzīvotājiem, kuri ārstējas mājās. 3. februārī Baltijas valstīs bija konstatēti 10 000 jauni saslimšanas gadījumi ar tīfu, apmēram puse no tiem bija Igaunijā, taču arī Rīgā – 300, Jelgavā – 150, Valmierā – 50, bet Daugavpilī – 500 gadījumi (HIA, ANRC, box 176-7, 180-10).

19. februārī (neoficiāli – agrāk) organizācija uzsāka savu darbību arī Daugavpilī un citās Latvijas austrumdaļas pilsētās. Par organizācijas nodaļas vadītāju Daugavpilī tika iecelts kapteinis Džons Vaitnijs (*Whitney*), par viņa palīgu – leitnants D. Djuvels (*Duvall*). Tieši saistībā ar nodaļas oficiālā darba sākumu 21. februārī misijas virsnieks L. Patersons (*Patterson*) telegrafēja misijas vadītājam Rīgā Edvardam Raienam (*Ryan*), ka nepieciešams nosūtīt uz smagos apstākļos esošo Latgali 9 190 palagus, 12 026 segas, 8 100 apakšveļas komplektus, 863 ūdens spaiņus (HIA, ANRC, box 176-7).

1920. gada martā Dž. Vaitnijs, kurš misijas sastāvā bija ieradies Latvijā kā zobārsts (viņš atšķirībā no pārējiem misijas locekļiem, kuri iebrauca no Parīzes, bija 1919. gada septembrī iebraucis Latvijā no Arhangeļskas (HIA, ANRC, box 177-8), taču tad brīvprātīgi lūdzis uzticēt sev kādu “dzīvāku darbu”, ziņoja:

“Ierados Daugavpilī 1920. gada 7. janvārī, trīs dienas pēc boļševiku armijas piespiedu evakuācijas. Apstākļi bija neapraķstāmi, iedzīvotāji pilnīgi demoralizēti. Pārtika un faktiski viss dzīvības uzturēšanai nepieciešamais civiliedzīvotājiem bija nepieejams. Neviens veikals pilsētā nebija atvērts. Viss bija sastindzis, atgādinot seno laiku Mirušo pilsētu... Sanitārie apstākļi, lieki piebilst, bija šausmīgi: tīfs un bakas plosījās un nebija kontrolējamās sakarā ar slimnīcu un visa priekš cīņas ar šīm slimībām nepieciešamā trūkumu. 18. janvārī pirmie ARC krājumi tika izdalīti un 28. janvārī atvērtas pirmās zupas virtuves [patiesībā pirmā virtuve Daugavpilī sāka darbu 19. janvārī – Ē. J.], kuras pabaroja 400 cilvēkus dienā. Nākošajā nedēļā tika atvērtas vēl četras virtuves, un katra no tām paēdināja 600 cilvēkus dienā. Daugavpils pilsētas stāvoklis (apmēram 40 000 iedzīvotāju) ir ļoti ievērojami uzlabojies, taču joprojām ir daudz darāmā apkārtējā teritorijā.”

Tālāk Dž. Vaitnijs ziņoja, ka vada četras virtuves, kas paēdina 2 800 cilvēkus dienā, ēdina 428 cilvēkus dienā slimnīcās, ir izdalījis pārtiku, drēbes,

medicīnas krājumus 22 institūcijām, pārtiku un ēdienu apmēram 8 000 cilvēkiem (HIA, ANRC, box 179-21, 176-15.).

Dž. Vaitnijs, uzņemoties darba vadību Daugavpilī, patiesi glāba situāciju, jo 1920. gada 20. janvārī no šī viņam piedāvātā amata kategoriski atteicās organizācijas Tallinas nodaļas vadītājs kapteinis Alens Robinsons (*Robinson*) (HIA, ANRC, 178-2). Šajā laikā tifa epidēmijas dēļ Igaunijā un arī Daugavpilī bija īpaši smagi darba apstākļi, tādējādi Dž. Vaitnijs, kurš sākotnēji bija domāts tikai kā pagaidu vadītājs, tika apstiprināts amatā. D. Hjūtons rakstīja, ka Daugavpilī ir trīs pilsētas slimnīcas un viena Polijas armijas slimnīca (visas četras saņēma atbalstu no ARC noliktavas pilsētā), divas bērnu patversmes ārkārtīgi smagā stāvoklī (palīdzība sniegta ar vietējās bērnu palīdzības komitejas starpniecību), kā arī divas veco ļaužu patversmes. ARC ierīkotajās divās virtuvēs (viena – ebrejiem, otra – visiem pārējiem) tika izsniegts puslitrš zupas (žāvētas zivis, žāvēti tomāti, cukgaļa neebreju virtuvē un olu pulveris) apmēram 600 cilvēkiem katru dienu, bet Dž. Vaitnijs cerēja drīzumā atvērt arī trešo virtuvi, kā arī vēl 400 personām tika izsniegti (vienā reizē – četrām dienām) nosauktie pārtikas produkti (kopumā pilsētā pārtika bija nepieciešama 8 000 cilvēkiem). D. Hjūtons ļoti augstu novērtēja Dž. Vaitnija paveikto un entuziasmu, taču reizē atzīmēja, ka viņam efektīvas palīdzības nodrošināšanai nepieciešams autotransports, pastāvīgs finansējums (līdz šim laikam nebija saņemts, bet poļu militārās iestādes nesadarbojās pilsētā ar amerikāņiem “tā, kā varētu,” piemēram, transporta piešķiršanā (HIA, ANRC, box 179-1, 179-5) (no 9. marta Daugavpils nodaļas rīcībā bija automašīna, kas šajā dienā tika izsūtīta no Rīgas (HIA, ANRC, box 179-15).

Interesanti, ka komisijas locekļi poļu karaspēka kontrolētajā Daugavpilī negaidīti sastapās ar ARC Polijas komisijas locekļiem, kuri pieprasīja sniegt informāciju par darbību un atļauju fotografēt jau darbojošās ARC iestādes un to darbību. Rezultātā izvērās pat neliels konflikts, jo Dž. Vaitnijs nevēlējās pieļaut, ka Polijas komisijas locekļi iemūžina viņa un padoto paveikto fotogrāfijās un reportāžās. 1920. gada 13. februārī E. Raiens pieprasīja ARC Polijas komisijas vadītājam pārtraukt darbību Daugavpilī, kas uzskatāma par “latviešu teritoriju”. Pēc no Parīzes saņemtā norādījuma 18. februārī H. Grifins no Rīgas ziņoja Dž. Vaitnijam, ka E. Raiens tikko telegrafējis šajā jautājumā uz Varšavu un Parīzi, paužot neizpratni, kāpēc citas misijas pārstāvji mēģina darboties pilsētā, kurā “esam strādājuši nedēļām”. 19. februārī H. Grifins informēja Dž. Vaitniju par E. Raiena rīkojumu – nelikt šķēršļus un, atceroties par piederību vienai organizācijai, “sadarboties pilnā mērā” ar Polijas delegācijas locekļiem, kuri nekādā ziņā nepiesavināsies E. Raiena vadītās komisijas

darba rezultātus (bilde, kuras tiks nosūtītas uz Parīzi, prezentēs ar piezīmi, kāda komisija Daugavpili strādā). Turklāt E. Raiens pieprasīja, lai viņa uz Parīzi sūtītās telegrammas teksts tiktu parādīts arī Polijas komisijas pārstāvjiem (HIA, ANRC, box 176-7). 1. martā E. Raiens vēstulē misijas vadībai vēlreiz skaidroja situāciju, bet februāra beigās Polijas misijas pārstāvji no Daugavpils bija aizbraukuši, atstājot Dž. Vaitniju vadītās nodaļas rīcībā (sākumā tie tika nodoti ARA, pēc tam lēmumu mainot) zināmus pārtikas krājumus, kurus misijas vadība Rīgā vienkārši uzdeva izdalīt iedzīvotājiem, nekur to neregistrējot (HIA, ANRC, box 179-14). Šeit izpaudās ARC misiju savstarpējā sāncensība, kas izveidojās reģionā valdošās sarežģītās militāri politiskās situācijas galvenokārt neskaidro starpvalstu robežu dēļ.

Daugavpils novadā amerikāņi tika netieši iesaistīti arī sarežģītajās attiecībās starp latviešu, poļu un Ilūkstes apriņķa daļu okupējušajām lietuviešu karaspēka daļām, kā arī ar Latvijas varas iestādēm. 1920. gada 17. aprīlī lietuvieši no Daugavas kreisā krasta atklāja uguni pret ARC motorlaivu (ceļā uz Rīgu) sešas verstis no Daugavpils (E. Raiens vēlāk rakstīja, ka pēc apšaudes laiva bijusi spiesta piestāt “poļu krastā”, kur to “sagrāba poļi” (HIA, ANRC, box 207-4), bet 18. aprīlī apšaudīja no Rīgas uz Daugavpili pa lielceļu labajā krastā braucošo šīs organizācijas automobili. Par laimi, upuru nebija (LNA LVVA, 6033. f., 1. apr., 25. l., 82. lp.). Jāpiezīmē, ka amerikāņi uz Rīgu motorlaivā devās samērā bieži (tas prasīja trīs dienas). Vienu šādu braucienu pavasarī ar ASV un ARC karogiem dekorētajā laivā uz Rīgu Daugavpils nodaļas vadītājs Dž. Vaitnijs un leitnants E. Lomedjū (*L’Hommedieu*) tēlaini un detalizēti aprakstīja ARC laikrakstā. Braukšanas atļauju viņi saņēma lietuviešu štābā “pirmajā lietuviešu blokmājā” pie Daugavas (HIA, ANRC, box 176-15.).

Pēc E. Raiena protestiem Lietuvas Ārlietu ministrijā lietuviešu iestādes bija spiestas izmeklēt notikušo, un 26. aprīlī Lietuvas armijas 3. divīzijas štābs sniedza atbildi, saskaņā ar kuru 17. un 18. aprīlī “nekāda šaušana nav notikusi”, taču laiva, kas, neatbildot uz brīdinājuma saucieniem, tuvojusies “lietuviešu krastam”, Daugavā apšaudīta 3. aprīlī. Turklāt tajā pašā dienā pie Kalkūnes apturēta uz Daugavpili braucoša automašīna ar sešām personām (t. sk. trīs amerikāņu militārpersonas), kurām nav bijis Zarasos (lietuviešu *Zarasai*) izdotas atļaujas braukšanai un kuras draudējušas lietuviešu amatpersonām. Kad noskaidrojies, ka braucēji ir ARC pārstāvji, un to vadītājs devis godavārdu, ka viņi pēc dažām dienām atgriezīsies pa šo pašu ceļu un nokārtos jautājumu lietuviešu 9. kājnieku pulka štābā, ar šī pulka komandiera atļauju viņiem tika atļauts braukt uz Kalkūni, taču solītais tā arī nebija izpildīts.

Uguns pret automašīnu arī šajā gadījumā nebija atklāta. Savukārt E. Raiens 10. maijā informēja par minēto atbildi ARC Eiropas misijas vadītāju Robertu Oldsu (*Olds*) Parīzē (tieši viņš savā Latvijas apmeklējuma laikā bija minētā augstākā amatpersona, kas bija solījusi lietuviešiem ierasties pulka štābā) (HIA, ANRC, box 207-4. E).

ARC sniedza ievērojamu palīdzību atbrīvotajiem Latgales apgabaliem, regulāri izsūtot medikamentus, drēbes, pārtiku u. c. piederumus no Rīgas pa dzelzceļu (Amerikas Sarkanais Krusts 1920). Daugavpilī organizāciju pārstāvēja vietējās poļu sabiedrības aktīva darbiniece, juriste Ludmila Jakuboviča, un amerikāņu piegādātās preces tika izsniegtas iestādēm un privātpersonām. Sākot ar 23. martu Daugavpilī ARC rīkoja koncertus-balles, ienākumi no kuriem tika ieguldīti pilsētas trūcīgo bērnu apgādē (arī ar apģērbu) (*Nasha zhiznj* 1920; *Minskij kurjer* 1920).

1920. gada martā ARC piegādāja Daugavpils ebreju bērnu dārzam 572 kleitas, 135 džemperus, 590 apakšveļas gabalus, 142 dvieļus, ziepes, vati, pārsējus, sērkokļus un šokolādi, līdzīgu palīdzību saņēma arī pilsētas patversme “Bērnu pils” (Trušele 2001, 77). Turklāt uz Daugavpili palīdzības kravu, ko pavadīja īpaša misija, 1920. gada sākumā un agrā pavasarī nosūtīja organizācijas misija, kas strādāja Polijā. Poļu Lietuvas-Baltkrievijas frontes virspavēlnieks Staņislavs Šeptickis (*Stanisław Maria Szeptycki*, 1867–1950) marta sākumā pateicībā par šo atbalstu uzsvēra, ka organizācijas “devīgā palīdzība ir bijusi par iemeslu daudziem priecīgiem brīžiem, ko izjutuši poļu karavīri.” Segtu ARC mašīnu ar ASV karodziņu Daugavpils ielās marta sākumā ievēroja arī ieobraukušais poļu labējās preses korespondents Pjotrs Mončevskis (*Mączyński*) (*Gazeta Warszawska* 1920). Turpmāk ARC Daugavpils punktam tika uzdots apkalpot arī Ilūkstes apriņķa daļu šīs pilsētas tuvumā aiz Daugavas upes (Amerikas Sarkanā Krusta darbība Latgalē 1921).

Tāpat ARC sniedza nozīmīgu atbalstu cīņā ar slimībām Latgalē un Daugavpilī. Cīņu ar dizentēriju vadīja ARC ārsti, turklāt septembra nogalē paši amerikāņi konstatēja, ka tā ir sekmīga, lielākā daļa saslimušo evakuēta uz amerikāņu apgādātajām centrālajām slimnīcām, kaut arī ir gadījumi, kad zemnieki slēpj saslimšanas gadījumus, jo baidās no dezinficēšanas pasākumiem un slimnīcām (ar Latvijas armijas palīdzību dezinfekcijas pasākumi – atutošana u. c. – tika veikti arī piespiedu kārtā). ARC izveidotās slimnīcas Poleščinā (tagad Šķaune) un Pasienē, kā arī slimnīcas Daugavpilī un citur ziņoja par nāves gadījumu skaita samazināšanos. Liela nozīme bija ARC izsniegtajām segām un drēbēm, kas deva iespēju izmest vecās, inficētās, turklāt cīņu ar epidēmiju atvieglāja arī aukstā laika iestāšanās. Tomēr miestu un sādžu pie-

spiedu dezinficēšanas pasākumi vēl turpinājās, bet slimnīcas Daugavpili, Rēzeknē, Ludzā, Poleščinā, Dagdā, Kaunatā un Pasiēnē saņēma no ARC papildu medicīnas un slimnīcu krājumus (HIA, ANRC, box 176-15).

Laikā no 1920. gada 19. februāra līdz 1921. gada 1. janvārim ARC pilnībā iekārtoja 15 parastas un 12 kara slimnīcas, 26 klīnikas un ambulances apgādāja ar medikamentiem, pārsienamajiem materiāliem u. c. līdzekļiem, ar medikamentiem pilnībā tika apgādāta arī 1 dzelzceļu un 2 skolu ambulances, 2 sanitāros punktus, kas atradās Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Veselības departamenta pārziņā, un 6 veterinārās stacijas. Drēbes bija izdalītas 25 284 trūcīgiem Latgales iedzīvotājiem (69 718 apģērba gabali) un 506 Latvijas armijas karavīriem (1 109 apģērba un veļas gabali), kā arī 228 padomju karagūstekņiem (859 apģērba gabali), 263 patversmju iemītniekiem (871 drēbju gabals), 20 pilsētu skolu 1 959 skolēniem (7 544 apģērba gabali), 43 nespējnieku namu iemītniekiem (382 apģērba gabali). Turklāt dažāda palīdzība tika sniegta trijām ugunsgrēkos nopostītām Latgales sādžām. ADS arī rūpējās par ARA ierīkotās virtuves apmeklējošo bērnu veselības stāvokli (Amerikas Sarkanais Krusts Latgalē 1921; Amerikas Sorkono Krysta darbība 1921; *Nasha zhiznj* 1920). Amerikas Sarkanā Krusta organizācijas palīdzība Latgalei bija būtiska, sniedzot atbalstu dzīves apstākļu atjaunošanā.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 6033. f., 1. apr., 25. l., 82. lp.

Hoover Institution Archives (turpmāk – HIA), American National Red Cross (turpmāk: ANRC), box 176-7.

HIA, ANRC, box 176-15 (Amcross Navy Floats from Dvinsk to Riga. The Red Cross Bulletin. May 13, 1920).

HIA, ANRC, box 176-15 (Epidemic of Dysentery Now Being Combated in Three Lettish Districts. The Red Cross Bulletin. Sept. 25, 1920).

176-15 (Dvinsk Office. The Red Cross Bulletin. 1920, April 22, No. 1, p. 3–4).

HIA, ANRC, box 177-8 (Its Not So Bad. The Red Cross Bulletin, June 1st, 1921).

HIA, ANRC, 178-2 (Robinson's telegram to Griffin, January 20th, 1920).

HIA, ANRC, box 179-1, 179-5 (D. Houghton to E. Ryan, Report on conditions in Latgalia, Febr. 14, 1920).

HIA, ANRC, box 179-14 (E. Ryan to A. Chesley, March 1, 1920; D. Cameron to J. Whitney, March 12, 1920).

HIA, ANRC, box 179-15 (D. Cameron to J. Whitney, March 9, 1920).

HIA, ANRC, box 179-21 (E. Ryan to Paris, Jan. 20, 1920).
HIA, ANRC, box 180-10.
HIA, ANRC, box 207-3 (Personnel, Febr. 25, 1920).
HIA, ANRC, box 207-4 (E. Ryan to R. Olds, May 10, 1920).
Jaunākās Ziņas. (1920) 14. janvāris.
Valdības priekšstāvj Latgalē. (1920) *Jaunākās Ziņas*, 18. februāris.
Amerikas Sarkanais Krusts. (1920) *Kurzemes Vārds*, 10. februāris.
Mańczewski P. (1920) Z podróży na Łotwę. *Gazeta Warszawska*, 17, 19 marzec.
Amerikas Sarkanā krusta darbība. (1920) *Valdības Vēstnesis*, 13. septembris.
Amerikas Sarkanā Krusta darbība Latgalē. (1921) *Latvijas Kareivis*, 10. marts.
Amerikas Sarkanais Krusts Latgalē. (1921) *Jaunākās Ziņas*, 10. marts.
Amerikas Sorkono Krysta darbība. (1921) *Latgolas Words*, 16. marts.
Nasha zhiznj. (1920) 19 marta.
Minskij kurjer. (1920) 2 aprēļa.
Jēkabsons, Ē. (2010) Amerikas Savienoto Valstu Sarkanā Krusta darbība Latvijā 1919.–1922. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1: 37–70.
Trušele, A. (2001) *Bērnu sociālās problēmas un sociālās palīdzības veidošanās Latgalē 20. gadsimta 20. gados*. Maģistra darbs. Rīga: Vēstures un filozofijas fakultāte. 77. lpp.

Ēriks Jēkabsons

American Red Cross in Daugavpils: the first period of activities in 1920

Key words: American Red Cross, War of Independence, humanitarian aid

Summary

In 1919–1922 in Latvia several American organizations of humanitarian aid were very active, and among them the biggest were *American Relief Administration* and *American Red Cross*. Both of them from the beginning of 1920 supported the local population and Latvian institutions in Daugavpils. The aim of the article is to provide a short description of the main tendencies of American Red Cross activities in this city during the War of Independence from the beginning of 1920, when Daugavpils was liberated from the Red Army by Polish and Latvian troops, until the autumn of 1920 when the end of the War of Independence completed the main political and social processes connected with it (until April, 1920, the city was almost fully controlled by

the Polish authorities, this was the reason for some complications in American activities and they are shortly analysed in the article as well).

Generally the American aid to Latgale as the poorest region of Latvia and Daugavpils as one of the main centers of this region was very sufficient. Americans helped the hospitals, self government, ambulances and other medical centers, Latvian soldiers and general population, soviet prisoners of war with medicine, clothes, boots, food, hospital inventory (beds, bedclothes, medical equipment, etc.). The organization provided medical care to the local population (some American medical doctors worked in the city of Daugavpils).

Felix Köther

Die Sankt Petersburger Akademiekalender als deutschsprachige Transfermedien russischer Zeit-, Raum- und Herrschaftsordnung. Anmerkungen zum “St. Petersburger Kalender” (1728–1897)

Key words: Kalender und Almanache, Kaiserlich-Russische Akademie der Wissenschaften, interkulturelle Kommunikation

Einleitendes

Nach Vorbild der 1700 gestifteten Berliner wissenschaftlichen Akademie erhält auch die 1724 gegründete Sankt Petersburger *Akademie der Wissenschaften und Künste* 1727 das Monopol zur Herstellung weltlicher Kalender in Russland¹: 1803 wird das Privileg, “politische, Adress- und astronomische Kalender in russischer, deutscher und französischer Sprache herauszugeben” (Komkov/Levšin/Semenov 1981, 173; vgl. ebd., 85, 165–173) bestätigt, und erst für das Jahr 1868 wieder aufgehoben (vgl. Köther 2013, 29). Die mit Abstand bedeutendsten deutschsprachigen Reihen der Akademie sind der “St. Petersburger Taschen-Kalender” (1808–1818) des Akademikers Friedrich Theodor von Schubert (1758–1825) und vor allem der “St. Petersburger Kalender” (1728–1897), der über fast 170 Jahre fast durchgängig herausgegeben wird (vgl. ebd., passim).² Ungeachtet der Feststellung in den von August Wilhelm Hupel (1737–1819) herausgegebenen “Nordischen Miscellaneen”, dass

¹ 1727 wird die geistliche Druckerei nach Moskau verlegt, in Sankt Petersburg verbleiben die Senats- und Akademiedruckereien (vgl. Gesemann 1977, 63). Analog dieser räumlichen “Trennung von geistlicher und weltlicher Publizistik” (ebd., 63 f.) werden fortan die christlich-religiösen Kalender in Moskau herausgegeben (vgl. Svodnyj katalog russkoj knigi 1966, 244 f.), die weltlich-säkularen durch die Akademie in Sankt Petersburg verlegt. Ebenso besitzen die Ostseeprovinzen Est- und Livland sowie ab 1795 Kurland nach wie vor ihre eigene Kalenderpublizistik.

² Der Kalender wird ab 1728 zunächst als “St. Petersburgischer Calender”, von 1809 bis 1851 als “St. Petersburger Kalender”, von 1852 bis 1867 nur unter dem Haupttitel “Kalender” und von 1868 bis 1897 wieder als “St. Petersburger Kalender” herausgegeben (vgl. Köther 2013, 28, Anm. 4).

“dieser Kalender gewiß nur äusserst selten bis nach Deutschland kommen wird”, und man “ihn sogar nur in wenigen livländischen Häusern” ([Anonym] (1784), 90 f.) finde, wird der Kalender nachweislich auch in den russischen Ostseeprovinzen rezipiert.³ Im Folgenden soll anhand einiger Beispiele gezeigt werden, wie dieses Periodikum bereits im 18. Jahrhundert zu einem Vermittler einer spezifisch russischen Zeit-, Raum- und Herrschaftsordnung in deutscher Sprache wird.

Kalendarium und “Zeitrechnung” als Kristallisationspunkte interkultureller Kommunikation und Vermittler russisch-orthodoxer Zeit- und Geschichtskonstruktion

“Kalender”, erläutert York-Gothart Mix, “objektivieren temporale Prozesse, verankern das triadische Modell einer bestimmbaren Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft im öffentlichen wie privaten Bewußtsein und tragen als kulturell integrative Norm entscheidend dazu bei, kollektiv erlebte Zeit als Geschichte zu verstehen” (Mix 1999, 519). Eine zentrale Rolle spielen hierbei bereits die kalendarischen Abschnitte, denen aufgrund der alltäglichen, repetitiven Nutzung eine erhebliche performative Wirkmächtigkeit inhärent ist. Bereits bei den Tagesheiligen des julianischen, russisch-orthodoxen Kalenders handelt es sich um bis zu 31 konfessionell spezifische, idealtypische kulturelle Symbolfiguren, über die jeder Tag des Kalenders mit dem historischen, religiösen oder wertgenerierenden Kontext der jeweiligen Heiligenbiografie verknüpft ist, und die einen spezifischen sinnstiftenden und in

³ Die beiden wichtigsten heute in Bibliotheken und Archiven der Bundesrepublik verwahrten Bestände des 18. Jahrhunderts stammen aus dem Besitz des deutschbaltischen livländischen Adels. In dieser Form unikal sind allein die persönlichen Kalender des russischen Generalleutnants Balthasar Freiherr von Campenhausen (1689–1758), unter denen sich allein 28 Kalender der Sankt Petersburger Akademie befinden, darunter 26 Exemplare des “St. Petersburger Kalenders” aus den Jahren 1728 bis 1757. Die Kalender sowie weitere Nachlassmaterialien sind Teil des Familienarchives der deutschbaltischen Familie von Campenhausen, das in der *Dokumentsammlung (DSHI) des Herder-Instituts für historische Ostmitteleuropaforschung* als Depositum aufbewahrt wird (Sign. der Kalender: DSHI 110 Campenhausen 036). Weitere 17 Exemplare der Forschungsbibliothek Gotha aus den Jahren 1756 bis 1774 sind möglicherweise im Umfeld der deutschbaltischen Familie von Tiesenhausen anzusiedeln, was sich aus handschriftlichen Einträgen der Vorsatzblätter und Umschläge ergibt, die sich u.a. auf die Bewirtschaftung von Rittergütern aus dem Tiesenhausen’schen Besitz beziehen (Sign. des Bestandes der Forschungsbibliothek Gotha: Gen 8° 01279/01).

der russisch-orthodoxen Kultur tief verankerten Glaubenshorizont repräsentieren.⁴ Schon die Feststellung und der notwendige Abgleich des Datums ist also eine interkulturelle Auseinandersetzung mit einer russisch-orthodoxen, religiös-symbolisch kodierten Zeitordnung.⁵ Ebenso verweisen auch im Kalender verzeichnete Kirchen-, Staats-, Hof- oder Gedächtnis-Feste direkt und häufig hierarchisierend auf eine ethnokulturell spezifische Erinnerungskultur, sogar die im kalendarischen Teil abgedruckte "Zeitrechnung des Jahres" erweist sich als eine spezifisch russische Historiografie in nuce. Sie ist als tabella-

⁴ Im Kalendarium werden die Monatstabellen des russisch-julianischen Kalenders zumeist auf der rechten, recto-Seite gedruckt und somit den Tabellen des "alten" und des "neuen" Kalenders der deutschsprachigen Einwanderer in Russland und der Deutschbalten gegenübergestellt.

⁵ Dies verdeutlicht sich umso mehr, geht man von einem anthropologischen Kulturbegriff als "Gesamtheit der kollektiven Denk-, Wahrnehmungs- und Handlungsmuster einer Gesellschaft" (Lüsebrink 2012, 11) aus, der wiederum Grundlage von interkultureller Kommunikation und Kulturtransferprozessen ist (vgl. ebd., 12). Bei den Tagesheiligen des Kalenders handelt es sich dann um "Helden oder Identifikationsfiguren" (ebd., 12), die in der Definition des anthropologischen Kulturbegriffs nach Geert Hofstede neben "Symbolen, Ritualen" und "Werten" eine von vier elementaren Komponenten und "Tiefenebenen" (ebd.) ausmachen (vgl. Lüsebrink 2012, 12 f.; Hofstede 1993, 22). Bemerkenswert sind entsprechend die Ausführungen Friedrich Theodor von Schuberts in einem Aufsatz "Ueber den Kalender", der im "St. Petersburger Taschenkalender" für das Jahr 1812 veröffentlicht wird: "Ich schlage im Russischen Kalender den Tag auf, der für ganz Rußland der schönste Festtag ist, den 12 Dezember, und finde den Namen des heil. Spiridon. Begierig einen Heiligen näher kennen zu lernen, der diesem glücklichen Tage seinen Namen gab, finde ich, daß er unter dem großen Konstantin und seinen Söhnen lebte, und als Bischof von Tremithunt auf der Insel Cyprus dem Konzilium zu Nicäa beywohnte. Welche Gegenstände öffnen sich hier der Wißbegierde! [...] Für den gebildeten Menschen gibt es keinen größeren Genuß, als gute Gesellschaft; und wo findet man eine auserlesener als im Kalender? Wenn der gutartige Menschenfeind, voll Abscheu und Ingrimm über alle die Gräuel und Niederträchtigkeiten, von denen er Zeuge gewesen ist, aus der Gesellschaft der Menschen in seine Einsamkeit flieht, so muß er mit der Menschheit wider ausgesöhnt werden durch das Gemälde ausgezeichneten Menschen, mit denen die 365 Rahmen der Gallerie des Jahrs geziert sind. Hier findet er nicht etwa bloß gute Menschen, sondern Heilige die sich durch ihre Tugenden die Anbetung der Nachwelt erworben haben. Erobrer und Aufklärer des Menschengeschlechts, Wunderthäter und Märtyrer, Vertheidiger der Rechte der Menschheit und fromme Eremiten, Könige und Päpste, Erzbischöfe und Diakonen, Juden und Christen, ruhen hier in stiller Eintracht, nach ihren Leiden oder auf ihren Lorbeeren aus" ([Schubert] [1811], 130 f.).

rische, weitgehend chronologische Auflistung zentraler Daten der Weltgeschichte ein gattungsbliches Element, das traditionell mit Angaben zur Erschaffung der Welt, zur Sündflut und zu den verschiedenen Zeitrechnungen des Jahres beginnt, darüber hinaus in der Regel eine Reihe kanonischer Angaben (wie die Erfindung des Buchdrucks, die Entdeckung Amerikas usw.) oder den Regierungsantritt des Herrschers angibt; häufig wird sie jedoch stark erweitert und kann dann "Rückschlüsse zulassen auf das politische Selbstverständnis der Territorien und ihren Wandel" (Hanisch 1989, 69; vgl. ebd.).

Die "Zeitrechnung" des "St. Petersburgischer Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1796" besitzt so einen Umfang von knapp viereinhalb Textseiten mit rund einhundert Einträgen, die dem Leser zugleich das Gerüst eines entsprechend russischen kollektiven Gedächtnisses vorgeben (vgl. *St. Petersburgischer Calender* 1796, 34–38). Wenige kulturell globale Daten wie "Von Entdeckung Amerikas" (ebd., 34) verlieren sich in der Masse von Einträgen, die eine ausschließlich militärisch siegreiche, politisch erfolgreiche und die kulturelle und technologische Entwicklung betonende Ereignis- und Entwicklungsgeschichte des Russischen Reiches in selektiver und hochgradig kondensierter Form konstruieren. Dabei nimmt man im Kontext des Russisch-Polnischen Krieges von 1792 sogar den russischen Kriegsvorwand auf, wenn man notiert, dass "Vom Einmarsch der Russischen Truppen in Polen und Litthauen, um wegen verschiedner Beleidigungen Genugthuung zu fodern [sic], und den vornehmsten Adel gegen Bedrückungen zu schützen" vier Jahre vergangen seien (ebd., 37f.); deutschsprachige Einwohner der Ostseeprovinzen wiederum finden sich lediglich als Gegenstand der Eroberung und, im Falle des Anschlusses Kurlands an das Russische Reich 1795, der "Besitznehmung [...]" und der Vereinigung [...] mit dem Russischen Reiche auf immer" wieder (*St. Petersburgischer Calender* 1797, 37). Die Aufnahme von Daten erfolgt dabei stets reflektiert und keineswegs beliebig; im Falle der "Besitznehmung" Kurlands ist sogar die Bitte des zuständigen Kalendermachers Friedrich Theodor von Schubert in der akademischen Plenarsitzung des 28. April 1796 überliefert, man möge beim Direktor der Akademie, Pavel Petrovič Bakunin (1776–1805), um eine "instruction" anfragen, "si et dans quels termes l'acquisition de la Lithuanie et de la Courlande doit être imprimée dans le Calendrier académique sous la rubrique Zeitrechnung dieses Jahrs?" (*Protokoly zasedanij konferencii* 1911, 492)

Akademiekalender als Vermittler politischen und territorialen Machtanspruchs und dynastischer Herrschaftslegitimation

Kalender werden spätestens im 18. Jahrhundert "von der Obrigkeit immer mehr als Mittel erkannt, die eigene Herrschaft darzustellen, sie dem Untertan gegenwärtig zu machen, sie auch für den gemeinen Mann zur [sic] repräsentieren" (Hanisch 1989, 63). Dabei sind die Akademiekalender als Medien einer Einrichtung des absolutistischen Staates in ihren historio-graphischen wie chronistischen Abschnitten und Berichten und sowohl in der expliziten als auch in der impliziten Darstellung politischer und historischer Ereignisse grundsätzlich der höfischen Diktion unterworfen.⁶ Signifikant ist die Darstellung des Regierungsantrittes Katharinas II. – nachdem Zarin Elisabeth Petrowna am 25. Dezember 1761 verstirbt, wird ihr Neffe und Thronfolger zunächst als Peter III. Kaiser des Russischen Reiches, nur um bereits am 28. Juni 1762 "mit einem gut organisierten Staatsstreich" (Scharf 1997, 190) seiner Gattin Katharina wieder gestürzt, über massive Anschuldigungen hinsichtlich angeblicher Vergehen gegen Staat und Kirche öffentlich diskreditiert zu werden, und am 6. Juli in der Gefangenschaft seiner Verschwörer gewaltsam zu Tode zu kommen (vgl. Myl'nikov 1997, 131f.).⁷ Die folgenschweren Ereignisse fallen damit genau zwischen den Druck der Kalenderjahrgänge 1762 und 1763.⁸ Rückschlüsse über den üblichen Abschluss der Arbeiten am Kalendermanuskript und an letzten redaktionellen Änderungen lassen sich über die zuletzt aufgenommenen Daten der im Folgenden zitierten chronistischen Abschnitte ziehen. Im Jahrgang 1759 findet sich ein letzter Eintrag zum 3. Oktober 1758, im Jahrgang 1761 zum 23. Oktober 1760 (vgl. St. Peters-

⁶ Wenn Jürgen Voss bezüglich der Akademien in Berlin, München und Mannheim richtigerweise feststellt, dass diese "Teil der Residenzausstattung" (Voss 1980, 54) seien, und man sich überhaupt die Einbettung der Akademien in die politischen und sozialen Gegebenheiten des Ancien Régime [...] bei der Bewertung ihrer Tätigkeit und ihrer Leistungen ständig vor Augen halten" (Voss 1980, 44) müsse, dann trifft dies ebenso auf die wissenschaftliche Akademie in Sankt Petersburg zu.

⁷ Daten hier und im Folgenden nach julianischem Kalender.

⁸ Rückschlüsse über den üblichen Abschluss der Arbeiten am Kalendermanuskript und an letzten redaktionellen Änderungen lassen sich über die zuletzt aufgenommenen Daten der im Folgenden zitierten chronistischen Abschnitte ziehen. Im Jahrgang 1759 findet sich ein letzter Eintrag zum 3. Oktober 1758, im Jahrgang 1761 zum 23. Oktober 1760 (vgl. St. Petersburgischer Kalender 1759, nicht pag.; vgl. St. Petersburgischer Kalender 1761, nicht pag.).

burgischer Calender 1759, nicht pag.; vgl. St. Petersburgischer Calender 1761, nicht pag.).

Im Jahrgang 1763 wird der Staatsstreich erneut thematisiert, dabei dokumentiert sich die Ermordung und Herabwürdigung des Kaisers in der beinahe vollständigen Nichterwähnung seiner historischen und politischen Person in den historiographischen und chronistischen Abschnitten des “St. Petersburgischen Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1763”. Eine “Fortgesetzte chronologische Anzeige der merkwürdigsten Begebenheiten” des Jahrgangs notiert so auf das “Absterben Ihro Kayserl. Majest. der Allerdurchlauchtigsten, Großmächtigsten, Großen Frau und Kayserin Elisabeth Petrowna, Selbstherrscherin aller Reußen” als nächsten Eintrag zum russischen Kaiserhaus die “Thronbesteigung Ihro Kayserl. Majest. der Allerdurchlauchtigsten, Großmächtigsten, Großen Frau und Kayserin CATHARINA ALEXJEWNA [sic], Selbstherrscherin aller Reußen” am 28. Juni 1762 (alle: *St. Petersburgischer Calender 1763*, nicht pag.). Der einzige im gesamten Jahrgang zu findende Hinweis auf den Regierungsantritt, die Krönung, Person und den Tod Peters III. besteht aus einer beiläufigen Bemerkung, die nachfolgend das “Absterben des gewesenen Kaysers Peters des dritten” (ebd.) für den 6. Juli notiert, während die Abreise Katharinas zur Krönung in Moskau am 1. September, der Einzug in Moskau für den 13. September und für den 22. September schließlich die Krönung selbst im weiteren Verlauf ausführlich notiert werden (vgl. ebd.).

Das den kalendarischen Gattungen in der Darstellung aktueller Ereignisse eigene, “zwitterhafte Wesen” (Greilich/Lüsebrink 2006, 230) läuft der politisch-propagandistischen Funktion solcher Kalenderinhalte jedoch zuwider: Zwar erlaubt der große, immerhin ein Jahr umfassende Abstand zwischen dem Vertrieb zweier Jahrgänge die gezielte Selektion, Nachbewertung und Umdeutung von Informationen zu bereits abgeschlossenen Ereignissen; der vorausgegangene Jahrgang präsentiert jedoch noch das gesamte Jahr 1762 hindurch den statuts quo der Herrschaft Elisabeths, und weist noch in den ersten sechs Monaten der Regierung Katharinas II. den Großfürsten Peter Feodorowitsch als legitimen Thronfolger aus (vgl. *St. Petersburgischer Calender 1762*, passim).

Der politische Machtanspruch des gesamten kaiserlichen Hauses wird dabei stets auch über die Verzeichnisse der europäischen Herrscherhäuser und kirchlichen Fürsten des Kalenders dargestellt. Für die interessierte Öffentlichkeit visualisiert sich die Herrschaft des europäischen Adels in genealogischen Almanachreihen wie dem deutsch und französisch erscheinenden “Almanac de Gotha”, “dokumentieren sich Herrschaftsansprüche” in der

hier erfolgenden “akribischen Auflistung” (Mix 2013, 47f.; vgl. ebd.) von Adelshäusern, Regenten und fürstlichen Titel- und Amtsträgern. Genauso wird dieser Anspruch vergleichbar mit anderen Kalenderreihen und Almanachen auch in den genealogischen Tabellen des “St. Petersburger Kalenders” realisiert, die über das gesamte 18. Jahrhundert hinweg durchgängig vorhanden sind.⁹ Das diesen Kapiteln jeweils vorangestellte russisch-kaiserliche Haus wird dabei zugleich legitimiert und in einer hochadelig-dynastischen Weltordnung verortet.¹⁰

So wie Kalendarium, “Zeitrechnung” und genealogische Abschnitte selbst explizit und implizit mit konkreten geographischen Räumen verknüpft sind, so wird auch das Territorium des Russischen Kaiserreiches in den Akademiekalendern auf spezifische Weise präsentiert und den Lesern en détail definiert. Die Akademiekalender zeichnen bereits in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts mit Textbeiträgen, kurzen Aufsätzen und Literaturexzerpten zu Völkern und Territorien des außereuropäischen Russlands das Bild eines kulturell wie naturräumlich vielschichtigen, multiethnischen Weltreiches – und vermitteln so zugleich auch einen weitausgreifenden räumlichen Herrschaftsanspruch. Übliche statistische Abschnitte, vor allem die umfangreichen Städteverzeichnisse oder tabellarische Verzeichnisse von Postrouten¹¹ vermessen das erschlos-

⁹ Zunächst als “Staats-Calender Hoher Geburts-Tage” (vgl. bspw. St. Petersburgischer Calender 1734, Bl. 40r–43r), der im ersten Jahrgang noch abschnittsweise unterhalb der Monatstabellen im Kalendarium gedruckt wird (vgl. St. Petersburgischer KALENDER 1728, Bl. 1v–49r); ab 1749 schließlich als umfangreiche “Kurze Genealogische Anzeige der izehlebenden und regierenden hohen Häupter und vornehmsten Fürstl. Häuser in Europa nach Alphabetischer Ordnung” (vgl. St. Petersburgischer Calender 1749, Bl. 39v–51v).

¹⁰ Weitere Beispiele für die Vermittlung einer offiziell-höfischen Diktion und einer politisch explizit höfischen, russisch-patriotischen Perspektive, und damit auch für eine propagandistische Funktion der deutschsprachigen Akademiekalender, finden sich vor allem im Kontext von Kriegseignissen; nicht zuletzt, wenn der Zar und Kaiser Alexander I. nach der entscheidenden russischen Niederlage in der Schlacht bei Friedland 1807 sogar noch zum messianischen Friedensbringer überhöht wird (vgl. Köther 2013b, 41 f.).

¹¹ Stellvertretend genannt seien hier nur zwei Beispiele, etwa das “Verzeichniß der Städte, mit der Anzeige, wie weit die Gouvernements-Städte von den Residenzen, und die übrigen von diesen und ihren Gouvernements-Städten entlegen sind” (St. Petersburgischer Calender 1796, 51–67), und die “Nachricht, von denen im Rußischen Reich befindlichen Post-Wegen und Postirungen, nebst einem Verzeichnisse wieweit letztere eine von der andern entlegen” (St. Petersburgischer Calender 1748, Bl. 37r–40v).

sene und besiedelte Territorium des Russischen Kaiserreiches einschließlich der Ostseeprovinzen der Zeit entsprechend mathematisch genau – und mitsamt den dargestellten Entfernungsangaben für einen staunenden zeitgenössischen Leser eindrücklicher, als eine beige gedruckte kleinformatige Karte dies umsetzen könnte.

Schluss

Die präsentierten Beispiele ließen sich beliebig fortsetzen. Vergleichbar mit anderen Almanach- und Kalenderreihen (vgl. Hanisch 1989, 66) wird der zaristisch-kaiserliche Herrschaftsanspruch auch über graphische und ikonographische Signale und Symbole von Herrschaftsinsignien dem Publikum vor Augen geführt: Demonstrativ verwendet man ab 1779 das russisch-kaiserliche Wappen als Titelvignette (vgl. *St. Petersburgischer Calender* 1779, Titelblatt) und wiederholt allegorische, die Zarenherrschaft überhöhende Titelpuffer in volkspädagogischer Manier (vgl. bspw. *St. Petersburgischer Calender* 1797, Titelpuffer).

Wenn Mix in Bezug auf deutschamerikanische Kalender und hier hinsichtlich des “Cincinnati hinkenden Boten” feststellt, dass bereits dessen Titelillustration den Leser “in einer regionalen *und* globalen Ordnung lokalisiert”, und der “individuelle Erlebnishorizont des Einwanderers in die Kollektivsymbolik einer gemeinsamen Geschichte integriert” wird (alle: Mix 2005, 46), lässt sich dies auch auf den “St. Petersburger Kalender” übertragen: Auch die Kalender aus der neuen Hauptstadt der Zaren konfrontieren den deutschbaltischen Kalenderleser mit einer in der deutschen Sprache vermittelten eigenen “Kollektivsymbolik”, und lokalisieren ihn performativ in einer ethnokulturell definierten russischen, “regionalen *und* globalen” Zeit- und Raumordnung.

Bibliographie

Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft: Wissenschaftliche Sammlungen: Dokumentensammlung (DSHI):

DSHI 110 Campenhausen 036: Kalender aus dem Nachlass des General-Leutnants Balthasar Freiherr von Campenhausen (1689–1758) im Familienarchiv der deutschbaltischen Familie von Campenhausen (Grundsign. DSHI 110 Campenhausen).

[Anonym] (1784) Rußlands Städte. Ein Auszug aus dem St. Petersburgischen [!] Kalender. *Nordische Miscellaneen*, 8: 90–143.

Protokoly zasedanij konferencii Imperatorskoj Akademii Nauk s 1725 po 1803 god. Procès-verbaux des séances de l'Académie Impériale des Sciences depuis sa fondation jusqu'à 1803. T. IV: 1786–1803. (1911) S.-Peterburg: Imperatorskaja Akademiya nauk.

[Schubert, F. T. v.] [1811] Ueber den Kalender. *St. Petersburger Taschen-Kalender auf das Jahr nach Christi Geburt 1812, welches ein Schalt-Jahr ist von 366 Tagen.* St. Petersburg: bei der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften. S. 124–206.

St. Petersburgischer Calender, Auf das Jahr Nach Christi Geburt 1734. Welches ein gemeines Jahr ist von 365 Tagen, gerichtet Auf die Vornehmste Orte des Rußischen Reiches. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wißenschaften.

St. Petersburgischer Calender, Auf das Jahr Nach Christi Geburth 1748. Welches ein Schalt-Jahr ist von 366. Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer Calender, Auf das Jahr Nach Christi Geburth 1749. Welches ein gemeines Jahr ist von 365. Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1759 welches ein gemeines Jahr ist von 365. Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1761 welches ein gemeines Jahr ist von 365. Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1762 welches ein gemeines Jahr ist von 365. Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1763, welches ein gemeines Jahr ist von 365. Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1779, welches ein gemeines Jahr ist von 365. Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1796, welches ein Schalt-Jahr ist von 366 Tagen, gerichtet auf die vornehmsten Oerter des Rußischen Reichs. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer Calender auf das Jahr nach Christi Geburt 1797, welches ein gemeines Jahr ist von 365 Tagen, gerichtet auf die vornehmsten Oerter des Russischen Reiches. St. PETERSBURG: bey der Kayserl. Akademie der Wissenschaften.

St. Petersburgischer KALENDER Auf das Schalt-Jahr Nach Christi Geburt. MDCCXXIIX. St. PETERSBURG: Gedruckt in der Buchdruckerey bey der Kaiserl. Academie der Wissenschaften.

Gesemann, W. (1977) Grundzüge der russischen Zensur im 18. Jahrhundert. In: Göpfert, H.G., Kozišek, G. und Wittmann, R., Hgg. *Buch- und Verlagswesen im 18. und 19. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Kommunikation in Mittel- und Osteuropa*. Berlin: Camen. S. 60–75. (Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa IV).

Greilich, S. und Lüsebrink, H.-J. (2006) Sprache und Sprachpolitik in frankophonem Volksalmanachen des 18. bis 20. Jahrhunderts. In: Dahmen, W. et al., Hgg. *Historische Pressesprache. Romanistisches Kolloquium XIX*. Tübingen: Narr. S. 229–254. (Tübinger Beiträge zur Linguistik 495).

Hanisch, M. (1989) Politik in und mit Kalendern (1500–1800). Eine Studie zur Endterschen Kalendersammlung in Nürnberg. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung*, 49: 59–76.

Hofstede, G. (1993) *Interkulturelle Zusammenarbeit. Kulturen – Organisationen – Management*. Wiesbaden: Gabler.

Komkov, G.D., Levšin, B.V. und Semenov, L.K. (1981) *Geschichte der Akademie der Wissenschaften der UdSSR*. Hg. und bearb. von Conrad Grau. Berlin: Akademie.

Köther, F. (2013) Aus einem 'zweiten Vaterlande'. Die deutschsprachigen Kalender der Sankt Petersburger Akademie der Wissenschaften als elitäre Gelehrtenforen und transkulturelle Medien. In: Baldes, D. und Vingre, I., Hgg. *Deutsch-baltischer Kulturtransfer. Beiträge einer Tagung zur Perspektivierung der nordosteuropäischen Literatur- und Kulturbeziehungen vom*

3.–4. *September 2012 in Daugavpils*. Daugavpils: Daugavpils University, Academic press “Saule”. S. 25–50.

Lüsebrink, H.-J. (2012) *Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*. 3., aktual. und erw. Aufl. Stuttgart; Weimar: Metzler.

Mix, Y.-G. (1999) Das Mass der Dinge und die kosmische Ordnung. Ereignisgeschichte, Zeit- und Raumsemantik in Johann Peter Hebels ‘Rheinländischem Hausfreund’. *Zeitschrift für Deutsche Philologie (ZDP)*, 118: 518–529.

Mix, Y.-G. (2005) ‘Ubi libertas, ibi patria’. Zur Interkulturalität deutschamerikanischer populärer Kalender des 18. und 19. Jahrhunderts. In: Mix, Y.-G., Hg. *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens*. Tübingen: Niemeyer. S. 43–56. (Hallesche Beiträge zur Europäischen Aufklärung 27).

Mix, Y.-G. (2013) Genealogische Kalender als Medium europäischer Identität. In: Lüsebrink, H.-J. und. Mix, Y.-G., Hgg. *Französische Almanachkultur im deutschen Sprachraum (1700–1815). Gattungsstrukturen, Komparatistische Aspekte, Diskursformen*. Bonn: University Press [V&R unipress]. S. 35–50. (Deutschland und Frankreich im wissenschaftlichen Dialog / Le dialogue scientifique franco-allemand 3)

Myl’nikov, A.S. (1997) Kaiser Peter III. von Rußland. In: Donnert, E., Hg. *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt*. Bd. 3: *Aufbruch zur Moderne*. Weimar et al.: Böhlau. S. 121–144.

Scharf, C. (1997) Katharina II. von Rußland – die Große? Frauengeschichte als Weltgeschichte. In: Donnert, E., Hg. *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt*. Bd. 3: *Aufbruch zur Moderne*. Weimar et al.: Böhlau. S. 177–197.

Kondakov, I.P. et al. (1966) *Svodnyj katalog russkoj knigi graždanskoj pečati XVIII veka. 1725–1800. T. 4: Periodičeskie i prodolžajuščiesja izdanija*. Moskva: Izdat. Kniga.

Voss, J. (1980) Die Akademien als Organisationsträger der Wissenschaften im 18. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift*, 231: 43–74.

Fēlikss Koeters

**Sanktpēterburgas Zinātņu akadēmijas vācu almanahi kā mediators
vācu-krievu starpkultūru attiecībās:**

“St. Petersburg Kalender” (1728–1897) piemērs

Atslēgas vārdi: almanahs, Krievijas impērijas Zinātņu Akadēmija, starpkultūru komunikācija

Kopsavilkums

1728. gadā Krievijas impērijas Zinātņu akadēmija Sanktpēterburgā sāka publicēt ievērojamu skaitu almanahu, pārsvarā krievu un vācu valodā, kas tika izplatīti arī Baltijas teritorijā – Igaunijas, Livonijas un vēlāk arī Kurzemes guberņā. Rakstā uz “St. Petersburg Kalender” (1728–1897) piemēra parādīts, kā šie periodiskie izdevumi veidoja Krievijas impērijas valsts varas tēlu un kā tie atspoguļoja politiskās varas prasības. Kalendāri spēlēja svarīgu lomu kā mediatori kultūras tradīciju nodošanā un starpkultūru komunikācijā, tiem bija svarīga nozīme arī krievu kolektīvās atmiņas veidošanā.

Felix Köther

**The German Almanacs of St. Petersburg Academy of Sciences as
Mediators of the Russian Order of Time, Cultural and Political Space and
Tsarist Power-Claim. Notes on “St. Petersburg Kalender” (1728–1897)**

Key words: almanacs, Russian Academy of Sciences, cross-cultural communication

Summary

In 1728 the Imperial Academy of Sciences in St. Petersburg started publishing a significant number of mostly Russian and German-language almanacs, which were also distributed and read in the Baltic governorates of Estonia, Livonia, and Courland. Using the example of “St. Petersburg Kalender” (1728–1897), this article shows how these periodicals depict and devise a cultural specific image of the Russian order of time, history and territory, and how they represent political power-claims. Even their calendars play important roles as mediators of cultural transfer and cross-cultural communication, and are decisive in the process of translating and providing a framework for a specifically cultural Russian collective memory.

Andris Kupšāns

Zemnieku brīvlaišanas problemātika Latvijas 20. gs. 20.–30. gadu vēsturnieku darbos

Atslēgas vārdi: dzimtbūšana, brīvlaišana, atsvabināšana, “putna brīvība”, zemnieku juridiskais statuss

Latviešu vēsturnieki savu zinātnisko darbību uzsāka ar opozīciju un kritiku, vērsoties pret vācbaltiešu vēsturnieku darbiem, tajos paustajiem secinājumiem. Lai izprastu šo opozīciju un latviešu agrīnā perioda historiogrāfijas nozīmi, jānoskaidro, kādas idejas pirmie latviešu vēsturnieki izteica, no kāda skatupunkta pētīja brīvlaišanas vēsturi.

Pēc 1918. gada 18. novembra, kad tika proklamēta Latvijas Republika, sekoja posms, kad vara pārgāja no vienas citā. Tāpēc rakstā apskatāmajai tēmai veltītu darbu šajā laikā nav daudz. Tiesa, agrārās vēstures jautājumiem jau iepriekš bija pievērsies Fricis Roziņš (1870–1919) darbā “Latviešu zemnieks” (1904, Bernē; 1906, Rīgā), taču hronoloģisko ietvaru dēļ tas neietilpst mūs interesējošo darbu lokā, tāpat kā oficiālā Vidzemes bruņniecības agrārvēsturnieka Aleksandra fon Tobīna (*Alexander von Tobien*, 1854–1929) darbs “Vidzemes agrārā likumdošana 19. gadsimtā” (*Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert*. 2 Bd. Rīga. 1899 (Bd. 1), 1911 (Bd. 2)), kuru bargi kritizēja A. Švābe, norādot: “Kas nezina latviešu zemnieka patieso stāvokli 18. gadsimta sākumā, tam lasot Tobīna darbu rodas iespaids, ka Vidzemē dzīve toreiz bijusi tīrā idillē” (Švābe 1930, 127).

Kad iestājās relatīvi stabils posms Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē, nacionālās vēstures izpētei tika pievērsta lielāka vērība. Benno Ābers (1909–1999), Pēteris Dreimanis (1879–1971), Edgars Dunsdorfs (1904–2002), Žanis Karlsons (1897–1966), Arveds Švābe (1888–1959) un Boļeslavs Brežgo (1887–1957) raksta arī par piespiedu saimniecības un kārtu sabiedrības krīzes pakāpenisku nobriešanu Latvijā un brīvlaišanu kā daļēju izeju no krīzes situācijas. Minēto autoru darbos brīvlaišanas kontekstā var izcelt vairākus būtiskus momentus, kuriem pievērsta pastiprināta uzmanība: zemnieku tiesiskais statuss pirms brīvlaišanas, pats brīvlaišanas process un brīvlaišanas sekas.

A. Švābes brošūrā (Švābe 1938) no juridiskā viedokļa analizēti brīvlaišanas likumi un to cēloņi. Abos P. Dreimaņa darbos (Dreimanis 1928a; Dreimanis 1928b) skartas latviešu garīgās un materiālās kultūras attiecības,

kā arī zemnieku tiesiskā situācija pirms un pēc brīvlaišanas likumiem. Ž. Karlsons savā rakstā (Karlsons 1936) pievērsies vācbaltiešu vēsturnieku kritikai brīvlaišanas kontekstā. E. Dunsdorfs izseko kapitālistisko attiecību attīstībai Kurzemē (Dunsdorfs 1937); savukārt B. Ābers savos darbos (Ābers 1936 a; b; c) aktualizējis vairākas problēmas, gan sniedzot Vidzemes zemnieku stāvokļa vispārīgu analīzi, gan aplūkojot konkrētus jautājumus saistībā ar 1819. gada brīvlaišanas likumu, piemēram, skaidrojot t. s. “putna brīvības” jēdzienu. B. Brežgo savās publikācijās “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” 1939. gada (Brežgo 1939a) un 1940. gada (Brežgo 1940b; c) numuros izvērs produktīvu Latgales agrārās vēstures izpēti, iztirzājot Latgales zemnieku brīvlaišanas gaitu.

Viens no vadošajiem minētā perioda vēsturniekiem bija Arveds Švābe. Vēstures zinātnei viņš pievērsās 1921. gadā, kad tika izdota “Latvijas kultūras vēstures” 1. daļa, kurai 1922. gadā sekoja 2. daļa. Turpmākajos gados A. Švābe enerģiski ķērās pie Latvijas agrārās vēstures studijām, un 1928. gadā kā rezultāts šim darbam iznāca “Pagasta vēstures” 1. daļa un “Latvijas agrārā vēsture”, kas bija nozīmīga arī tāpēc, ka tika tulkota angļu un franču valodā. Divus gadus vēlāk tika publicēta “Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā”, taču rakstā pētāmās tēmas ietvaros svarīgāka relatīvi nelielā brošūra “Latviešu zemnieku brīvlaišanas politiskās un tiesiskās idejas”, kas iznāca Rīgā 1938. gadā.

A. Švābe sāk ar “brīvlaišanas” jēdziena skaidrošanu. Viņa interpretācijā tā ir identiska romiešu “emancipācijai”, kas nozīmē kunga atteikšanos no savām tiesībām uz vergu, tēva atteikšanos no savas varas pār dēlu. Par latviešu zemnieku tiesisko statusu tiek pausts, ka “pēc manas dziļākās pārliecības latviešu zemnieki arī XVIII gs., vislielākās verdzības laikmetā, nav bijuši vergi” (Švābe 1938, 1).

Brīvlaišanas jēdzienu lieto arī citi 20.–30. gadu vēsturnieki, kaut gan ir izņēmumi, piemēram, Teodors Zeiferts (1865–1929) “Latviešu rakstniecības vēsturē” raksta par “atsvabināšanas centieniem” (Zeiferts, 1922).

A. Švābe uzsver, ka apgaismības laikmets ir grāvis feodālismu, jo pašās tiesībās radusies iespēja cīnīties pret veco tiesisko iekārtu. Vācu nomnieku un muižnieku vēsturiskā misija esot bijusi sargāt veco režīmu. A. Švābe norāda, ka, lai veiktu reformatorku darbību “no augšas”, Krievijas monarham Aleksandram I bija jāslēdz koalīcija ar Baltijas muižniecības liberālo spārnu, kaut gan pats autors apliecina, ka “nekāda liberālisma toreizējam Latvijas muižnieku vairākumam nebija. Tas bija konservatīvs” (Švābe 1938, 3). Domājams, ka Aleksandra I koalīciju ar liberālo muižniecību A. Švābe pieminēja

tāpēc, lai norādītu uz asajām pretrunām, kas tajā laikā valdīja Krievijas patvaldības un Baltijas vācu muižniecības attiecībās. Jāpiekrīt autora nostājai par muižnieku domas evolūciju pēc 1803. gada, kad par zemnieku atbrīvošanu ar vai bez zemes nevarēja būt ne runas. A. Švābe šo muižnieku nostājas maiņu uzskata par Igaunijas guberņas piemēra ietekmi, kad tās muižnieki deva zemniekiem sev izdevīgu brīvību – atteicās no īpašuma tiesībām uz zemnieka personu, bet paturēja savā īpašumā zemi. “Tai veidā, kā zemnieku brīvlaišanas likumus ievada Latvijā, tie nāca no Igaunijas,” sava darba nobeigumā secina vēsturnieks (Švābe 1938, 7).

Apskatāmajam periodam pievērsies arī P. Dreimanis. Brošūrā “Latvju tautiskās atmodas pirmsākums XVIII gs. otrā pusē” autors aplūko 18. gs. otrās puses un 19. gs. notikumus latviešu tautas garīgās kultūras attīstības kontekstā. Viņš pilnīgi pamatoti norāda, ka latviešu kultūras attīstībai bija nepieciešami divi priekšnosacījumi – materiāli un garīgi labvēlīgi apstākļi. Īpaši nevienu no šiem faktoriem neizceldams, pētnieks uzsver, ka materiālie apstākļi kaut cik labvēlīgi kļūst tikai 19. gs. vidū. Tiek noliegts, ka vienas vai divu paaudžu dzīves laikā latviešu kultūra varētu sasniegt to relatīvi augsto līmeni, kas bija vērojams 19. gs. 2. pusē. Balstīdamies uz šo pieņēmumu, autors meklē šim procesam senākas saknes un atrod tās 18. gs. 2. pusē, kad, “būdami tiesiskā ziņā vergi, viņi [latvieši] sāka apzināties par cilvēkiem un aktīvi aizstāvēt savas cilvēciskās tiesības” (Dreimanis, 1928a). Latviešu zemnieku brīvības centienus P. Dreimanis saista ar apgaismību attīstītākajās Eiropas zemēs – Vācijā un Francijā, secinot, ka no turienes nākošo ideju ietekmē veidojās arī Baltijas kultūra. Vēsturnieks raksta par rosīgo Baltijas garīgo dzīvi, no Vācijas ataicināto mājskolotāju un mācītāju ietekmi, uzslavē “brīvmūrniekus” par vienlīdzības sludināšanu u. c. (Dreimanis 1928a, 3)

Protams, zemnieki šajā kultūras aprītē bija iesaistīti vāji, taču, lai pamatotu arī pašu zemnieku ieinteresētību minētajos notikumos, autors atsaucas uz 1765. gada landtāga lēmumu par zemnieku skolu dibināšanu (Dreimanis 1928a, 4). Norādot, ka landtāga lēmumi gan netika stingri pildīti, tiek konstatēta vispārējās izglītības situācijas uzlabošanās 18. gs. beigās. Kā piemērs tiek minēta Piebalga, kur 1750. gadā no 3 000 draudzes locekļiem tikai 79 (t. i., apmēram viena trīsdesmit astotā daļa) pratuši lasīt, bet 1792. gadā – viena ceturtdaļa. Salīdzinājumam atzīmēts, ka 18. gs. Vācijā šis līmenis neesot bijis daudz augstāks. P. Dreimanis raksta arī par 1802. gada zemnieku nemieriem Kauguros, īpaši uzsverot hernhūtiešu darbības nozīmi.

Darbā “Vidzemes zemnieku cīņas par savām tiesībām XIX gs.” arī tiek uzsvērts latviešu vergu statuss: “Vācu muižnieki 1765. gada landtāgā atklāti

atzinās, ka viņu zemnieki ir “servi”, t. i., vergi romiešu tiesību nozīmē. Muižnieki arī apgājās ar zemniekiem kā ar vergiem: viņi tos pārdeva, mainīja un iekāļāja” (Dreimanis 1928b, 3).

Īpašu uzmanību autors pievērš 1804. un 1817.–1819. gada likumiem, galvenokārt – to sekām. Viņš piemin straujo labības cenu krišanos tirgū 20.–30. gados un secina, ka, paplašinādami muižu tīrumus, muižnieki bija spiesti vēl jo vairāk izmantot kļaušu ļaužu darbaspēku un attīstīt degvīna dedzināšanu (Dreimanis 1928b, 26). Līdz ar to zemnieku vidū plauka žūpība, kas izraisīja brāļu draudzes protestus, un 1834. gadā kopā ar garīdzniekiem tā sāka dibināt sātības biedrības, kuras Valkas apriņķa sinode 1834. gadā aizliedza (Dreimanis 1928b, 29). Interessants ir P. Dreimaņa viedoklis par pārceļošanu uz Krievijas vidieni, kas sākās 1841. gada neražas dēļ. To autors skaidro ar “žīdu izplatītajām baumām par “silto zemi”, kur valdība zemi dodot par brīvu” (Dreimanis 1928b, 31), nesaistot to ar Baltijā izveidojušos agrāro sistēmu pēc 1817.–1819. gada zemnieku atbrīvošanas bez zemes. Turklāt P. Dreimanis par pārceļošanas galveno iemeslu uzskata, viņaprāt, nepareizo 1819. gada likuma 13. panta tulkojumu (Dreimanis 1928b, 31). Par Dāvja Baloža (1809–1864) vadīto kustību, ar kuras palīdzību 1841.–1845. gadā zemnieki pārgāja pareizticībā, autors izsakās, ka tās galvenais mērķis bija nokratīt vāciešu politisko kundzību un pieslieties krievu aizbildniecībai (Dreimanis 1928b, 43). Arī reliģiskā ziņā tai esot latviešu nacionālā nokrāsa – vienaldzība pret dogmām un kulta ārējību un “patiesības meklēšanas gars, ilgas pēc Dieva” (Dreimanis 1928b, 43).

Saprazdams, ka latviešu zemnieku orientēšanās uz Rietumu apgaismību nevar būt zemnieku kustības vienīgais cēlonis, grāmatas beigās autors piemin arī latviešu cerības uz Krievijas patvaldību un sabiedrisko domu kā sabiedrotajiem cīņā pret vācu muižniecību.

Vairāku vācbaltiešu muižnieku-apgaismotāju darbības analīzei ciešā saistībā ar notikumiem Latvijā 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā pievērsies Ž. Karlsons rakstā “Daži momenti no literārajām cīņām ap dzimtbūšanu un zemnieku jautājumu XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā”. Darbā nav izteikts daudz paša autora domu, toties sniegta citu veikuma analīze. Ž. Karlsons uzsver, ka vāciešiem, kuri brauca uz Latviju peļņā, “tiesību daudz, pienākumu maz” (Karlsons 1936, 166), tāpēc jo ievērojamāki ir tie, kuri saskatīja vietējās latviešu tautas stāvokļa smagumu, gribēja tai palīdzēt savu iespēju robežās. Šo cilvēku vidū tiek minēts Johans Gotfrīds Herders (1744–1803), Johans Georgs Eizens (1717–1779), Augusts Vilhelms Hupels (1737–1819), Heinrihs Johans Jannauss (1752–1821), īpaši uzsverot Garlību Merķeli (1769–1850).

Tādēļ jo liela daļa uzmanības darbā tiek veltīta G. Merķeļa grāmatai “Latvieši, sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsimta beigās” (Karlsone 1936, 167), norādot, ka “Merķelis – publicists. Viņš nav un nevar būt bezkaislīgs vēsturnieks”, un secinot, ka Merķeļa personība ir bijusi pozitīva parādība 19. gs. publicistikā (Karlsone 1936, 169).

E. Dunsdorfs rakstā “Klaušu beigu cēliens Kurzemē” aplūko lauksaimniecības attīstību Kurzemē. Autors analizē 19. gs. 20. gadu reformas, viennozīmīgi secinot, ka Kurzemes zemnieku brīvlaišana 1817. gadā zemnieku klaušas principā neietekmēja, taču pāreja no klaušām uz naudas renti Kurzemē notikusi daudz ātrāk nekā citās Latvijas daļās. E. Dunsdorfs šo faktu skaidro ar 1845.–1847. gada neražām, kā rezultātā muižnieki klaušu nomas vietā esot strauji sākuši ieviest naudas nomu (Dunsdorfs 1937, 85). Pamatojoties uz statistikas datiem, ka kroņa muižās Kurzemē 1854. gadā klaušas pildīja vidēji 34 zemnieku saimniecības no 100, bet privātās muižās – 58 saimniecības no 100, E. Dunsdorfs izsaka pieņēmumu, ka pirmās uz naudas renti bija pārgājušas kroņa muižās. Kā tipisks Kurzemes klaušu nomas paraugs minēts Ilūkstes apriņķis (Dunsdorfs 1937, 88). Detalizēti iztirzājis klaušu un naudas rentes norēķinu veida attiecības Kurzemes apriņķos, E. Dunsdorfs secina, ka klaušu izbeigšanu Kurzemē uzsāka kroņa muižās (Dunsdorfs 1937, 108).

Vairākus darbus par agrārājiem attiecībām Latvijā 19. gs. I. pusē uzrakstījis A. Švābes skolnieks Benno Ābers. Viens no darbiem – “Vidzemes zemnieku stāvoklis XIX gs. I. pusē”. Tajā autors nepalaiž garām izdevību izteikties arī par pasaules vēstures attīstības tendencēm un to ietekmi konkrēti uz Latvijas vēstures agrārājiem jautājumiem. Izteiktas arī vairākas interesantas tēzes par zemnieku brīvlaišanas aspektiem. “Patiesa personas brīvība iegūstama tikai ar saimniecisku neatkarību [...], ja tā ir saistīta ar tādu agrārā jautājuma atrisinājumu, kas zemnieku pārvērš par savas zemes īpašnieku” (Ābers 1936c, 3). Turpat autors konstatē, ka, raugoties no šī viedokļa, 19. gs. pirmās puses likumdošana šos jautājumus neatrisināja un arī nevarēja atrisināt.

Jāteic, ka B. Ābers daudzkārt atsaucas uz A. Švābes grāmatu “Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā”. 1819. gada likumu juridisko un mantisko pusi B. Ābers pēta arī rakstos “Vidzemes zemnieku brīvlaišana un 1819. gada 24. marta likumi” un “Vidzemes zemnieku “putna brīvība” pēc 1819. gada likuma”. Tiek noskaidroti faktori, kurus, pēc autora domām, ietver brīvlaišanas jēdziens. Tie ir: zemnieku personīgās nebrīvības iznīcināšana; pilnīgu īpašuma tiesību uz savu zemi piešķiršana; zemnieku tiesību pielīdzināšana pārējo valsts iedzīvotāju tiesībām.

B. Ābers atzīmē, ka brīvlaišanu ierobežo jau pats 1819. gada likums, paziņojot, ka zemniekam tiek dota tikai personas brīvība (Ābers 1936a, 175). Autors uzsver, ka šis likums būtībā akceptēja klaušas, bet tās “ir zemnieku personīgās nebrīvības liecinieks” (Ābers 1936a, 176), taču tajā pašā laikā darbā “Vidzemes zemnieku “putna brīvība” pēc 1819. gada likuma” B. Ābers raksta, ka pirms brīvlaišanas Vidzemē 1819. gadā dzimtbūšana vairs nepastāvēja savā smagākajā formā – to bija atcēlis jau 1804. gada 20. februāra likums (Ābers 1936b, 463).

Autors skata zemniekiem piešķirto “putna brīvību” un analizē šo visumā ļoti veiksmīgi izvēlēto terminu (Ābers 1936b, 469–474). Paužot nacionālās intereses, B. Ābers, protams, nevar apiet zemes agrākās piederības jautājumu, uzsverot, ka “latvju zemnieku tiesiskā apziņā latvju zeme bija latvju tautas īpašums, tikai Dievs bija šīs zemes virsīpašnieks” (Ābers 1936a, 184), pamatoti saskatot latviešu tautas ilgas pēc zemes arī tautasdziesmās (Ābers 1936b, 485). Raksturojot periodu starp 1819. gada likumu un 1849. gada Vidzemes zemnieku pagaidu likumu, B. Ābers to sauc par posmu ciņā starp zemnieku tiesisko pārliecību un muižnieku privilēģijām, atzīstot, ka šajā periodā viscaur dominēja muižnieku privilēģijas (Ābers 1936b, 487).

Patstāvīgas saimniekošanas sākums ir diezgan maz skatīts 20.–30. gadu Latvijas vēsturnieku darbos, jo neatkarīga saimniekošana šķiet pati par sevi saprotama, taču jāatceras šausmas, ko pārdzīvoja daļa Krievijas zemnieku pēc dzimtbūšanas atcelšanas: “Mums atņēma kungu!” (*nas lišili barina!*) B. Brežgo atzīmē, ka Latgales zemnieki turpretī bijuši neapmierināti ar to, ka noteikts divu gadu pārejas periods, kura laikā jāklausa muižnieki (Brežgo 1940c).

Noslēgumā jāteic, ka 20. gs. 20.–30. gados vēsturnieki Latvijas agrārajai vēsturei pievērsās, īpaši akcentējot netaisnību pret latviešu zemniekiem no kungu puses. Vērojamas arī nacionāla konflikta iezīmes, jo kungi bija vācieši, bet kalpi – latvieši. Nevar noliegt šī konflikta emocionālos un garīgos aspektus, kas raduši pietiekami izvērstu atspoguļojumu Latvijas Republikas vēsturnieku darbos.

Avotu un literatūras saraksts

Ābers, B. (1936a) *Vidzemes zemnieku brīvlaišana un 1819. gada 26. marta likums*. Rīga. 175.–185. lpp. (Ats. iesp. no Veltījuma izgl. min. un prof. A. Ten-telim).

Ābers, B. (1936b) *Vidzemes zemnieku “putna brīvība” pēc 1819. g. likuma*. Rīga. 462.–487. lpp. (Ats. novilk. no Tieslietu m-jas Mēnešraksta, Nr. 3).

Ābers, B. (1936c) *Vidzemes zemnieku stāvoklis XIX gs. pirmā pusē*. Rīga.

- Brežgo, B. (1939a) Latgales zemnieku pretošanās dzimtbūšanai krievu laikos. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2: 271–298.
- Brežgo, B. (1940b) Latgales muižnieku 19. gs. sākuma projekti par dzimtbūšanas atcelšanu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2: 207–234.
- Brežgo, B. (1940c) Latgales zemnieku attiecības pret 1861. gada agrārreformu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1: 89–110.
- Dreimanis, P. (1928a) *Latvju tautiskās atmodas pirmsākums XVIII gs. otrā pusē*. Rīga. 16 lpp.
- Dreimanis, P. (1928b) *Vidzemes zemnieku cīņas par savām tiesībām XIX gs.* Rīga. 61 lpp.
- Dunsdorfs, E. (1937) *Klaušu beigu cēliens Kurzemē*. Rīga. 85.–118. lpp.
- Karlsone, Ž. (1936) *Daži momenti no literārajām cīņām ap dzimtbūšanu un zemnieku jautājumu XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā*. Rīga. 166.–174. lpp. (Ats. iesp. no Veltījuma izgl. min. un prof. A. Tentelim).
- Švābe, A. (1938) *Latviešu zemnieku brīvlaišanas politiskās un tiesiskās idejas*. Rīga. 7 lpp.
- Zeiferts, T. (1922) *Latviešu rakstniecības vēsture*.
http://www.scribd.com/doc/56222460/Zeiferts-Latviesu-Rakstniecibas-Vesture-1#force_seo (15.01.2014).

Andris Kupšāns

Problematic of Peasant Manumission in Works by Latvian Historians in the 1920–30s

Key words: serfdom, manumission, liberation, “bird’s freedom”, the judicial status of peasants

Summary

Historians in Latvia started their research activities with opposition and criticism, referring to works by Baltic Germans and conclusions provided in them. Among other issues, historians in Latvia write also about the gradual development of the crisis of forced economy and class society in Latvia and manumission as a partial escape from a crisis situation. In the context of manumission several important moments could be highlighted that were paid much attention: the judicial status of peasants before manumission, the process of manumission and its consequences.

A. Švābe analyses from the judicial standpoint laws of manumission and their causes. P. Dreimanis regards the relations of Latvian spiritual and

material culture as well as peasant judicial situation before and after the laws of manumission. Ž. Karlsons considered the criticism of German Baltic historians in the context of manumission. E. Dunsdorfs follows the development of capitalist relations in Kurzeme, while B. Ābers in his works foregrounded several problems both providing a comprehensive analysis of the state of peasants in Vidzeme and regarding concrete issues in relation to the law of manumission of 1819, e.g. explaining the notion of the so-called “bird’s freedom”. B. Brežgo in his publications develops a productive investigation of the agrarian history of Latgale discussing the course of peasant manumission in Latgale. The beginning of independent economy is scarcely regarded in Latvian historians’ works because independent economy seems understood.

It must be noted that in the 1920–30s historians took up the agrarian history of Latvia placing a special emphasis on injustice towards Latvian peasants on behalf of their masters. Manifestations of a national conflict are obvious because the masters were Germans while servants were Latvians. Therefore the emotional and spiritual aspects of this conflict cannot be denied and they have been reflected in works by historians of the Republic of Latvia.

Toms Ķikuts

Vidzemes guberņas pagastu valžu anketēšana senatora N. Manaseina revīzijas vajadzībām (1882–1883): avota izmantošanas iespējas

Atslēgas vārdi: Baltijas guberņas, agrārā vēsture, migrācija, statistiskā korelācija, kvantitatīvā analīze

Senatora Nikolaja Manaseina (*Николай Авксентьевич Манасеин*, 1834–1895) vadītā Krievijas impērijas Senāta revīzija Vidzemes un Kurzemes guberņās 1882.–1883. gadā īpašu uzmanību pievērta zemnieku stāvoklim, un kā viena no datu iegūšanas metodēm tika izmantota anketēšana.

Raksta mērķis ir noskaidrot Vidzemes guberņas pagastu valžu aizpildīto anketu kā vēstures avota nozīmi un izmantošanas iespējas. Pirmkārt, raksturota avota izcelsme, otrkārt, tā saturs un nozīme, treškārt, iespējamās datu apstrādes un analīzes pieejas un metodes.

Avota izcelsme un izmantošanas vēsture

1881. gadā Vidzemes bruņniecības landmaršāls H. fon Boks (*Heinrich Anton Hermann Moritz Friedrich von Bock*, 1818–1903) iesniedza sūdzību iekšlietu ministram, ka Vidzemes gubernators A. fon Ikskils-Gildenbands (*Alexander Karl Abraham Freiherr von Üxküll-Güldenband*, 1840–1912) nepietiekami kontrolē igauņu un latviešu presi, kas atklāti vēršas pret vācbaltiešu muižniecības viedokli. Taču, pretēji bruņniecības cerībām uz gubernatora nomaiņu, tika nolemts uz Baltiju sūtīt Senāta revīziju. 1882. gada janvārī tam pilnvaroja senatoru N. Manaseinu, kurš jau 1882. gada maijā ieradās Rīgā (*Manaseina revīzija* 1949, 257; Švābe 1958, 428–433; Thaden 1981, 56–57; Plakans 1981, 228–230; Ducmanis 1940, 246–272).

Zemnieku situācijas noskaidrošanai revīzijas ierēdņi, pirmkārt, pieņēma sūdzības un lūgumrakstus, kuru iesniegšana izvērsās par masveida kustību (Thaden 1981, 53; Švābe 1958, 433–434). Otrkārt, tika pārbaudīts dažādu iestāžu darbs, sūdzības, pretrunīgākās tiesu lietas. Treškārt, bija nepieciešams vispārējs situācijas statistisks raksturojums, kam tika izmantota ziņu ievākšana no pagastu valdēm un tiesām kā zemākā līmeņa pārvaldes un tiesu iestādēm.

Jau 1882. gada 27. maijā N. Manaseins Vidzemes un Kurzemes gubernatoriem nosūtīja sarakstu ar revīzijai nepieciešamajām ziņām. Guberņu pārval-

des iestādes sniedza tajās pieejamos datus (LVVA, 412. f., 1. apr., 16 774. l., 1.–6. lp.). Paralēli tika uzsākta pagastu valžu anketēšana, kas 1882.–1883. gadā tika veikta gan Kurzemes, gan Vidzemes guberņās (LVVA, 416. f., 1. apr., 183.–187. l.; 3. f., 5. apr., 174.–571. l.).

Līdz vēsturnieks Igors Greitjānis (1928–2002) 20. gadsimta 50. gados Maskavā uzgāja N. Manaseina revīzijas ziņojuma oriģinālu, pastāvēja viedoklis, ka revīzijas dokumentu oriģināli ir pazuduši (Greitjānis 1962, 7; Greitjānis 1959, 183–204). Vēl jo vairāk – tie tikuši nozagti un apzināti iznīcināti (Ducmanis 1940, 253, 265, 270–271). Taču arī pēc ziņojuma oriģināla atrašanas revīzijas papildu materiāli īpaši netika meklēti vai komentēti. N. Manaseina revīzijas apkopotie dati (t. sk. statistiskie) agrārās vēstures pētījumos ir izmantoti, taču nav bijusi interese par aizpildītajām anketām kā kopumu (Mieriņa 1968; Švābe 1958; Kozins 1963).

Revīzijas laikā izdarītās anketēšanas pirmmateriāli ir apjomīgs tipveida dokumentu kopums. Vidzemes gubernatora kancelejas dokumentu fondā saglabājušās 397 Vidzemes guberņas pagastu valžu aizpildītās anketas (LVVA, 3. f., 5. apr., 174.–571. l.). Savukārt par Kurzemes guberņu saglabājušās 235 pagastu tiesu un ap 250 pagastu valžu atbildes (Greitjānis 1959, 198; LVVA, 416. f., 1. apr., 184., 186. l.).

Kurzemes guberņas Statistiskā komiteja 1882. gada maijā–jūnijā pieņākumu apkopot ziņas sadalīja starp dažādām iestādēm atbilstoši to kompetencei (LVVA, 416. f., 1. apr., 183. l.). Tā rezultātā dati ir izkaisīti, tie arī nav aizpildīti vienotas formas anketās. Pēc arhīva lietu kancelejas numuriem var spriest, ka iztrūkst vairāki sējumi un revīzijai vāktu datu pirmmateriāls saglabāties tikai daļēji (LVVA, 416. f., 1. apr., 183.–187. l.).

Vidzemes guberņā pagastu valžu anketēšana tika veikta pat divas reizes, un tas, domājams, bijis saistīts ar revīzijas ierēdņu neapmierinātību ar savāktajiem datiem. Vispirms 1882. gada jūnijā Vidzemes gubernators izdeva divus apkārtrakstus par ziņu iesūtīšanu revīzijas vajadzībām, un 1882. gada jūlijā pagastu valdes iesūtīja anketas par iedzīvotāju skaitu, zemes pirkšanas cenu, rentes maksu u. c. (LVVA, 3. f., 5. apr., 201. l., 1. lp.) Taču savā ziņojumā caram N. Manaseins norādīja, ka Vidzemes gubernators aptuveni pusgadu novilcināja anketu izsūtīšanu pagastiem, aizbildinoties ar savu atbildību par iespējamajiem nemieriem (*Manaseina revīzija*, 1949, 259). Ar to acīmredzot domāts N. Manaseina dotais uzdevums papildināt 1882. gada vasarā iesūtītos datus, kuros nebija ziņu par muižām pievienoto zemnieku zemi, uzteiktajiem rentes līgumiem un ūtrupēm, kas savukārt bija iekļautas otrajā anketēšanā.

Otrā anketēšana Vidzemes guberņā notika pēc 1882. gada 20. novembra Vidzemes gubernatora apkārtraksta. 1882. gada nogalē – 1883. gada sākumā pagasta valdes aizpildīja apjomīgas, tipogrāfiski sagatavotas anketas (LVVA, 3. f., 5. apr., 560. l.). Tās aizpildīja pagasta valdēs un apstiprināja vietnieku pulks – vēlētie pagasta vecākā vietnieki (“runas vīri”), kuru vidū bija gan saimnieki, gan arī bezzemnieki. Tādējādi atbildes nevarēja būt tendenciozas, piemēram, attiecībā uz kalpu atalgojumu (*Manaseina revīzija* 1949, 285).

Galvenie secinājumi pēc rezultātu izpētes tika iekļauti revīzijas ziņojumā Aleksandram III, turklāt anketēšanas rezultāti atsevišķos punktos, piemēram, par rentes pārtraukšanu un tās iemesliem, tika pretnostatīti arī bruņniecības iestāžu statistikai (*Manaseina revīzija* 1949, 285, 289). Lai gan revīzijas ziņojums pārspīlēti negatīvi raksturoja Baltijas agrāro situāciju, savāktais pirmmaterīāls arī mūsdienās ir pētnieku uzmanības vērts (Švābe 1958, 439–441).

Avota saturs, nozīme un izmantošanas iespējas

Plašākās ziņas par Vidzemes guberņas pagastiem iegūstamas no otrās anketēšanas datiem. Anketu saturu var sadalīt trijos tematiskos blokos: iedzīvotāju sastāvs, saimnieciskā situācija un pagasta pārvalde.

Iedzīvotāju sastāvu raksturo dati par pagastam pierakstīto iedzīvotāju skaitu, atsevišķi norādīts uz zemnieku vai muižas zemes un ārpus pagasta dzīvojošo vīriešu skaitu. Anketās bija jānorāda arī pagastā dzīvojošo, bet ārpus pagasta pierakstīto skaits, nabagu un apgādājamo slimnieku skaits, kā arī izdoto pagasta pasu skaits.

Saimniecisko situāciju raksturoja dati par kalpu atalgojumu, pārdoto un izrentēto zemnieku saimniecību skaitu un platību, zemes rentes un pārdošanas cenu, muižām pievienoto zemnieku zemi, ūtrupēm, kā arī saimniecībām, kurās nomainījušies rentnieki.

Pagasta institūcijas darbību raksturoja dati par pagasta nodokļiem, klausībām (ceļu un tiltu uzturēšana u. c.), “pagasta nabagu” apgādi, lietvedību un arī dažādām sūdzībām (LVVA, 3. f., 5. apr., 200. l., 10.–22. lp.).

Dati par iedzīvotāju sastāvu anketām tika iegūti no pagasta iedzīvotāju saraksta jeb “pagasta ruļļa”. Savukārt datus par izsniegto pasu skaitu varēja viegli iegūt no pagasta pasu izsniegšanas reģistriem. Tos bez sevišķām atrunām var izmantot apdzīvotības un migrācijas izpētē. Diemžēl iegūtais lauku iedzīvotāju dalījums neraksturo iedzīvotāju sociālo un nodarbinātības struktūru. Iedzīvotāju vidū nav izdalīti saimnieki, kalpi un vaļinieki, turklāt saimniecību skaits uzrādīts tikai par zemnieku (bij. klausības) saimniecībām (*Gesinde*). Nav uzrādītas saimniecības uz kvotes zemes, arī dažādas sīksaimniecības, un

tas neatspoguļo visu zemes īpašuma turētāju loku, palielinot bezzemnieku īpatsvaru (Švābe 1958, 442).

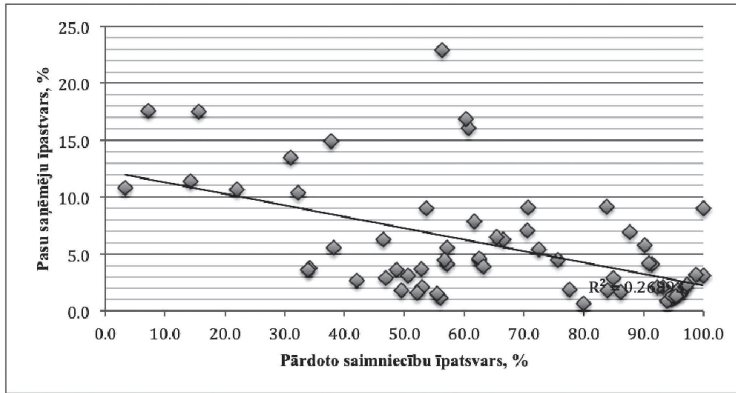
Problemātiska ir situācija ar saimniecisko situāciju raksturojošajiem datiem. Kvantitatīvam salīdzinājumam nederīgi ir dati par kalpu atalgojumu, kas uzdoti voluntāri un pēc atšķirīgām pieejām. Uzrādīto summu intervāls ir ļoti liels un, domājams, ka, pretēji anketas prasībām, vienā gadījumā ir summētas arī kalpu saņemtās naturālības, savukārt citā uzrādīts tikai skaidrā naudā saņemtās algas lielums. Jautājums par kalpu migrācijas un atalgojuma līmeņa saistību ir nozīmīgs, tomēr uz šī avota bāzes to kvantitatīvi pētīt nevar. Daļēji iespējams izmantot datus par zemnieku saimniecību valdījumu, zemes rentes maksu un cenu. Taču anketās atšķiras izmantotās mērvienības (t. i., dālderā cena, pūrvietas cena vai arī, piemēram, rente tikai par aramzemi), un zemes cenas gadījumā jāņem vērā hronoloģiskās atšķirības – salīdzināt var zemes cenu starp muižām, kurās zemes pārdošana notika aptuveni vienlaikus.

Dati par pagasta valžu darbību (nodokļiem, nabagu uzturēšanu u. tml.) ir savstarpēji salīdzināmi un izmantojami pētījumos par vietējās pārvaldes funkcijām.

No vienas puses, N. Manaseina revīzijas laikā aizpildītās anketas ir informatīvs avots konkrēta pagasta vēstures pētniekiem, kurā vienkopus ir daudzveidīgas ziņas par pagastu un tā iedzīvotājiem. No otras puses, no anketām var iegūt salīdzināmu datu kopumu vispārīgāku secinājumu izdarīšanai.

Viens no svarīgākajiem 19. gadsimta Baltijas vēstures izpētes uzdevumiem ir uz kvantitatīvajiem datiem balstīta analīze par to, kāda bija 19. gadsimtā īstenoto agrāro reformu, to saimniecisko seku un sociālo pārmaiņu saistība. Samērā maz kritiski analizēta, piemēram, ir tēze, ka t. s. “pāreja uz kapitālismu” noteica migrācijas intensitātes pieaugumu.

Gadījumos, kad nepieciešams noskaidrot saistību (korelāciju) starp diviem un vairākiem datu segmentiem, plaši ir izmantotas statistiskās korelācijas metodes vai to elementi. Pēc būtības tā ir datu sastatīšana, lai konstatētu kāda ir to saistība koordinātu plaknē (t. i., vai, palielinoties / samazinoties vienam rādītājam, ir novērojama konsekventa otra rādītāja reakcija). Taču ar statistiskās korelācijas metožu vai to elementu palīdzību nevar raksturot, kāda bija saikne starp diviem faktoriem, bet gan tikai konstatēt, vai tā statistiski ir definējama kā nozīmīga. Izmantojot N. Manaseina revīzijas datus, piemēram, var pārbaudīt korelāciju starp pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvaru un izsniegto pasu vai ārpuspagastnieku īpatsvaru.

1. att. Vidzemes guberņas Valkas, Cēsu, Rīgas un Valmieras apriņķos
pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvara un izsniegto pasu
īpatsvara korelācija (1882. gads)
(LVVA, 3. f., 5. apr., 174.–571. l.)

Piemēram, statistiskā korelācija starp pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvaru un izdoto pasu īpatsvaru Vidzemes guberņas pagastos (1. att.) parāda vāju negatīvu korelāciju. Pie šāda izlases apjoma korelācija tiek uzskatīta par statistiski nozīmīgu, taču vāju, un šo datu saistība ir negatīva, proti, pie lielāka pārdoto saimniecību īpatsvara pagastā samazinās izsniegto pasu īpatsvars. Lai gan korelācija sīkāk nepaskaidro, kā abi salīdzināmie lielumi bija saistīti, tomēr palīdz pētījuma turpmāko virzienu noskaidrošanā.

Otrs risināmo jautājumu loks saistīts ar reģionalitāti kā problēmu un reizē arī analīzes pieeju. Neapstrādāto anketu datu būtiska un reta priekšrocība ir datu detalizācija līdz pagastu līmenim. Nav šaubu, ka 19. gadsimtā Baltijā pat vienas guberņas robežās pastāvēja atšķirīgi mikrorēģioni, taču apkopojošos darbos un statistikā ar dažādiem *vidējiem rādītājiem* lokālās atšķirības neizbēgami tiek nonivelētas. Taču tieši situāciju dažādība raksturo pielāgošanos saimnieciskajai situācijai vai problēmas pēc 19. gadsimta agrārājam reformām.

Reģionalitātes analīzes pamatā ir dažādu jomu kvantitatīva analīze pa reģioniem un tās salīdzinājums. No anketu datiem var izmantot ziņas par pārdoto un rentē esošo saimniecību īpatsvaru, ārpuspagastnieku un pasu saņēmēju īpatsvaru, zemes cenu u. c. datus. Iegūtos rezultātus tālāk iespējams analizēt kopā ar citiem kvantitatīvajiem datiem – 1881. un 1897. gada tautas

skaitīšanu rezultātiem u. c. Šādu datu segmentu un to savstarpējās saistības analīzi pieejas ziņā nosacīti var definēt kā struktūranalīzes elementus. Proti, lai raksturotu kopējo sociāli ekonomisko un apdzīvotības situāciju, saistības starp to raksturojošajiem elementiem, nepieciešams šos elementus identificēt, raksturot un norādīt uz to lomu, nozīmi, saistību ar citām analizētajām jomām, vienlaikus pievēršot uzmanību gan konkrētajam elementam, gan tā saistībai ar citiem rādītājiem un kopējo situāciju.

2. att. Zemniekiem izsniegto pasu īpatsvars pret pagastā pierakstīto iedzīvotāju skaitu pa Vidzemes guberņas draudžu tiesu iecirkņiem (1879.–1882. gads)¹
(LVVA, 3. f., 5. apr., 174.–571. l.)

Piemēram, viens no analizējamajiem objektiem reģionālo īpatnību raksturojumā ir iedzīvotāju migrācijas paradumi, ko pēc dažādiem pētīto anketu datiem iespējams atainot kartoshēmā (2. att.). Pēc vairāku šādu datu segmentu sastatīšanas var iegūt jau datu kopumu, un mikrolīmeņa datu korpuss iegūst

¹ Kartoshēmā ar gaišāko laukumu apzīmēti pagasti, kur pases izņēma 9.7–11.9% pagasta iedzīvotāju; vidēji tumšo laukumu – 3.2–4.6%; tumšo laukumu – 1.5–2.6% pagastā pierakstīto iedzīvotāju.

ievērojamu nozīmi vispārējo tendenču raksturojumā un izpratnē, kas liecina par migrācijas kā alternatīvas nozīmi dažādos reģionos, un var tikt salīdzināts ar citiem ekonomiskajiem vai demogrāfiskajiem rādītājiem.

Secinājumi

Pirmkārt, senatora N. Manaseina revīzijas laikā veiktās anketēšanas pirmmateriāli uzskatāmi par nozīmīgu vēstures avotu par zemnieku stāvokli 19. gadsimta 80. gados.

Otrkārt, no anketās ietvertajām ziņām precīzākie dati ir par iedzīvotāju mobilitāti, pārdoto zemnieku saimniecību īpatsvaru, zemes pārdošanas un rentes vidējo cenu; nepilnīgi ir dati par iedzīvotāju sociālo struktūru.

Treškārt, avota būtiska priekšrocība ir plašs salīdzināms materiāls zemākajā – pagastu līmenī, kas ļauj izvairīties no abstraktiem vidējiem rādītājiem un parāda situāciju daudzveidību pēc 19. gadsimta agrārajām reformām.

Ceturtkārt, anketēšanas dati ļauj salīdzināt kvantitatīvos rādītājus par dažādām jomām un detalizētāk pētīt reģionālās īpatnības 19. gadsimta otrajā pusē.

Piektkārt, salīdzinoši vienkārši izmantojamās metodes anketu datu izpētei ir struktūranalīzes pieejas elementi reģionalitātes pētījumos, kā arī statistiskās korelācijas metožu elementi, pārbaudot saistību starp dažādiem rādītājiem.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 412. f. (Kurzemes gubernatora kanceleja), 1. apr., 16 774. l.

LVVA, 3. f. (Vidzemes gubernatora kanceleja), 5. apr., 174.–571. l.

LVVA, 416. f. (Kurzemes guberņas Statistiskā komiteja), 1. apr., 183.–187. l. *Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam.* (1949) Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Ducmanis, K. (1940) Manaseina revīzija, tās materiāli un vērtējumi. *Latvijas Skola*, Nr. 3: 246–272.

Greitjānis, I. (1959) Daži jautājumi par zemnieku un muižnieku attiecībām XIX gs. 80. gados Vidzemē un Kurzemē. Grām.: *P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti*. XXVI sēj.: *Vēstures zinātnes*. Rīga: LVU. 183.–204. lpp.

Mieriņa, A. (1968) *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē XIX gs. II pusē*. Rīga: Zinātne.

Plakans, A. (1981) The Latvians. In: Thaden, E., ed. *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914*. Princeton: Princeton University Press. Pp. 207–274.

Švābe, A. (1958) *Latvijas vēsture, 1800–1914*. Stokholma: Daugava.

Thaden, E. (1981) The Abortive Experiment: Cultural Russification in the Baltic Provinces, 1881–1914. In: Thaden, E., ed. *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914*. Princeton: Princeton University Press. Pp. 54–76.

Греитянис И. (1962) *Крестьянское движение 80-х годов XIX века в Латвии. Автореферат диссертации*. Рига: Институт истории АН Латвийской ССР.

Козин М. (1963) Разложение крестьянства Видземе и Курземе во второй половине 19 в. В кн.: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г.* Рига: Издательство АН Латвийской ССР. С. 39–52.

Toms Ķikuts

**Questionnaires for the Parishes of the Vidzeme Province during
N. Manasein's Senatorial Inspection (1882–1883):
possible uses of the source**

Key words: Baltic provinces of the Russian Empire, agrarian history, migration history, quantitative analysis, correlation methods

Summary

The senatorial inspection in the Kurzeme and Vidzeme provinces of the Russian Empire, led by the senator Nikolai Manasein (1834–1895), was held in May 1882 – August 1883 and has been regarded as a part of the centralization, unification, and russification policies. Formal tasks of the inspection were to prepare the judicial and administrative reforms as well as to investigate the socio-economic conditions in the rural areas of the Baltic provinces. One of the methods to collect detailed and independent statistical data for the survey was the use of questionnaires for the lower level administration (parish boards). In Vidzeme and Kurzeme provinces such questionnaires were first prepared in the summer of 1882. In Vidzeme province after November 1882 the second, a more detailed questionnaire was prepared to gather additional data.

Full or almost full data sets (approximately 400 questionnaires for Vidzeme and almost 250 for Kurzeme) have been preserved until today. The questionnaires contain information on rural inhabitants, economic conditions, and the administration of the parishes in the early 1880s.

The data can be used for quantitative analysis of the local migration patterns, landholding (proportion of the sold and rented farmsteads), average land and rent prices at the parish level. Unfortunately the dataset does not contain exact data about the social groups and also excludes the small farmholders from the landholder statistics, thus increasing the total proportion of the landless rural population.

However, the data can be used for quantitative analysis to get more detailed information on the micro-regions of the Vidzeme province as well as to check correlations among quantitative data on population, migration, and landholding statistics. Use of the lower level quantitative data is crucial to reconsider simplifications about the socio-economic changes during the modernization process and consequences of the agrarian reforms in Baltic provinces.

Сигитас Лужис

Брахиграфия в латинице Литвы: влияние латинской традиции на польскую и литовскую письменность

Ключевые слова: брахиграфия, латынь, литовская письменность, польская письменность, аббревиатуры

Латинская письменность Литвы, особенно художественная литература на латинском языке, является хорошо изученной. Однако само письмо, его развитие, модификации и влияния пока мало исследованы. До сих пор в научной литературе в основном внимание сосредотачивалось на текстах, написанных на кириллице. Это связано с тем, что именно на кириллице были написаны основные ранние документы в государственной канцелярии Великого княжества Литовского. Проблемы латинской брахиграфии в палеографии Литвы частично коснулась в своей монографии Рута Чапайте (*Rūta Čapaitė*, 1962)¹. В данной статье рассматривается влияние латинской традиции аббревиатур на местную польскую и литовскую письменность. Объект исследования — рукописные микро-тексты: книжные провениенции² и маргиналии³, переписка и мелкая корреспонденция, церковные записи, а также местная печатная продукция, хранящаяся в Каунасской окружной публичной библиотеке.

Название *брахиграфия* происходит от греч. слова *brachys* (βραχύς) — короткий и *graphein* (γράφειν) — писать. Брахиграфия является одной из частей палеографии, в основе которой исследования скорописи и аббревиатуры. Брахиграфия, в отличие от разного рода стенографических систем, обозначает какой-либо сокращенный тип обычного письма.

¹ Čapaitė, Rūta. (2007) *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*. Vilnius: Versus aureus. 543, [1] p.

² Провениенции (редкой книги) — история владения ею, которая часто связана с библиотеками, частными владельцами или коллекциями. *Encyclopedia of library and information sciences*; DOI: 10.1081/E-ELIS3-120044534 (издан 16.02.2010.)

³ Маргиналии — заголовки или заметки, примечания, помещенные на полях книги или рукописи [от лат. *margo*, *marginis* — край]. *Словарь русского языка*. (1986) Т. 2. В 4-х т. Под ред. А.П. Евгеньевой. Москва: Русский язык. 736 с.

Традиция брахиграфии своими корнями уходит в античность. Уже в древнем Риме сформировалась система аббревиатур, наиболее очевидных в различных надписях и инскрипциях. Все сокращения слов, которые встречаются в римских инскрипциях, стоят под знаком так называемой суспензии, которую следует отличать от другой основной группы сокращений – контрактуры (Semkowicz 2002, 408). Выделяются следующие основные группы аббревиатур: суспензия, контрактура и сокращение с использованием знака в строго определенном смысле (Semkowicz 2002, 420). *Abbreviatio per suspensionem* – суспензия – сокращение слова, оставляя только его начало (как правило, только первую букву, по крайней мере, две или три первые буквы слова). *Abbreviatio per contractionem* – контрактура (или сжатие) – сокращение, пропуская среднюю часть слова, т. е. сжимая, стягивая слово, оставляя только начало и конец слова. Также встречаются контрактуры смешанного типа образования, совмещающие не только упомянутые элементы, но и какую-нибудь графему из средней части слова. *Abbreviatio per signum abbreviationis* – сокращение слова, когда слоги заменяются специальными знаками. Как *signum abbreviationis* часто используется титло, надстрочный знак над сокращенным написанием слов (с пропуском одной или нескольких букв), и называемый апострофом специальный знак для *-us* – *ʒ*. Этот знак встречается и в печатных изданиях. Кроме этих основных способов сокращения еще следует отметить *abbreviatio per litteram suprascriptam* – надстрочные (выносные) буквы, которые пишутся над строкой. Сокращение при помощи букв, которые пишутся над строкой (*per litteram suprascriptam*), опиралось на вынесение букв выше знака (буквы), перед или после которого пропускалась буква (Słowiński 1992, 147). Не выносились начальная буква. Выносились в основном конечные гласные, либо согласные вместе с гласными, образуя слог.

К брахиграфии относятся и Тироновы знаки, или Тиронические письма – система знаков, своего рода стенография, изобретенная в древнем Риме секретарем Цицерона (Marcus Tullius Cicero, 106 до н. э. – 43 до н. э.) Марком Туллем Тироном (Marcus Tullius Tiro, 103 год до н. э. – 4 год до н. э.) (Semkowicz 2002, 409).

Отдельной частью брахиграфии являются т. н. *Nomina sacra* («священные имена») – сокращения (вначале греческие) в христианской письменности для определения Божественных Лиц (Berschlin 2003, 55). Имена сокращались путем сжатия (контрактуры), например: XRS – *Christus* (Христос). Первоначально *Nomina sacra* ограничивались слова-

ми, имеющими сакральное значение: *Deus*, *Iesus Christus* и *Spiritus* (Бог, Иисус Христос и Дух) (Semkowicz 2002, 411). Именно в *Nomina sacra* сокращениях очевидно греческое влияние, а также смешивание греческого и латинского алфавитов.

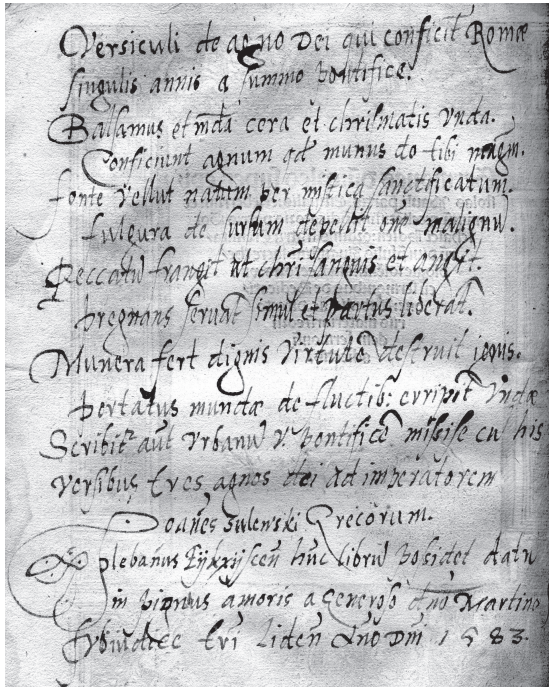
Еще одну группу сокращений составляют специальные аббревиатуры, которыми пользовались юристы — *notae iuris*. Юристы создали богатую систему регулярных аббревиатур, сделанных как путем суспензии, так и сжатия, или контрактуры.

Помимо аббревиатур, образовалась группа сокращений — лигатуры (лат. *ligatura* — связь), письменный знак, образованный путем соединения двух и более графем, например *AE* — *Æ*, *ae* — *æ*, *OE* — *Œ*, *oe* — *œ*, *ss* — *ß*, *et* — *&*, *fi* — *fī*, *fl* — *fl̄*. Из лигатур и сегодня очень часто употребляется лигатура латинского союза *et* (и). Это одна из самых старых лигатур, которые сохранились до наших дней (Semkowicz 2002, 404).

Из сокращений, образованных путем суспензии, еще в древности сформировались сиглы или акронимы — вид аббревиатуры, образованной из начальных букв других слов. Сиглы — это такие аббревиатуры, которые представляют целые выражения, например: *RP* — *Res Publica*; *SPQR* — *Senatus Populusque Romanus*. Для выражения множественного числа используется итерация (лат. *iteratio* — повторение) — повторение титульных букв: *PP* (*patres*) — отцы, *FF* (*fratres*) — братья. Самые популярные сиглы — это *A.D.* (*Anno Domini*) и *D.O.M.* (*Deo Optimo Maximo* — Богу Величайшему и Добрейшему). Акроним *D.O.M.* часто встречается на надгробиях, а со времен средневековья пишется и на католических церквях. Вариантом сиглы является слоговая суспензия, сокращающая слоги, например: *ss* — *subscripsi*.

Латынь принесла с собой в Литву полностью сформированную систему письменных сокращений. Традиция аббревиатур характерна для всех разновидностей латинского письма. В данной статье рассматривается в основном маргинальная письменность, которая свидетельствует о распространении грамотности не только в административных и культурных центрах страны, но и в провинции. Переписка, разного рода записи делались по общепринятым нормам письма и своего рода моде того времени. Вот запись на латыни в книге, сделанная в 1583 году приходским священником городка Эйшишкес Яном Сулевским (*Joannes Sulewski*) — священник переписал анонимное стихотворение средневековья *Balsamus et munda cera* (Илл. 1): *Versiculi de agno Dei qui conficit[ur] Romae / singulis annis a summo pontifice. / Balsamus et m[un]da cera et chrismatis vnda. /*

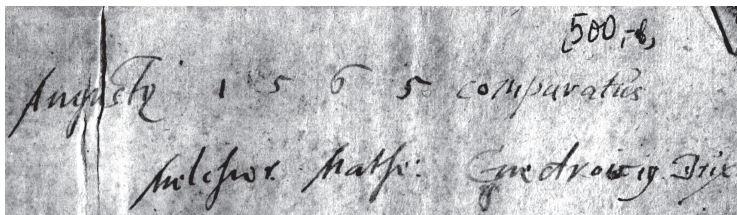
*Conficiunt agnum q[uo]d munus do tibi mag[nu]m. / fonte vellut natum per
mistica sanctificatum. / fulgura de sursum depellit o[mn]e malignu[m]. / Pecca-
tu[m] frangit ut Chr[ist]i sanguis et angit. / pregnans seruat[ur] simul et partus
liberat[ur]. / Munera fert dignis Virtute[m] destruit ignis. / portatus mundae
de fluctib[us] erripit[ur] vndae / Scribit[ur] aut[em] Vrbanu[m] V. pontifice[m]
missise cu[m] his / Versibus tres agnos dei ad imperatorem Grecorum. / Joan-
[n]es Sulewski plebanus Eijkxijsen[sis] hu[n]c libru[m] possidet datu in pignus
amoris a Generoso d[omi]no Martino Sanghis subiudice t[er]rest[ri] Liden[si]
An[n]o D[omi]ni 1583 (КОПБ R 42549). Латинский текст изобилует со-
кращениями, сделанными в основном путем сжатия (контрактуры) с
использованием титла над сокращенными словами.*

Илл. 1. Книжная провениенция, сделана в 1583 году (КОПБ R 42549)

Также в книжной провениенции шестнадцатого века, сделанной Мельхиором Гедройцом (Merkelis Giedraitis, ок. 1536–1609) в 1565 году, как *signum abbreviationis* используется называемый апострофом знак для

-us — (Илл. 2): *August[us] 1565 comparatus Melchior Math. Giedroici[us] Dux* (КОПБ R 28304).

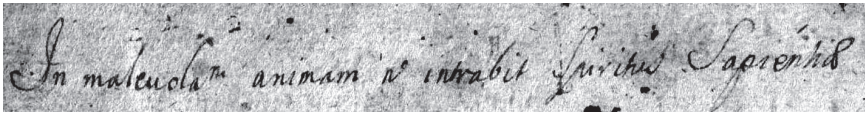
Илл. 2. Книжная провениенция, сделанная Мельхиором Гедройцом в 1565 году (КОПБ R 28304)

Тот же метод сокращения Мельхиор Гедройц использует и в другом случае, где он употребляет и лигатуру *æ*: *Melchior E[pisco]p[us] Samogitiæ Dux Gedrocius* (КОПБ R 14564).

Верность традиции брахиграфии характерна и для книжных провениенций Николая Даукши (*Mikalojus Daukša*, ок. 1527–1613). И здесь большинство сокращений стоят под знаком контрактуры. Одна из аббревиатур грамотно сделана путем сжатия из одних только гласных *āia* (вместо *anima*). Есть и сокращения, образованные путем суспензии — оставлены только заглавные буквы **P, R, D**: *Pro Cella P[atr]is Praedic[atoris] loci Cretingen[sis] R[everendus] D[ominus] Daugssa Canonic[us] Mednicen[sis] donauit Oretur pro a[n]i[m]a eius Anno 1613* (КОПБ R 12357).

В провениенции, написанной в 1602 году и уведомляющей об изменении собственника, кроме других способов сокращения слов используется и *abbreviatio per litteram suprascriptam* — надстрочные (выносные) буквы. Слово *anno* подвергся полной контрактуре, дополнительно вынесен конечный гласный *o*: *Magnificus D[ominus] Stanisla[us] Radzieiowski Capitaneus Bielskj et Szochaczew Fr[at]r[i] Paulo Szawlen[sis] donauit A° 1602.* (КОПБ R 28382_).

Распространение выносных букв объяснялось, с одной стороны, ускорением техники письма, а с другой — экономией материала письма (пергамена или бумаги). Со временем метод сокращения слов путем *abbreviatio per litteram suprascriptam* (надстрочных (выносных) букв) теряет свое первоначальное назначение и становится традиционной привычкой и даже своего рода модой (Semkowicz 2002, 424). Тому пример (Илл. 3): *In maleuola^m animam ñ intrabit Spiritus Sapientiae* (КОПБ R 12155).

Илл. 3. Книжная маргиналия (КОПБ R 12155)

Илл. 4. Издание *Письмо Августина Ротунда* 1581 года (Biblioteka Jagiellońska, BJ St. Dr. Cim. 4769)

M. D. LXXXI. Martinus Kazymirien[sis]⁴ (Biblioteka Jagiellońska, BJ St. Dr. Cim. 4769).

О распространенности латинских сокращений свидетельствуют и печатные издания. Например, титульный лист публикации шестнадцатого века, изданной в типографии Николая Христофора Радзивилла (Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, 1549–1616) в Вильнюсе (Илл. 4): EPISTOLA AUGUSTINI ROTUNDI MIELYESKI I[URIS] V[TRIUSQUE] DOCTORIS Secretarij M[aiestatis] Regiæ, &c. Ad Illustriss[imum] & Reverendiss[imum] Dominum D[ominum] Georgium Radiuillum Ducem Olycen[sem] &c. D[ei] G[ratia] Episcopum Vilnen[sem], QUA CUIDAM ANONIMO, HÆRESim eidem Reverendiss[imo] persuadenti respondet. VILNAE TYpis & impensis illustriss[imi] Domini D[omini] Nico[lai] Christ[ophori] Radivili, Supr[emi] M[agni] D[ucatus] L[ituaniae] Marschalci, &c. Anno D[omi]ni,

⁴ Письмо Августина Ротунда Мелеского, доктора юридических наук, секретаря его королевского величества и т.д. светлейшему и преподобному господину господину Георгию Радивиллу, князю на Олике и т.д., Божией милостию епископу виленскому, которым отвечает какому-то анониму, внушающему ересь упомя-

В XVII веке с нарастающей полонизацией дворянства польский язык охватывает новые и новые сферы. Польская письменность, вытесняя латинскую, в то же время заимствует у последней большинство установленных форм выражения, в том числе и традицию аббревиатур. Но это, как показывают примеры, происходило не только путем копирования, но и путем прямого переноса текстуальных единиц из латинского текста в польский, т. е. соединяя разноязычные тексты. Например, письмо в стиле позднего барокко с присущим ему макаронизмом, написанное в 1727 году: *Adm̃ Rñdo in Christo Patri, Patri Laurentio Drowdzik Contionatori Carolstadiensi Ord̃ Miñ de obseř. S. Francisci, Patri et Fratri dilectissimo. Pateant.*

Adm̃dm Rnde Pater, Frater dilectissime

Przez iadqcego Im X Præsidenta Telsz: MMP y Da idę z Listowną visitą y z Veneratu MMMPa y Da ktoremu zdrowia dobrego vprzeymie sprzyiam, oraz abyś Nas odwiedził unizenie upraszam. [...] A ratione suczki czyli szcze-niuka od psow y sam MMMPan przy moiey prosbie chciey instare suplikuie zostaiq WMM Da Bratem zyczliwy y ... Drowdzik MXZ. D 2 Nou 1727 z Telsz... (КОПБ R 42158). Здесь наряду с латинскими видим и польские аббревиатуры, сделанные как путем сжатия, так и суспензии, использование итерации и даже букв чужого алфавита. Под воздействием латыни в польской письменности сформировались такие часто используемые сиглы как J.M. — *Jego mość*; J.W.P. — *Jaśnie Wielmożny Pan* и т. д. Особенно часто сиглы встречаются в документах церковной канцелярии и в теологических и канонических письмах.

С укреплением позиций польского языка и ослабеванием влияния латыни, сужается и сфера проявления брахиграфии. Иллюстративный пример таких перемен зафиксирован в провениициях, сделанных в разное время в книге *PP Carmelit Discal Conuent Crac SS Michael / BIBLIOTHECA CONVENT. P.P. CARMELITARUM DISCAL. CZERNAE. / KLASZTOR O.O. KARMELITÓW BOSYCH w WILNIE* (КОПБ R 16795).

Польская письменность из латыни переняла и *abbreviatio per litteram superscriptam* — надстрочные (выносные) буквы. Для создания таких аббревиатур используется тот же метод сокращения, что и в латинском языке —

нумому его преосвященству епископу. В Вильнюсе в типографии и на средства светлейшего господина господина Николая Христофора Радивиля, маршалка великого литовского Великого княжества Литовского и т.д. в 1581 году Господнем [напечатал] Мартин из Казимежа.

сжатие с дополнительным вынесением конечной гласной: *Cze° Pn B nie widzi Sobie podobnego*. (КОПБ R 39279). Но и эта традиция на рубеже восемнадцатого и девятнадцатого веков в польской письменности начинает угасать — слово пишется полностью либо стягивается, но конечная гласная не выносится: *Ru 1802 mca Julij Dniu 7 Possesor tey Xijąszki Ignacy Grabski Sędz Grodz Pttu woł*. (КОПБ R 42693).

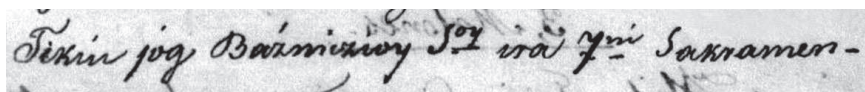
Латинская традиция брахиграфии повлияла и на литовскую письменность. Но так как из-за объективных причин, связанных с развитием литовской письменности, это влияние началось позднее, результаты влияния не столь ощутимы, как в польской письменности. В ранних литовских текстах проявления брахиграфии относительно редки. Это видно из сравнения записей на литовском, польском и латинском языках в *Album amicorum przyjaciół Andrzeja Lubienieckiego*. Так, в текстах, написанных в 1618 году: *Kursay piargales, duasiu iamuy sedeti su manimi ant kresla mano, kaip ir asz piargaleiau, ir sedziu su Tewu mano ant kresla io. Pio & Intigerrimo atq Clarissimo Viro, Dno Andreae Lubieniecio a Lubieniec, Ministro verbi Dei fideliss amoris & honoris ergo, scripsit haec Racoviae 24 Maij Ao 1618, Joannes Okielewicz Minister in Samogitia* (Biblioteka Książąt Czartoryskich Rkp 1403, p. 117) и *Toi ira walia tēwo mano kursaj mane pasiunte, idant kiekvienas kursaj rēgi sunų Ir tiki ingh I turety žiuvata amžina, o asz g hi pribudisiu paskutinioj dienoj. Zacniemu ij Poboznemu miężowi Jego Msci Panu Andrzeiowi Lubienieckiemu, ku wiecznej pamięci napisał w Rakowie 27 Maij Roku 1618 Stanisław Burniewicz. Obijwatel miasta Kieydanskiego w ziemi Zmuidtskiej* (Biblioteka Książąt Czartoryskich Rkp 1403, p. 177), — литовский текст написан без аббревиатур, в польском одна контрактура, в латинском — шесть.

Схожая ситуация и в литовском переводе латинской цитаты из Послания к Галатам Нового Завета (Гал 3: 22): *Ut p[ro]missio ex fide IEsu X[ri]sti daret[ur] credentib[us] / Idant zadeimas iz wieros IEsusa Xta butu duotas tikintiems* (КОПБ R 49546).

В литовских текстах чаще всего встречается суспензия слова *šventas* (святой) *S: Ing eyt in Stona S Moterystes Michołas Ziogas iz Pryszmanciu, Su Elżbietha Katenie naszle iz Kretyngos* (КОПБ R 17247) или *Per tus žodžius sawa Jonas S. duod mumis kad butumem abstraznays, kad nedotumemos kad kad neapsigaudentumem wiero, tykiejmy ant Pana Diewa ...* (КОПБ R 52416).

Латинская традиция надстрочных букв — *abbreviatio per litteram suprascriptam* — не обошла стороной также и литовскую письменность.

Этот метод сокращения, хотя и не столь часто как в текстах на польском языке, встречается и в литовской письменности. Более высокая интенсивность использования этого метода наблюдается в текстах девятнадцатого века. Для создания таких аббревиатур используется тот же способ сокращения, что и в латинском языке — контрактура. Выносятся в основном конечные гласные либо конечный слог слова: *Tingeimas ant tarnaujima D^a*.- (КОПБ R 10904); *Tykiu jog par Sakramenta pakutos S.^{tos} atleydi Diewe mana, griekus szczyray pakutawojentims dieł nupelnu J^{sa} P^{na} kures tame Sakramente palykti teykies.* (КОПБ R 10904). Встречается сочетание числа и вынесенного конечного слога слова: *Tykiu jog Tu esi Diewi ma^{na} wienas 3^{si} asabosi,* (КОПБ R 10904); (Илл. 5): *Tikiu jog Bažnicziou S^{ov} ira 7ⁿⁱ Sakramentay* (КОПБ R 10904). Для выражения высшей степени используется итерация (повторение титульной буквы): *antra asaba Trayces SSS.^{es} tay ira* (КОПБ R 10904).

Илл. 5. Книжная маргиналия, написанная на литовском языке в 1852 году (КОПБ R 10904)

В итоге можно констатировать, что, согласно латинской традиции скорописи, ранние тексты на польском и литовском языках подверглись различным формам аббревиатур — суспензии, контрактуры (сжатия), супраскрипции и т. д. Однако национальные письменности латинскую традицию аббревиатур переняли лишь частично, о чем свидетельствует польское и литовское письменное наследие на территории Великого княжества Литовского.

Список источников и литературы

Каунасская окружная публичная библиотека (далее — КОПБ) (Отдел старинных и редких книг).

Berschin, W. (2003) *Grecko-łacińskie średniowiecze: Od Hieronima do Mikołaja z Kuzy*. Gniezno: Oficyna TUM. 537 p.

Semkowicz, W. (2002) *Paleografia łacińska*. Kraków: Universitas. 541 p.

Słowiński, J. (1992) *Rozwój pisma łacińskiego w Polsce XVI–XVIII wieku: Studium paleograficzne*. Lublin: A. Dudek. 226 p.

Sigīts Lūzis

Brahigrāfija Lietuvas latīņu alfabētā: latīņu tradīcijas ietekme uz poļu un lietuviešu rakstību

Atslēgas vārdi: brahigrāfija, latīņu valoda, lietuviešu rakstība, poļu rakstība, abreviatūras

Kopsavilkums

Rakstā tiek apskatīta viena no paleogrāfijas nozarēm – latīņu brahigrāfija un šīs abreviatūru tradīcijas ietekme uz poļu un lietuviešu rakstību Lietuvas lielkņazistē, pētīti rokrakstu mikroteksti un vietējie iespaiddarbi. Brahigrāfijas aizsākumi meklējami antikajos laikos: jau senajā Romā izveidojās abreviatūru tradīcija, kas rada pielietojumu dažādos uzrakstos un inskripcijās. Tiek nodalītas šādas abreviatūru grupas: suspensija, kontraktūra un saīsinājumi ar zīmes pielietojumu stingri noteiktā nozīmē. Suspensija – *Abbreviatio per suspensionem* – vārda reducējums, atstājot tikai tā sākumdaļu. Kontraktūra – *Abbreviatio per contractionem* – saīsinājums, izlaižot vārda vidusdaļu, t. i., atstāts vārda sākums un nobeigums. Bez šiem saīsinājumu pamatveidiem pastāv vēl *abbreviatio per litteram superscriptam* – virsrindas burti, kurus parasti raksta sīkākā drukā.

Abreviatūru un ātrraksta tradīcija Lietuvas lielkņazistē ienāca ar latīņu valodu kultūrā.

Lielāka latīņu brahigrāfijas ietekme rodama poļu rakstībā. Saīsinājumi tika veikti ne tikai kopējot, bet arī pārnesot tekstuālās vienības no latīņu uz poļu tekstus, t. i., savienojot tekstus divās valodās.

Abreviatūru dažādība un daudzums poļu un lietuviešu tekstos apstiprina, ka nacionālās rakstības latīņu tradīciju pārņēma tikai daļēji.

Sigitas Lūžys

Brachygraphy in the Lithuanian Latin Script: the influence of the Latin tradition on the Polish and Lithuanian written language

Key words: brachygraphy, Latin, Lithuanian writing, Polish writing, abbreviations

Summary

The article focuses on one of the areas of palaeography – the tradition of the Latin brachygraphy and its influence on Polish and Lithuanian writings in the Grand Duchy of Lithuania. Multilingual manuscript micro-texts and local printings are analysed.

The system of abbreviations, most apparent in various inscriptions, was formed in Ancient Rome. Three major groups of abbreviations are distinguished: suspension, contraction, and abbreviations achieved by using a special sign with a strictly defined meaning instead of the omitted part of the word. Suspension – *Abbreviatio per suspensionem* is an abbreviation when a part of the word is removed and only the beginning remains. Contraction – *Abbreviatio per contractionem* is an abbreviation when the middle part of the word is omitted, i.e. the word is contracted leaving only the beginning and the ending. In addition to these abbreviations, suprascript – *abbreviatio per litteram suprascriptam* is also distinguished when the ending of the abbreviation (sometimes the middle syllable) is written at the top of a title letter or a number (most often in a smaller print).

The tradition of abbreviation and shorthand reached the Grand Duchy of Lithuania together with the Latin language. The whole Lithuanian culture experienced the impact of the Latin culture, the developing national writings being no exception.

The Polish written language underwent a stronger influence of the brachygraphy tradition. Abbreviations were used not only in copying Latin examples, but also when signs of writing were directly transferred from Latin texts to Polish.

The Lithuanian written language experienced a weaker impact of the Latin brachygraphy tradition due to objective circumstances related to its development in the early period. Still, the results of this impact can be found in all the written language areas.

The diversity and multitude of abbreviations in Polish and Lithuanian texts support the statement that national writings adopted the Latin abbreviation tradition only partially.

Руслана Марценюк

Украино-латвийские дипломатические отношения (1917–1921 гг.)

Ключевые слова: дипломатические отношения, Украинская Народная Республика, Украинская Держава, Латвия, Латвийская Республика, дипломатическая миссия

Не имея общих границ, Латвия и Украина имеют между тем общую историю в составе Российской империи и Советского Союза, а также историю дипломатических отношений в период государственной независимости обеих стран. В украинской историографии вопрос украино-латышских отношений указанного периода в отдельности не освещается, а рассматривается в контексте общеукраинской дипломатии или ее балтийского вектора. Единственной работой, которая непосредственно посвящена этому вопросу, является статья латышского историка Э. Екабсона (*Ēriks Jēkabsons*). Ученый построил ее на материалах латвийских архивов, и на сегодня она является наиболее полной (Екабсон 2006). В связи с этим актуально освещение важной в истории наших государств темы с украинской стороны с привлечением широкого спектра украинских архивных материалов, которые еще недавно, находясь в спецфондах, были неизвестны исследователям.

Падение монархии в России вследствие революционных событий февраля 1917 года привело к центробежным движениям народов, населявших империю. Свой шанс на создание самостоятельных государств получили и Латвия, и Украина.

Правда, Латвия в этой ситуации была в лучшем положении. Вследствие высокого социально-экономического уровня развития в городе и на селе здесь быстро возникли и организационно оформились не только левые, но также влиятельные центристские и правоцентристские партии. Консолидация национальных партийных сил на платформе создания независимого государства в значительной степени компенсировала отсутствие историко-государственной традиции латышей. Зато Украина, несмотря на ее историко-государственные традиции, находилась в худшем социально-экономическом положении. К тому же в руководстве национально-освободительными процессами взяли верх партии и орга-

низации левого толка. Противоречия в видении будущего государства способствовали лишь большей дезорганизации общества и распространению леворадикальных настроений.

Однако именно в Киеве с 8(21) по 15(28) сентября 1917 года проходил Съезд народов России (или Съезд порабожденных народов). Он имел характер форума представителей народов бывшей Российской империи, которые основали свои национальные организации и выступали за федеративно-демократический принцип устройства государства. Съезд был созван по инициативе Украинской Центральной Рады (УЦР)¹ с целью решить цивилизованным путем коренные национальные проблемы. Представителей «великороссов» на нем не было. Но и без них съезд был достаточно многочисленным. В его работе приняли участие 93 делегата от украинцев, грузин, литовцев, эстонцев, евреев, белорусов, молдаван, казаков, татар, турок, поляков и т.д., а также 10 представителей различных латышских организаций.

Латышская группа на съезде была действительно представительной. Среди делегатов был будущий первый министр иностранных дел Латвии З. Мееровицс (*Zigfrīds Anna Meierovics*, 1887–1925), который представлял Видземе, К. Бахманис (*Kristaps Bahmanis*, 1867–1942) – Курземе, С. Камбала (*Staņislavs Kambala*, 1893–1941) – Латгале, а также Р. Берзин (*Roberts Bērziņš*), К. Сержант (*Kārlis Seržants*), Я. Вушкальн (*J. Vuškalns*), С. Новицкий (*S. Novickis*), А. Бояр (*A. Bojārs*), К. Залтс (*Kārlis Zalts*), М. Бруненк (*Mārtiņš Bruņenieks*) (Реент, Андрусишин 1994, 43). Представители от латышей вошли в образовавшийся на съезде Совет народов (действовал с 16 (29) сентября по 25 октября (7 ноября) 1917 г.).

Важнейшим документом Съезда стало постановление «О федеративном устройстве Российского государства», в котором осуждалась чрезмерная централизация законодательной и исполнительной власти. На

¹ Украинская Центральная Рада (укр. *Центральна Рада*, букв. «Центральный совет», 1917–1918) – на начальном этапе, с марта 1917 года, представительный орган украинских политических, общественных, культурных и профессиональных организаций; с апреля 1917 года, после Всеукраинского национального конгресса, взяла на себя функции высшего законодательного органа на Украине, координирующего развитие украинского национального движения, провозгласила автономию Украины. После Октябрьской революции 1917 года Центральная Рада провозгласила Украинскую народную республику (УНР) с федеративными связями с Россией, а после разгона Учредительного собрания в России – государственную самостоятельность Украины (<https://ru.wikipedia.org/wiki/>).

последнем заседании, 15 сентября 1917 года, было принято одно из принципиальных постановлений «О Латвии». В нем довольно четко вырисовывались этнографические границы «автономной латышской демократической единицы, которая путем самоопределения должна войти в состав Российской федеративно-демократической республики» (Робітнича газета 1917). Это имело широкий пропагандистский резонанс в балтийских политических кругах, а личные знакомства, завязавшиеся тогда в украинской столице между деятелями УЦР и латышскими делегатами, несомненно, пригодились в будущем при налаживании межгосударственных союзнических отношений.

Однако осенью 1917 — весной 1918 гг. украино-латышские отношения не получили активного развития. При этом 18 ноября 1917 г. в Валке Латышский временный национальный совет (*Latviešu Pagaidu Nacionālā padome*), рассмотрев ситуацию в Украине, сделал вывод, что украинские политики к латышам относятся очень доброжелательно (Єкабсон 2006, 60). В январе 1918 года этот же Совет решил послать в Киев нескольких своих представителей, надеясь на обещанную УЦР поддержку. Только в феврале, когда Латвия была полностью оккупирована немецкими войсками, в Киев прибыл К. Бахманис. В ходе переговоров в марте 1918 года в Киеве возник «Латышский Центральный комитет на Украине» (*Ukrainas latviešu centrālkomiteja*), который должен был выполнять консульские функции в отношении граждан латышского происхождения, эвакуированных в Приднепровье во время Первой мировой войны (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 1. Д. 33. Л. 3). Среди них оказались не только гражданские беженцы, но и тысячи военнослужащих. Этот комитет должен был активно участвовать в общественной жизни латышей, пропагандируя идею независимости Латвии. Возглавил его К. Бахманис (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 1. Д. 33. Л. 7). В это время, 12 апреля 1918 года, в Риге пронемецкие силы сделали первый шаг к созданию «Балтийского герцогства» — марионеточного государства на территории современных Латвии (кроме Латгалии) и Эстонии.

В конце апреля 1918 года в Киеве при поддержке немецкого военного командования произошел переворот, власть оказалась в руках гетмана П. Скоропадского (*Павел Петрович Скоропадский*, укр. *Павло Петрович Скоропадський*, 1873–1945) Учитывая позицию официального Берлина, гетман не мог инициировать украино-латышское направление во внешней политике Украинской Державы, хотя в 1918 году многие латышские

военные под влиянием различных обстоятельств служили в гетманской армии (Єкабсон 2006, 61–62).

Однако, несмотря на существенные препятствия в создании украинской консульской сети на территории Латвии, приказом МИД Украинского государства (от 15 августа 1918 года) консульским агентом в Риге был назначен Н. Бендеровский (ЦДАВОВУ України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 94). Правда, он смог прибыть в Ригу только в декабре 1918 года.

Зато в Киеве МВД и МИД Украинского государства еще в августе 1918 года признали Латышский Центральный комитет на Украине «официальным представителем Латвии, выполняющим консульские функции, которые предусмотрены ст. 4 Закона от 2 июля «Об Украинском подданстве». Когда комитет обратился в МИД с возражениями по поводу мобилизации гетманской властью латышей в армию, глава МИД Георгий Афанасьев (1848–1925) в письме от 11 декабря 1918 года подтвердил признание правительством Комитета в качестве «фактического представительства Латвии» (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 3). Также гетманское правительство «признало граждан Латвии чужеземцами» (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 278. Арк. 51).

В результате очередного переворота режим гетмана П. Скоропадского был свергнут. К власти в конце 1918 г. пришла Директория Украинской Народной Республики. Хотя в то время в Риге находился украинский консульский агент Н. Бендеровский, ему только с 1 сентября 1919 года удалось заняться опекой военных беженцев-украинцев. При поддержке министра иностранных дел З. Мееровица и премьер-министра К. Улманиса (*Kārlis Ulmanis*, 1877–1942) он смог добиться от латышского правительства государственной помощи (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 234. Арк. 5).

22 октября 1919 года в докладе своему руководству Н. Бендеровский отмечал, что во время приема в латышском МИД З. Мееровиц заверил его во всяком содействии в работе «в пользу УНР, которую Латвия считает за старшую сестру и [...] одну из крупных Республик [...], тесное сотрудничество с которой и дружелюбные отношения были всегда искренним желанием Латвии» (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 234. Арк. 4).

На следующий день, 23 октября, З. Мееровиц уведомил управляющего МИД УНР А. Ливицкого о предстоящих в Тарту переговорах о подписании перемирия между балтийскими государствами и РСФСР. Латвийский министр выразил желание, «чтобы Украина завязала тесные

отношения с прибалтийской группой государств» и выдвинул перед главой правительства УНР «вопрос о направлении дипломатического представителя Украины в Латвию» (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 276. Арк. 5).

Так, 5 ноября 1919 года комиссия МИД УНР приняла проект открытия в Риге (для Латвии и Литвы) дипломатической миссии 3-го разряда по штату: представитель Республики, секретарь, атташе и чиновник (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 148). Возглавить новую дипломатическую миссию было поручено кадровому военному, главному государственному инспектору Армии УНР атаману (полковнику) В. Кедровскому (ЦДАВОВУ України. Ф. 3697. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 10). Советником миссии стал Л. Задорожный, секретарем — М. Святогоров. Весной 1920 года в Ригу прибыло еще несколько сотрудников миссии, которые начали работу в пресс-бюро и информировали латвийские газеты о военно-политических событиях в Украине.

На более широком международном уровне отношения между двумя государствами установились весной 1919 года. Именно тогда начала работу Парижская мирная конференция. Обе миссии (украинская и латышская) активно сотрудничали до ее завершения в 1920 года.

Сотрудничество между Украиной и Латвией велось и на территории других государств — Великобритании и Польши. Особенно активные отношения удалось наладить в Лондоне, где действовали представитель Латвии Г. Бисениекс (*Georgs Bisenieks*, 1885–1942) и представитель УНР Я. Олесницкий. Они регулярно обменивались информацией о военно-политических событиях в своих странах. Э. Екабсонс приводит яркий пример такой поддержки, когда Г. Бисениекс 13 октября 1919 года выразил свои симпатии борьбе украинского народа против российской реакции, угрожающей национальной независимости Украины (Екабсон 2006, 64).

Не менее тесные отношения сложились и в Варшаве, куда 26 ноября 1919 года прибыла латвийская миссия во главе с А. Кениньшем (*Atis Ķeniņš*, 1874–1961). Вскоре, 10 декабря, глава Украины, председатель Директории УНР С. Петлюра (*Симон Васильович Петлюра*, 1879–1926) и министр иностранных дел А. Ливицкий лично вручили А. Кениньшу ноту о признании Украиной независимости Латвии и ее Временного правительства.

Дипломатические отношения между Украиной и Латвией начались с прибытия в Ригу 9 января 1920 года В. Кедровского с грамотой «К Высо-

кому Правительству Латвийской Республики», датированной декабрем 1919 года и подписанной С. Петлюрой и А. Ливицким. В ней отмечалось, что, исходя из права наций на самоопределение, УНР «признает Латвийскую Республику как самостоятельное независимое государство во главе с Национальным Советом, как репрезентантом прав и свобод суверенной Латвии в ее этнографических границах с землями — Курляндией, Лифляндией и Латгалией» (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 22).

После дипломатического признания Латвии украинское правительство ожидало ответного признания, но оно задерживалось. Когда 7 февраля 1920 года на заседании межфракционной комиссии Народного Совета З. Мееровицсу был задан вопрос: «Почему до сих пор Латвийское правительство не признало Украину?», последовал ответ, что к «этому времени на Украине было четыре правительства, но теперь обстоятельства изменились в пользу Правительства Петлюры, поэтому и признание Украины будет вскоре» (ЦДАВОВУ України. Ф. 3697. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 15). И действительно, 17 февраля 1920 года Латвия признала УНР, однако без вручения ответной дипломатической ноты.

24 февраля 1920 года В. Кедровский докладывал А. Ливицкому, что после его первых встреч с З. Мееровицсом сложилось впечатление, что латвийский министр иностранных дел «не знает, как быть с нами и как отнестись к нам» (ЦДАВОВУ України. Ф. 3697. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 14). Однако В. Кедровский не прекращал активную дипломатическую работу и вскоре уже отчитывался в МИД УНР о том, что «удалось заставить их думать, что существовать Латвия и другие подобные мелкие государства могут лишь тогда, когда в борьбе с Россией Украина выйдет победителем и когда она будет большой» (ЦДАВОВУ України. Ф. 3697. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 15).

Поэтому логичным результатом дипломатических усилий В. Кедровского стало обращение З. Мееровицса 25 марта 1920 года к С. Петлюре. В нем министр иностранных дел Латвии подтвердил получение акта признания от 10 декабря 1919 года и в свою очередь официально признал УНР «как независимое государство де-факто» и Директорию во главе с С. Петлюрой как его правительство (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 370. Арк. 36). 30 марта латвийский посол в Варшаве А. Кениньш по этому поводу посетил с официальным визитом С. Петлюру и А. Ливицкого (ЦДАВОВУ України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 26. Арк. 26).

Поиски возможностей сотрудничества велись и в экономической сфере, и в обмене военными, которые в силу разных обстоятельств оказались на территории Украины и Латвии соответственно.

Несмотря на то, что 1920 год оказался самым тяжелым временем борьбы за национальную государственность на Украине, отношения руководства УНР со странами Балтии развивались чрезвычайно интенсивно и имели сравнительно лучшие перспективы на всем постимперском геополитическом пространстве.

Следующие дипломатические усилия по сближению двух стран, Латвии и Украины, вращались вокруг конференции балтийских государств, Польши и Финляндии, которая проходила с 6 августа по 6 сентября 1920 г. в Буддурі (латыш. *Bulduri*, нем. *Bilderlingshof* – часть города Юрмала, расположенная в 17 км от Риги), где УНР должна была принять участие как полноправная участница. Несмотря на дипломатическое давление со стороны Москвы, латвийское правительство делало все возможное, чтобы допустить на конференцию делегатов от УНР. Именно в эти дни союзные польско-украинские войска из последних сил держали антибольшевистский фронт под Плоцком, Варшавой, Замостьем и Львовом. Поэтому украинская делегация под руководством А. Саликовского (1866–1926) смогла присоединиться к участникам конференции только 20 августа 1920 года.

По воспоминаниям члена латышской делегации А. Кливе (*Ādolfs Klīve, 1888–1974*), само включение украинцев создало неожиданный интерес к форуму, ведь число жителей стран-участниц достигло 75–80 млн человек, что «привлекло к конференции внимание [...] западных государств, а также проложило путь к единству балтийских стран независимо от того, что думала и делала Москва» (Єкабсон 2006, 68).

В это время украинцы, несомненно, рассматривали латышей как своих самых надежных партнеров, о чем, между прочим, свидетельствует переданный 25 августа через дипломатическую миссию в Париже призыв к латвийскому правительству дать распоряжение представителям за рубежом обратиться к западным государствам с просьбой признать независимость УНР (Єкабсон 2006, 69). Но эти надежды оказались напрасными. После 21 ноября 1920 года Директория УНР окончательно потеряла контроль над украинской территорией, а еще через неделю, 27 ноября, латвийское правительство получило предложение от Кремля взамен на материально-финансовые обещания признать провозглашенную в Харькове Украинскую Советскую Социалистическую Республику.

Не дожидаясь официальной депортации, 27 января 1921 года в МИД Латвийской Республики поступила нота о выезде Дипломатической миссии УНР, и 24 февраля Ригу покинул ее последний работник.

В мае 1921 года в Москве начались переговоры между латвийской делегацией и делегацией Советской Украины. 3 августа между ними был подписан соответствующий договор, по которому становились невозможными любые отношения Латвии с правительством УНР в эмиграции.

Таким образом, украино-латышские дипломатические отношения 1917–1921 гг. в результате внешнеполитических обстоятельств не могли трансформироваться в широкомасштабное и взаимовыгодное партнерское сотрудничество. Однако заложенные почти сто лет назад основы межгосударственных отношений сегодня являются прочным фундаментом, на котором основываются отношения уже современных независимых Латвийской Республики и Украины.

Список источников и литературы

Про Латвію (1917). *Робітнича газета*. 17 вересня.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далее — ЦДАВОВУ України). Ф. 3696 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 1. Спр. 33 (Листування з послами та головами місій УНР: М. Васильком, В. Кедровським).

ЦДАВОВУ України. Ф. 3696 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 2. Спр. 1 (Проекти законів та постанов уряду УНР).

ЦДАВОВУ України. Ф. 3696 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 2. Спр. 234 (Листування з дипломатичною місією в Латвії).

ЦДАВОВУ України. Ф. 3696 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 2. Спр. 276 (Копії нот, меморандумів та листування Місії УНР в Польщі).

ЦДАВОВУ України. Ф. 3696 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 2. Спр. 278 (Огляди сучасного міжнародного становища УНР і закордонної політики, ноти).

ЦДАВОВУ України. Ф. 3696 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 2. Спр. 370 (Листування з дипломатичною місією в Латвії).

ЦДАВОВУ України. Ф. 3696 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 3. Спр. 26 (Копії доповідних записок про зовнішню політику).

9. ЦДАВОВУ України. Ф. 3697 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 1. Спр. 2 (Директиви дипломатичним представникам і таємні інформації).

ЦДАВОВУ України. Ф. 3697 (Міністерство іноземних справ УНР). Оп. 1. Спр. 10 (Листування Місії з МЗС Латвії).

ЦДАВОВУ України. Ф. 3766 (Міністерство закордонних справ Української держави). Оп. 1. Спр. 2 (Накази по загальному департаменту і по департаменту чужоземних справ).

Реєнт О.П., Андрусишин Б.І. (1994) *Зід поневолених народів (8–15 вересня 1917 р.) (21–28 вересня н. ст.)*. Київ: [б. в.]. 72 с.

Єкабсон Е. (2006) Латвійсько-українські зв'язки за доби УНР. *Український історичний журнал*, № 2: 59–73.

Ruslana Marceņuka

Ukrainas-Latvijas diplomātiskās attiecības (1917–1921)

Atslēgas vārdi: diplomātiskās attiecības, Ukrainas Tautas Republika, Ukrainas valsts, Latvija, diplomātiskā misija

Kopsavilkums

Rakstā uz arhīvu dokumentu pamata tiek skatīta viena no 20. gadsimta Ukrainas diplomātijas vēstures lappusēm – Ukrainas un Latvijas attiecības 1917.–1921. gadā. Tieši šajā laikā Ukraina un Latvija lika pamatus partnerattiecībām nākotnē. Pirmie kontakti starp ukraiņu un latviešu nacionālām organizācijām nodibināti 1917. gada septembrī Kijevā notikušajā Krievijas tautu kongresā. Nākamais solis bija Ukrainas latviešu Centrālkomitejas nodibināšana Kijevā 1918. gada martā, kurai bija jāpilda konsulārās funkcijas. Tā paša gada decembrī darbību uzsāka Ukrainas konsulāts Rīgā. No 1918. gada decembra līdz 1919. gada septembrim Ukrainas un Latvijas sadarbība apstājās, jo abas valstis visus spēkus veltīja cīņai par savu neatkarību. Attiecību atjaunošanu 1919. gada oktobrī sekmēja Ukrainas pilntiesīgas diplomātiskās misijas atklāšana Rīgā konsulāta vietā, kad arī Ukraina oficiāli atzina Latvijas neatkarību. Atbildes notu ar atzišanu Ukraina saņēma no Rīgas 1920. gada martā. Tieši šis gads kļuva par visauglīgāko abu valstu diplomātiskajās attiecībās. Taču drīz nepārvaramu ārējo apstākļu rezultātā, kad Ukrainas teritoriju ieņēma boļševiki un sākās sarunas starp Latviju un Padomju Ukrainu, Ukrainas un Latvijas diplomātiskās attiecības pārtrūka. Atjaunotas tās tika tikai 1991. gadā pēc PSRS sabrukuma un abu valstu neatkarības iegūšanas.

Ruslana Martseniuk

Ukrainian-Latvian Diplomatic Relations (1917–1921)

Key words: diplomatic relations, Ukrainian National Republic, Ukrainian State, Latvia, the diplomatic mission

Summary

On the basis of archival documents, the author of the present paper studies one of the most important chapter in the history of Ukrainian diplomacy of the 20th century – the Ukrainian-Latvian relations in 1917–1921. It was at this time when Ukraine and Latvia laid the foundation for future partnerships. The first contacts between Ukrainians and Latvians were fastened in Kiev in September 1917 during the Congress of the enslaved peoples of Russia. The next step was the establishment in Kiev in March 1918 “the Latvian Central Committee”, which was supposed to perform consular functions. In December 1918 Ukrainian consulate started its activity in Riga. From December 1918 to September 1919 Ukrainian-Latvian relations stalled because of the struggle of both countries for their independence. Relations were restored in October 1919 when Ukrainian consulate in Riga was converted into a full-scale diplomatic mission. At the same time, Ukraine officially recognized Latvia’s independence. The response, a note of recognition, Ukraine received from Riga in March 1920. That year was the most productive in the diplomatic relations between the two countries and the most promising among the former European peoples of the Russian empire. A good example was the participation of both countries in the conference of the Baltic States in August-September 1920. However, due to external insurmountable circumstances, i.e. Bolshevik occupation of the larger part of Ukraine’s territory and the start of negotiations between Latvia and the Soviet Ukraine, Ukrainian-Latvian diplomatic relations ceased very soon. They resumed only in 1991 when the USSR collapsed and our countries gained true independence.

Arturs Medveckis

Daugavpils un Liepājas krustpunkti akadēmiskā personāla biogrāfiskās pētniecības avotos

Atslēgas vārdi: biogrāfiskā pētniecības pieeja, dzīvesstāsti, dzīves vēstures avoti, izglītības vēsture, kultūrvide

Daugavpils un Liepājas akadēmiskās vides veidošanās norisinājās līdzīgi. Visciešākās paralēles iezīmējas padomju laika pedagoģisko institūtu veidošanās un pastāvēšanas laikā. Tas ir arī laiks, kad vienu un to pašu pedagogu vārdi (Jānis Mencis, Lūcija Prindule) ierakstīti avotos, kuri liecina par abu augstskolu līdzīgo profilu un sadarbību, skatāmu vēsturiskās un politiskās situācijas kontekstā. Antoņina Reķēna un Benita Laumane ir ar bērības saknēm Daugavpils pusē. Pastarpināta saikne ar Daugavpili ir arī liepājniekam diriģentam Kārlim Rūdolfam Kreicbergam (Medveckis 2012): sadarbība ar Jāzepa Vītola Latvijas Valsts konservatorijas studiju biedriem, daugavpīliešiem diriģentiem Stanislavu Broku un Terēzi Broku (dz. Šadursku).

Autora pētnieciskās intereses saistītas ar biogrāfisko liecību izpēti pedagoģijas vēsturē Latvijā. Pētījuma pamatā gan biogrāfisko dokumentu (Medveckis 2007)¹, gan dzīvesstāstu (Medveckis 2004; Medveckis 2006; Medveckis 2007; Medveckis 2009) analīze. Biogrāfiskā pieeja dažādos pētījumos ir guvusi redzamu vietu, ir metodoloģiski pamatota un aprobēta (Thompson 2000). Tā izklāstīta socioloģijas doktora Tāļa Tisenkopfa rakstā, kur teikts: “Izziņas paņēmieni, kurā izmantoti dzīves stāsti, mutvārdu vēstures un citi personālie dokumenti, sauc par biogrāfisko metodi. Tiek lietoti arī apzīmējumi “dzīves stāstu metode” un mutvārdu vēstures metode (pieeja). To izmanto psiholoģijā, socioloģijā, antropoloģijā, vēsturē. Strādājot ar šo metodi, tiek izvēlēts savdabīgs problēmas skatījums, kas saistīts ar individuālās esības jautājumiem, objekts, kas parasti ir konkrētu cilvēku dzīves gājums, bet dažkārt arī sabiedriski notikumi” (Tisenkopfs 1993, 1). Izteikta arī doma, ka “[..] nav tēmu, kuras nevarētu pētīt ar biogrāfiskās metodes palīdzību. [...] Biogrāfiskā metode

¹ Izdevuma “Akadēmiskā personāla biogrāfiskais rādītājs” sastādīšanai tika izmantoti tā laika Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Personāldaļas arhīva materiāli. Datu precizēšanai un iztrūkstošās informācijas papildināšanai tika izmantoti arī citi avoti: enciklopēdiskie izdevumi, uzziņu literatūra, LPA arhīva materiāli, katedrās saglabātās vēsturiskās liecības, darbinieku personīgie dokumenti.

ir auglīgs pamats starpdisciplināriem pētījumiem” (Tisenkopfs 1993, 3). Dzīvesstāstiem kā sociāliem vēstījumiem promocijas darbos ir pievērsušās Dagmāra Beitnere (Beitnere 2003) un Baiba Bela-Krūmiņa (Bela-Krūmiņa 2004). Mutvārdu vēstījuma pētniecība ir pamatā zinātniskajos pētījumos valodniecībā, folklorā, piemēram, Sanitas Bērziņas-Reinsones promocijas darbā (Bērziņa-Reinsone 2012).

Arī vēstures izziņas procesā savu vietu ieņem dzīvesstāsti, dienasgrāmatas un citi avoti, kam ir personīga, nereti, šķiet, tikai ar personīgo biogrāfiju saistītas liecības vērtība, taču daudzu personīgo, subjektīvo liecību apkopota informācija ļauj izdarīt nozīmīgus vispārinājumus. Atkarībā no pētījuma fokusējuma un izmantotās metodoloģijas vienus un tos pašus avotus var analizēt no dažādiem skatupunktiem, kā to pierādījuši Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācijas “Dzīvesstāsts” pētnieki (LMVPA “Dzīvesstāsts”), tāpat Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra (turpmāk – DU MVC) pētnieki – vēstures doktore Irēna Saleniece, vēstures maģistre Zane Stapķeviņa un citi dalībnieki ar dzīvesstāstu krājumu un zinātniskajām publikācijām (Saleniece 2008).

Skarot izglītības vēstures pētniecības lauku, būtiska vieta ierādāma personām, kuras ir bijušas notikumu aculiecinieki un nereti notikumu attīstības gaitas veicinātāji. Tāpat svarīga ir arī kultūrvides ietekme, kas personību iespaidoja. Pētniekiem paveras plašs lauks garīgās kultūras izpētes jomā. Cilvēka dzīves gājumu un kultūrvidi var censties vismaz daļēji rekonstruēt, piemēram, saskatīt “mezgla punktus”, kas laika gaitā saistīja LiepU un DU. Par šādiem laiktelpas mezgla punktiem autora biogrāfiskās pētniecības praksē tuvplānā izvirzījās Liepājas Universitātes akadēmiskās vides izcilības, t. i., personības, kuru vārdi ierakstīti Liepājas Pedagoģijas akadēmijas (turpmāk – LPA)² Goda grāmatā.

Dr. habil. paed. prof. Jānis Mencis (1914–2011) bijis izcils matemātikas mācīšanas metodīķis, ilggadējs Matemātikas katedras vadītājs, vairāk nekā 300 publikāciju un mācību grāmatu autors, ierakstīts Goda grāmatā 1998. gadā (Medveckis 2007, 95). Dr. philol. Ausma Grīnvalde (dz. Tilpiņa, 1930) pazīstama ar pētniecību dzejas teorijas jautājumos, kuras akadēmiskais publikāciju klāsts ir 50, ierakstīta Goda grāmatā 1999. gadā (Medveckis 2007, 47). Dr. psych. Lūcija Prindule (1925–2013) ievēribu izpelnījusies ar sasniegumiem, izstrādājot psiholoģijas mācīšanas metodiku augstskolā, pētījusi bērnu

² Nosaukums Liepājas Pedagoģijas akadēmija bija spēkā no 1998. gada 9. jūnija līdz 2008. gada 16. jūlijam, kad mainīts statuss, tai kļūstot par Liepājas Universitāti.

psihiskās attīstības problēmas, par ko ir arī 25 nozīmīgākās publikācijas – mācību līdzekļi, zinātniskie raksti; bijusi arī Pedagoģijas un psiholoģijas katedras vadītāja, ierakstīta Goda grāmatā 1999. gadā (Medveckis 2007, 121). Kārlis Rūdolfs Kreicbergs (1921–2014) – LiepU sieviešu tautas kora “Atbalss” dibinātājs un ilggadējais diriģents, pedagogs Liepājas Pedagoģiskajā institūtā (turpmāk – LPI) kopš tā dibināšanas 1954. gadā, Goda grāmatā ierakstīts 1999. gadā (Medveckis 2007, 68). Minēto personu dzīves gājumā zināmi notikumi saistās arī ar Daugavpili.

No minētajām personām tikai ziņas par J. Menci ir iekļautas gan Daugavpils Pedagoģiskās universitātes (turpmāk – DPU) biogrāfiskajā rādītājā (Soms, Šaudiņa 2001, 63), gan LPA “Akadēmiskā personāla biogrāfiskajā rādītājā” (Medveckis 2007, 94). DPU izdevumā ir minēts fakts par J. Menča akadēmisko darbību LPI, savukārt Liepājas izdevumā fakts par profesora darbību Daugavpili nav minēts. Ar Daugavpili saistītas Ausmas Grīnvaldes bērnības atmiņas un Lūcijas Prindules atmiņas par darba gaitām Daugavpili tūlīt pēc Maskavas Universitātes aspirantūras beigšanas arī nav fiksētas LiepU biogrāfiskajā rādītājā, jo tā koncepcijā nebija paredzēta bērnības u. c. privātās dzīves faktu fiksācija, kā arī galvenā vērība bija veltīta ar Liepājas Universitāti saistītajai akadēmiskajai darbībai.

Katrs izdevums ir veidots ar noteiktu mērķi un ar savu koncepciju. Tie nevar ietvert visus cilvēku dzīves faktus. Pieļauju, ka empīriskā materiāla klāsts nav pilnīgs; zuduši arhīvi, personu lietu dokumentu apkopojumi ir veidoti dažādos laika posmos ar zināmām tendencēm; bieži sastopami dzīves gājuma faktu noklusējumi. Pētniecībā nākas saskarties arī ar arhivēšanas darba neprecizitātēm: nepareizi tulkojumi, pavirša datu fiksācija vai kādi citi trūkumi.

Dzīvesstāsti ir noderīgi kā pavediens, lai tālākajā pētniecības darbā gūtu dokumentālu apliecinājumu stāstījumā pieminētajiem notikumiem; pat šķietami nenozīmīgi atmiņu uzplaiksnījumi var būt rosinoši, lai dziļāk izzinātu un raksturotu vai kaut daļēji rekonstruētu vēstures ainu.

L. Prindules dzīvesstāsts (Medveckis 2006, 127–150) piedāvā ne vienu vien skatījumu, kas var būt noderīgs gan izglītības ainas rekonstrukcijai, gan arī tam, lai precizētu un radītu docentes personības pedagoģiskās darbības un akadēmiskās izaugsmes ceļu; pētītu kultūrvides un citu personību ietekmi uz personības veidošanos no bērnu dienām līdz akadēmiskā brieduma gadiem.

L. Prindules pirmā darbavieta Liepājā ir dzīvesstāstā minētais Liepājas Skolotāju institūts, kas dibināts 1950. gadā. Uz Skolotāju institūta bāzes 1954. gadā izveidots Liepājas Pedagoģiskais institūts, kas arī šodien tiek uzskatīts par Liepājas Universitātes kā augstākās izglītības institūcijas dibināšanas

gadu. LiepU darbinieku biogrāfiskajā rādītājā ir ziņas par L. Prindules izglītību: 1950. gadā absolvējusi Latvijas Valsts pedagoģisko institūtu, studējusi Maskavas Valsts universitātes Filozofijas fakultātes aspirantūrā (1952–1956), tad minēts 1965. gads (atgriešanās LPI pēc 9 gadu pārrāvuma), kad uzsākts darbs LPI Pedagoģijas un psiholoģijas katedrā par vecāko pasniedzēju (Medveckis 2007, 120).

Dzīvesstāstā sniegta informācija par aspirantūras gadiem: “Skolotāju institūts bija divgadīgs. Sāku strādāt 1950. gadā. Pēc diviem darba gadiem mani rekomendēja uz aspirantūru Maskavas universitātē. Tur es biju trīs gadus. [...] Pēc tam, kad man beidzās aspirantūra, es vairs nevarēju braukt atpakaļ uz Liepāju, jo šeit jau bija psiholoģijas pasniedzēji. Bet, kamēr es biju Maskavas universitātē, uz turieni atbrauca Daugavpils Pedagoģiskā institūta vadītājs – viņš bija arī mans bijušais dekāns – un ielūdza mani strādāt Daugavpilī. Un tā pēc aspirantūras es pārcēlos no Maskavas uz Daugavpili, kur strādāju par psiholoģijas pasniedzēju un deviņus gadus arī par Psiholoģijas katedras vadītāju” (Medveckis 2006, 128).

No citētā gūstam liecību par biogrāfiskajā rādītājā esošo “balto plankumu”, taču mutvārdu vēstures avoti, balstīti uz teicēja atmiņām, reizēm var būt neprecīzi. Lai kļiedētu šaubas, tika pievērsta uzmanība DU vēstures izdevumam, kurā minēts, ka L. Prindule par Pedagoģijas un psiholoģijas katedras vadītāju ir bijusi laika posmā no 1957. līdz 1968. gadam, turpat ir informācija par Pedagoģijas un psiholoģijas katedrā dažādos laika posmos strādājušajiem, starp kuriem ir arī L. Prindule (1956–1964) (Soms 1996, 85).

Tālākā izpētes procesā bija jāuziet L. Prindules personas lieta, taču ar tādu vārdu Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālajā Valsts arhīvā (turpmāk – LNA DZVA) tā nebija atrodama. Tika uzietā personas lieta ar citu – Lidijas Prindules – vārdu, kaut gan arhivētie dokumenti ir par Lūciju Prinduli (LNA DZVA, 246. f., 6. apr., 80a l., 73.–91. lp.). Minētās lietas darbinieku un kalpotāju sarakstā (mašīnrakstā krievu valodā), kuri atbrīvoti no darba, minēti Lidijas, bet faktiski Lūcijas Prindules Rūdolfa meitas darba gadi no 1956. līdz 1965. gadam ar lietai pievienotiem dokumentiem no 73. līdz 91. lapusei. Kadru uzskaites personas lapā (LNA DZVA, 246. f., 6. apr., 80a l., 75. lp.) veikts ieraksts, kas apliecina, ka L. Prindule kopš 1956. gada jūlija ir “Daugavpils valsts pedagoģiskā institūta psiholoģijas – pedagoģijas pasniedzēja” (LNA DZVA, 246. f., 6. apr., 80a l., 75. lp.), bet 1965. gada 27. septembra iesniegumā³, ko vecākā pasniedzēja L. Prindule adresē rektorei A. Kaln-

³ Šeit un turpmāk – autora tulkojums no krievu valodas, jo dokumenti ir rakstīti krievu valodā.

bērziņai ar lūgumu atbrīvot no darba sakarā ar pārbraukšanu uz vīra dzīvesvietu. Tajā pašā dokumenta lapā lasāms rīkojuma projekts un vīzējums par atbrīvošanu no darba ar pārcelšanu uz citu augstskolu, sākot ar 1965. gada 1. oktobri (LNA DZVA, 246. f., 6. apr., 80a l., 79. lp.). Līdzīgā veidā pēc arhīva dokumentiem ir izsekojams gan akadēmiskā, gan administratīvā darba gājums Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā. Izrakstā, kurā IM Kadru sagatavošanas un izvietojšanas daļas inspektors apliecina Latvijas PSR izglītības ministra V. Samsona parakstīto 1958. gada 25. septembra 212. pavēli, lasām: “Apstiprinu Daugavpils pedagoģiskā institūta 1957. g. 12. oktobra 203. pavēles §8 par Lūcijas Rūdolfa meitas Prindules iecelšanu par Daugavpils Pedagoģiskā institūta pedagoģijas un psiholoģijas katedras vadītāju, skaitot ar 1957. g. 1. septembri. Pamats: Daugavpils pedagoģiskā institūta 1957. g. 12. oktobra 203. pavēles izraksts” (LNA DZVA, 246. f., 6. apr., 80a l., 80. lp.). Savukārt Latvijas PSR Ministru Padomes Augstākās un vidējās speciālās izglītības valsts komitejas 1960. gada 13. augusta pavēles Nr. 543. izrakstā lasāms: “Atbrīvot Lidiju (faktiski Lūciju – A. M.) Prinduli Rūdolfa meitu no pedagoģijas un psiholoģijas katedras vadītājas pienākumu izpildītājas pildīšanas ar šā gada 4. septembri” (LNA DZVA, 246. f., 6. apr., 80a l., 83. lp.).

Savā dzīvesstāstā otro darba cēlienu Liepājas Pedagoģiskajā institūtā L. Prindule ietver tikai dažos teikumos: “Pēc tam man radās iespēja atgriezties Liepājā. Te jau bija izveidojies pedagoģiskais institūts, kurā sāku strādāt par psiholoģijas pasniedzēju. Mani darba gadi no 1965. gada turpinājās vairāk nekā trīsdesmit gadus tieši Liepājas Pedagoģiskajā institūtā. Galvenokārt es lasīju psiholoģijas kursu. Vienu laiku biju arī Pedagoģijas un psiholoģijas katedras vadītāja. [...] Pēdējos darba gados šeit institūtā es jau strādāju vairs tikai uz pusslodzi un pēc tam, iestājoties septiņdesmitajam dzīves gadam, aizgāju pensijā. Tas būtu īsumā par darba norisi” (Medveckis 2006, 129).

Pēc tagadējās LiepU arhīva materiāliem L. Prindules personīgās lietas dokumentiem veidots “Akadēmiskā personāla biogrāfiskā rādītāja” šķirklis liecina par dzīvesstāstā minēto faktu ticamību. Šķirkli ievietotā informācija pārbaudīta arī ar citiem dokumentiem: izziņām, autobiogrāfijām, kadru anketām, pavēlēm u. c. personīgajā lietā atrodamiem dokumentiem; ārpus arhivētās personīgās lietas izmantotas L. Prindules personīgā arhīva fotogrāfijas, bibliogrāfijas katalogi un zinātniskās publikācijas.

Ausmas Grīnvaldes fiksētajā dzīvesstāstā (Medveckis 2004, 27–44) ir vairāki pavedieni, kuri raksturo gan viņas bērnu dienu izglītības ainu, gan sarunas brīdī pausto attieksmi pret izglītību. Stāstījumā ir bagātīgi atainota apkārtējā vide – dabas ainas, sociālā vide un notikumi, gan sociālo kontrastu

redzējums vecvecāku dzimtās – turība un izsmalcinātība tēva vecāku dzimtajā pusē “Linukalnu” mājās Saldus novadā un pieticība mātes radu saimē (Medveckis 2004, 27), gan spilgtās bērnības atmiņas, kas saistās ar dzīves posmu Daugavpilī: “Mainoties tēva darbavietai (viņš sāka strādāt par galveno grāmatvedi Daugavpils dzelzceļa mezglā), es nokļuvu pavisam citā pasaulē. Bet ne mazāk saistošā. Daugavpils sveloši saltās ziemas ar žilbinoši baltām kupenām piepilsētas kāpās un sniega vaļņiem pāri galvai pagalma celiņu malās. Kas tur par iespēju slēpot un rakt zemsniega tuneļus! Bet vasaras tik karstas, ka saulē nokaitētās smiltis dedzināja pēdas. Tādēļ vilināt vilināja Daugava un netālā Stropu ezera veldze (tur braucu bieži jo bieži – ar tēvu, māti un vecāko māsu)” (Medveckis 2004, 27).

A. Grīnvaldes bērnības atmiņās atklājas Daugavpils kultūrvide: “Priekšstats *mājas* man neasociējas tikai ar tā dzīvokļa vai ēkas vizuālo tēlu, kurā aizritējis kāds manas dzīves posms. Priekšstatu par mājām veido arī konkrētā mājokļa tuvākās apkārtnes glezna, smaržu un skaņu pasaule, mājās valdošā garīgā atmosfēra. Tādu māju tēlu jau mēģināju ieskicēt, runājot par savas bērnības mājām – Madonā, “Linukalnos”, Daugavpilī. [...] Daugavpilī dzīvojam trīsistabu dzīvoklīti ar māmiņas izšūtiem spodri baltiem aizkariem un milzīgu sārti ziedošu Spānijas rozi līdzās melnam flīģelim” (Medveckis 2004, 28).

Citos dzīvesstāsta fragmentos spilgti iekrāsotas ar izglītību kā vērtību saistītas liecības: “Tēvam dzimta sniegusi tolaik labu izglītību. Viņš beidzis toreizējo Valsts Liepājas tehnikumu un pēc tam vēl papildinājis zināšanas tieši grāmatvedības jomā. Viņš vadīja jauna dzelzceļa izbūves darbus pie Madonas, un pēc tam tika pārcelts uz Daugavpili. [...] Atceros tēvu kā lielu lasītāju, erudītu cilvēku. [...] Tēvs mums bija liela autoritāte, mācīja cienīt darbu, cienīt skolu. Māte – vienkārša mājsaimniece. Ļoti tīrīga, prasīga. Bet tajā pašā laikā arī mīļa” (Medveckis 2004, 28).

Pašas teicējas skolas gaitas raksturo gaišums un labestība: “No skolas gaitām 1. Daugavpils valsts pamatskolā atmiņā saglabājusies tīrība un mājīgums skolas telpās, ludziņu uzvedumi Ziemassvētkos, pirmais uz skatuves deklamētais dzejolis – Viļa Plūdoņa “Sniega vīrs” un mana pirmā nopietnā loma – Tintes traips. Mācīšanās man bija līdzīga rotaļai. [...] 1. Daugavpils valsts pamatskolā mācījās galvenokārt latviešu tautības bērni, taču iepazinos arī ar poļu, krievu un ebreju meitenītēm. Viņas visas brīvi runāja latviski. [...] Atceros skolotāju Rusecku, viņas interesantos stāstījumus par mācību grāmatā iekļautajiem daiļdarbu fragmentiem. Šie stāstījumi rosināja mani pašai izlasīt visu grāmatiņu. Daudz man priekšā lasīja arī māsa un tētis. Vēl atceros, ka

mani pirmie skolotāji prasmīgi atraisīja bērnu interesi par ārpusklases pasākumiem. Piemēram, kad mācījos pirmajā klasītē, skolā rikoja olu krāsošanas sacensības. Es saņēmu pirmo vietu! Par uzzīmētajiem cāļiem, kas riņķoja apkārt olai. Tagad saprotu, ka mans “meistardarbiņš” bija ļoti naivs, salīdzinot ar citām, daudz veiksmīgāk apgleznotām olām. Taču toreiz iegūtā 1. vieta kļuva par uzmundrinošu un nozīmīgu notikumu manā dzīvē” (Medveckis 2004, 29). Minēta arī Daugavpils ģimnāzija, kurā teicēja varēja turpināt izglītību pēc pamatskolas beigšanas.

Sākoties karam, piedzīvota Daugavpils bombardēšana un tēva zaudējums. Māte kopā ar desmitgadīgo Ausmu un divpadsmitgadīgo meitu Liesmu izšķiras par bēgļu ceļu un dodas jauna patvēruma meklējumos uz Liepāju, kur bija cerības satikt tēva brāli. Kara gadu pārdzīvojumi, vilšanās cilvēkos un dzīves gaišākie mirkļi, sākot no pirmajiem iespaidiem Liepājā, turpmāk kļūst par neatņemamu LiepU topošās docentes dzīves daļu.

Bērnu dienas Daugavpilī būtiski atšķīrās no skolas gadiem Liepājā: “Citāda gaisotne valdīja Augstākajā tautskolā Liepājā. Šajā “talantīgu bērnu atlases skolā” katrs rīts sākās ar dievkalpojumu. Skanēja ērģeles, un mēs visi, kājās stāvēdami, dziedājām baznīcas dziesmas, palaikam arī Vācijas himnu “Deutschland, Deutschland”. [...] Liepājā mācības turpināju un ar sudraba medaļu pabeidzu Liepājas pilsētas 1. vidusskolu. Tad, matemātikas skolotājas Oltes ietekmēta, iestājos Latvijas Valsts universitātē Fizikas un matemātikas fakultātē” (Medveckis 2004, 30). Taču A. Grīnvaldes sākotnējai iecerei kļūt par matemātiķi nebija lemts piepildīties: “Rīgā ierados, nezinādama, ka pirmajā studiju mēnesī neizmaksās stipendiju. Bet māte šaurās rocības dēļ manai iztikai bija spējusi līdzī iedot tikai pāris kilogramu tomātu un sīpolu. Toreiz tos ļoti taupīgi piekodu pie maizītes, ko ēdnīcās varēja dabūt par velti, ja izdevās notēlot nodomu tūlīt iegādāties arī zupas šķīvi. Bet ne jau regulāri! Tāpēc nereti jutu neciešamu izsalkumu. Bez tam studijas Fizikas un matemātikas fakultātē prasīja līdzekļus arī grāmatu un rasēšanas piederumu iegādei. Bet man taču nebija pat pāris kapeiku tramvaja biļetei, lai likumīgā ceļā nokļūtu no tālajām kopmītnēm Mežaparkā līdz mācību korpusiem pašā Rīgas centrā” (Medveckis 2004, 34).

Pēckara paaudzes studiju virziena izvēli nereti ietekmēja trūkuma un spiedīgo apstākļu pārvarēšanas nepieciešamība: “Tas viss sagrāva priekšstatu par universitāti. Tāpēc atvadījos no šī izslavētā, bet saltā zinību tempļa un iestājos Latvijas Valsts pedagoģiskā institūta Valodu un literatūras fakultātē. Tur kopmītnes atradās tuvu mācību telpām, bibliotēkā bez salšanas varēja lasīt un lasīt. Arī studiju laiks bija īsāks – tikai četri gadi. Man tik ļoti gribējās

izrauties no trūkuma spaidiem! Bet galvenais – tāpat kā matemātiku, arī literatūru fanātiski milēju jau kopš skolas gadiem” (Medveckis 2004, 34).

Dzīvesstāstu fragmentos rodam atbildes uz tiem jautājumiem, kurus nesniedz citi avoti, piemēram, izglītību apliecināši dokumenti. Kaut vai minētais gadījums, kas no eksakto zinātņu ievirzes A. Grīnvaldei lika pievērsties literatūrai, kļūstot akadēmiskajās literatūrzinātnieku aprindās par atzītu, bet ne vienmēr īstajā laikā novērtētu zinātnieci.

Izsekojot A. Grīnvaldes dzīves gājumu, īpaši pakavējoties pie izglītības ceļa un viņas skolotāju raksturojuma, izvērtējams tas, kas raksturo pašu docenti kā pedagogu: “[..] neatvairāmi mani ietekmēja matemātikas skolotāja Olte Liepājas 1. vidusskolā. Uzskatu, ka viņa bija skolotājas paraugtēls. Prasīga, spēja meistarīgi izklāstīt grūto matemātikas vielu. Saprotami, uztverami. Bieži arī barga, bet taisnīga. Atceros arī vācu valodas skolotāju Bergfrīdu (viņš vēlāk sāka strādāt par vācu valodas pasniedzēju [Liepājas Pedagoģiskajā] institūtā). Cilvēks ar prasmi ieintriģēt skolēnus par valodām, ar prasmi tā viegli paironizēt par viņu neveiksmēm. Mani gan tas dažkārt aizvainoja. Vēl atceros mūsu ķīmijas skolotāju, kas gribēja pārliecināt, ka visiem jāklūst speciālistiem atomu uzbūves jomā. Rezultātā es uzrakstīju savu pirmo zinātnisko referātu ķīmijā. Tas bija kaut kas vienreizējs!

Man personīgi nav pieņemama ironizēšana par skolēna neveiksmēm. Tāda rīcība nokauj gribu strādāt, iesaldē lāsteku dvēselē. Man nav pieņemama arī vienaldzīgi gausa stundu norise, garlaicīga līdz nāvei. Neciešu slinkus un nevīžīgus skolotājus, kuri nepārvalda savu priekšmetu. Turpretī attieksmē pret skolotāja ārējo izskatu man nav nekādu īpašu prasību. [..] Tomēr šķiet, ka visai reti labs speciālists nav arī labs cilvēks. Reizēm gan jūtama gados vecākā speciālistā nenovīdība pret jaunību. Bet tas piesedzas, ja viņš tomēr savu priekšmetu prot mācīt” (Medveckis 2004, 31).

Teicējas pārdomu lokā arī pedagoga un studentu attiecības: “Es esmu dzirdējusi par skolēnu iespējamo negatīvo attieksmi pret skolotāja neveiksmēm ģimenes dzīvē. Taču man pašai, kurai šīs neveiksmes bijušas nenoliedzami smagas, tādu attieksmi nav nācies “izbaudīt”. Man skolēni ir palīdzējuši audzināt meitiņu, kad paliku viena. Pat skrējuši pēc piena pudelītēm uz piena virtuvi un lolojuši maziņo, kad kavējos ieilgušās pedagoģiskās padomes sēdēs. Domāju, ka visu jau nosaka tas, kāds ir pats skolēns un kā viņš vērtē savu skolotāju” (Medveckis 2004, 31).

A. Grīnvaldes dzīvesstāstā atrodami pavedieni dažādu tēmu izpētei: par pretpadomju pretošanās kustības dalībnieku grupu “Kursa”, par tagadējās LiepU studiju programmu pārvērtībām, par ārējo faktoru un iekšējo strāvo-

jumu ietekmi augstskolas akadēmiskajā izaugsmē, par Atmodas gaisotni un izraisītajām kolizijām, kas ļāva iepazīt kolēģu stiprumu, redzēt godprātību, atsevišķā gadījumā iepazīt cilvēku savtīgumu, ko varētu saukt par spēju izmantot konjunktūru u. c.

Personība, kura ir nozīmīga gan Daugavpilij, gan Liepājai, ir profesore Dr. habil. philol. Antoņina Reķēna (1928–1998, dz. Jurgelāne). Professore dzimusi Preiļu rajona Rožkalnu pagasta Baložkalnā (agrāk Daugavpils apriņķa Kalupes pagastā), mācījusies tagadējā Arendoles (Āmuļu) pamatskolā (1936–1943), Daugavpils 1. ģimnāzijā (1943–1944) un Preiļu 1. vidusskolā (1944–1948). Kopš 1953. gada ir tagadējās LiepU docētāja. 1993. gadā aizstāvēta habilitētā filoloģijs doktora disertācija “Dienvidlatgales izlokšņu leksika” (Reķēna 1998, 4). A. Reķēnas saikne ar Latgali un Kalupi nostiprināta ar kultūrvides pētījumiem galvenokārt dialektoloģijas jomā. 1975. gadā izdota grāmata “Amatniecības leksika dažādās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās”, 1998. gadā – A. Reķēnas sastādīta “Kalupes izloksnes vārdnīca” divos sējumos, Dr. habil. philol. B. Laumanes un Dr. philol. I. Ozolas sastādītais pirmais A. Reķēnas rakstu krājums “Raksti valodniecībā” (2008) un I. Ozolas sastādītais otrais A. Reķēnas rakstu krājums “Raksti valodniecībā” (2008), kurā ir arī biogrāfiski un bibliogrāfiski dati. Šie darbi ir liecība par profesores dzīves un darba gaitām gan Latgalē pētniecības ekspedīcijās, kas faktiski bija dzīvesveids, gan akadēmiskajā un administratīvajā darbā tagadējā LiepU. Professore augsto akadēmisko sasniegumu vērtējuma apliecinājums ir J. Endzelīna prēmija (1978), kā arī 1994. gadā piešķirtais nosaukums “Gada liepājniece” (Liepājas Universitātes arhīvs).

Neapšaubāmi, pētot augstskolu vēsturi, nevar norobežoties no personām, kuru darba gaitas saistās ar noteiktu augstāko izglītības iestādi kontekstā ar laikmeta un kultūrvides raksturojumu. Ir svarīgi, lai tiktu izmantotas dažādas avotu grupas, kurās zināma vieta būtu ierādāma gan dzīves vēsturei, gan dzīvesstāstiem (Abrams 2010, 175–176), kā arī citiem vēstures avotiem: arhīva dokumentiem, preses izdevumiem, kino, video un foto dokumentiem.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais Valsts arhīvs (turpmāk – LNA DZVA), 246. f. (Daugavpils pedagoģiskais institūts), 6. apr., 80a l. 73.–91. lpp. LNA DZVA, 246. f. (Daugavpils pedagoģiskais institūts), 6. apr., 80a l. (Izraksts. Latvijas PSR Izglītības ministrijas 1958. g. 25. septembra 212. pavēle).

LNA DZVA, 246. f. (Daugavpils pedagoģiskais institūts), 6. apr., 80a l. (Izraksts. Augstākās un vidējās speciālās izglītības valsts komitejas pavēles noraksts: Rīga Nr. 543. 1960. gada 13. augusts).

Liepājas Universitātes arhīvs, A. Reķēnas lieta Nr. 1179.

Abrams, L. (2010) *Oral History Theory*. First published 2010 by Routledge 214 p.

Beitnere, D. (2003) *Pašreference latviešu kultūras paradigmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām*. Disertācija socioloģijā. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Rīgas Stradiņa universitāte. http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Beitnere_prom.pdf (22.01.2013).

Bela-Krūmiņa, B. (2004) *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Promocijas darbs socioloģijas nozarē, sociālās antropoloģijas apakšnozarē. Rīga: LU. http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Bela_Krumina_lat.pdf (10.09.2014).

Bērziņa-Reinsone, S. (2012) *Apmaldīšanās stāsti: priekšstati, interpretācija, stāstījuma poētika*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai folkloras zinātnes latviešu folkloristikas apakšnozarē. Rīga: LU HZF. <https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F-232045167/Sanita%20Berzina%20Reinsone%202011.pdf> (22.01.2013).

Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts” <http://www.dzivesstasts.lv/lv/free.php?main=1001> (22.01.2013).

Medveckis, A., sast., red. (2004) *Liepājas Pedagoģijas akadēmijas darbinieku dzīvesstāsti*. 1. laid. Liepāja: LiePA. 164 lpp.

Medveckis, A., sast., red. (2006) *Liepājas Pedagoģijas akadēmijas darbinieku dzīvesstāsti*. 2. laid. Liepāja: LiePA. 310 lpp.

Medveckis, A., sast., red. (2007) *Akadēmiskā personāla biogrāfiskais rādītājs*. Liepājas Pedagoģijas akadēmija (Liepājas Universitāte). Liepāja: LiePA. 174 lpp.

Medveckis, A., sast., red. (2009) *Liepājas Universitātes darbinieku dzīvesstāsti*. 3. laid. Liepāja: LiePA. 248 lpp.

Medveckis, A. (2012) *Kārlis Rūdolfs Kreibergs un viņa laiks*. Monogrāfija. Liepāja: LiePA. 324 lpp.

Reķēna, A. (1975) *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās*. Rīga: Zinātne. 708 lpp.

Reķēna, A. (1998) *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts. 631 lpp.

Reķēna, A. (2008) *Raksti valodniecībā*. I daļa. Sast. Dr. habil. philol. Benita Laumane, Dr. philol. Ieva Ozola, atb. red. Liepāja: Liepājas Universitāte. 399. lpp.

- Reķēna A. (2008) *Raksti valodniecībā*. II daļa. Sast. un atb. red. Dr. philol. Ieva Ozola. Liepāja: Liepājas Universitāte. 156. lpp.
- Saleniece, I., sast. (2008) *1949. gada 25. martā izvesto balsis*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule". 400 lpp.
- Soms, H., red. (1996) *No Pedagoģiskās skolas līdz universitātei. Skolotāju sagatavošana Daugavpilī (1921–1996)*. Daugavpils. 204 lpp.
- Soms, H., Šaudiņa, V., sast. (2001) *Daugavpils Pedagoģiskā universitāte: pētniecība un zinātne 80. gados. Biogrāfisks rādītājs, 1921–2001*. Daugavpils: Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule". 115 lpp.
- Thompson, P. (2000) *The Voice of the Paste. Oral History*. Oxford: Oxford University Press. 368 p.
- Tisenkopfs, T. (1993). Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* A daļa, Nr. 5(550): 1–8.

Arturs Medveckis

Daugavpils and Liepāja Intersections in the Sources of Biographic Research of Academic Staff

Key words: biographic approach, life stories, life history sources, history of education, cultural environment

Summary

The historical parallels of the development of Liepāja and Daugavpils academic environment are similar according to several criteria. The tightest parallels can be drawn during the development of pedagogical institutes (teacher training colleges) in the Soviet time. This is the time when the same names (Jānis Mencis, Lūcija Prindule) can be found in the sources proving the similarities and co-operation between both higher educational establishments. This also opened new opportunities for the mobility of the academic staff in the context of historical and political aspects. The habilitated doctors of philology, Antoņina Reķēna (born Jurgelāne) and Benita Laumane (born Rimša) accordingly come from Kalupe in Daugavpils district (A. Reķēna) and B. Laumane was born in Daugavpils where she also spent her childhood. Sub-related to Daugavpils is also Kārlis Rūdolfs Kreicbergs who has cooperated with his fellow students and choir conductors Staņislavs Broks and Terēze Broka (born Šadurska) from Jāzeps Vītols Latvian Conservatoire.

The research highlights the elements of biographic approach that focus on individual illustrative examples by choosing cases that can encourage

further research into the history and cultural environment of both Latvian higher educational establishments in the context of the personalities and the diversity of identities.

The author's research focuses on the biographic sources of pedagogic history in Latvia. The research is based on the analysis of biographic documentation and life stories by focusing on the monograph of the conductor Kārlis Rūdolfs Kreicbergs and on the collection of Liepāja University academic staff's life stories published in three books.

Oral history sources have encouraged further research into the history of education based on the analysis of literature and archival documentation. The research focuses on the analysis of biographic sources that provide information about personalities that developed within the history and cultural environment of both Liepāja University and Daugavpils University.

Zane Melāne

Augstākās izglītības sovetizācija Latvijā (1944–1959): historiogrāfisks apskats

Atslēgas vārdi: historiogrāfija, izglītība, augstskola, augstākā izglītība, sovetizācija

Latvijas vēstures izpētē aktuāla ir pievēršanās padomju periodam, paplašinot pētāmos aspektus un jautājumu loku, kā arī laika un telpas robežas, proti, skatot režīma īstenošanas mehānismus un sekas ilgstošā laika periodā un starpvalstu (Baltijas valstu) kontekstā. Pēdējo desmit gadu laikā Latvijas vēsturnieku izpētes objekts ir bijis pats okupācijas fakts, totalitārā režīma varas struktūra, saimnieciskā, sociālā politika, politika kultūras un izglītības jomā, kā arī dažādu sociālo grupu pretošanās padomju režīmam, par ko liecina apjomīgie pētījumi un publikācijas Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos¹ un citos izdevumos.

Līdz šim vēsturnieku uzmanība mazāk bija veltīta padomju režīma sociāl-psiholoģiskajam aspektam, tai skaitā dažādu sociālo grupu adaptācijai un integrācijai jauna veida sabiedrībā, un vērtību transformācijai minēto procesus gaitā. Viena no šādām grupām ir augstskolu mācībspēki, kas, līdzīgi skolo-tājiem, vienlaikus kļuva gan par sovetizācijas objektiem, gan subjektiem (Sale-niece 2003b). Pētījumu trūkumu augstākās izglītības jomā, īpaši tik būtiskajā

¹ Piem.: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi* = *Occupation regimes in Latvia in 1940–1956: research of the Commission of the Historians of Latvia* (2001). 7. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = *Symposium of the Commission of the Historians of Latvia*. Red. A. Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 494 lpp.; *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: starptautiskās konferences materiāli, 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga* = *The Soviet occupation regime in the Baltic States 1944–1959: policies and their consequences: materials of an international conference 13–14 June 2002, Riga*. 9. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = *Symposium of the Commission of the Historians of Latvia*. Red. A. Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 462 lpp.; *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi* = *Occupation regimes in Latvia in 1940–1959: research of the Commission of the Historians of Latvia* (2001). 10. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = *Symposium of the Commission of the Historians of Latvia*. Red. A. Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 605 lpp. u. c.)

izglītības sistēmas transformācijas – sovietizācijas – posmā, akadēmiķis Jānis Stradiņš skaidro ar tēmas zināmo pretrunīgumu un vēstures politizācijas tendencēm (Stradiņš 2007, 130).

Sovietizācija jeb politisku, administratīvu un ekonomisku pasākumu kopums, ar kuru palīdzību Baltijas valstis tika integrētas Padomju Savienībā (Bleiere 2008, 195), Latvijā tika īstenota pēc 1939. gada 1. oktobrī VK(b)P CK Politbirojā Rietumukrainas un Baltkrievijas sovietizācijai apstiprinātā modeļa (Strods 2005, 174) un balstījās uz komunistisko ideoloģiju un vienotiem ieviešanas un realizācijas principiem visās jaunajās padomju republikās. Tādēļ sovietizācijas procesus Latvijā nevar skatīt ārpus Padomju Savienības vēstures konteksta, ir jāmeklē komunistiskās ideoloģijas iedīgļi un jāveic salīdzinājumi ar citām padomju republikām.²

Mūsdienu Krievijas historiogrāfijā, līdzīgi kā padomju historiogrāfijā, izglītība tiek skatīta kā kultūras sastāvdaļa valdošās varas un ideoloģijas diskursā.³ Krievijas vēsturnieku Š. Mungajeva un V. Ustinova pētījumā “Padomju valsts vēsture” (Мунгаев, Устинов 2008) pārmaiņas izglītībā, tostarp augstākajā izglītībā, tiek saistītas ar kultūras revolūciju, kas likvidēja Krievijas impērijas atstāto “mantojumu” – iedzīvotāju zemo izglītības līmeni – šķērslī sociālisma celtniecībā. Tiek minēts, ka, jau sākot no 1925. gada janvāra, ar Krievijas komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas lēmumiem tika sekmēta augstākās izglītības pieejamība zemākajiem sociālajiem slāņiem, obligāta ideoloģiskā audzināšana, cīņa pret “buržuāziskajiem” mācībspēkiem un partijai lojālu mācībspēku iepludināšana, kas vēlāk tika iecerēts arī padomju Latvijas augstākās izglītības jomā.

Kultūras revolūcijas un arvien pieaugošās industrializācijas ietekme uz augstākās izglītības jomu skatīta arī Rietumu vēsturnieku pētījumos par Padomju Savienības vēsturi. Itāļu izcelsmes vēsturnieka – marksista Džuzepes Bofa (*Giuseppe Boffa*) monogrāfijā “Padomju Savienības vēsture” (Боффа 1990) tiek runāts par jauno, izglītības procesā pārveidoto paaudzi, kas vēlāk sastādīja Staļina laika sabiedrības lielu daļu un visus vadošos kadrus. Straujās industrializācijas radītā vajadzība pēc tehniskajiem darbiniekiem veicināja

² Latvijas PSR augstākās mācību iestādes kopš 1944. gada bija iekļautas Padomju Savienības augstskolu sistēmā.

³ Piemēram, autoru kolektīva izdotajā mācību līdzeklī augstskolu studentiem «История России» (Дворниченко А.Ю., Тот Ю.В., Ходяков М.В. (2008) *История России*. Москва: Изд. Проспект) sadaļā nosaukumi ir «Власть и культура», «Культура в годы Великой Отечественной войны», «Идеология и культура».

tehniskās izglītības pieaugošo lomu, augstākās izglītības pieejamību fabrikas strādniekiem un zemniekiem, veidojot tā saucamo Staļina laika “sarkano” tehnisko inteliģenci, ko savā monogrāfijā “Padomju valsts vēsture” piemin franču vēsturnieks, sovietologs Nikolā Verts (*Nicolas Werth*) (Bepr 2002). Tehnisko mācību iestāžu audzēkņi un studenti – vairāki desmiti tūkstošu jauno komunistu – sastādīja topošo inteliģenci, kas veicināja vecās inteliģences noliegšanu un tā saucamo “buržuāzisko speciālistu” tīrīšanu 1936.–1937. gadā. Padomju režīma represijas pret Latvijas akadēmiskajām aprindām minētas arī akadēmiķa Jāņa Stradiņa pētījumos par Latvijas zinātnes un augstākās izglītības vēsturi kā vienu no sovietizācijas izpausmēm (Stradiņš 2004; Stradiņš 2007). J. Stradiņš propagandas kampaņas pret akadēmiskajiem darbiniekiem dēvē par vecās akadēmiskās inteliģences “raganu medībām”, kas izpaudās kā neobjektīva un iznīcinoša kritika, kam sekoja atlaišana no darba, zinātniskās darbības ierobežošana un mācībspēku masveida bēgšana (Stradiņš 2013a, 135). Sekas 20. gs. 20.–30. gados Padomju Savienībā īstenotajai politikai augstākās izglītības jomā uzskaita britu vēsturnieks, Krievijas un Padomju Savienības vēstures pētnieks Džefrijs Hoskings (*Geoffrey Hosking*) monogrāfijā “Padomju savienības vēsture, 1917–1991” (Хоскинг 1994). 20. gs. 30. gadu beigās izglītības sistēma tika reorganizēta, atjaunojot tradicionālās – pirmsrevolūcijas formas, par vienīgo nemainīgo prioritāti atstājot piespiedu marksisma-ļeņinisma apguvi skolēniem un studentiem.

Padomju Savienības satelītvalstu sovietizācija ir viena no pētnieciskajām tēmām, kam pievērsušies ASV sovietologi (Bronars 1957; Apor 2008; Byford 2006; Connelly 2000). Pētnieku uzmanības lokā ir arī augstākās izglītības sovietizācija Polijā, Čehijā un Austrumvācijā. Publicēti arī Baltijas studiju pārstāvju pētījumi par sovietizācijas procesiem Baltijas valstīs (Mertelsmann 2003).

Sovietizācija atsevišķi vai 20. gs. Latvijas vēstures kontekstā apskatīta padomju Latvijas vēsturnieku (Drīzulis 1986; Strazdiņš 1955), emigrācijas vēsturnieku (Šilde 1965) un mūsdienu Latvijas vēsturnieku (Strods 2005; Bleiere 2012) apkopojoša rakstura pētījumos un zinātniskajās publikācijās par Latvijas vēsturi. Šeit gan jāmin, ka Latvijas padomju historiogrāfijā, raksturojot sociāli ekonomiskos procesus un padomju politiku pēc Otrā pasaules kara, jēdzienu *sovietizācija* nelietoja, bet pēckara posmā Latvijas vēsturē dēvēja vai nu par “pāreju no kapitālisma uz sociālismu”, vai par “cīņu par sociālisma uzvaru”, arī par “sociālisma celtniecību” (Ivanovs 2004, 390). Latvijas padomju historiogrāfijā uzsvars lielākoties tika likts uz atsevišķu sovietizācijas aspektu izpēti (industrializācija un kolektivizācija), tikai fragmentāri iezīmējot

izglītības un zinātnes jomu. 90. gados sovietizācijas problēmas pētīšana padomju historiogrāfiskās tradīcijas garā gandrīz vai apstājās. Parādījušās tikai atsevišķas publikācijas par sovietizācijas instrumentiem un gaitu (Ivanovs 2007, 396).

Diskusijas pētnieku vidū jau sākotnēji izraisīja jautājumus par sovietizācijas hronoloģiskajām robežām. Lai gan Latvijas sovietizācija tika iesākta 1940. gadā, konsekventāk un mērķtiecīgāk tā tika realizēta, sākot ar 1944.–1945. gadu. Par sovietizācijas beigu robežu vieni uzskata 1950. gadu sākumu – vidu, kad pamatā bija sasniegti galvenie mērķi: politiskās un ekonomiskās sistēmas pārkarātošana, latviešu politiskā sovietizācija, bruņotās pretošanās sagrāve, kolektivizācija, sociālās struktūras transformācija u. c. (Ivanovs 2004, 390–391). Tomēr Ā. Šilde atzīst, ka sovietizācijas procesam raksturīgas norises var konstatēt arī vismaz nākamajos 5–10 gados, tādējādi paplašinot procesa robežas līdz 1960. gadiem (Šilde 1965). Augstākās izglītības jomā J. Keruss kā robežšķirtni min 1956. gadu, kad augstākajā izglītībā sākas jauns attīstības posms, ko rosināja staļiniskā totalitārisma mazināšana (Keruss 2010, 88). Raksta ietvaros sovietizācija ir skatīta līdz 1959. gadam, ietverot arī tā dēvēto nacionālkomunistu darbību Latvijas PSR.

Latvijas nacionālajā historiogrāfijā izglītība padomju Latvijā apkopojoša rakstura grāmatās skatīta kopā ar kultūras, mākslas un literatūras attīstību konkrētā laika posmā kā noslēgums (pēdējā nodaļa) jau pirms tam sniegtajam politiskajam un sociālekonomiskajam laika posma raksturojumam. Tas saskanēja ar kultūras reprezentācijas specifiku Latvijas padomju historiogrāfijā: kultūras (virsbūves) jautājumi tika pētīti kā sociāli ekonomiskā progresā (bāzes) sastāvdaļa, tātad kā padomju režīma panākumu apliecinājums (Ivanovs 2007, 204). Šo pieredzi zināmā mērā pārņēma arī mūsdienā Latvijas vēstures pētnieki.

Latvijas padomju izglītības pētniecībā dominē pētījumi par skolu politiku, minot tikai atsevišķas tendences augstākajā izglītībā (Brente 2014). Piemēram, Daina Bleiere pētījusi sovietizācijas gaitu un sekas vispārējā izglītībā (Bleiere 2013), bet Irēna Saleniece publicējusi pētījumus par padomju ideoloģijas ietekmi uz skolu politiku un skolotāju sovietizāciju (Saleniece 2003a; Saleniece 2003b; Салениеце, Свейн 2011; Салениеце 2014).

Plaši ir pētīta arī pedagoģiskā doma un pedagoģijas kā studiju virziena vēsture Latvijā (Anspaks 2003; Ķestere 2010; Krūze 2009; Krūze 2013), publicēti pētījumi par skolotāju sagatavošanu padomju periodā (Kopeloviča 2004). A. Krūzes redakcijā kopš 2000. gada iznāk rakstu krājums “Laikmets un personība”, kas veltīts izciliem pedagogiem – dažādu Latvijas augstskolu

profesoriem, kas snieguši būtisku ieguldījumu pedagoģisko prasmju pārmanotībā un pedagoģijas zinātnes attīstībā (Krūze 2000).

Būtisku ieguldījumu Latvijas zinātnes un akadēmiskās dzīves izpētē devis akadēmiķis Jānis Stradiņš. Akadēmiķis ir publicējis pētījumus par Latvijas Zinātņu akadēmijas vēsturi (Stradiņš 1998), totalitāro okupācijas režīmu represijām pret Latvijas zinātni un akadēmiskajām aprindām (Stradiņš 2004; Stradiņš 2007), augstāko izglītību Latvijas vēsturē (Stradiņš 2013a) un Latvijas zinātni totalitārās lielvalsts sistēmā (Stradiņš 2013b). J. Stradiņa pētījumiem raksturīga ne tikai plaša avotpētnieciskā bāze, antropoloģiskā pieeja, bet arī personīgajā pieredzē balstīts skatījums uz norisēm zinātnes un akadēmiskās dzīves jomā padomju periodā.

Galvenās norises augstākās izglītības jomā Latvijā pēckara periodā līdz šim apkopotas pētījumos par konkrētu Latvijas augstskolu vai augstākās izglītības jomu vēsturi (Strods 1999; Knēts 2002; Knēts 2004; Knēts 2007; Auzāns 2004) un pat par atsevišķo fakultāti, kā, piemēram, apjomīgais Māras Jures pētījums par Rīgas Tehniskās universitātes Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultāti 150 gadu laikā (Jure 2013). Šādiem pētījumiem piemīt plašas hronoloģiskas robežas, bagāts faktoloģiskais materiāls un retrospektīva pieeja konkrētas jomas vai institūcijas attīstības gaitas izpētē, tostarp atspoguļojot arī politisko procesu radītās pārmaiņas.

Vairākas publikācijas par augstskolu struktūrvienību vēsturi (Grosvalds 2006; Parčinskis 2006) un akadēmiskā personāla pārstāvjiem (Štrauhmanis 2004; Keidāns 2006; Dālmāne 2006) publicētas Latvijas Universitātes izdotajā zinātnisko rakstu sējumā “Zinātņu vēsture un muzejniecība”. Detalizētāk sovetizācijas gaita Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē aprakstīta jaunākās paaudzes vēsturnieku pētījumā “Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūra, idejas (1944–1991)” (Keruss 2010). Tas ir viens no pēdējā laika apjomīgākajiem autoru kolektīva pētījumiem pēckara augstākās izglītības jomā, kur arhīva dokumenti tiek papildināti ar mutvārdu vēstures avotiem, tādējādi atklājot cilvēku sajūtas un likteņus.

Bez atsevišķām atmiņu publikācijām (Junga 2006) jāpiemin Liepājas Universitātes izdevums “Liepājas Pedagoģijas akadēmijas darbinieku dzīvestāsti” trīs sējumos (Medveckis 2004, 2006, 2009), kas sniedz iespēju pētīt procesus augstākajā izglītībā nevis no lēmēj institūciju, bet gan no notikumu aculiecinieku viedokļa.

Kopumā, nosakot augstākās izglītības izpētes intensitāti Latvijas vēsturē, konstatējamas nepilnības historiogrāfiskajā materiālā. Tam par pamatu ir

izveidojusies historiogrāfiskā tradīcija kultūru un izglītību skatīt politisko un sociālekonomisko procesu kontekstā. Padomju periodā izdotajām publikācijām raksturīga politizācija un faktu pakārtošana ideoloģiskajiem spriedumiem. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas publicēti vairāki pētījumi par Latvijas augstskolu vēsturi, kur sovietizācijas procesi skatīti vienas augstākās mācību iestādes ietvaros. Var secināt, ka sovietizācijas norise Latvijas augstākajā izglītībā un zinātnē minēta tikai atsevišķās publikācijās. Pētījumos nav pilnībā izmantots pieejamais avotu klāsts, kas prasa padziļinātu pētniecisko darbu. Novitāte jaunākajos pētījumos ir kompleksā avotu izpēte, paplašinot avotu bāzi ar līdz šim neizmantotām avotu grupām, piemēram, iekļaujot avotu bāzē mutvārdu vēstures avotus. Mutvārdu vēstures avoti atklāj jaunus aspektus sovietizācijas procesu izpētē (individuālā pieredze, sociālpсихолоģiskais aspekts) un piedāvā jaunas interpretācijas un atziņu novitāti. Šādu pētījumu mūdienu Latvijas historiogrāfijā vēl ir salīdzinoši maz, tomēr to aktualitāte pieaug.

Literatūras saraksts

- Anspaks, J. (2003) *Pedagoģijas idejas Latvijā*. Rīga: RaKa. 476 lpp.
- Apor, B., Apor, P. and Rees, E.A. (2008) *The Sovietization of Eastern Europe: New perspectives on the postwar period*. Washington, DC: New Academia Publishing. 349 p.
- Auzāns, A., Birģele, E. (2004) *Veterinārmedicīnas augstākā izglītība Latvijā, 1919–2004*. Jelgava: LLU. 510 lpp.
- Bērziņš, E., red. (1999) *Lauksaimniecības augstākā izglītība Latvijā, 1862–1999*. Jelgava: LLU. 373 lpp.
- Bleiere, D. et. al. (2008) *Latvija Otrā pasaules karā*. Rīga: Jumava. 582 lpp.
- Bleiere, D. (2012) *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 159 lpp.
- Bleiere, D. (2013) Nikitas Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3: 105–138.
- Bleiere, D. (2013) Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1: 101–137.
- Brente, J. (2014) Komunistiskā režīma lēmumi par augstāko izglītību Latvijas PSR (1948–1953). Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki: Humanitārās fakultātes XXIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVII*. Red. I. Sale-niece. Daugavpils: DU AA “Saule”. 51.–58. lpp.
- Bronars, J. (1957) *Higher education in Poland: Some aspects of its Sovietiza-tion*. Washington: Catholic University of America Press.

- Byford, A., Jones, P. (2006) Policies and Practices of Transition in Soviet Education from the Revolution to the End of Stalinism. In: *History of Education*. Vol. 35 Issue 4/5. Pp. 419–426.
- Connelly, J. (2000) *Captive University: The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education, 1945–1956*. Chapel Hill: University of North Carolina Press. 432 p.
- Dālmane, A. (2006) Profesora Konstantina Bogojavlenska darbība LVU Medicīnas fakultātes un RMI Histoloģijas katedrā (1947–1965). Grām.: *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. 693. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 174.–177. lpp.
- Drizulis, A., red. (1986) *Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. Rīga: Zinātne. 400 lpp.
- Grosvalds, I. (2006) Latvijas Valsts universitātes Ķīmijas fakultāte laikā no 1944. līdz 1958. gadam. Mācību darbs. Grām.: *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. 693. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 203.–213. lpp.
- Grosvalds, I. et. al. (2006) Latvijas Valsts universitātes Ķīmijas fakultāte laikā no 1944. līdz 1958. gadam. Zinātniskais darbs. Grām.: *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. 693. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte. 214.–223. lpp.
- Ivanovs, A. (2004) Latvijas sovetizācija 1944.–1956. gadā Latvijas padomju historiogrāfijā. Grām.: *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi = Totalitarian occupation regimes in Latvia in 1940–1964: research of the Commission of the Historians of Latvia, 2003*. 13. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Sast. Dz. Ērglis. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 389.–427. lpp.
- Ivanovs, A. (2007) Padomju politika Latvijā 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē – 80. gadu vidū: izpētes gaita, rezultāti un turpmākās perspektīvas (historiogrāfisks apskats). Grām.: *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi = History of Latvia of the 1940s–1990s: research of the Commission of the Historians of Latvia, 2006*. 21. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Red. D. Bleiere, A. Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 305.–356. lpp.
- Junga, J. (2006) Atmiņas par darba gaitām Rīgas Politehniskā institūta Mehānikas fakultātē [1953.–1957. gadam – Latvijas Valsts universitātē]. Grām.: *Zinātniskie raksti. Humanitārās un sociālās zinātnes: zinātņu un augstskolu vēsture*. Rīga: RTU. 150.–155. lpp.
- Medveckis, A., red. (2004) *Liepājas Pedagoģijas akadēmijas darbinieku dzīves stāsti*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 165 lpp.

Medveckis, A., red. (2006) *Liepājas Pedagoģijas akadēmijas darbinieku dzīves stāsti*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 310 lpp.

Medveckis, A., red. (2009) *Liepājas Universitātes darbinieku dzīves stāsti*. Liepāja: Liepājas Universitāte. 190 lpp.

Jure, M., red. (2013) *Rīgas Tehniskās universitātes Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātei – 150*. Rīga: RTU izdevniecība. 479 lpp.

Keidāns, P. (2006) Latvijas Universitātes Veterinārmedicīnas fakultātes mācībspēki emigrācijā pēc Otrā pasaules kara. Grām.: *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. 693. sēj. Rīga: LU. 194.–202. lpp.

Keruss, J. et. al. (2010) *Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 351 lpp.

Knēts, I., Stradiņš, J., red. (2002) *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*. 1. d.: *Rīgas Politehniskais institūts, 1862–1991*. Rīga: RTU. 295 lpp.

Knēts, I., Stradiņš, J., red. (2004) *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*. 2. d.: *Tehniskās fakultātes Latvijas Universitātē, Rīgas Universitātē, Latvijas Valsts universitātē, 1919–1958*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte. 543 lpp.

Knēts, I., Stradiņš, J., red. (2007) *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*. 3. d.: *Rīgas Politehniskais institūts, 1958–1990*. Rīga: RTU. 666 lpp.

Krūze, A., ed. (2009). *History of education and pedagogical thought in the Baltic countries up to 1940: An overview*. Rīga: RaKa. 416 p.

Krūze, A., red. (2000) *Laikmets un personība*. Rīga: RAKa.

Krūze, A., Zigmunde, A. (2013) Izglītības un pedagoģiskās domas attīstība Latvijā. Grām.: *Latvieši un Latvija*. 4. sēj.: *Latvijas kultūra, izglītība, zinātne*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija. 90.–120. lpp.

Kopeloviča, A., Žukovs, L. (2004) *Skolotāju izglītība Latvijā*. Rīga: RaKa. 223 lpp.

Ķestere, I. (2010) Pedagoģijas vēsture kā studiju priekšmets (20. gs. 20.–70. gadi). Grām.: *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi*. Rīga: RAKa.

Mertelsmann, O., ed. (2003) *The sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: KLEIO. 254 p.

Parčinskis, O. (2006) Latvijas Universitātes Veterinārmedicīnas fakultātes izaugsme 85 gados (1919–2004). Grām.: *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. 693. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 182.–193. lpp.

Saleniece, I. (2003a) Dažu padomju skolu politikas aspektu realizācija Daugavpilī 1944.–1953. gadā. Grām.: *Padomju okupācijas režīms Baltijā*

1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: starptautiskās konferences materiāli, 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga = *The Soviet occupation regime in the Baltic States 1944–1959: policies and their consequences: materials of an international conference 13–14 June 2002, Riga*. 9. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Red. A. Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 299.–310. lpp.

Saleniece, I. (2003b) Teachers as Object and Subject of Sovietization: Daugavpils (1944–1953). In: *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: KLEIO. Pp. 197–206.

Stradiņš, J. (1998) *Latvijas Zinātņu akadēmijai 50 gadi*. 1. d.: *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Rīga: Zinātne. 711 lpp.

Stradiņš, J. (2004) Totalitāro okupācijas režīmu represijas pret Latvijas zinātni un akadēmiskajām aprindām (1940–1945). Grām.: *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi* = *Totalitarian occupation regimes in Latvia in 1940–1964: research of the Commission of the Historians of Latvia, 2003*. 13. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Red. A. Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 130.–165. lpp.

Stradiņš, J. (2007) Staļina režīma attieksme pret Latvijas zinātniekiem un akadēmiskajām aprindām (1944–1953). Grām.: *Okupētā Latvija, 1940–1990: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi* = *Occupied Latvia, 1940–1990: research of the Commission of the Historians of Latvia 2005*. 19. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Red. A. Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 408.–448. lpp.

Stradiņš, J. (2013a) Augstākā izglītība Latvijas vēsturē. Grām.: *Latvieši un Latvija*. 4. sēj.: *Latvijas kultūra, izglītība, zinātne*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija. 120.–150. lpp.

Stradiņš, J. (2013b) Latvijas zinātne totalitāras lielvalsts un neatkarīgas republikas sistēmā (1940–2012). Grām.: *Latvieši un Latvija*. 4. sēj. Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija. 175.–207. lpp.

Strods, H. (1999) *Latvijas Valsts Universitātes vēsture, 1940–1990*. Rīga: LU. 562 lpp.

Strods, H. (2005) Latvijas sovetizācija (1944–1959). Grām.: *Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas: starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga* = *Totalitarian regimes in the Baltic: research findings and issues: materials of an International conference 3–4 June 2004*,

Rīga. 15. sēj. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Atb. red. A. Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 173.–193. lpp.

Šilde, Ā. (1965) *Bez tiesībām un brīvības: Latvijas sovietizācija, 1944–1965*. Kopenhāgena.

Štrauhmanis, J. (2004) Akadēmiķa M. Kadeka loma LVU darbības atjaunošanā pēc Otrā pasaules kara. Grām.: *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. 661. sēj. Rīga: LU. 43.–46. lpp.

Боффа Дж. (1990) *История Советского союза*. Москва: Международные отношения. 629 с.

Верт Н. (2002) *История советского государства, 1990–1991*. Москва: ИНФРА М: Весь Мир. 542 с.

Дворниченко А.Ю., Тот Ю.В., Ходяков М.В. (2008) *История России*. Москва: Изд. Проспект.

Мунгаев Ш.М., Устинов В.М. (2008) *История Советского государства*. Москва: НОРМА. 719 с.

Салениеце И., Свейн Дж. (2011) Советизация латгальской молодежи: система образования и комсомол (1944–1945). Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki: Humanitārās fakultātes XX starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XIV. = Proceedings of the 20th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XIV*. Red. I. Saleniece. Daugavpils: DU AA “Saule”, 2011. 272.–283. lpp.

Салениеце И. (2014) ‘Субъективная сторона’ процесса советизации в историях жизни учителей юго-восточной Латвии. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XXIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XVII. = Proceedings of the 23d International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XVII*. Red. I. Saleniece. Daugavpils: DU AA “Saule”, 366.–377. lpp.

Страздиня К.Я., ред. (1955) *История Латвийской ССР: с древнейших времен до 1953 г.* Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР. 623 с.

Хоскинг Дж. (1994) *История Советского Союза, 1917–1991*. Москва: Вагриус, 1994. 510 с.

Zane Melāne

**The Sovietization of Higher Education in Latvia (1944–1959):
historiographical review**

Key words: historiography, education, higher school, higher education, Sovietisation

Summary

The focus on the Soviet period in Latvian history research is a topical one, extending the range of analyzed aspects and issues and the examination of the regime implementation mechanisms and consequences both in terms of time period and cross-border context (Baltic States). Over the past decade, less attention of researchers has been devoted to the socio-psychological aspect of the Soviet regime, including the adaptation and integration of various social groups into a new type of society and the transformation of values. One of such groups is academic staff that simultaneously, like for example teachers, became both objects and subjects of Sovietization.

In determining the intensity of research of the higher education in Latvian history, some incompleteness has been found in historiographical material. It is based on the established historiographical tradition to view the culture and education in the context of political and socio-economic processes. The politicization and alteration of facts based on ideological convictions are quite typical of the publications issued during the Soviet period. A number of studies on the history of institutions of higher education in Latvia have been published after the restoration of independence in Latvia, where the process of Sovietization has been viewed only in the context of one higher education institution. Summing up, it can be concluded that the Sovietization process in Latvian higher education and science is mentioned only in certain publications. The existing / available range of sources has not been fully used in research, which requires deeper study. A novelty of recent studies is the research of sources in complex, expanding the source database with untapped source groups, such as oral history sources.

Евгения Назарова

Н.А. Рубакин и его латышские ученики

Ключевые слова: Н.А. Рубакин, латышская молодежь в начале XX века, самообразование в Латвии, проблема интеграции латышей в Российскую империю в начале XX века, русификация

В статье рассматривается переписка трех молодых латышей с русским просветителем, писателем, библиографом Николаем Александровичем Рубакиным (1862–1946), посвятившим свою жизнь просвещению народных масс. Много лет он был секретарем «С-Петербургского комитета грамотности», занимавшегося теоретической и практической помощью начальному народному образованию, а также самообразованию. В конце 1905 года из-за сочувствия революции комитет был закрыт, а Н.А. Рубакин эмигрировал в Швейцарию и оставался там до конца жизни (Рубакин 1967). Но он продолжал сотрудничать с русскими изданиями, вел отдел по самообразованию, включая переписку с читателями в журнале «Журнал для всех» и «Новый журнал для всех», издал самый известный свой труд «Среди книг», в котором помещены 22 тысячи названий работ по разным отраслям знания (Рубакин 1911, 1913, 1915).

В переписке Н.А. Рубакин просил авторов писем как можно больше сообщать о себе, чтобы лучше понимать, какую литературу нужно советовать каждому читателю. Журналы по самообразованию издавались массовыми тиражами и распространялись по всей империи. Среди читателей оказались трое молодых латышей, переписка Рубакина с которыми (их письма и черновики его ответов) хранится в НИОР РГБ. Переписка велась в 1911–1914 гг. и прервалась с началом войны. В письмах молодые люди демонстрировали хорошее знание русского языка. Письма погружают читателя в атмосферу Латвии последних предвоенных лет. Эти источники ранее не исследовались.

Кто же эти молодые латыши?

История **Марты Путнис** отражает сложности женской эмансипации. Ей в 1913 году был 21 год, она закончила частную немецкую гимназию в г. Валка, летом жила на мызе родственников около Эрмеса (совр. Эргеме, *Ērgeme*). Год после школы, а потом еще зимой 1913–1914 года Марта работала гувернанткой с немецким языком в Петербурге, где ей очень нравилось. В школе интересовалась историей (благодаря учительнице,

русской), анатомией, но особенно — русской литературой, искала в книгах что-то созвучное ее душе, представлениям о жизни. И.С. Тургенева любила «за красоту произведений», Н.В. Гоголя — еще и «за юмор». Восхищалась героинями «Обрыва» И.А. Гончарова. Интересен ей был «психологический анализ» Ф.М. Достоевского. А.А.М. Горький и Л.Н. Андреев не стали для нее «источником оптимизма» (НИОР. Ф. 358. К. 266. Е. х. 10. Л. 3–5).

Марта — начинающая писательница, стремящаяся добиться успеха на этом поприще. Беда в том, что она одинока, нигде не может найти единомышленников для общения по интересам. Отношениям с людьми явно мешает ее чувство собственной *особенности*.

Об обстановке дома она не пишет, но очевидно, что ее увлечений там не разделяли. Вероятно, велись раздражавшие ее разговоры о замужестве. Поэтому ей было нужно быстрое и неоспоримое подтверждение ее таланта, что открыло бы ей дорогу к писательской известности, а также повысило бы самооценку. В противном случае для нее возможны два пути в жизни: либо выйти замуж «за какого-нибудь тупого обеспеченного мещанина», либо всю жизнь провести «несчастной жалкой старой девой в чине “немка-гувернантка” по Петербургу» (НИОР. Ф. 358. К. 266. Е. х. 10. Л. 10–11). От Н.А. Рубакина она хотела не только советов по книгам, но и оценки ее рассказов на русском языке, которые она ему послала (повесть из жизни учениц частной школы и рассказ о праздновании Яновой ночи) (НИОР. Ф. 358, К. 21. Е. х. 26).

Один латышский критик уже говорил ей, что у нее есть способности, но надо работать. То же пишет и Н.А. Рубакин (НИОР. Ф. 358. К. 182. Е. х. 41). Она и верит, и не верит ему. Видимо, ждала слов, что она уже сложившийся писатель. Призыв к совершенствованию воспринимается как отрицательная оценка. Ее письма — это сгусток эмоций. Она благодарна Н.А. Рубакину, почти боготворит его и в то же время раздражена его советами, иногда плохо себя контролирует. В письмах повторяются слова о самоубийстве (НИОР. Ф. 358. К. 266. Е. х. 10. Л. 11 об.—14).

Чувствуется, что Н.А. Рубакину трудно с ней общаться, хотя он искренне хочет помочь. Значительно интереснее ему с молодыми людьми — Матвеем (Матисом) Озолем и Александром Бредерманом. В отличие от заиклившей на себе самой Марты, их интересовали социальные проблемы, природа капиталистических отношений, частной собственности и прибавочной стоимости. Они сами хотят учиться и учить других. Среди книг, рекомендованных им Н.А. Рубакиным, были работы о социа-

лизме и борьбе трудящихся А. Бебеля (*Ferdinand August Bebel*, 1840–1913), П. Кампфмейера (*Paul Kampffmeyer*, 1864–1945), Ф.А. Ланге (*Friedrich Albert Lange*, 1828–1875), Е. Дюринга (*Karl Eugen Duhring*, 1833–1921) и др. Кроме того, он советовал книги по истории России и стран Европы, подчеркивая, что «история должна служить фундаментом» других знаний (НИОР. Ф. 358. К. 180. Е. х. 34. Л. 7). Они же писали ему, что прочли и как поняли прочитанное. Если Марта обращается к Н. Рубакину по имени и отчеству, то для ребят он — «учитель», «советник», «вдохновитель жизни» (НИОР. Ф. 358. К. 210. Е. х. 51. Л. 6, 7 об.; К. 260. Е. х. 25. Л. 16, 18 и др).

Переписка с **Матисом Озол** началась в 1911 году, когда ему было 18 лет. Он работал в усадьбе своего отца недалеко от Фрауенбурга (*Frauenburg*) Курляндской губернии (совр. Салдус, *Saldus*). Его исключили из 3-го класса городского училища за «слишком уже умную речь, непригодную для ученика». Чтение книг пробудило у него «стремление к свету, к знанию, к истине». В школе он интересовался естественными науками, читал книги по дарвинизму, которые давали ему старшекласники, а вопрос о «бытии или небытии бога разрешил отрицательно» (НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25. Л. 8 об.—9). Если он так говорил и на уроках, то не удивительно, что это не понравилось училищному начальству.

Логичен вопрос: как подросток, проучившись в школе только три года, мог не только прочитать по-русски, но и понять весьма сложные книги? Он пишет о трех годах ученичества (НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25. Л. 18), но, вероятно, он до училища закончил начальную сельскую школу, то есть учился там не меньше 2–3-х лет, где и получил основы знаний и владения русским языком.

После исключения из училища отец счел его «законченным социалистом», решил, что нет смысла дальше тратить деньги на его обучение. А лучшим лекарством для сына, страдавшего малокровием, счел работу в собственном хозяйстве наравне с другими работниками. Но сын стал активно заниматься самообразованием. Оказавшись на положении рабочего, Матис захотел понять «законы общественной эволюции и жизнь рабочего класса», начал читать книги по политэкономии, о капитализме и социализме. К Н.А. Рубакину он обратился, чтобы тот помог ему выбрать нужные книги, чтобы никто не смог ему «всунуть какую-нибудь дрянь «Союза русского народа»» (НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25. Л. 2–3, 9).

На деньги, выделяемые отцом, он мог выписывать 2–3 журнала по самообразованию и покупать 10–15 книг в год. Ему этого не хватало. По словам Матиса, во Фрауенбурге раньше была хорошая библиотека при

Обществе трезвости, но власти закрыли ее вместе с обществом (НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25. Л. 11 об., 15). Большинство книг приходилось выписывать по каталогу по почте.

Здесь важным является упоминание об общественной жизни в Курземе. Общества трезвости были в числе первых официально разрешенных массовых объединений и имели большое просветительское значение, выходящее далеко за рамки антиалкогольной пропаганды. Существовали и просто просветительские общества. В одном из них Матис читал лекции на разные темы: по общественной жизни, экономике и ведению сельского хозяйства. Лекции пользовались у слушателей большим интересом (НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25. Л. 6 об.—7). Сам Матис внимательно следил за работой Государственной Думы. Но на вопрос Н. Рубакина, как к предстоящим выборам относятся местные жители, парень ответил, что крестьян это не интересует, а интеллигенции в волости нет (НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25. Л. 12, 12 об., 15).

Чтобы понять содержание некоторых книг, Матис перечитывал их по несколько раз. О прочитанном и о возникавших вопросах он писал Н.А. Рубакину (НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25. Л. 16—17). Тот сам рассказывал ему о забастовках в Европе с требованием фиксированной минимальной оплаты труда и о значении этого, о теории Д. Рикардо (*David Ricardo*, 1772—1823), и К. Маркса (*Karl Heinrich Marx*, 1818—1883), об идеях социалистов и т. д. (НИОР. Ф. 358. К. 180. Е. х. 34. Л. 1—3). Матис писал, что под влиянием Н.А. Рубакина он «незаметно превращается в «приемного сына» французской (или русской) революции» (НИОР. Ф. 358. К. 180. Е. х. 34. Л. 11 об.).

В этих словах проявилась начитанность Матиса. Выражение о «приемных сыновьях» М. Робеспьера (*Maximilien François Marie Isidore de Robespierre*, 1758—1794) и Ж. Дантона (*Georges Jacques Danton*, 1759—1794) впервые употребил применительно к петербургской молодежи в одном из писем 1802 года русский государственный деятель Ф.В. Ростопчин (1763—1826) (Манфред 1983, 374). Его письма неоднократно публиковались в русской периодике XIX — начала XX века и цитировались разными авторами. Где-то эту фразу прочитал и запомнил Матис.

Дома Матису трудно. У отца крепкое хозяйство, но, по мнению сына, он скуп, консервативен и фанатично религиозен. Самообразование сына он считал блажью, не давал читать. Не признавал он и новшеств в ведении хозяйства, отвергал все предложения сына в этом плане. Склонности к фермерству у Матиса не было, но ему, как единственному сыну, пред-

стояло унаследовать хозяйство и стать «эксплуататором», что было противно его мировоззрению. К тому же, почитав книги социалистов, он усвоил, что с развитием капитализма мелкое хозяйство должно исчезнуть, следовательно, и у него нет перспектив. Чувство безвыходности и постоянные стычки с отцом приводили его в отчаяние. Хотелось уехать из дома; он просил у Н.А. Рубакина помощи с устройством на работу (НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25, Л. 14 об.—15 об., 21—21 об.).

Н.А. Рубакин ему очень сочувствовал и, как мог, помогал советом. Стычки с отцом объяснял проявлением конфликта «отцов и детей». Советовал Матису не уходить опрометчиво из дома, так как в кризис найти работу трудно. А если вдруг придется вернуться, то он будет сам себя чувствовать побежденным. Наемным рабочим Рубакин советовал создать такие условия, чтобы они не чувствовали себя эксплуатируемыми, получали доходы с земли в равных долях с хозяином. А доходы от земли предлагал использовать на общественную борьбу (НИОР. Ф. 358. К. 180. Е. х. 34. Л. 1—11). То есть, не будучи сам социалистом, Н.А. Рубакин пытался сделать социалистом Матиса Озола.

Александр Бредерман в 1913 году учился в выпускном классе реального училища в Митава (совр. Елгава, *Jelgava*). Родители его, вероятно, жили в деревне, но имели возможность обеспечивать сыну обучение и проживание в городе.

В школе он больше всего интересовался общественными науками, изучение которых собирался продолжить в вузе. Много читал произведений латышских писателей и русских классиков. Интересовался также естествознанием, а Закон Божий считал «отвратительным предметом» (НИОР. Ф. 358. К. 180. Е. х. 34. Л. 2 об.). Александр уже выписывал несколько русских общеобразовательных журналов, очень толково формулировал, что ему в них особенно нравилось. С помощью Рубакина он хотел «познакомиться с учением Маркса, вообще с социализмом», чтобы «заступиться за униженных людей, борющихся за общечеловеческие права и свободу», помочь пролетариату в «тяжелой жизненной борьбе» (НИОР. Ф. 358. К. 210. Е. х. 51. Л. 1 об.). Планировал он также расширить знания в литературе и естествознании.

Он скептически относился к системе и содержанию школьного образования, которое «не дает общих удовлетворительных знаний», «отрывает от жизни»; школа выпускает «массу карьеристов и полицейских псов», а не людей, «стремящихся к свету, истине» (НИОР. Ф. 358. К. 210. Е. х. 51. Л. 1). Учителя подавляют попытки к самостоятельному мышле-

нию, из-за чего теряется всякий интерес к знаниям и вообще к жизни. Многие ученики из-за этого склонны к мистицизму, пессимизму, пьянству. Есть случаи самоубийства. Александр пытался привлечь учеников к участию к кружке, где они читали общественную и художественную литературу, потом обсуждали, учились мыслить. Но его однокашникам быстро это надоедало (НИОР. Ф. 358. К. 210. Е. х. 51. Л. 7 об.—9). Он просил совета у Н. Рубакина, как их заинтересовать.

Негативное отношение к училищу усиливалось тем, что Александр не сдал выпускной экзамен по русскому языку и был оставлен на второй год. Это странно, так как письма его написаны хотя и не без ошибок, но вполне хорошим языком. Кроме того, по остальным предметам он учился хорошо, следовательно, хорошо понимал преподавателей и отвечал на уроках.

Сам он согласен, что не очень хорошо говорит по-русски и пишет с ошибками, но при этом очень логично рассуждает, почему реалисты плохо знают русский язык. Около 75% реалистов — латыши. Учителя же не учитывают этот момент, не хотят и не могут создать стимул для изучения неродного для учащихся языка, равнодушны и грубы с учениками, подавляют инициативу (НИОР. Ф. 358. К. 210. Е. х. 51. Л. 6—7 об.). То есть, налицо прямое проявление порочности политики русификации школы не только по замыслу, но и по реализации, по отсутствию нужной методики преподавания.

И еще о национальной проблеме. Александра, в отличие от Матиса Озола, интересовала не вообще проблема борьбы пролетариата, а в первую очередь, латышского пролетариата. Он следил за положением рабочих в латышской прессе, много читал газет, сам написал несколько заметок (НИОР. Ф. 358. К. 210. Е. х. 51. Л. 3).

На вопрос, как лучше выучить русский язык, Рубакин посоветовал ему читать в основном по-русски. Александр понял это так, что ему вообще следует исключить чтение по-латышски. На это Рубакин ответил, что ни в коей мере не советует ему бросать латышский язык, «не только во имя отстаивания личности, но и национальности» (НИОР. Ф. 358. К. 210. Е. х. 51. Л. 12, 15). То есть, Рубакин не «страдал» русофильством.

Заметим, что Александр просил адресовать ему письма на «книжный магазин Алунана» в Елгаве. Речь идет о магазине латышской литературы, открытом еще в 1873 г. Индрикисом Алунаном (*Heinrihs Remperts Hanss Alunāns*, 1835—1904) при основанном им издательстве. То, что Александр проводил время в этом важном центре латышской культуры и национального возрождения, не могло не отразиться на его мировоззрении.

Итак, рассмотренные источники сообщают важную информацию о латышском обществе последних лет Российской империи, особенно о мало изученной теме латышской молодежи. Чрезвычайно показательны сведения о стремлении латышей к самообразованию, об отношении их к борьбе рабочего класса, об интересе к теории социализма, а также о том, как возникал сам этот интерес. Важны данные о национальном составе елгавских реалистов, отражающие ситуацию с образованием латышей. Для исследователя открывается такой аспект, как активное использование латышами покупки книг по почте, а также об эффективности системы «книга-почтой» по всей империи. Показательны данные о двояком влиянии «русского фактора» в латышском обществе на примере изучения русского языка. С одной стороны, владение им было благом для самообразования и расширения представлений о мире. С другой стороны, отсутствие продуманных программ и методик по обучению языку в национальных районах показывало открытое неуважение империи к этим народам, отталкивало и раздражало учащихся и просто мешало усвоению языка.

Трудно сказать, насколько типичны были эти трое молодых латышей для предвоенного поколения латышской молодежи. Судя по письмам, таких было не так уже много. Но ведь именно немногие личности стояли у истоков всех эпохальных событий в истории. Безусловно, само наличие таких думающих, интеллектуально развитых молодых людей отражает достаточно высокий уровень развития нации.

Источники и литература

Научно-исследовательский отдел рукописей Российской Государственной библиотеки (далее — НИОР). Фонд 358 (Рубакина). Картон 21. Единица хранения 26 (Путнис Марта Давыдовна. Рассказы).

НИОР. Ф. 358. К. 180. Е. х. 34. (Письма Н.А. Рубакина к Матвею Озолу).

НИОР. Ф. 358. К. 210. Е. х. 51. (Письма Александра Бредермана к Н.А. Рубакину и Н.А. Рубакина к А. Бредерману)

НИОР. Ф. 358. К. 260. Е. х. 25 (Письма Матвея Озола к Н.А. Рубакину).

НИОР. Ф. 358. К. 266. Е. х. 10. (Письма Марты Путнис к Н.А. Рубакину)

Манфред А.З. (1983) *Великая французская революция*. Москва: Наука.

Рубакин Н.А. (1911, 1913, 1915) *Среди книг. Опыт обзора русских книжных богатств в связи с историей научно-философских и литературно-общественных идей: Справочное пособие для самообразования и для систематизации*

и комплектования общеобразовательных библиотек, а также книжных магазинов. Т. 1–3. Москва: Наука.

Рубакин Н.А. (1967) *Лоцман книжного моря (Н.А. Рубакин)*. Москва: «Молодая гвардия».

Jevgeņija Nazarova

Nikolajs Rubakins un viņa latviešu skolnieki

Atslēgas vārdi: N. Rubakins, latviešu jaunatne 20. gs. sākumā, pašizglitošanās Latvijā, latviešu integrācijas problēma Krievijas impērijā 20. gs. sākumā, rusifikācija

Kopsavilkums

Rakstā tiek analizēta krievu apgaismotāja, pašizglītības veicināšanai Krievijas impērijā daudz sniegušā N. Rubakina (1862–1946) sarakste ar trim jauniem latviešiem – iesācēju rakstnieci Martu Putnis, laukstrādnieku Matīsu Ozolu un Jelgavas reālskolas audzēkni Aleksandru Bredermani. Viņi bija žurnālu “Žurnāls Visiem” (*Журнал для всех*) un “Jaunais Žurnāls Visiem” (*Новый журнал для всех*) lasītāji, kuros N. Rubakins vadīja pašizglītības nodaļu un sarakstījās ar lasītājiem, iesakot literatūru viņiem interesējošajās jomās. Ar vēstuļu palīdzību tika nodibināti kontakti ar šiem 18–22 gadu vecajiem latviešiem. Sarakste ilga no 1911. līdz 1914. gadam un pārtrūka līdz ar kara sākumu. N. Rubakins lūdza savus lasītājus pastāstīt par sevi, tāpēc jauno latviešu vēstulēs ir daudz interesantu ziņu par viņiem pašiem un tālaika Latviju. Vēstules glabājas Krievijas Valsts bibliotēkas Rokrakstu zinātniskās izpētes nodaļā, un līdz šim tās nav pētītas.

Vēstulēs redzams, ar kādu cieņu un pateicību lasītāji izturējās pret N. Rubakinu, saucot viņu par skolotāju, padomnieku, iedvesmotāju. Martai bija vajadzīgs atbalsts jaunradē, apstiprinājums viņas talantam. Matīsu un Aleksandru interesēja sociālās problēmas, proletariāta stāvoklis, kapitālistisko attiecību īpatnības, sociālisma teorija. N. Rubakins sūtīja viņiem literatūras sarakstus vēsturē, politekonomikā, sociālajās zinātnēs, sniedza padomus, kā veidot attiecības ar radiem, kaimiņiem, vienaudžiem.

Vēstules satur jaunas ziņas izpētei par latviešu jaunatnes vēsturi, pašizglītību Latvijā, tās vidējo mācību iestāžu audzēkņu nacionālo sastāvu, kā arī par rusifikāciju izglītības sistēmā 20. gs. sākumā.

Evgeniya Nazarova

Nikolai Rubakin and His Latvian Disciples

Key words: N. A. Rubakin, the Latvian youth in the early 1900s, self education in Latvia, the problem of Latvians' integration in the Russian Empire in the early 1900s, russification

Summary

The author of the present paper studies the letters of three young Latvians to Nikolai Rubakin and his drafts of response letters to them. N. Rubakin (1862–1946) was the leader of the development of the system of self-education in the Russian Empire. He collaborated with the journals for self-education and was engaged in correspondence with readers advising them literature on their interests. Young Latvians – the beginning writer Martha Putnis, agricultural worker Matthew Ozol, and the non-classic secondary school learner Alexander Brederman, were among those readers. The letters written in 1911–1914 are stored in the Manuscript department of the Russian State Library.

The letters show their authors' great respect and gratitude to Rubakin, whom they thought to be their “teacher”, “advisor”, “inspirer”. He gave them advice on their interests and supported them in difficult life situations. Martha wanted him to improve her writing and appreciate her talent. Matthew and Alexander were interested in social issues, problems of the proletariat, the features of capitalist relations, and the theory of socialism. Rubakin sent them lists of literature on history, political economy, social sciences. He also advised them how to build relationships with their relatives, countrymen, and schoolmates.

The letters contain new data for the study of history of the Latvian youth in the early 1900s, the system of self-education in Latvia, the inclusion of Latvians in the all-Russian system of book distribution by mail, the ethnical structure of secondary school learners in Latvia, and the problem of russification in the education system.

Zane Nemme

Nāves iemesli Lielvārdes-Jumpravas draudzē 1834.–1850. gados

Atslēgas vārdi: Lielvārde, 19. gadsimts, metrikas grāmatas, nāves iemesli, infekciju slimības

Lielvārde atrodas mūsdienu Latvijas vidusdaļā – Daugavas krastā netālu no Rīgas. Savukārt 19. gadsimtā Lielvārdes-Jumpravas Evaņģēliski luteriskā latviešu draudze piederēja Vidzemes guberņai un robežojās ar Kurzemes guberņu. Draudzes teritorija bijusi 357 kvadrātverstis jeb 40626,6 hektāri (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 6. l.). Tā aizņēma teritoriju, kurā šobrīd atrodas Lielvārdes novads un daļēji Ķeguma un Ogres novadi. Tā ir teritorija ap trim upēm – Daugavu novada austrumu pusē, Ogri – ziemeļos un Lobi rietumos. Jau 19. gadsimta sākumā Lielvārdes-Jumpravas draudzes ģeogrāfiskais novietojums ir atzīts par ekonomiski izdevīgu, uzsverot arī draudzes teritoriju šķērsojošā Rīgas-Maskavas pasta ceļa nozīmi (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 6. l.).

Spriežot pēc Dvēseļu revīzijas aktiem, 1834. gadā draudzē bija ap 5 000 iedzīvotāju (LNA LVVA, 199. f., 1. apr., 167., 240., 245., 246., 371. l.). Tā sastāvēja no trim lielām un divām nelielām muižām: Lielvārdes, Rembates, Jumpravas un Lēdmanes muižas, kā arī Lielvārdes pastorāts. Kopā pa visām muižām bija 279 zemnieku saimniecības. 1815. gadā draudzē dzīvoja 4 673 iedzīvotāji, no tiem 92% jeb 4 300 bija dzimtzemnieki. Dižciltīgo kārtai piederēja 14 un klēram 17 iedzīvotāji. Draudzē bija arī 333 pilsoņi un brīvie ļaudis, kā arī 9 zinātnieki jeb mācīti ļaudis (LNA LVVA, 6810. f., 1. apr., 6. l.).

Rakstā ir izmantoti dati, kas iegūti, pētot un analizējot metrikas grāmatas par minēto periodu, Dvēseļu revīzijas aktus par 1834. gadu un O. Hūna arhīva materiālus. Izmantotie avoti atrodami Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LNA LVVA, 199. f., 1. apr., 235. f., 4. apr. un 6810. f., 1. apr.). Metrikas grāmatas un Dvēseļu revīzijas akti ir pieejami arī interneta vidē – www.lvva-raduraksti.lv.

Metrikas grāmatas galvenokārt tiek izmantotas dzimtas vēstures pētniecībā un ciltskoku veidošanā. Pētījumu par iedzīvotājiem Cesvaines draudzē 18. gadsimta otrajā pusē ir veicis Muntis Auns, analizējot baznīcas grāmatās esošo informāciju, kā arī pievērsot uzmanību draudzes mācītāja personībai. Ilga Jansone ir pētījusi vārdu došanas tradīcijas Ērgemes draudzē 18. un 19. gadsimtā. Viņas darbos apkopoti un analizēti metrikas grāmatās sastopamie per-

sonvārdi un uzvārdi. Runājot par demogrāfiska rakstura pētījumiem, noteikti jāmin arī Dzidras Liepiņas pētījumi par Vidzemes un Rīgas zemniekiem, kā arī Andreja Plakana pētījumi par Piņķu draudzi, uzvārdu došanu un ģimenes vēsturi.

Lielvārdes novada vēsture ir salīdzinoši maz pētīta. Kopš 1989. gada, kad iznāca rakstu krājums “Lāčplēša zeme” ar Annas Zariņas un Dzidras Liepiņas rakstiem par Lielvārdes novada vēsturi, citi nopietni zinātniski pētījumi par novada vēsturi nav veikti. 19. gadsimts Lielvārdē parasti tiek vērtēts caur sociālekonomisko un politisko notikumu prizmu, nepieskaroties tādiem jautājumiem kā veselības aprūpe, dzīves ilgums un kvalitāte, demogrāfija. Šādi pētījumi par vienkāršo ļaužu dzīvi Lielvārdē ir ļoti nepieciešami un arī aktuāli gan novada, gan arī visas valsts kontekstā. Jautājums par cilvēka dzīves kvalitāti Latvijā ir viens no aktuālākajiem un būtiskākajiem arī mūsdienās.

Darba mērķis ir apkopot un analizēt metrikas grāmatās esošo informāciju par iedzīvotāju nāves iemesliem. Aplūkojamais laika periods ir 17 gadi starp divām Dvēseļu revīzijām 1834. un 1850. gadā. Hronoloģiskās robežas nosaka avotu pieejamība. Metrikas grāmatas ir pieejamas arī par laiku pirms 1834. gada, taču tās ir nepilnīgas. Sākot ar 1834. gadu, draudzes locekļu uzskaitē tiek veikta sistemātiski, sniedzot daudz vispusīgākus un korektākus datus. Darbs par nāves iemesliem Lielvārdes draudzē ir daļa no lielāka pētījuma par zemnieku dzīvi Lielvārdē 19. gadsimtā.

Dati, kas iegūstami, pētot metrikas grāmatas, ir plaši un daudzpusīgi analizējami. Mirušo saraksti sniedz šādus datus: nāves iestāšanās laiks, bērnu datums, mirušās personas vārds, uzvārds, dzīves vieta, sociālais statuss, dzimšanas vieta, dzimums, vecums nāves brīdī, ģimenes stāvoklis un nāves iemesls. Šim pētījumam tika apkopoti dati par iedzīvotāju nāves iemesliem, ģimenes stāvokli un vecumu. Nāves iemesli tika ierakstīti ailē “slimība un nāves veids” (*Krankheit und Todesart*). 19. gadsimta pirmajā pusē metrikas grāmatas tiek rakstītas vācu valodā. Darba gaitā ir apkopoti ap 150 nāves iemesliem, kuri tulkoti, izmantojot dažādas vārdnīcas. Pirmo reizi minot nāves iemeslu, aiz tā iekavās norādīts oriģinālais teksts vācu valodā.

Metrikas grāmatās mirušie pēc ģimenes stāvokļa iedalāmi precētajos, atraitņos un neprecētajos. Pie neprecētajiem pieskaitīti arī bērni, kas nodziņvojuši kaut 15 minūtes. Savā darbā mirušos dalu divās grupās – bērni un pieaugušie. Tā kā Lielvārdes-Jumpravas draudzes metrikas grāmatās netika izdalīti bērni no kopējiem neprecētajiem, tad esmu pieņēmusi, ka bērns ir līdz 17 gadu vecumam (ieskaitot). Dalījums balstīts līdzšinējā pieredzē, strādā-

jot ar līdzīgiem datiem par Ērgemes draudzi – robeža starp bērniem un pieaugušajiem bija 17/18 gadu vecums – laiks, kad jaunieši tika iesvētīti.

Lielvārdes-Jumpravas draudzē šajā laika posmā bija miruši 2 386 iedzīvotāji, no mirušo kopskaita 49,6% ir sievietes un 50,4% – vīrieši. 1838. gadā trūkst 16 ierakstu, tāpēc darbā analizēti 2 370 ieraksti (LNA LVVA 235. f. 4. apr., 1486., 1488., 1489. l.).

Mirušo skaits pa gadiem ir svārstīgs: no 90 – 1844. gadā līdz 183 – 1839. gadā. Vidēji tas ir 140 mirušie gadā apskatīto 17 gadu laikā. Lai labāk varētu izprast diezgan izteiktās svārstības, izplatītākie nāves iemesli sagrupēti pa gadiem un apkopoti tabulā (1. att.).

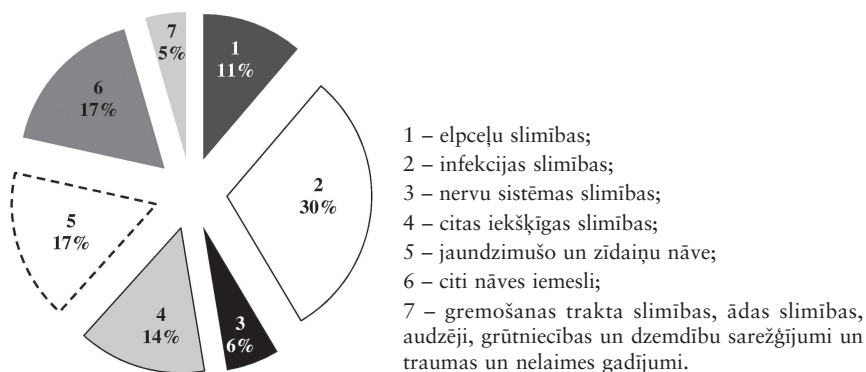
Gads	kopā	nespēks – visiem	vēdera tīfs	tūska/ uzpampums	garais klepus	asinssērga	elpceļu slimības	citi iemesli
1834	157	31	11	22	9	18	8	58
1835	153	30	7	20	49	11	9	27
1836	171	50	34	17	4	4	12	50
1837	119	44	13	9	2	8	6	37
1838	163	38	20	22	0	10	15	58
1839	183	35	10	25	1	9	24	79
1840	148	43	8	18	11	2	22	44
1841	126	43	4	16	2	1	18	42
1842	148	53	7	16	12	1	22	37
1843	126	54	2	18	3	3	15	31
1844	90	33	12	15	1	3	14	12
1845	146	53	1	23	4	23	10	32
1846	134	45	22	9	7	4	12	35
1847	170	35	22	17	43	9	22	22
1848	114	32	4	24	1	9	15	29
1849	108	36	6	17	1	0	18	30
1850	130	40	2	16	4	20	16	32
KOPĀ	2386	695	185	304	154	135	258	655

1. att. Nāves iemesli Lielvārdē 1834.–1850. g.
(LNA LVVA, 235. f., 4. apr., 1486., 1488., 1489. l.).

Nespēks (*Schwäche* vai *Schwächheit*) – gan zidainiem, gan pieaugušajiem ir vērā ņemams nāves iemesls. Tabulā redzams, ka infekcijas slimībām lielākoties nav epidēmijas raksturs, izņēmums ir garais klepus (*Stickhuster* vai *Keuchhusten*) 1835. un 1847. gadā, kad nomirst attiecīgi 47 un 43 bērni. Pārējos gados no garā klepus miruši vidēji 4 bērni gadā. Savukārt no vēdera tīfa (*Nervenfieber*) ir miruši vidēji 6/7 iedzīvotāji gadā. Nelieli vēdera tīfa uzliesmojumi ir redzami 1836. gadā – 34 mirušie, 1838. – 20, 1846. – 22 un 1847. gadā 22.

No elpošanas orgānu slimībām, tūskas (*Wassersucht*) vai uzpampuma (*Geschwullst*) miruši vidēji 18 iedzīvotāji gadā. Pārējies nāves iemesli ir dažādi, un arī mirušo skaits atšķiras pa gadiem.

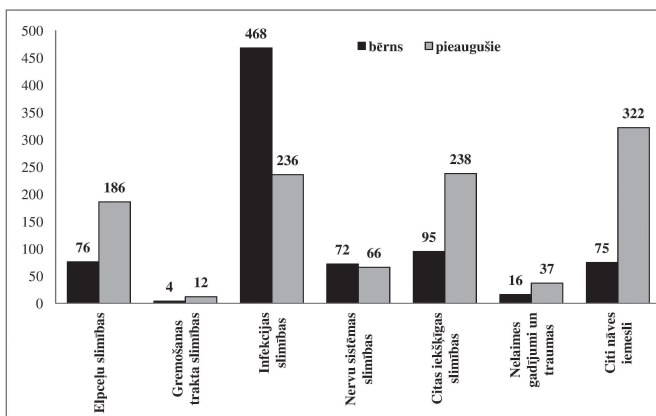
Lielvārdes-Jumpravas draudzē aplūkojamajos 17 gados ir attiecināmi ap 70 dažādiem nāves iemesliem. Te gan uzreiz jāmin, ka vienam “iemeslam” ir vairāki varianti, piemēram: krūšu saslimšana tiek apzīmēta vismaz trīs veidos – *Brustkrannheit* (krūšu slimība), *Brustleiden* (krūšu ciešanas, slimība) vai *Brustübel* (krūšu vaina). Tāpat arī tuberkulozei ir vairāki apzīmējumi – *Auszehrung* (izvārgums), *Schwindsucht* (dilonis), *Phthisis* (tuberkuloze) un *hiktisch* jeb diloņslimnieks. Savukārt negadījumi un traumas tiek aprakstīti garākos tekstos ar paskaidrojumiem. Visu iemeslu sarakstu nav iespējams parādīt un analizēt, tāpēc tie apkopoti 11 grupās, kuras ir atspoguļotas diagrammas paskaidrojumā (2. att.).

2. att. Nāves iemeslu grupas un mirušo skaits % katrā grupā
(LNA LVVA, 235. f., 4. apr., 1486., 1488., 1489. l.).

Kā redzams, lielākoties iedzīvotāji miruši no infekciju slimībām un drudža (*Fieber, Hitziges Fieber*) – 30% no visiem mirušajiem, 6% no nervu sistēmas slimībām, 15% no dažādām iekšējām slimībām, no elpošanas orgānu slimībām miruši 11%, 17% ir jaundzimušo un zīdaiņu nāve (bērni līdz 1 gada vecumam). 17% miruši no citiem, varētu teikt – nezināmiem iemesliem jeb nespēka. Neliels skaits miruši no gremošanas trakta slimībām (16 gadījumi), ādas slimībām (3 gadījumi), audzējiem (4 gadījumi), no nelaimes gadījumiem un traumām (53 gadījumi). Neveiksmīga grūtniecība un dzemdību sarežģījumi ir bijuši par nāves cēloni 29 gadījumos.

No 2370 mirušajiem 51% jeb 1 219 ir bērni, bet pārējie ir pieaugušie. Ja nāves iemeslus sagrupē, ņemot vērā, vai mirušais ir bērns vai pieaugušais, iegūstam šādus rezultātus (3. att). Diagrammā nav iekļauti tie nāves iemesli, no kuriem miruši mazāk nekā 5 iedzīvotāji, kā arī ar dzemdībām saistītie nāves gadījumi un jaundzimušo, zīdaiņu nāves gadījumi.

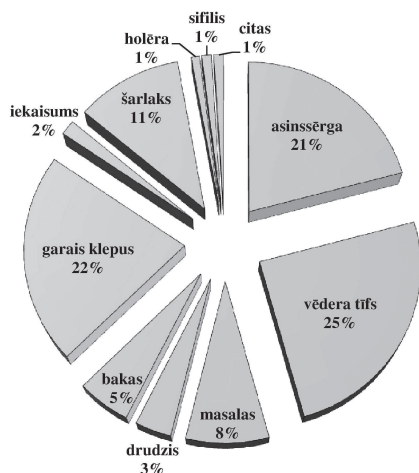

3. att. Bērnu un pieaugušo mirstība pa grupām
(LNA LVVA, 235. f., 4. apr., 1486., 1488., 1489. l.).

Diagramma uzskatāmi pierāda, ka, mainoties vecuma grupai, mainās arī mirušo skaits – starp bērniem visaugstākā mirstība ir no infekciju slimībām, tam seko elpošanas orgānu, nervu sistēmas un dažādas iekšējās slimības, kā arī citi nāves iemesli, kas lielākoties ir nespēks (71 no 75 gadījumiem). Pārējie divi – gremošanas trakta slimības un nelaimes gadījumi – ir samērā reti nāves cēloņi bērniem.

Starpt pieaugušajiem visvairāk ir miruši no citiem nāves iemesliem, kas galvenokārt ir nespēks (310 no 322 gadījumiem), tad seko infekciju slimības, elpošanas orgānu slimības un dažādas iekšējās slimības. Nervu sistēmas slimības un nelaimes gadījumi ir sastopami retāk, bet gremošanas sistēmas slimības kā nāves cēlonis uzrādīts tikai dažos gadījumos.

Galvenās infekciju slimības ir vēdera tīfs, asinssērga jeb dizentērija (*Ruhr*) un garais klepus, vēl pieminamas ir tādas slimības kā masalas (*Masern*) un šarlaks vai skarlatīna (*Scharlach* vai *Friesel*). No infekciju slimībām miruši 704 iedzīvotāji no 2 370 jeb 30%. No sešām nosauktajām slimībām miruši 87% no visiem, kas miruši dažādu infekcijas slimību dēļ (4. att.).

4. att. Infekcijas slimību
uzskatījums un mirušo skaits %
(LNA LVVA, 235. f., 4. apr.,
1486., 1488., 1489. l.).

Trīs no tām ir izteiktas “bērnu” slimības. No infekciju slimībām kopumā miruši 468 bērni jeb 66% no visiem no infekciju slimībām mirušajiem. No tā saucamajām “bērnu” slimībām – masalām, garā klepus un šarlaka – miris 61% jeb vairāk nekā puse no visiem bērniem, kas miruši no infekciju slimībām.

Runājot par bakām, jāatzīmē, ka 31 bērns no 37 ir miris līdz 1841. gadam. Pēc tam neliels baku uzliesmojums ir bijis 1846. gadā, kad nomira 6 bērni. Zinot, ka 19. gadsimta sākumā Baltijā ieviesa vakcināciju pret bakām, var secināt, ka 1841./1842. gads ir laiks, kad Lielvārdes-Jumpravas draudzē tiek vakcinēti visi jaundzimušie.

Galvenās infekcijas slimības starp pieaugušajiem ir asinssērga jeb dizentērija (24%) un vēdera tifs (55%), kas kopā sastāda 79% no visiem ar infekciju slimībām mirušajiem pieaugušajiem. Pārējās slimības ir retāk sastopamas.

No elpošanas orgānu slimībām kopā miruši 262 iedzīvotāji. No tiem 71% pieaugušie un 29% bērni. Galvenie nāves iemesli šajā grupā ir dilonis jeb tuberkuloze – 33% un plaušu karsonis jeb pneimonija (*Brustetzündung* un *Lungentzündung*) – 43%. Pārējie miruši no klepus (*Husten*) un rīkles vai kakla slimībām (*Halskrankheit*, *Halsetzündung*, *Halsübel* u. c.).

Mūsdienās izplatītas ir nervu sistēmas slimības, arī 19. gadsimtā tās sastopamas. No nervu sistēmas slimībām miruši 147 iedzīvotāji, kas 17 gadu laikā nav daudz. Galvenie iemesli – galvas vai smadzeņu iekaisumi (*Kopfetzündung* vai *Hirnetzündung*), krampji (*Krämpfe*) – pārsvarā bērniem – un triekas (*Schlagfluss*) – lielākoties pieaugušajiem.

Tūska jeb uzpampums kā nāves iemesls ir diezgan izplatīts. Tūska parasti rodas iekaisumu vai ievainojumu rezultātā. Visticamāk, ka te var runāt par iekšīgiem iekaisumiem, jo, ja iedzīvotājs ir miris negadījumā iegūtās traumas rezultātā, tad tas arī parasti tiek norādīts. No tūskas miruši 305 iedzīvotāji.

Ar ādas slimībām (čūla *Geschwür* un izsitumi *Ausschlag*), audzējiem (plaušu un sejas) un gremošanas trakta slimībām (pavēderes iekaisums *Unterleib entzündung*, kuņģa slimības *Magen entzündung*, *Magenleiden*, *Mageübel*) miruši 23 Lielvārdes-Jumpravas draudzes iedzīvotāji.

Interessants ir ieraksts *Stich*, kas tulkojams kā dzēliens, varētu būt arī dūriens. Paskaidrojoša informācija netiek dota, vai tas ir saules dūriens vai, piemēram, aklās zarnas plīsums. Interesanti, ka visi 12 nāves gadījumi ir bijuši laika posmā no 1835. līdz 1838. gadam, kas varētu norādīt uz to, ka vēlāk šis iemesls iegūst citu pamatotāku un mūsdienās atpazīstamu nosaukumu.

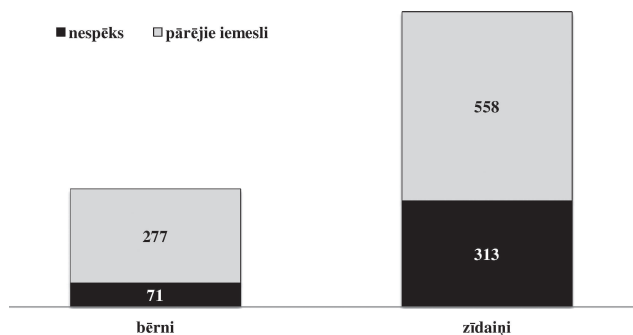
Kopumā no negadījumiem un traumām miruši 57 iedzīvotāji jeb 2% no visiem mirušajiem apskatāmajā laika posmā. Traumas 19. gadsimta vidū, visticamāk, ir dažādas, bet kā nāves iemesli minēti kritieni, galvas ievainojumi, nospiešana. Izanalizējot iegūtos datus, nākas secināt, ka arī nāves iemesls noasiņošana vai asiņošana ir attiecināms uz dažādām traumām.

Vislielāko daļu šajā grupā sastāda noslikšana, un, ņemot vērā draudzes ģeogrāfisko novietojumu, tas ir likumsakarīgi. Jāatzīmē gan, ka vairāki noslikušie nav vietējie iedzīvotāji, bet izskaloti Daugavas krastā Lielvārdes draudzes robežās. Pārsteidzoši, ka neviens no noslikušajiem nav anonīms. Katram ir noskaidrots vismaz vārds un vieta, no kurienes viņš nāk. Tāpat arī Daugavā noslikušie Lielvārdes draudzes iedzīvotāji tiek atrasti cituviet, piemēram, Ikšķilē pie Lazdu kroga.

Gandrīz viena ceturtdaļa no visiem mirušiem jeb 644 iedzīvotāji miruši no nespēka, vecuma nespēka (*Altersschwäche*) vai vienkārši vecuma (*Alter*). Vecuma grupa, kurai kā nāves cēlonis ir uzrādīts nespēks, ir plaša, ietver tikko dzimušus bērnus un pieaugušos līdz 66 gadu vecumam. Savukārt nāves iemesls vecuma nespēks vai vecums konstatēts draudzes iedzīvotājiem no 37 līdz pat 97 gadiem. Šī grupa iedalāma trīs daļās: nespēks zīdaiņiem (bērni no piedzimšanas brīža līdz viena gada vecumam), nespēks bērniem un nespēks pieaugušajiem.

Nespēks kā nāves iemesls pieaugušajiem uzrādīts 312 gadījumos un starp iedzīvotājiem pēc 60 gadiem tas ir dominējošais. Taču nevar apgalvot, ka būtu kāda vecuma grupa, kurai nāves cēlonis ir tikai nespēks.

Bērnu, mirušu nespēka dēļ, ir nedaudz vairāk par pusi jeb 1 219. No šiem 70% jeb 871 ir zīdaiņi. Nespēks kā nāves iemesls bērniem tiek minēts 71 gadījumā, savukārt zīdaiņiem – 313 gadījumos (5. att.).

5. att. Nespēks bērniem un zīdaiņiem attiecībā pret citiem nāves iemesliem % (LNA LVVA, 235. f.).

Apkopojot datus par dzemdību sarežģījumiem (*Wochenbette, Kindbett*) kā nāves cēloni, iegūstam ainu, ka no visiem mirušajiem 458 ir sievietes pēc 18 gadiem, no tām neveiksmīgās dzemdībās vai pēcdzemdību laikā mirušas 29 sievietes jeb 6%.

Vai ir redzama sakarība starp mirušajām māmiņām un jaundzimušo nāvi? Pēc šobrīd apkopotā materiāla nav, izņēmums ir 1839. gads, kad ir vienāds abās grupās mirušo skaits. Tomēr te saistība nepastāv, jo mirušie (gan bērni, gan mātes) ir katrs no savas ģimenes. Tikai divos gadījumos šo 17 gadu laikā ir mirusi māte, kurai piedzimis nedzīvs bērniņš, bet četros gadījumos gan māte, gan bērns ir miruši drīz pēc dzemdībām.

Aplūkojot materiālu kopumā, nākas secināt, ka 17 gadi 19. gadsimta vidū nav pietiekams laika posms, lai būtu redzami kādi būtiski uzlabojumi veselības aprūpē vai izmaiņas mirušo skaitā. Vienīgi jāatzīmē, ka metrikas grāmatas ir avots, kur var uzskatāmi redzēt baku vakcinācijas pozitīvo rezultātu. Nāves gadījumi no bakām pēc 1842. gada parādās ļoti reti, un tie bērni, kas miruši 1846. gadā, visdrīzāk netika vakcinēti.

Tāpat var secināt, ka nāves iemeslu ierakstus var iedalīt divās lielās grupās – slimības un simptomi. Slimības (asinssērga, vēdera tifs, garais klepus, masalas u. c.) pārsvarā ir infekciju slimības, un lielākoties tiek lietots viens jēdziens, ar kuru šī slimība 19. gadsimtā ir apzīmēta. Savukārt simptomi (nespēks, klepus, tūska, krūšu ciešanas vai vaina, kakla kaite u. c.) ir vairāk aprakstoši un dažādās variācijās. Vārdam, ar kuru tiek apzīmēts simptoms, klāt tiek pievienota tā ķermeņa daļa, kur tas ir izpaudies. Piemēram: *Hal* – (kakla vai rīkles) *entzündung* (iekaisums) vai *übel* (ļauņums, nelaime); *Innere* – (iekšējs)

schaden (bojājums); *schmerzen* (sāpes); *Magen* – (kuņģa) *leiden* (ciešanas, slimība) u. c.

Noslēgumā jāteic, ka metrikas grāmatas ir interesants, daudzpusīgu informāciju sniedzošs avots, kas līdz šim pārsvarā izmantots dzimtu vēstures pētījumos. Jau šobrīd paveiktais darbs ļauj secināt, ka metrikas grāmatas ir bagātīgs avotu materiāls, kas pagaidām reti tiek izmantots plašākiem vēsturiskās demogrāfijas pētījumiem.

Avoti

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 6810. f. (O. Hūna arhīvs), 1. apr., 6. l. (Rīgas apriņķa draudžu apraksti).

LNA LVVA, 199. f. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti), 1. apr., 167. l. (Lieljumpravas muiža); 240. l. (Lēdmanes muiža); 245. l. (Lielvārdes muiža); 246. l. (Lielvārdes pastorāts); 371. l. (Rembates muiža).

LNA LVVA, 235. f. (Vidzemes un Latgales ev. lut. draudžu metrikas grāmatas), 4. apr., 1486., 1488., 1489. l. (Rīgas apriņķa Lielvārdes-Jumpravas draudze).

Zane Nemme

Causes of Death in Lielvārde-Jumprava Parish in 1834–1850

Key words: Lielvārde, 19th century, church books, causes of death, infectious diseases

Summary

The present study is based on research and data of the analyses of church books.

During the period of 1834–1850, 2386 deaths have been registered in Lielvārde, 140 deaths a year on average. In this parish approximately 70 causes of death have been mentioned. They have been divided into 11 groups:

- 1) infectious diseases and fever – 30%;
- 2) other causes of death – 17%;
- 3) neonatal and infant death – 17%;
- 4) various internal diseases – 15%;
- 5) respiratory diseases – 11%;
- 6) nervous system diseases – 6%;

- 7–10) digestive system diseases (16 cases); skin diseases (3 cases); tumors (4 cases); accidents and injuries (53 cases);
11) unsuccessful pregnancy and childbirth complications (29 cases).

51% of all deaths were deaths of children (70% of them were infants). Among children the most common causes of death were infectious diseases, respiratory diseases, nervous system diseases, internal diseases and other causes of death.

Among adults the most common causes of death were weakness (under ‘other causes of death’), infectious diseases, respiratory diseases, and internal diseases. Small amount of deaths occurred due to nervous system diseases and even fewer – due to digestive system diseases.

Most common infectious diseases were typhoid fever, dysentery, and whooping-cough, as well as measles and scarlet fever. The most common respiratory diseases were tuberculosis and pneumonia. The most common nervous system diseases were head inflammation, cramps (among children), and stroke (among adults). Almost one fourth of deaths occurred due to weakness or old age weakness.

17 years of the mid-19th century is not enough to observe significant improvements in health care or changes in the number of deaths. Church books are a source of information on the efficiency of chickenpox vaccines.

Иван Петров

Автокефалистское движение в православных приходах Балтии в 1940–1945 гг.: новые источники и старые проблемы

Ключевые слова: страны Балтии, Православная Церковь, автокефалистское движение, Вторая мировая война, оккупация

История автокефалистского движения в среде православных приходов Балтии в годы советской и нацистской оккупаций региона, а также в последние годы, интересует как церковных деятелей и верующих, так и светских исследователей. Не уменьшается острота этой проблемы и в связи с нынешним спором в среде православных балтийских государств, вновь вернувших себе долгожданную независимость, в особенности в контексте канонического противостояния в Эстонии между Эстонской Православной Церковью Московского Патриархата (МП) и Эстонской Апостольской Православной Церковью (ЭАПЦ). Константинопольского Патриархата (КП). Однако, к сожалению, только небольшое количество историков и церковных деятелей может посмотреть на данную проблематику взвешенно, отодвинуть свою собственную, субъективную позицию, зачастую связанную с личной канонической принадлежностью к той или иной юрисдикции, на второй план. Мы же попытаемся рассмотреть этот вопрос в контексте вводимых сейчас в научный оборот источников, многие из которых активно издаются в специальных сборниках документов, а также в исследованиях, кроме того, постараемся определить стоящие сейчас перед историками проблемы.

Начнем мы с самого острого вопроса — спора об «эстонской автокефалии». Важным событием в начале негласного противостояния между двумя каноническими структурами в Эстонском Православии стал выход в 2002 году специального сборника, изданного ЭАПЦ КП, призванного доказать свою правоту (*The Autonomous Orthodox Church of Estonia* 2002). Естественно, что все документы прошли определенный «фильтр», а особое место было уделено периоду «возвращения» ЭАПЦ в лоно МП в 1940–1941 гг. (отдельно напечатаны и послевоенные «газетные» воспоминания главы ЭАПЦ митрополита Александра (в миру *Александр Карлович Паулус*, эст. *Aleksander Paulus*, 1872–1953). Многие «неудобные»

моменты в сборнике обойдены, в особенности в вопросе национального состава ЭАПЦ в межвоенный период и ошибок руководителей ЭАПЦ в управлении своей церковной паствой. Сторонники МП во многом «в ответ» издали второй том сборника «Православие в Эстонии. Документы», в Москве, в 2010 году в Церковно-научном центре «Православная энциклопедия» (*Православие в Эстонии* 2010). В данном издании приводятся документы о «церковном расколе» в Эстонии как в период 1920–1930-х гг., в период войны, так и в постсоветский период, в частности, обширный пласт документов привлечен из эстонских архивных хранилищ. Интересно, что часть документов заимствована из сборника «константинопольцев». С одной стороны, в некоторых местах видна взвешенность при отборе материалов для данного сборника, так как некоторые документы свидетельствуют и против «промосковской» позиции, с другой — в нем обойдены такие наиважнейшие вопросы как репрессии против православных эстонцев и русских в период первой и второй советских оккупаций (1940–1941, 1944–1991).

С похожих позиций выходили и другие работы двух церковных юрисдикций, носящие уже историографический характер. Так, совсем недавно вышла работа протоиереев Игоря Прекупа и Николая Балашова, заместителя председателя Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата, под заглавием «Проблемы Православия в Эстонии. О книге архимандрита Григория Папатомаса «Несчастье быть маленькой церковью в маленькой стране» (Прекуп, Балашов 2013). В данном издании авторы анализируют работу представителя ЭАПЦ КП архимандрита Григория, изданную в эстонской столице в 2007 году для того, чтобы представить позицию Вселенского Патриархата по «эстонскому юрисдикционному вопросу» (Папатомас 2007). Заметим, что как работа представителей Московского Патриархата, так и в еще в большей степени труд архимандрита Григория, носят скорее богословский характер, хотя, конечно, присутствуют в них и ссылки на исторические события, с помощью которых обе стороны пытаются оправдать собственную каноническую правоту. Обе работы отличают достаточно крайние позиции, хотя книга архимандрита Григория все же в большей степени наполнена неприязнью по отношению к противоборствующей стороне.

Совершенно иная ситуация сложилась в Латвии, в чем следует отметить особую заслугу доктора истории, ассоциированного профессора историко-философского факультета Латвийского университета (Рига, Латвия) А.В. Гаврилина. Так, крупным событием стало появление уже

несколько раз переизданной книги латвийского историка под заглавием «Под покровом Тихвинской иконы. Архипастырский путь Иоанна (Гарклавса)» (Гаврилин 2009). Главной целью исследования, что видно даже из его названия, является воссоздание жизненного пути Рижского епископа, впоследствии эмигрировавшего в США, Иоанна (в миру Иван Яковлевич Гарклавс или Гарклав, латыш. *Jānis Garklāvs*, 1898–1982). Историк кропотливо и беспристрастно описывает жизнь владыки, значительно расширяя ранее использованную другими авторами источниковую базу, прежде всего за счет периодики военных лет, издававшихся на латышском языке газет «*Ventas Balss*» («Голос Венты»), «*Tēvija*» («Отчизна»), православных изданий «*Dzīvības Vārds*» («Слово жизни»), а также «Распоряжения и Сообщения Высокопреосвященнейшего Сергия, Митрополита Литовского и Виленского» и «Троице-Сергиевских листков» на русском языке. Автор часто ссылается и на ранее не исследованный американский «*The Archive of the Orthodox Church in America*» (АОСА – «Архив Православной церкви в Америке»), в котором сохранились многие вывезенные из балтийских республик и России документы. К тому же А. Гаврилин обладает довольно богатым личным архивом, в котором, как видно из данной монографии, хранятся многие личные свидетельства и документы балтийского духовенства. Важно отметить, что Александр Валентинович не боится и острых тем: канонических споров, отношений с немцами и многих других дискуссионных вопросов. Совсем недавно «Общество Церковной истории» выпустило в серии «Материалы по истории Церкви» еще одну работу профессора А. Гаврилина под заглавием «Латвийские православные священнослужители на Американском континенте» (Гаврилин 2013). В данном издании автор описывает жизненный путь многих православных священнослужителей Латвии. Через призму этих судеб можно восстановить и историю православных приходов страны в период 1940–1945 гг. Особо стоит отметить тот факт, что исследователь подробно рассматривает антирелигиозную кампанию против местного православного духовенства в период советизации страны в 1940–1941 гг., отдельно останавливаясь на всех ее формах, начиная от широкой пропаганды на страницах появившихся в Балтии периодических изданий до широкомасштабного террора против духовенства и мирян.

Сегодня как церковными, так и светскими историками совсем мало говорится об автокефалистском противостоянии в годы оккупаций в Литве, в особенности в «Виленском крае». Фактически можно сказать

только о работе близкого к Виленской и Литовской епархии Русской Православной Церкви исследователя Германа Шлевиса (*German Shlevis*) под заглавием «Православные храмы Литвы» (Шлевис 2005).

Достаточно парадоксальным является тот факт, что авторами практически не разработана в контексте рассматриваемых нами проблем тема попыток проведения литовско-белорусской автокефалии в конце 1939 — начале 1940 гг. Данное движение возникло в связи с ликвидацией польского государства и возвращения Литве оккупированного Польшей с начала 1920-х гг. так называемого «Виленского края». Большой материал по данному вопросу хранится в Литовском Центральном Государственном архиве (LCVA. F. 391. Ap. 4. B. 695). Находящиеся в его фондах материалы представляют собой не только переписку между местным духовенством, часть из которого поддерживала ярого сторонника Московской Патриархии митрополита Виленского и Литовского Елевферия (в миру Дмитрий Яковлевич Богоявленский, 1868–1940), а другая была на стороне поддерживающего автокефалистов владыки Феодосия (в миру Николай Иванович Феодосиев, 1864–1942), но и статьи и послания известного политического публициста Балтии межвоенного периода Дмитрия Ишевского (1894 — после 1940), послания православных Литвы как в защиту, так и в осуждение архиепископа Феодосия; материалы периодических изданий, в частности одной из главных литовских газет «Эхо Литвы» (*Lietuvos Aidai*), рупора литовско-белорусских автокефалистов газеты «Krysnica», а также таких изданий как русскоязычное «Эхо», критикующих сторонников автокефалии; послания и публицистические работы архиепископа Феодосия (Феодосиева) и его видного сторонника архимандрита Филиппа (в миру Морозов). Отметим, что эти некоторые из аспектов проблемы рассмотрены в отдельной статье (Петров 2013).

Из самых последних работ российских авторов можно отметить вышедшую в конце 2013 г. в серии «Материалы по истории Церкви» книгу доктора исторических наук М.В. Шкаровского (1961) и иерея Московского Патриархата, кандидата исторических наук, кандидата богословия, редактора данной серии Ильи Соловьева под названием «Церковь против большевизма» (Шкаровский, Соловьев 2013). Эта работа является первой научной биографией Экзарха Прибалтики митрополита Литовского и Виленского Сергия (в миру *Дмитрий Николаевич Воскресенский*, 1897–1944), одной из самых спорных личностей в церковной истории XX столетия. Эту книгу можно разделить на две части: в первой из них авторы воссоздают биографию Экзарха, а во второй — приводят воззва-

ния и меморандумы, изданные главой всех православных Балтии в годы войны и находящиеся в государственных, ведомственных, церковных и личных архивах России, Германии и США. Многие опубликованные в книге документы в буквальном смысле слова переворачивают наше представление об Экзархе Прибалтики Сергии. Среди них составленная владыкой в самом начале немецкой оккупации записка «Церковь в СССР перед войной», его меморандум по поводу положения Православной Церкви в Остланде (*Reichskommissariat Ostland*), меморандум в ведомство рейхскомиссара Остланда о религиозном обслуживании войск генерала А.А. Власова (1901–1946), его записка «Большевизм надо сокрушить» и многие другие. Все опубликованные документы, безусловно, помогут историкам продолжать исследование деятельности Православной Церкви в Балтии и России в прошедшем столетии, в особенности в период Второй мировой войны и нацистской оккупации. Наконец, в тексте самой биографии авторы особо подчеркивают еще одну важную проблему истории Прибалтийского Экзархата — тему противостояния между сторонниками Экзарха и балтийскими иерархами-автокефалистами митрополитами Таллиннским Александром и Рижским Августином (в миру Августин Адамович Петерсон, 1873–1955). В частности, они отмечают, что какого-то единого мнения у нацистских чиновников по вопросу поддержки той или иной стороны конфликта не было. С одной стороны, существовала крайняя точка зрения, согласно которой со временем необходимо вообще избавиться от «православного влияния» в Балтии, то есть перенести все православные приходы за территорию «Остланда». С другой стороны, некоторые немецкие чиновники, в особенности близкие к эстонским национальным кругам, многие представители которых вошли в созданные нацистами органы власти, стояли на точки зрения наибольшего разделения Православной Церкви Латвии МП (особенно в этой связи примечательна описанная в работе историков встреча деятеля эстонского самоуправления Хяльмера Мэе (*Hjalmar Mäe*, 1901–1978) с главным сторонником митрополита Сергия (Воскресенского) в Эстонии епископом Нарвским Павлом (в миру Павел Григорьевич Дмитриевский, 1872–1946). Авторы особо отмечают личные способности митрополита Сергия (Воскресенского), во многом и определившие его победу над латвийскими автокефалистами и изменение немецкой линии по отношению к Православию в Балтии от резко негативной к более взвешенной. В то же время, нам представляется, что М.В. Шкаровский и отец Илья Соловьев несколько принижают масштабы перехода православных при-

ходов Эстонии в юрисдикцию митрополита Александра (Паулуса), фактически воссоздавшего в годы нацистской оккупации ЭАПЦ, хотя и вне подчинения Вселенского Патриархата. Впервые в работе поднимается вопрос о попытке организации владыкой Александром параллельной Псковской Православной Миссии организации православных приходов на Псковщине и в Ингерманландии, а также проблема противостояния между рижскими профессорами, преподававшими богословские дисциплины (сторонниками автокефалистов) и последователями Экзарха.

В связи с приведенным выше анализом можно определить и три важнейшие, как нам кажется, задачи, стоящие сейчас перед современными историками автокефалистского движения в Балтии в 1940–1945 гг.:

- написать непредвзятое исследование истории автокефалистского движения в Балтии (причем как с исторической, так и с богословской точек зрения);
- продолжить публикацию источников, в особенности из российских ведомственных и церковных архивов;
- помочь Православной Церкви в разрешении современных канонических споров, в особенности в Эстонии.

Хочется верить, что все эти задачи постепенно благополучно разрешатся.

Список источников и литературы

Гаврилин А.В. (2013) *Латвийские православные священнослужители на Американском континенте*. Москва: Общество любителей Церковной Истории. 407 с.

Гаврилин А.В. (2009) *Под покровом Тихвинской иконы. Архипастырский путь Иоанна (Гарклавса)*. Санкт-Петербург: Издательская служба Тихвинского монастыря. 464 с.

Папатомаас Григорий Д., Архим. (2007) *Несчастье быть маленькою церковью в маленькой стране. Богословская правда о Православной Церкви Эстонии*. Таллин. С. 141–240.

Петров И.В. (2013) *Проблема Литовско-белорусской православной автокефалии в начале Второй мировой войны (1939–1940)*. Былые годы, № 29 (3): 96–100.

Православие в Эстонии. Т. 2. Документы. (2010) Под ред. прот. Н. Балашова, С.Л. Кравца. Москва: Православная энциклопедия. 656 с.

Прекуп Игорь, Прот., Балашов Николай, Прот. (2013) *Проблемы Православия в Эстонии. О книге архимандрита Григория Папатомааса «Несчастье быть маленькой церковью в маленькой стране»*. Таллин. 132 с.

Шкаровский М.В., Соловьев И., свящ. (2013) *Церковь против большевизма*. Москва: Материалы по истории Церкви. 416 с.

Шлевис Г. (2005) *Православные храмы Литвы*. Вильнюс: SAVO. 559 с.

Lietuvos centrinis valstybes archyvas (LCVA). F. 391. Ap. 4. B. 695.

The Autonomous Orthodox Church of Estonia = L'glise Autonome Orthodoxe d'Estoniie. Approche historique et nomocanonique. (2002) Grigorios D. Papathomas, R.P. Mattias, H. Palli, eds. Thessalonoquen: Editions Epektasis. 460 p. (Bibliothèque Nomocanonique).

Ivans Petrovs

Автокефālā kustība Baltijas pareizticīgo draudzēs 1940.–1945. gadā: jauni avoti un vecas problēmas

Atslēgas vārdi: Baltijas valstis, Pareizticīgā baznīca, autokefālā kustība, Otrais pasaules karš, okupācija

Kopsavilkums

Rakstā tiek apskatīti mēģinājumi izdarīt zināmu kopsavilkumu autokefālās kustības vēstures Baltijas valstu pareizticīgajās draudzēs 1940.–1945. gadā problēmu izpētē. Tiek dots vērtējums izdevumiem, galvenokārt dokumentu krājumiem, kurus izdevuši tai vai citā jurisdikcijā esošās baznīcas pārstāvji. Par klasisku piemēru kļuvuši darbi, iznākuši ar Igaunijas Apustuliskās Pareizticīgās baznīcas, kas pakļauta Konstantinopoles patriarhātam, un Igaunijas Pareizticīgās baznīcas, kas darbojas Maskavas patriarhāta vadībā, atbalstu. Abu dažādu pareizticīgo patriarhātu jurisdikcijā esošo baznīcu konfrontācija izpaužas arī publicistisku darbu un baznīcu vēstures aprakstu par skatāmo problēmu drukāšanā.

Latvijā, kad mūsdienās nav vērojama asa pretstāve starp autokefālistiem un krievu Pareizticīgās baznīcas pārstāvjiem, galvenais darbu kopums pieder vai nu Rīgas profesoram Aleksandram Gavriļinam, vai iznāk ar tiešu viņa līdzdalību. Savukārt Lietuvā netiek apskatīti t. s. “Viļņas novada” pareizticīgās garīdzniecības un intelīģences mēģinājumi 1939. gada beigās – 1940. gadu sākumā realizēt “lietuviešu-baltkrievu autokefāliju”, lai gan materiāli par šo problēmu glabājas Viļņas arhīvos.

Visbeidzot, nelielā skaitā iznāk Krievijas autoru darbi, kuros tiek izskatīta autokefālības un pakļaušanās Maskavas patriarhijai piekritēju pretstāve. Tajos tiek izmantots bagāts, agrāk vēsturniekiem nezināms arhīvu materiāls.

Uz priekšdienām izvirzāmi šādi uzdevumi: sagatavot objektīvus, aizspriedumus nesaturošus pētījumus, turpināt publicēt avotus un sniegt palīdzību dažādās jurisdikcijās esošo baznīcu konfliktu atrisināšanā.

Ivan Petrov

**Autocephalistic Movement in the Baltic Orthodox Parishes in 1940–1945:
new sources and old problems**

Key words: Baltic Lands, World War II, occupation, Orthodox Church, Autocephalistic movement

Summary

The present article is an attempt to resume the study of autocephalistic movement in the Orthodox parishes of Baltic States in 1940–1945. First of all, the author analyzes the document collections issued by Church representatives. As an example of that kind of paper we can mention the books published with the support of the Estonian Apostolic Orthodox Church of Constantinople Patriarchate and the Estonian Orthodox Church of Moscow Patriarchate. This confrontation between the two Orthodox jurisdictions resulted in printing many nonfiction works and essays on the problem. In Latvia, where the confrontation between autocephalists and the Russian Orthodox Church supporters seems to be absent, the research on the problem is made mostly by or with the direct participation of Professor Alexander V. Gavrilins from Riga. In Lithuania local historians unfortunately do not pay attention to the attempts of the Orthodox clergy and some intellectuals in the so-called “Vilnius Region” to create the “Lithuanian-Belarusian autocephaly” in 1939–1940. However, the materials on this problem are stored in the Lithuanian archival repositories. There are also several works by Russian authors on the confrontation between the autocephalist opposition and the supporters of Moscow ecclesiastical authorities that includes a rich archival material that was previously unknown.

At the same time, the researchers still face the following main tasks: producing objective research, continuing publication of sources, and providing support in resolving the current jurisdictional conflicts.

Сергей Пивоварчик

Фортификационное обеспечение западной границы Российской империи в XIX — начале XX вв.

Ключевые слова: фортификация, граница, крепость, форт, инженер

Западная граница Российской империи значительно изменялась в результате трех разделов Речи Посполитой в 1772, 1793 и 1795 гг., а также после Венского конгресса 1814 года. Расширение государства повлекло за собой необходимость принятия мер к фортификационному укреплению западной границы. Планы по военно-инженерному строительству на западной границе Российской империи соответствовали общей внешней и внутренней политике, экономике, военной стратегии и тактике, уровню развития фортификационных идей в России второй половины XVIII — начала XX вв. Можно выделить несколько этапов фортификационной подготовки западной границы России с конца XVIII в. до Первой мировой войны.

Первый этап, который можно назвать «теоретическим», начался с первого раздела Речи Посполитой и продолжался до 1810 года. Он характеризуется разработкой общей руководящей идеи фортификационного укрепления новых границ Российской империи и проектов строительства конкретных крепостей на присоединенных землях. Однако ни один из этих планов не был реализован из-за быстро меняющейся военно-политической обстановки, а также отсутствия финансов и квалифицированных инженерных кадров (Пивоварчик 2002, 17).

С 1810 года начался второй этап уже практического строительства фортификационных объектов, которые должны были соответствовать политическим и военно-стратегическим воззрениям российских властей, уровню развития военно-инженерных идей того времени. В результате перед войной с Наполеоном 1812 года были возведены современные крепости в Динабурге и Бобруйске, а также укрепленный лагерь в Дриссе и предмостное укрепление в Борисове.

После войны 1812 года на западную границу обратили внимание уже в конце 20-х гг., после того, как императором стал Николай I (1796—1855). В 1827 году был опять создан Особый комитет под председательством Карла Ивановича Оппермана (1766—1831) для выяснения стратегичес-

кого значения существовавших укреплений и разработки новых. Результатом шестилетней работы комитета явилась обширная записка, вызвавшая среди высших чинов военного ведомства широкое обсуждение вопроса о системе укреплений. Именно тогда и появился термин «передовой театр военных действий (ПТВД)» в отношении территории между реками Висла, Неман, Буг. ПТВД являлся основой обороны всего западного пространства от Балтийского моря до турецкой границы и его необходимо было подготовить как для оборонительных, так и наступательных действий (*Долговременная фортификация* 1952, 280–281).

Среди конкретных мест крепостного строительства предполагались Брест-Литовск и Гродно. Работа вышеназванного комитета продолжалась до 1833 года, а ноябрьское восстание 1831 года в Царстве Польском повлияло на планы дальнейшего фортификационного строительства на западе империи: после восстания военно-стратегические планы связывались со строительством новых крепостей на территории губерний Привисленского края.

Главными природными рубежами тут были реки Висла, Буг и Нарев. В 1832–1834 гг. была возведена Александровская цитадель в центре Варшавы, а в 1848 году на правом берегу Вислы построили предмостное укрепление — форт Сливицкого (назван по имени похороненного в нём полковника Валентия Валентьевича Сливицкого). В 1837–1847 гг. были построены укрепления в Демблине (переименованном российскими властями в Ивангород), а с 1832 по 1841 гг. возводилась крепость в Модлине (Новогеоргиевск).

Во время царствования Николая I планы фортификационного обустройства западных границ России получили свое теоретическое и практическое развитие. До начала Крымской войны фортификационное обеспечение западной границы Российской империи состояло из трех линий: передовая — крепости в Варшаве, Ивангороде, Новогеоргиевске и Замостье, во вторую входила крепость Брест-Литовск и третья, тыловая линия — Рига, Динабург, Бобруйск, Киев — армейские склады и места развертывания резервов. В период 1810–1856 гг. была создана система фортификационного обеспечения российских границ: были построены 10 новых и модернизированы 33 старые крепости, а также построен и перестроен ряд других фортификационных сооружений (Яковлев 2000, 142–146).

Модернизация этой системы после поражения в Крымской войне составляет основное содержание выделяемого нами третьего этапа фор-

тификационного строительства на западном театре военных действий (вторая половина XIX века — 1915 год). Изменение геополитической ситуации в Европе и изменение в связи с этим планов ведения войны на европейском театре, а также развитие средств осады и разрушения фортификационных объектов потребовали корректировки всей крепостной системы России.

Поражение в Крымской войне заставило российские власти провести серьезные реформы всей системы обороны государства, в том числе инженерного обеспечения границ. В России в это время военно-инженерное дело, а с ним и крепостное строительство были фактически в руках генерала Эдуарда Ивановича Тотлебена (1818—1884), который с 1859 года состоял директором инженерного департамента военного министерства (Bogdanowski 2002, 173—175). Э.И. Тотлебен, используя опыт обороны Севастополя, окончательно определил роль фортов в обороне крепости. Он показал, что фортовая крепость является главной и основной формой долговременной фортификации того времени, и разработал основные теоретические положения об устройстве форта.

В 1880 году начальником Главного штаба Николаем Николаевичем Обручевым (1830—1904) были разработанны «Соображения о планах ведения войны». План действий на европейском театре был направлен против коалиции государств. В 1879 году сформировался Двойственный союз, который в скором времени превратился в Тройственный — Германия, Австро-Венгрия, Италия. Это, как писал видный военный историк *Андрей Медардович* Зайончковский (1862—1926), «привело русский Генеральный штаб к трем следующим выводам: 1) что враждебный союз, и в особенности Германия, опередили Россию в деле боевой подготовки; 2) при современных условиях еще в мирное время должны быть составлены не только общие соображения об употреблении вооруженных сил в случае войны, но и тщательно разработаны расчеты о сроках и районах сосредоточения их, и 3) вследствие преимущества в быстроте сосредоточения войск враждебной стороны, наши соображения должны быть для начального периода кампаний приурочены к обороне, а наша военная подготовка направлена на усиление границ и на улучшение существующих крепостей» (Зайончковский 1926, 164).

По мнению генерала Н.Н. Обручева, в начале кампании выгоднее придерживаться оборонительного образа действий — против Германии и наступательного — против Австрии. Главные силы российских войск сле-

довало развешивать по обоим берегам Вислы, где были построены три большие крепости — Новогеоргиевск, Варшава, Ивангород. Обеспечивая свободу маневра, эти крепости представляли собой плацдарм для наступления и в то же время серьезную преграду для противника в случае форсирования им Вислы. Правый фланг Привисленского района со стороны Восточной Пруссии планировалось обеспечить естественным оборонительным рубежом — линией рек Бобр, Буг, Нарев, усиленным крепостями Осовец, Ломжа, Остроленка, Рожаны, Пултуск. Левый фланг имелось в виду обеспечить только одной крепостью Брест-Литовск, потому что именно здесь предполагалось наступать в первую очередь. Стратегическое развертывание и сосредоточение войск намечалось прикрыть большей частью армии мирного времени, дислоцированной в западных приграничных округах. Столь подробно разработанный план войны в России появился впервые. Все последующие планы, отличались от него в частности, без существенного изменения основной идеи.

Фортификационное обеспечение западного театра военных действий России в конце XIX — начале XX века представляло собой определенную систему. В центре образовался Привисленский (Варшавский) укрепленный район с основными крепостями Новогеоргиевск, Варшава, Ивангород. Кроме этого для обеспечения переправ были построены крепости Осовец, Зегрже, Ломжа, Остроленка, Рожаны и Пултуск. К северу от Привисленского района, прикрывая его правый фланг и пути на Петербург, находилась оборонительная линия Немана. Эта линия обеспечивалась на правом фланге крепостью Ковно и временными укреплениями у Олиты (лит. *Alytus*) и Гродно, что придавало оборонительной линии Немана маневренный характер. Южный фланг Привисленского района имел укрепление в виде Ровно-Дубненского узла и крепости Брест-Литовск на Буге. В тылу располагались старые тыловые крепости-склады Двинск, Бобруйск и Киев. По мнению А.М. Зайончковского, система укреплений западной границы России, прикрывая сосредоточение армии в междуречье Вислы и Немана, могла служить хорошим плацдармом для начала активных действий в отношении Германии. Примерная общая стоимость постройки, оборудования (включая вооружение) и содержание гарнизонов крепостей западной границы определялась в среднем около 250 млн. руб. Несмотря на затраты, крепости все же никогда не находились на уровне современных той эпохе требований техники (Зайончковский 1926, 55).

К началу Первой мировой войны на границах России находились в различных стадиях постройки десять сухопутных крепостей: Выборг, Карс, Михайловская (Батуми), Кушка, Ковно, Гродно, Осовец, Новогеоргиевск, Ивангород (перед самой войной был снова введен в штат крепостей), Брест-Литовск. На строительство по утвержденным проектам с 1912 года было назначено 121 млн. руб. Строительство должно было быть закончено в 10 лет, причем работы первой очереди — через пять. На первую очередь работ отпускатось 63 млн. руб., на вторую 58 млн. руб. Фактически за три года (1912—1914) было отпущено 34 млн. руб., т.е. около 50% суммы на работы первой очереди (*Долговременная фортификация* 1952, 408).

Первая мировая война стала для крепостей всех воюющих стран боевым экзаменом, который они, по мнению специалистов, не выдержали. Подводя результаты использования крепостей и долговременных укреплений в Первую мировую войну, известный специалист-фортификатор *Виктор Васильевич Яковлев* (1871—1945) отмечал: «1) в мировую войну все крепости роль сыграли, но не всегда в той степени, как это предполагалось в мирное время; 2) изолированные крепости оборонялись обычно в течение непродолжительного срока; считают, что они отжили свой век и впредь их строить не будут; 3) долговременные укрепления как таковые в мировую войну себя оправдали: при достаточной их мощности они оказывали сопротивление самой могущественной артиллерии и содействовали тактическим действиям войск, почему и в будущем должны найти себе применение в соответствующих современному состоянию артиллерии и других средств поражения формах» (Яковлев 2000, 380). Новой формой фортификационного укрепления границ европейских стран в межвоенный период стали укрепленные районы.

Список литературы

Долговременная фортификация. Часть первая. История долговременной фортификации. (1952) Москва: Военно-инженерная Краснознаменная академия РККА имени В.В. Куйбышева. 580 с.

Зайончковский А. (1926) *Подготовка России к империалистической войне: Очерки военной подготовки и первоначальных планов.* Москва: Военное издательство. 429 с.

Піваварчык С. (2002) Беларускія землі ў планах фартыфікацыйнага ўмацавання заходняй мяжы Расійскай імперыі (1795—1915 гг.). *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 1. Гісторыя. Паліталогія. Філасофія.*

Сацыялогія. Правазнаўства. Філалогія, № 2: 16–22.

Яковлев В., Хмельков С. (1926) *Современное состояние долговременной фортификации. Отдел первый. Долговременная фортификация к началу и во время мировой войны*. Москва: Военное издательство. 144 с.

Яковлев В. (2000) *История крепостей*. Москва: Аст; Полигон. 400 с.

Bogdanowski J. (2002) *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*. Warszawa-Krakow: Wydawnictwo Naukowe. 611 p.

Sergejs Pivovārčiks

Krievijas impērijas rietumu robežu nocietinājumu sagatavošana 19.–20. gs. sākumā

Atslēgas vārdi: fortifikācija, robeža, cietoksnis, forts, inženieris

Kopsavilkums

Rakstā tiek apskatīta Krievijas impērijas rietumu robežu nocietinājumu sagatavošana 1772.–1914. gadā. Militāro inženierbūvju celtniecības plāni uz Krievijas impērijas rietumu robežas atbilda vispārējai valsts ārējai un iekšējai politikai, ekonomikai, militārajai stratēģijai un taktikai, fortifikācijas ideju attīstībai Krievijā 18. gadsimta otrajā pusē – 20. gadsimta sākumā.

Autors no 18. gadsimta beigām līdz Pirmā pasaules kara sākumam izdala trīs posmus Krievijas rietumu robežas nocietinājumu sagatavošanā.

Pirmais posms (1772–1810) raksturīgs ar vispārējās vadošās idejas Krievijas impērijas jauno robežu aizsardzībai ar nocietinājumu izbūvi valstij pievienotajās zemēs un cietokšņu būvniecības projektu izstrādi.

Otrajā posmā (1810–1856) Krievijas rietumu guberņās tika jau praktiski celti nocietināti objekti. Šajā laikā tika izveidota Krievijas robežu nodrošināšanas ar nocietinājumiem sistēma: tika uzbūvēti 10 jauni un modernizēti 33 veci cietokšņi (tostarp Brest-Ļitovskas, Bobruiskas, Varšavas, Dinaburgas, Ivangorodas, Novogergievskas cietokšņi).

Trešo posmu (1856–1915) galvenokārt veido šīs sistēmas modernizācija pēc sakāves Krimas karā iespējamā kara darbības rajonā valsts rietumos.

Siarhei Pivovarchyk

**The Fortification Warranty of the Western Border of the Russian Empire
in the 19th and Early 20th Centuries**

Key words: fortification, border fortress, fort, engineer

Summary

The present article deals with the fortification construction on the western border of the Russian Empire from 1772 to 1914. The plans of the military engineering construction on the western border of Russia were drawn in consistency with the general external and internal politics, economics, military strategy, tactics, and the level of the development of fortification ideas in the second half of the 18th – early 20th centuries. The author identifies three stages of preparing the fortification of the western border of Russia in that period (before World War I).

The first stage (1772–1810) is characterized by the development of the general idea of fortifications on the new borders of the Russian Empire and drawing the projects of fortresses on the new territory.

The actual construction of fortifications in the western provinces of Russia was carried out in the second phase (1810–1856). The system of the fortification protection of the Russian borders was created during this period: 10 new fortresses were built and 33 old fortress were modernized, including the fortress of Brest-Litovsk, Bobruisk, Warsaw, Dinaburg, Ivangorod, Novogergievs.

Modernization of that system after the defeat in the Crimean War took place in the third stage (1856–1915) of the fortification on the western theater of operations.

Tālis Pumpuriņš

**Arheologs, muzeju darbinieks un
skolotājs Pēteris Stepiņš**

Atslēgas vārdi: Pēteris Stepiņš, arheoloģija, Pieminekļu valde, Latgale, Liepāja, Durbe, Beverīna

Pēteris Stepiņš dzimis un skolojies Latgalē, viņa darbība dažādos dzīves posmos cieši saistīta ar Latviju. Jaunība pagājusi, studējot un strādājot Rīgā. Pēc Otrā pasaules kara dzīvojis un strādājis Kurzemē, Liepājā. Viena no P. Stepiņa pētniecības tēmām bija Vidzemes teiksmainās Beverīnas pils vietas lokalizēšana.

20. gadsimta Latvijas sarežģītā vēsture lielā mērā ietekmējusi P. Stepiņa dzīves gājumu. Informācija par viņu rodama mūža nogalē jubilejas reizē publicētajā īsajā biogrāfijā (Arheologam 1999, 185), gan arī pēcnāves piemiņas rakstā (Caune 2000, 195–196), kas iespiesti “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”. Plašāki biogrāfiski ieskicējumi ir P. Stepiņa autobiogrāfiskajā apcerējumā “Mana tauta un es”, kura fragmenti publicēti Liepājā iznākošajā laikrakstā “Kurzemes Vārds” 2004. gadā (Stepiņš 2004), bet pilns teksts latgaļu rakstībā iespiests izdevumā “Tāvu zemes kalendārs” 2006. gadam (Stepiņš 2005, 84–146). “Tāvu zemes kalendārā” 2007. gadā publicētas atmiņas par dzimto Anču ciemu (Stepiņš 2006, 78–89). Par saviem skolas un studiju gadiem P. Stepiņš rakstījis “Katoļu kalendārā” 1991. un 1992. gadagājumos (Stepiņš 1990, 143–146; Stepiņš 1991, 114–117). Atmiņas par saviem skolotājiem un kolēģiem arheologa darbā publicējis 1997. gadā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” (Stepiņš 1997, 135–146).

Interesantas, līdz šim nepublicētas ziņas par P. Stepiņa dzīvi atrodamas viņa personīgajā lietā Izglītības ministrijas Pieminekļu valdes fondā, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Valsts Vēstures arhīvā (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l.).

P. Stepiņš dzimis 1914. gada 27. aprīlī Daugavpils apriņķa Aulejas pagasta Anču ciemā – atbilstoši tā laika administratīvajam iedalījumam “Vitebskas guberņas Dvinskas ujezda Izvoltas volostē, Anču cīmā” (Stepiņš 2006, 84; Bērzs 2004¹). Pieminekļu valdes ierēdņu anketā P. Stepiņš atzīmējis, ka

¹ Laikrakstā “Kurzemes Vārds” Anču sola (t. i., sala) vietā kļūdaini iespiests Anču skolā.

viņa vecāki bijuši lauku sīksaimnieki Aulejas pagastā (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2a. lp.).

Personīgajā lietā ir arī “Gatavības apliecības” noraksts par Krāslavas Valsts ģimnāzijas beigšanu 1932. gadā, kurā atzīmēts, ka P. Stepiņš sākotnēji mācījies Kombuļu 6 klašu pamatskolā, bet no 1928. gada augusta līdz 1932. gada jūnijam apmeklējis Krāslavas Valsts ģimnāziju un beidzis kursu pēc ģimnāzijas I nozarojuma tipa. Pēc sekmju izraksta redzams, ka ģimnāziju absolvējis ar atzīmi 5 (ļoti labi) vienpadsmit priekšmetos un 4 (labi) piecos priekšmetos. Vienīgais 3 (apmierinoši) – krievu valodā (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 5. lp.).

P. Stepiņa interesi par senvēsturei sekmēja arheologi Elvīra Šņore (1905–1996) un Rauls Šņore (1901–1962), kuri tolaik strādāja par skolotājiem Krāslavas Valsts ģimnāzijā (Stepiņš 1991, 115). Pēc ģimnāzijas absolvēšanas 1932. gadā P. Stepiņš uzsāka vēstures studijas Latvijas Universitātē. Ierēdņa anketā atzīmējis, ka līdzekļus uzturam un izglītības turpināšanai sācis pelnīt pēc ģimnāzijas beigšanas: strādājis gan “dažādu dienas darbus” Dzelzceļu virsvaldes materiālu apgādes Rīgas kokzāģētavā, gan veicis rakšanas darbus Pieminekļu valdes arheoloģiskajos izrakumos, gan bijis kantorists Valsts elektroniskajā fabrikā (VEF) (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2a. lp.).

1932. gada 17. decembrī P. Stepiņš dabūja papildu darbinieka vietu Valsts vēsturiskajā muzejā, kur nostrādāja līdz 1935. gada septembrim (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2a. lp.). Tā aizsākās vēsturnieka un muzeju darbinieka gaitas. Atmiņās rakstījis, ka par 6 stundu darbu kā inteliģentais bezdarbnieks saņēmis mēnesī Ls 47, 25 (neto) algu, ko oficiāli sauca par pabalstu: “Dienā izdevumi nedrīkstēja pārsniegt 50 santīmu, jo no algas bija jāsamaksā arī par mitekli. Pirmos divus gadus es starp studentiem biju laikam gan pats trūcīgākais” (Stepiņš 2005, 91). 1933. gada vasarā sākās darba gaitas arheoloģijas zinātniskajā praksē, kad vēl trūka teorētiskās gatavības. P. Stepiņš brauca līdz arheoloģei Elvīrai Šņorei uz Valmieras tuvumā esošajiem Kaugura pagasta “Avotiņiem” kā palīgs, priekšstrādnieks un racējs senkapu izrakumos, apmeklēja tuvējo Pekas kalnu, kas bija pazīstams kā viens no iespējamajiem Beverīnas pilskalniem (Stepiņš 2005, 95).

Ar Pieminekļu valdes priekšsēdētāja Franča Baloža (1882–1947) 1935. gada 19. oktobra rīkojumu P. Stepiņš tika iecelts par Brīvdabas muzeja arhivāra palīgu (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2. lp.). Pēc astoņiem mēnešiem, 1936. gada 22. jūnijā, ar izglītības ministra Augusta Tentēļa (1876–1942) rīkojumu Nr. 177 “iecelts par Brīvdabas muzeja preparatoru [..], skaitot ar 1936. g. 1. aprīli”. Savukārt ar 1937. gada 31. maija rīkojumu Nr. 192 “iecelts

par Pieminekļu valdes inspektoru ar algu pēc IX amatu kategorijas 1. pakāpes, skaitot ar 1937. g. 1. maiju, bet izdienu šajā 1. pakāpē ar 1936. gada 1. aprīli” (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2. lp.). Šajā amatā bija līdz padomju okupācijai 1940. gadā, kad tika reorganizēta Latvijas pieminekļu aizsardzības sistēma (1. att.).

1. att. Vēstures studenti, kuri piedalījās “Beverīnas meklējumu” arheoloģiskajos izrakumos Valmieras vecpilsētā 1937. gadā.

No kreisās puses: Austra Sakne, Pēteris Stepiņš un Konstance Ozola.

Fotogrāfs nezināms (CVMM, CM 93203).

Paralēli studijām Latvijas Universitātē P. Stepiņš savu profesionālo kvalifikāciju pilnveidoja arī studiju braucienos uz ārzemēm. 1936.–1937. gadā saņēma Kultūras fonda stipendiju un, kā atzīmējis savā ierēdņa anketā, “3 ½ mēnešus mācījies Ziemeļu archeoloģiju Dānijā, šinī pašā braucienā apmeklēju arī Tartu, Helsinku, Stocholmas, Ķīles, Berlīnes, Königsbergas un Kauņas senatnes muzejus” (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2a. lp.).

Padomju okupācijas un tai sekojošās vācu okupācijas laikā P. Stepiņš turpināja strādāt pieminekļu aizsardzības jomā. Dienestu gaitas apraksts ļauj izsekot, kā mainījušies viņa amati un iestāžu nosaukumi, kuru pakļautībā pārgāja pieminekļu aizsardzība. Ar izglītības tautas komisāra Jūlija Lāča (1892–1941) 1940. gada 8. oktobra pavēli Nr. 188 P. Stepiņš “iecelts par inspektoru Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļā ar algu pēc VIII amatu kateg[orijas] un izdienu ar to pašu laiku, skaitot no 1940. g. 1. okt[obra]”,

bet jau 10. decembrī iecelts par “inspektoru-archailogu ar algu 600 rubļi mēnesī, skaitot no 1940. g. 10. nov[embra]” (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2. lp.). Šo laiku P. Stepiņš raksturojis arī atmiņās: “Man pasta krājkasē bija ietaupījumi daži simti (ne tūkstoši) latu. Tos pārvērta par rubļiem. “Darba-laužu interesēs” tika pārkārtotas algas un preču cenas. Nezinu, kas par to priecājās? Visvairāk cieta ārsti: ārsta mēnešalga bija 300 rubļu, mūsu šofera alga – 450 rbļ. Mana alga bija 600 rubļu” (Stepiņš 2005, 109).

Vācu okupācijas laika izglītības un kultūras ģenerāldirektors Jānis Celms (1895–1968) ar savu 1941. gada 6. novembra rīkojumu apstiprināja P. Stepiņa mēnešalgu 650 rubļi no 1941. gada 1. augusta, bet ar 5. decembra rīkojumu tika “apstiprināts par inspektoru archailogu ar algu pēc Vb amatu grupas R. M. 210 – mēn[esi]” (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2. lp.). Kā dienesta vieta norādīta Pieminekļu valde. Neskatoties uz to, ka kara laikā tika pagarināta darba diena, “bija ciešami darba apstākļi” (Stepiņš 1997, 142). Salīdzināšanai: 1942. gadā šāda alga (210 reihsmarkas) bija arī pilna darba laika (5,5 stundas dienā) skolas ārstiem pilsētās, kur bija vairāk par 2500 skolnieku (Noteikumi 1942, 94).

Pēdējais ieraksts par izmaiņām darba gaitās veikts 1943. gada 30. decembrī (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2. lp.). 1944. gada 1. martā seko “iesaukums Latviešu leģionā un piedalīšanās ciņās Kurzemes cietoksnī pie Džūkstes un Jaunpils” (Caune 2000, 195; Stepiņš 2005, 115).

Personīgajā lietā Pieminekļu valdē ievietots LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes padomes 1942. gada 9. aprīļa lēmuma noraksts, ar kuru apliecināts, ka P. Stepiņš “ļoti sekmīgi beidzis Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes *vēstures* nodaļas pilnu kursu ar visiem praktiskiem darbiem un pārbaudījumiem, izturējis akadēmisko gala eksāmenu, iesniedzis apmierinošu zinātnisku darbu un ieguvis vēstures maģistra grādu ar visām likumā paredzētām tiesībām”. Izsniegtais dokuments datēts ar 1942. gada 30. maiju (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 28. lp.).

Jāatzīmē, ka P. Stepiņš līdz ar saviem kursabiedriem studijas bija beidzis jau iepriekšējā gadā. Atmiņās viņš rakstījis, ka “1941. gada februāra sākumā beidzu LU vēstures studijas ar izcilību un kļuva diplomēts vēsturnieks” (Stepiņš 2004). Tas, ka P. Stepiņam bija padomju laika vēsturnieka diploms, ļāva viņam vieglāk atrast pedagoga darbu Liepājas pedagoģiskajā skolā pēc atgriešanās no Sibīrijas nometnes. Pats viņš vēlāk rakstīja: “Mana priekšrocība bija tā, ka visā skolā es biju vienīgais īstena padomju skolotājs” (Stepiņš 2004). Par vācu okupācijas laikā iegūto vēstures maģistra grādu atklātāk varēja ieminēties tikai Trešās Atmodas laikā.

1937. gadā 23 gadu vecumā P. Stepiņš kļuva par Pieminekļu valdes inspektoru. “Ar to aizsākās paši ražīgākie P. Stepiņa zinātnieka gadi. Četrās vasarās viņa vadībā izdarīti izrakumi 21 senvietā. P. Stepiņa publikācijas par Durbes Elku kalnu, senkapiem Rubas pagastā un viduslaiku baznīcu Aizkrauklē iespīestas žurnālā “Senatne un Māksla”. Par Latvijas senvēsturi P. Stepiņš daudz raksta dienas presē, un jaunā zinātnieka darbs tiek ievērots” – P. Stepiņam aizejot mūžībā, piemiņas rakstā atzīmējis arheologs akadēmiķis Andris Caune (Caune 2000, 195).

P. Stepiņš piedalījies “plašajos Kļāņu kalna, Talsu, Daugmales, Jersikas pilskalnu izrakumos, pats veicis izrakumus Aizkrauklē, Durbē, Valmierā u. c., apzinājis, uzmērojis un dabā pārbaudījis simtiem Latvijas senvietu” (Arheologam 1999, 185). 1937. gada vasarā piedalījies Elvīras Šņores vadītajos izrakumos Valmierā, kas pazīstami arī kā Beverīnas pils meklējumi (Uzsākta Beverīnas pils meklēšana 1937). Kaut izrakumi nedeļa gaidītos rezultātus, tie tika turpināti 1938. gadā arheologa Hugo Riekstiņa (1904–1998) vadībā, bet pabeigti P. Stepiņa uzraudzībā. Diemžēl izrakumos netika konstatēta senlatviešu pilskalna pastāvēšana pirms Livonijas ordeņa pils Valmierā. Par to lasāms H. Riekstiņa un P. Stepiņa izrakumu atskaitē žurnālā “Senatne un Māksla” (Riekstiņš, Stepiņš, 1938, 99–108).

Īpaši jāatzīmē P. Stepiņa vadītie arheoloģiskie izrakumi Rūsīšu-Debešu kapulaukā Rubas pagastā 1938. gadā. Kā astoņgadīgs puika šos izrakumus bija vērojis netālu dzīvojošais Jānis Apals (1930–2011), kurš vēlāk kļuva par pirmo ievērojamāko latviešu hidroarheologu, Āraišu ezerpils izpētītāju un rekonstruētāju. P. Stepiņš bija arī viņa skolotājs Liepājas pedagoģiskajā skolā (Mugurēvičs 2012, 529–530).

Rūsīšu-Debešu izrakumu laikā P. Stepiņš iepazinās ar “Debešu” māju saimnieku meitu Mirdzu Alksni, ar kuru 1940. gada 30. septembrī apprecējās. Personīgajā lietā atzīmēts, ka 1941. gada 26. janvārī ģimene kļuvusi kuplāka ar meitu Ilzi, bet 1942. gada 13. augustā piedzima meita Māra (LNA LVVA, 1630. f., 2. apr., 15. l., 2. lp.).

Jaunās ģimenes dzīvi un ar panākumiem aizsākto zinātnieka arheologa karjeru izpostīja Otrais pasaules karš. Pēc P. Stepiņa leģiona gaitām sekoja izsūtījums uz Tālajiem Austrumiem. No nometnes atgriežoties Latvijā 1946. gada rudenī, apmešanās Rīgā viņam bija liegta. Tādēļ jaunā mājvieta tika atrasta Liepājā, kur bija cerība, ka kādu darbu varētu rast Liepājas muzejā, kur par direktoru strādāja Latvijas senvēstures saglabāšanas un popularizēšanas entuziasts, mākslinieks Jānis Sudmalis (1887–1984). Doties uz Liepāju ieteica draugs, vēsturnieks Roberts Malvess (1905–1982) (Stepiņš 2004).

P. Stepiņa sieva ar meitiņām kara beigās bija devusies trimdā. Par apstākļiem un savu toreizējo stāvokli P. Stepiņš rakstījis: “Liepāja – drupu pilsēta. Pazinu vismaz tās centru pēc lielā grautiņa 1941. gadā. Biju kādu laiku te Kurzemes cietoksnī, kur vienīgi laimīga nejaušība paglāba no aviobumbas sprādziena. Liktenis bija lēmis te nu palikt uz gadu desmitiem, iemīļot jūru, pavadīt mūža lielāko daļu. Bet liktenis bija arī lēmis atsāties no iemīļotās profesijas, samierināties ar to, ko dzīve piedāvā” (Stepiņš 2004).

Tālāk viņš atzīmējis: “Tiesa gan, nebija nekāds noslēpums, ka es drusku vairāk par gadu biju bijis latviešu leģionārs, un neslēpu arī to, ka mans vecākais brālis Matiss tajā pašā 19. divīzijā bija kalpojis par kurpnieku un filtrācijas nometnē pie Maskavas miris. Taču visi citi mani radu raksti liecināja, ka esmu pēc izcelsmes lauku proletāriets. Man nenoliedzami par sliktu bija tas apstāklis, ka mana ģimene bija DP nometnē² pie Hamburgas. Sieva Baltijas Universitātē centās pabeigt ķīmijas studijas, ko bija sākusi Latvijas Universitātē³, un atteicās atgriezties padomju Latvijā. Mani bijušie priekšnieki prof. F[ancis] Balodis un V[aldemārs] Ģinters (1899–1979) bija diezgan pazīstami, un zināmu laiku rēgojās jautājums, kādēļ es esmu apmeties tik tuvu pie jūras” (Stepiņš 2004; Stepiņš 2005, 130).

1950. gada vasarā P. Stepiņš nodibināja jaunu ģimeni⁴. Par viņa dzīvesbiedri kļuva jaunā skolotāja Rēna Stūris, kura 1938. gada Rūsīšu-Debešu izrakumos kā desmitgadīgs meitēns no kaimiņmājām bija nesusi arheologiem azaidu. Šajā ģimenē uzauguši divi bērni, kas savu dzīvi veltījuši mūzikai: čelliste, mūzikas pedagoģe, Latvijas Mūzikas akadēmijas asociētā profesore Agne Stepiņa-Sprūdža un komponists, ērģelnieks Atis Stepiņš (1958–2013) (Stepiņa-Sprūdža 2014).

Pēc Otrā pasaules kara par maizes darbu P. Stepiņam bija jāizvēlas skolotāja darbs. Kādreizējais kolēģis Liepājas Vēstures un mākslas muzejā, vēsturnieks un Trešās Atmodas politiķis Arnolds Bērzs 2004. gadā laikrakstā “Kurzemes Vārds” rakstījis: “Tomēr, gan būdams Liepājas Vēstures un mākslas

² Pēc Otrā pasaules kara apmēram 140 000 Latvijas iedzīvotāju atradās Vācijā, kas bija sadalīta četrās sabiedroto valstu zonās. Lai koordinētu bēgļu izmitināšanu un aprūpi, amerikāņu, angļu un franču zonā izveidoja t. s. *Displaced Persons Camps* (pārvietoto personu jeb DP nometnes).

³ Baltijas Universitāte (angļu *Baltic University*) pēc Otrā pasaules kara darbojās britu okupācijas zonā Hamburgā (1946) un Pinebergā (1947–1949).

⁴ Liepājas Universitātes Socioloģisko pētījuma centra Pētera Stepiņa dokumentu kopiju digitālā arhīva informācija, 2014. g. maijs.

2. att. Pētera Stepiņa brošūras
"Beverīna", kas izdota 1993. g.
Valmierā, vāks (Stepiņš 1993).

muzeja ārštata līdzstrādnieks, gan dažus gadus strādādamus muzejā, viņš sabiedriskā kārtā turpināja arheoloģisko izpēti un apsekošanu: veica izrakumus Vārtajas senlejā atklātajā senpilsētas daļā pie Vārtajas pilskalna, pētīja uzkalniņkapus Bārtas Pukuļos un 1960. gadā veica izrakumus Durbes Dīros. Šie izrakumi un vēstures pirmavotu studijas ļāva izdarīt secinājumus par kuršu karavīru izšķirošo lomu Durbes kaujā 1260. gadā" (Bērzs 2004). P. Stepiņš savus pētījumus apkopoja brošūrā "Durbes kauja", kas iznāca 1967. gadā (Stepiņš 1967). P. Stepiņa devumam Liepājas novada senvēstures izpētē veltīts vēsturnieces Ingas Doniņas raksts (Doniņa 2012, 11–22).

Mūža nogali P. Stepiņš pavadīja Rīgā, Dzegužkalnā, iesaistījās polemikā par "Indriķa hronikā" minētās leģendārās 13. gs. Beverīnas pils vietas lokalizācijas jautājumiem. Polemika aktivizējās latviešu Trešās Atmodas laikā, un savu argumentāciju, ka Beverīna atradusies Vaidavas pilskalnā, P. Stepiņš izklāstīja 1993. gadā izdotajā brošūrā "Beverīna" (Stepiņš 1993) (2. att.). Pētījuma izdevumam ievadvārdus bija rakstījis toreizējais izglītības ministrs Andris Piebalgs (Piebalgs 1993, 8) un Latvijas Zinātņu akadēmijas viceprezidents akadēmiķis Jānis Stradiņš (Stradiņš 1993).

Jāatzīmē, ka polemikā pret citu viedokli P. Stepiņš bijis ass, pat neiecietīgs. Viņam nebija pieņemams arheologa Ēvalda Mugurēviča izteiktais viedoklis par Beverīnas atrašanos Trikātā, un uz to viņš atbildēja pretrakstā (Stepiņš 1994, 142–145). Tāpat P. Stepiņam, kurš savulaik pats bija piedalījies izrakumos Valmierā, nebija pieņemamas novadpētnieka Andreja Lucāna hipotēzes par Beverīnas atrašanās vietu (Stepiņš 1996).

P. Stepiņš nomira 1999. gada 24. novembrī Rīgā, bet apglabāts sievas dzimtas kapos Ezeres Grīvaišos, kas atrodas netālu no viņa 1938. gadā pētītā kapulauka Rubas Rūsīšos-Debešos.

P. Stepiņš pārstāvēja to latviešu vēsturnieku paaudzi, kas daudzsološi savu zinātnieka karjeru bija uzsākuši neatkarīgajā Latvijā, bet kam pēc Otrā pasaules kara padomju okupācijas apstākļos tika liegts pilnvērtīgs pētnieciskais darbs. Tomēr, neskatoties uz grūtībām un šķēršļiem, viņš vienmēr palicis uzticīgs vēsturnieka profesijai. Pētera Stepiņa 100. dzimšanas diena rosina ne tikai tuvāk iepazīt viņa personību, bet arī uz pamatīgāku zinātniskā mantojuma apzināšanu un popularizēšanu.

Avotu un literatūras saraksts

- Arheologam Pēterim Stepiņam – 85. (1999) *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2.
- Bērzs, A. (2004) Arheologs un skolotājs Pēteris Stepiņš. *Kurzemes Vārds*, 18. maijs.
- Caune, A. (2000) Arheologs Pēteris Stepiņš (27.04.1914.–24.11.1999). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1.
- Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājums, CM 93203, foto: A. Sakne, P. Stepiņš, K. Ozola Valmierā 1937. g.
- Doniņa, I. (2012) Pēteris Stepiņš un viņa devums Liepājas novada senvēsturei. *Novadnieciskās identitātes meklējumi Kurzemē. Liepāja 2011. gada 19.–20. oktobris. Rakstu krājums*. Liepāja: Liepājas Universitāte.
- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1630. f. (Izglītības ministrijas Pieminekļu valde), 2. apr., 15. l. (Pētera Stepiņa personīgā lieta, 1935–1943). 1.–38. lpp.
- Mugurēvičs, Ē. (2012) Jāņa Apala dzīve un zinātniskā darbība. Grām.: *Jānis Apals. Āraišu ezerpils. Rakstu izlase un draugu atmiņas*. Sast. A. Caune, Z. Apala. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 529.–536. lpp.
- Noteikumi par skolu ārstu atalgojumu. (1942) *Izglītības Mēnešraksts*, Nr. 3.
- Piebalgs, A. (1993) Ievadavārdi P. Stepiņa grāmatai “Beverīna”. Grām.: Stepiņš, P. *Beverīna*. Valmiera.
- Riekstiņš, H., Stepiņš, P. (1938) 1938. g. izrakumi Valmieras pilskalnā. *Senatne un Māksla*, Nr. 3.
- Stepiņš, P. (1967) *Durbes kauja*. Rīga: Zvaigzne. 32 lpp.
- Stepiņš, P. (1990) Per aspera ad astra (latgaļu sirmgalvja atmiņas par studijām Latvijas Universitātē no 1932. g. līdz 1942. gadam). *Katoļu kalendārs 1991*. Jāņa J. Broka redakcijā. [Rīga]: Romas katoļu Rīgas Metropolijas kūrīja.
- Stepiņš, P. (1991) Četri gadi Krāslavas valsts ģimnāzijā (1928–1932) *Katoļu kalendārs 1992*. Jāņa J. Broka redakcijā. [Rīga]: Rīgas Metropolijas kūrīja. 114.–117. lpp.

- Stepiņš, P. (1993) *Beverīna*. Valmiera. 48 lpp.
- Stepiņš, P. (1994) Atbilde Ēvaldam Mugerēvičam. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1.
- Stepiņš, P. (1996) Vai novadpētnieks Andrejs Lucāns ir atradis Beverīnu? *Liesma*, [Valmiera], 16. marts.
- Stepiņš, P. (1997) Atmiņas par arheologiem Franci Balodi, Eduardu Šturmu, Raulu un Elvīru Šņorēm. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1: 135–146.
- Stepiņš, P. (2004) Mana tauta un es. *Kurzemes Vārds*, 18. maijs.
- Stepiņš, P. (2005) Muna tauta un es. *Tāvu zemes kalendars. Kultūrvēsturiska un literāra godagrāmata 2006*. Sostōdeitōji un redaktori J. Eļksnis, V. Unda. Rēzekne: Latgolas kultūras centra izdevnīceiba. 84.–146. lpp.
- Stepiņš, P. (2006) Anči – dzymtō sola. *Tāvu zemes kalendars. Kultūrvēsturiska un literāra godagrāmata 2007*. Sostōdeitōji un redaktori J. Eļksnis, V. Unda. Rēzekne: Latgolas kultūras centra izdevnīceiba. 78.–89. lpp.
- Stradiņš, J. (1993) Ievadvārdi P. Stepiņa Beverīnas meklējumiem. Grām.: Stepiņš, P. *Beverīna*. Valmiera. 6.–7. lpp.
- Uzsākta Beverīnas pils meklēšana. (1937) *Brīvā Zeme*, 31. jūlijs.

Tālis Pumpuriņš

Archaeologist, Museum Employee, and Teacher Pēteris Stepiņš

Key words: Pēteris Stepiņš, archaeology, Board of Monuments, Latgale, Liepāja, Durbe, Beverīna

Summary

Archaeologist, museum employee, and teacher Pēteris Stepiņš (1914–1999) would have turned 100 in 2014. He was born in Auleja parish in Daugavpils district and graduated from Krāslava State gymnasium. In 1942, while pursuing paid employment, he successfully completed his studies at the History department of the Faculty of Philology and Philosophy of the University of Latvia, receiving a Master's degree. After serving the Latvian Legion in the World War II his career expectations as a historian were not bright. After the war P. Stepiņš worked as a teacher and museum employee in Liepāja. He contributed greatly to the archaeological research in Courland. After the restoration of independence of Latvia, P. Stepiņš was actively involved in the polemics about localization problems of Beverīna castle, which is mentioned in the Chronicle of Henry. Evidence on the education and the first years of career of Pēteris Stepiņš can be found in the Archives of the Monument Board of the Ministry of Education in the Latvian State Historical Archives.

Andis Rasums

Nacistiskās Vācijas militārā izlūkdienesta *Abwehr* darbība Latvijā (1944–1945): LPSR Valsts drošības komitejas krimināllietu materiāli

Atslēgas vārdi: II Pasaules karš, Latvija, pretošanās kustība, vācu izlūku un diversantu vienības, Valsts drošības komiteja, *Abwehr*, Trešais Reihs

Latviešu līdzdalība nacistiskās Vācijas izlūkošanas dienestu darbībā, t. sk. operācijās saistībā ar pretestības kustības cīņai ar padomju varu izveidi II Pasaules kara noslēguma posmā, Latvijā joprojām ir dažādu diskusiju, kā arī politisku spekulāciju avots. Padziļināti pētījumi, izņemot atsevišķus nacionālo partizānu cīņām veltītus materiālus, minētajā jautājumā nav veikti.¹ Līdz ar to joprojām saglabājas daudzi neatbildēti jautājumi gan par vāciešu lomu pēckara nacionālās pretestības kustības izveidē, gan latviešu sadarbības apjomu un iemesliem ar šiem dienestiem. Viens no nozīmīgākajiem, bet vēl joprojām maz izpētītajiem avotiem, kas var dot atbildes uz šiem jautājumiem, ir LPSR VDK arhīva materiāli.

Trešā Reiha izlūkdienestu izpētei izmantotos LPSR VDK materiālus var iedalīt trīs grupās:

1. LPSR VDK krimināllietas – LNA LVA 1986. fonds, 1. apraksts (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991).

Ši ir nozīmīgākā avotu grupa, kas ļauj ieskatīties izlūkošanas dienestu darbībā, balstoties uz čekas izmeklētāju savāktajām liecībām par sadarbību ar vācu izlūkdienestiem. Krimināllietās ievietotos materiālus var nodalīt šādās lielās grupās:

- 1.1. Pratināšanas protokoli, apsūdzēto personu konfrontācijas akti, apsūdzību akti, spriedumi un to pārsūdzības.

¹ Skatīt vēsturnieku Jāņa Dzintara (1928–2007) un profesora Heinriha Stroda (1925–2012) publikācijas. Tomēr šī izpēte bijusi fragmentāra, turklāt J. Dzintars akcentēja ideoloģiskos aspektus, centās ar pārspilējumiem un patvarīgām interpretācijām parādīt, ka visa nacionālo partizānu kustība ir vācu izlūkdienestu inspirējums. Savukārt H. Strods vācu izlūkdienestu darbību un latviešu sadarbību ar tiem skatījis tikai kā papildinājumu nacionālo partizānu vēstures izpētes jautājumam.

- 1.2. Baltijas kara apgabala (iepriekš frontes) Pretizlūkošanas pārvaldes SMERŠ uzziņas par Vācijas militārās izlūkošanas un pretizlūkošanas dienesta (*Abwehr*)² darbību un personālu, t. sk. aģentūras ziņojumi.
- 1.3. Čekas izmeklētāju izņemtie lietiskie pierādījumi – piederību izlūkdienestiem apliecinošas apliecības, diversantu uzdevumu apraksti, instrukcijas, komandējumu norīkojumi un tamlīdzīgi.
- 1.4. Izmeklēšanas laikā atklāto slepeno bunkuru, ieroču, munīcijas un ekipējuma noliktavu iznīcināšanas akti.

Jāuzsver, ka krimināllietu materiāli ir izmantojami tikai pēc kritiskas to izvērtēšanas un salīdzināšanas ar citiem avotiem. Jāņem vērā, ka liecības varēja tikt iegūtas ar piespiedu metodēm, pratinātāji protokolos varēja ierakstīt sev vēlamās ziņas, kā arī aizturētie cilvēki, vēloties mazināt savu "vainu", varēja denuncēt un apmelot savus biedrus. Tomēr, salīdzinot desmitiem krimināllietu³, var secināt, ka atšķirībā no padomju okupācijas pirmā posma (1940–1941) krimināllietām, padomju represīvajās iestādēs 40. gadu vidū bija mainījusies pieeja krimināllietu izmeklēšanas procedūrai. Sasteigtu, safabricētu spriedumu vietā nāk juridiskajām normām atbilstoši izstrādāti materiāli, kur galvenais uzsvars ir likts uz pamatotas pierādījumu bāzes savākšanu. Turklāt vērojama diferencēta pieeja spriedumiem ar tiesībām tos pārsūdzēt.⁴ Ir pamats uzskatīt, ka lietu izskatīšanas zināmu objektivitāti ir ietekmējis fakts, ka vairums no minētajām lietām attiecas uz laika posmu no 1944. līdz 1946. gadam un tās izmeklēja SMERŠ izmeklētāji, kuru viens no galvenajiem uzdevumiem bija faktiskās pretizlūkošanas informācijas ieguve no aizturētajām personām par pretinieku reālas karadarbības apstākļos, nevis politisku prāvu rīkošana.

2. LPSR Valsts drošības ministrija – LVA 1822. fonds, 1. apraksts, 244. lieta. LPSR Iekšlietu ministrijas direktīvas.

² *Abwehr* bija trīs pārvaldes – I izlūkošana, II diversijas, sabotāžas un graujošas aktivitātes, III pretizlūkošana. Latvijas vēsturē nozīmīgākās pēdas atstāja II pārvalde. Frontes tuvumā darbojās Abvērkomandas (AK), kurām tika pakļautas Abvērgrupas (AG), kuras 1944. gada nogalē pēc Trešā Reiha izlūkdienestu reformas pabeigšanas tika pārdēvētas par Frontes izlūkošanas komandām vai vienībām – FAK un FAT.

³ Autors Trešā Reiha izlūkdienestu darbības izpētes procesā ir apskatījis un izanalizējis pāri par 70 krimināllietu (fondā ir vairāk nekā 1000 krimināllietu par sadarbību ar vācu izlūkdienestiem) un tajos sniegto personu liecības.

⁴ Piemēram, grupas "Hērakls" vadītājam Pēterim Dambītim (1909–?), kurš bija nozīmēts par visu *Abwehr* sagatavotu diversantu/partizānu grupu vadītāju Vidzemē, sākotnēji piespriests nāvessods pēc apelācijas iesniegšanas Maskavā tika aizstāts ar 25 gadiem katorgas darbu, kas vēlāk tika samazināti uz 15.

Tie ir apkopojoši ziņojumi un uzziņas, kas sagatavotas, balstoties uz krimināllietu materiāliem, Padomju Latvijas vai IeTK/VDTK vadībai Maskavā. Tas dod papildu materiālu izpētes procesam un atvieglo darbu pie notikumu restaurācijas (LNA LVA, 1822. f., 1. apr., 244. l., 64. lp.).

3. Ukrainas Republikas un Krimas autonomijas Drošības dienesta Galvenās pārvaldes arhīva speciālistu monogrāfija (PSRS VDK 1956. gada materiālu apkopojums) – *Структура и деятельность органов германской разведки в годы второй мировой войны. Симферополь, 2011.*

Pētījums satur ziņas par vācu izlūkdienestiem, to oficiālajiem darbiniekiem un aģentiem, kas darbojās pret PSRS II Pasaules kara laikā. Par pamatu minētajam darbam kalpoja 1952. gadā PSRS Valsts drošības ministrijas sastādītais uzziņu materiāls, kurš bija paredzēts operatīviem mērķiem, lai izstrādātu personas, kuras tika turētas aizdomās par saistību ar vācu izlūkdienestu.

1944. gada vasaras vidū *Abwehr* sakarā ar Sarkanās armijas straujo virzīšanos uz priekšu aktivizēja izlūkošanas darbību Latvijā un slepus sāka vākt informāciju par iespējamo pretpadomju pretestības grupu izveidi Latvijā. Šiem mērķiem izmantoja jau iepriekš savervētus aģentus, kas darbojās zem segvārdiem operācija *Veilchen* (Vijolīte) un *Kornblume* (Rudzupuķe).⁵ No šiem avotiem tika iegūta informācija, ka šāda organizācija (pretestības) jau veidojas Rīgā un tās pārstāvis R. Turks⁶ drīzumā sazinājās ar vācu izlūkdienestu. AK 204 darbinieki secināja, ka R. Turks ir tikai izkārtne, sakaru virsnieks, bet aiz viņa stāvē citi cilvēki, kas, kā izrādījās, ir bijušie pārkoņkrustieši bijušā SD LK vadītāja F. Rikarda⁷ vadībā. No šīs pašas uzziņas izriet, ka FAT 212 jau aktīvi veidoja aģentus radistus un šos pasākumus īsteno inženieris

⁵ 1944. gada 13. oktobrī, īsi pirms vācieši atstāja Rīgu, padomju specdienestu darbinieku grupai izdevās sagrābt ēku, kurā iepriekš atradās vērmahta izlūkošanas centrs Ostlandē – *Abwehrstelle Ostland*, kā arī FAK 204 arhīvs un iegūt daļu dokumentu. Minētais dokuments ir mašīnraksta kopppapīrs, kas izņemts no FAK 204 seifa (Абп-мов 2005, 123).

⁶ SS hauptsturmfirers, bijušais advokāts Rūdolfs Turks – bijušais Latvijas armijas virsnieks. 1941.–1942. gadā SD virsnieks Minskā, vēlāk Rīgas aizsargu bataljona komandieris. Pasniedzējs FAT 212 skolā – diversiju specializācijā. *Abwehr* darbības Vidzemes periodā izveidoja vismaz 6 grupas darbībai Siguldas, Smiltenes, Dzērbenes, Liezeres rajonā. 1945. gada janvāra sākumā kopā ar ltn. Koha grupu un aptuveni 100 aģentiem izbrauca uz Austrumprūsiju. Pēc kara dzīvoja Zviedrijā.

⁷ Felikss Pēteris Rikards (1908–?) – LU Ķīmijas fakultātes asistents, aktīvs pārkoņkrustietis, korporācijas "Selonija" biedrs, nacionālists un Latvijas brīvvalsts patriots.

A. Akmentiņš⁸. Savukārt FAK 204 ir pieņēmis lēmumu apgādāt šīs grupas ar ieročiem un ekipējumu (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 15133. l., UL, 84.–85. lp.).

Viena no ievērojamākajām personām pretpadomju pretestības grupu izveidē, kura loma mūsdienu Latvijas vēsturē vēl nav pietiekami novērtēta, ir Teodors Jansons – aktīvs nacionālists, bijušais pārkoņkrustietis un SD LK Informācijas daļas priekšnieka vietnieks, kura grupa sadarbojās ar F. Rikardu jau kopš 1941. gada marta, kad sniedza pēdējam atbalstu izlūkziņu ieguvē. Pēc atbrīvošanas no vācu ieslodzījuma⁹ 1944. gada vasarā T. Jansons, lai izvairītos no nosūtīšanas uz fronti, ar bijušā priekšnieka F. Rikarda palīdzību ieguva latviešu leģiona ģenerālinspektora R. Bangerska (1878–1958) atbalstu un ar viņa rekomendāciju izveidoja lietišķas attiecības ar nesen atjaunotās aizsargu organizācijas vadību R. Turka personā, caur kuru FAT 212 vadībai rosināja veidot diversantu grupas cīņai padomju spēku aizmugurē. T. Jansona plāns bija izmantot vāciešus, lai izveidotu apmācītas un apbruņotas kaujas grupas cīņai par Latvijas valstiskuma atjaunošanu¹⁰ (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 41886. l, 1. sēj., 30. lp.).

Kopš 1941. gada janvāra *Abwehr* izlūkošanas aģents, rezidents Rīgā. Veidojis pagrīdes grupas cīņai ar Sarkano armiju vācu-padomju kara gadījumam. 1941.–1943. gadā vāciešu izveidotās latviešu SD Latviešu kartotēkas vadītājs. Par pretvācisku darbību arestēts 1943. gada martā un ieslodzīts uz 11 mēnešiem. Pēc atbrīvošanas uzsāka sadarbību ar FAT 212, bet 1945. gada sākumā Kurzemē to pārtrauca. 1945. gada maijā viņu arestēja padomju drošības dienesti. Sākotnēji piespriestais nāvessods tika nomainīts ar 25 gadiem katorgā. Pēc soda izciešanas dzīvoja Rīgā.

⁸ Aleksandrs Akmentiņš (1904–1973) talantīgs radioinženieris, Rīgas radiotelegrāfa centra priekšnieks, VEF direktora vietnieks. 1944.–1945. gadā kā sakaru speciālists dienējis *Abwehr* un *SS-Jagdverband* (mednieku-iznīcinātāju vienības; 1944. gada novembrī Impērijas drošības pārvaldes RSHA izveidotas speciālās nozīmes diversantu vienības. Latvijā darbojās zem operācijas "Mežakaķis" (*Wildkatze*) nosaukuma haupšturmfirera Borisa Jankava (1915–1947) vadībā). Bijis sakaru konsultants *SS-Jagdverband* Galvenajā štābā Oranienburgā. Pēc Vācijas kapitulācijas A. Akmentiņš atteicās pāriet nelegālā stāvoklī un nolēma legalizēties. 1946. gadā arestēts, ilgu laiku veiksmīgi maldināja čekas izmeklētājus. Kara tribunāls viņam piesprieda 10 gadus ieslodzījuma. Pēc atbrīvošanas strādāja Latvijas Universitātē.

⁹ 1943. gada martā par pretvācisku darbību vācieši izformēja Latviešu kartotēku un virkni tās darbinieku arestēja un ieslodzīja uz laiku no 3 līdz 11 mēnešiem.

¹⁰ T. Jansona grupā ietilpa bijušie LK darbinieki, vēlāk *SS-Jagdverband* un Latvijas Nacionālo partizānu organizācijas (LNPO) dalībnieki – Freds Launags (1919–1991) 1945. gada oktobrī ar vairākiem biedriem ar laivu pārcēlās uz Zviedriju; Romāns Šternbergs (1918–1946, arestēts un nošauts); Oskars Mitrēvics (1918–1991?) 1945. gadā

T. Jansona grupa izbrauca uz dažādiem Kurzemes un Vidzemes rajoniem, kur dibināja kontaktus ar pagastu vadītājiem, aizsargu un policijas pārstāvjiem, caur kuriem identificēja potenciālos aģentus, vervēja tos un sniedza instrukcijas. 1944. gada septembrī grupas pārstāvji izbrauca uz Cēsu apriņķi un Smilteni, kur satikās ar brāļiem Rusoviem¹¹ (aģentu grupa *Lettonia*) un Muški (aģentu grupa *Patria*)¹², kuri bija apņēmušies izveidot grupas partizānu cīņai pret padomju varu. FAT 212 sniedza atbalstu grupu sagatavei, piešķīra radistu ar rāciju, kā arī bruņojumu. Lai nodrošinātu sakarus un uzstādītu rāciju, grupai tika piekomandēts jau iepriekš minētais inženieris A. Akmentiņš. Vairumā gadījumu sakarus ar šo un citu grupu radistiem vēlāk neizdevās nodibināt. Pastāv versija, ko izteicis viens no T. Jansona grupas dalībniekiem, ka pastāvēja neformāla vienošanās slēpt no vāciešiem faktiskos radistu kodus, jo mērķis bija nevis kalpot vācu interesēm, bet gan cīnīties par nacionālu Latviju (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 41886. l., 1. sēj., 30.–33. lp.).

1944. gada novembrī, kad *SS-Jagdverband* no FAT 212 pārņēma diversantu grupu izveidi, T. Jansona grupa ar iepriekš izveidotajām aptuveni 20 reģionālajām grupām tika integrēta mežakaķos kā atsevišķa struktūrvienība, tā saucamā Informācijas daļa. Darbojoties *SS-Jagdverband*, tā iesūtīja savus cilvēkus FAT 212, lai izzinātu savervēto aģentūru, īpaši jau Sarkanās armijas aizmugurē jau nosūtīto grupu sastāvu (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 41886. l., 1. sēj., 231.–233. lp.).

Lai efektīvāk pretdarbotos vācu izlūkdienesta aktivitātēm Kurzēm, SMERŠ centās īstenot dubultaģentu operācijas, pārvervējot vācu aģentus. Sevišķa vērība tika veltīta izlūku – diversantu skolai Matkulē¹³, kas bija galvenā izlūku kalve. 1945. gada martā FAT 212 nosūtīja Rīgas virzienā aģentu

aizturēts un nostiesāts uz 25 gadiem katorgas darbu, pēc atbrīvošanas dzīvoja Rīgā; Krišjānis Kroniņš – pazudis Kurzēm īsi pēc Vācijas kapitulācijas; Edgars Ermanis (sīkāku ziņu nav) un Vidvuds Šveics. V. Šveics kopš 1945. gada vasaras kā VDTK aģents ar segvārdu "Apogs" veica nozīmīgu darbu Kurzemes nacionālo partizānu izspiegošanā un VDTK uzdevumā (izmantojot pazīšanas ar F. Launagu) iefiltrējās nacionālās pretestības koordinācijas centrā Zviedrijā.

¹¹ Domājams, ka tie ir vēlāk pazīstamie Jaunpiebalgas apkārtnes nacionālie partizāni Jānis un Pēteris Rusovi, kuri krita cīņās ar čekas karaspēku 1945. gadā.

¹² FAT 212 un *SS-Jagdverband* diversantu grupu saraksti (LNA LVVA P-82. f., 1.-s apr., 46. l., 1.–76. lp.).

¹³ Pēc atkāpšanās uz Kurzemi, FAT 212 izlūkošanas skola tika izvietota Matkulē un tās apkārtnē "Pūceskrogā". 1945. gada sākumā skola izveidoja vairākas filiāles – tā saucamos izlūkošanas punktus, kas atradās Talsos, Engurē, Ventspilī un Užavā.

G., kura uzdevums bija iekļūt Rīgā un iegūt informāciju par saimniecisko un ikdienas dzīvi pilsētā, kā arī militārajiem objektiem. Pa ceļam aģents tika aizturēts un pārvervēts darbam SMERŠ labā, saņemot segvārdu – aģents "Austra". Pratināšanas laikā aģents padomju varas iestādēm sniedza detalizētu informāciju par FAT 212 personālsastāvu un dislokācijas vietām un tika nosūtīts atpakaļ uz FAT 212 ar uzdevumu veikt demoralizējošu darbu aģentu vidū, rosinot tos pāriet Sarkanās armijas pusē (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 37668. l., Ul., 13. lp.). Atgriezies izlūkskolā Matkulē, aģents atskaitījās vācu izlūkdienesta vadībai par uzdevuma izpildi, tomēr viņa paskaidrojumi radīja aizdomas, jo bija haotiski un nesakrita ar atsevišķu frontes pārbēdzēju no Rīgas ziņām. FAT 212, piesaistot militārās pretizlūkošanas vienību AG 304, organizēja aģenta G. pārbaudi, kā rezultātā tika konstatēts nodevības fakts. FAT 212 izveidoja goda tiesu, kur kādam no latviešu darbiniekam bija jābūt G. aizstāvim.¹⁴ Kara tiesa piesprieda G. nāvessodu nošaujot, bet spriedums netika izpildīts, un G. sagaidīja vācu kapitulāciju (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 28523. l., 1. sēj., 25.–28. lp.). 1946. gadā G. arestēja Baltijas kara apgabala pretizlūkošanas pārvalde un par padomju drošības iestāžu maldināšanu represēja.

Minētais gadījums izjauc vairākas FAT 212 operācijas Rīgas virzienā, t. sk. vairākus mēnešus gatavoto aģentu radistu iesūtīšanu Rīgā pa jūras ceļu, kā arī izraisīja "raganu medības" FAT 212. Tika aizturēti un nopratināti vairāki aģenti, kas bija kontaktos ar G. vai arī plānoti operācijai Rīgā. Vēlāk šie aģenti tika nosūtīti pildīt frontes izlūkošanas uzdevumus pāri fronteī Jelgavas virzienā (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 37449. l., 1. sēj., 21., 41., 58. lp.).

"Karš beidzies, Vācija kapitulē, bet, neskatoties uz to, Jums jāturpina cīņa pret Sarkanā armiju. Tādēļ jāveido atsevišķas grupas palikšanai Sarkanās armijas aizmugurē, jāiet mežos un jācīnās kā iepriekš" – šādu rīkojumu no savas priekšniecības 1945. gada 7. maijā saņēma latviešu izcelsmes FAT 212 aģenti un darbinieki. Lai veikto šos uzdevumus, tika atvērtas izlūkdienesta noliktavas, aģenti nodrošināti ar ieročiem, munīciju, sprāgstvielām, radio-

Izlūkus – diversantus turpināja galvenokārt sagatavot Matkulē, savukārt filiāles nodarbojās ar potenciālo aģentu atlasi, filtrāciju, sākotnējo sagatavošanu un saimniecisko nodrošinājumu. Nozīmīgākā bija Talsu filiāle, kuru vadīja FAT 212 priekšnieka leitnanta Hansa Hasselmaņa vietnieks Šuberts.

¹⁴ Kara tiesas laikā G. paskaidroja, ka viņam nav bijusi izsniegti atbilstoši piesegdokumenti un pēc aresta SMERŠ virsnieki piedraudēja represijas vērst pret ģimeni. Šos argumentus aizstāvībai izmantoja arī FAT 212 nozīmētais G. aizstāvis.

stacijām un pārtikas produktiem. Tajā pašā laikā FAT 212 vadība 7. vai 8. maijā pameta Latviju ar kuģi no Ventspils ostas. Viņu pavadošās personas liecināja, ka kuģis bijis paredzēts braucienam uz Zviedriju, lai gan pastāv arī cita versija – evakuācija uz Vāciju.¹⁵ Matkules izlūkošanas centrā tika izveidotas piecas grupas, no kurām četras tika sagrautas pirmajās nedēļās pēc kapitulācijas, savukārt Talsu izlūkošanas punktā no astoņām grupām sagrautas septiņas (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 37449. l., 1. sēj., 27. lp.; 28523. l., 1. sēj., 95.–96. lp., 42709. l., 1. sēj., 10. lp.). Iemesli grupu neveiksmēm bija motivācijas un mērķa trūkums vairumam aģentu cīnīties pret Sarkanā armiju, kā arī Sarkanās armijas un drošības dienestu veiksmīgās operācijas.

LPSR Valsts drošības komitejas krimināllietu fonda materiāli, kurus veido gan aizturēto personu pratināšanas protokoli, gan PSRS specdienestu darbinieku sagatavotās uzziņas un lietiskie pierādījumi, ļauj restaurēt Vācijas militārā izlūkdienesta *Abwehr II* pārvaldes darbību Latvijas teritorijā II Pasaules kara noslēguma posmā. Arhīva materiāli palīdz identificēt izlūkošanas dienesta struktūru, vienības, to dislokācijas vietas, personālu (štata darbiniekus un aģentūru), apmācības sistēmu, darbības metodiku, kā arī īstenotās operācijas Sarkanās armijas aizmugurē.

Saīsinājumi tekstā

AG – Abwehrgruppe

AK – *Abwehrkommando*

FAK – *Frontaufklärungskommando*

FAT – *Frontaufklärungstruppe*

LK – Latviešu kartotēka

LNA – Latvijas Nacionālais arhīvs

LPSR – Latvijas Padomju sociālistiskā republika

LVA – Latvijas Valsts arhīvs

IeTK (NKVD) – Iekšlietu Tautas komisariāts

VDTK (NKGB) – Valsts drošības tautas komisariāts

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

¹⁵ Pēc bijušā ABWEHR 3 priekšnieka ģenerālleitnanta Franča Bentivenēji (*Franz Eccard von Bentivegni*, 1896–1958), kurš kara noslēgumā komandēja divīziju Kurzemē, liecībām, *Abwehr* darbinieki kara noslēgumā saņēma atļauju no armijas grupējuma "Kurland" vadības pa jūras ceļu evakuēties uz Vāciju. Tas notika faktiski pēdējās kara dienās (Макаров, В., Христофоров, В. *Генералы и офицеры вермахта рассказывают*).

RSHA – Trešā Reiha (impērijas) Galvenā drošības pārvalde

SD – Sicherheit dienst (Drošības dienests)

SMERŠ – “smertj špionam” – PSRS militārās pretizlūkošanas galvenā pārvalde (1943–1946)

VDK (KGB) – Valsts drošības komiteja

VDM (MGB) – Valsts drošības ministrija

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 1986. f., 1. apr. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllieta (1919–1991)), 15133. l., uzraudzības lieta (UL) (Feliksa Pētera Rikarda un Aleksandra Akmentiņa krimināllieta).

LNA LVA 1986. f., 1. apr., 28523. l., 1. sēj. (Imanta Jakstiņa krimināllieta).

LNA LVA 1986. f., 1. apr., 37449. l., 1. sēj. (Vladislava Janiņa un Vladimira Vasiļevska krimināllieta).

LNA LVA 1986. f., 1. apr., 37668. l., UL. (Magnusa-Edgara Skursteņa krimināllieta).

(LNA LVA 1986. f., 1. apr., 41886. l., 1. sēj. (Romāna-Juliusa Šternberga krimināllieta).

LNA LVA 1986. f., 1. apr., 42709. l., 1. sēj. (Oskara Mazjāņa un Valdimira Vasiļevska krimināllieta).

LNA LVA 1822. f. 1. apr. (LPSR Valsts drošības ministrija, LPSR Iekšlietu ministrijas direktīvas). LPSR IeTK Bandītisma apkarošanas nodaļas sevišķi slepens 26.09.1944. ziņojums par diversantiem.

LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA) P-82. f. (SS un policijas vadītājs Latvijā), 1. apr., 46. l. (SS iznīcinātāju vienību “Austrumi” kaujas instrukcijas, kaujas grupu dislokācijas vietu kartes okupētajos austrumu apgabalos).

Biezais, H. (1991) *Kurelieši. Nacionālās pretestības liecinieki*. Itaka: Mežābele. 202 lpp.

Dzintars, J. (1982) Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu izlūkdienestu kalpībā. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 10: 52–69.

Eglīte, O. (1989) *Ēnas purvā. Dokumentāls apraksts par latviešu buržuāzijas militāri politiskajām avantūrām Lielā Tēvijas kara beigu posmā Vidzemē un “Kurzemes katlā”*. Rīga: Avots. 234 lpp.

No NKVD līdz KGB. *Politiskās prāvas Latvijā: 1940.–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītāji*. (1999) Red.

R. Viksne, K. Kangars. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. XVIII+975. lpp. Strods, H., sast. un kom. (1999) *Latvijas nacionālo partizānu karš. Dokumenti un materiāli, 1944–1956*. Rīga: Preses nams. 660 lpp.

Абрамов В. (2005) *Лубянка. Открытие архивы. СМЕРШ. Советская военная разведка против разведки Третьего Рейха*. Москва; Яуза; Эксмо.

Барков Л. (1971) *В дебрях Абвера*. Таллин: Ээсти Раамат. 125 с.

Макаров В., Христофоров В. *Генералы и офицеры вермахта рассказывают. N. 36. Собственноручные показания генераллейтенанта Ф. фон Бендивеньи «О Курляндской армейской группировке немецких войск»*. [http://www.xliby.ru/istorija/generaly i oficery vermahta rasskazyvayut/p40.php](http://www.xliby.ru/istorija/generaly_i_oficery_vermahta_rasskazyvayut/p40.php) (01.10.2014).

Структура и деятельность органов германской разведки в годы Второй мировой войны. (2011) Симферополь. <http://istmat.info/node/28428> (01.10.2014).

Andis Rasums

The Activities of the Military Intelligence Service of Nazi Germany *Abwehr* in Latvia (1944–1945): criminal records of the Committee for State Security of the LSSR

Key words: Second World War, Latvia, resistance movement, German saboteur and intelligence units, Committee for State Security, *Abwehr*, the Third Reich

Summary

According to the opinion expressed in the current historiography, at the beginning of the summer of 1944, special services of the Third Reich started to train Latvian residents for military intelligence gathering and sabotage operations in areas that were soon to be taken by the Red Army and for operations behind the front lines. Prior to that, the number of Latvian personnel within the German saboteur and intelligence units was insignificant. The establishment of the network of assets and the guerrilla teams was done both by the SD within the framework of the operation *Zeppelin*, and also by the *Abwehr* units and teams, that had worked under the *SD Ausland* and *SD Militar Amt* from the beginning of summer.

The criminal cases of the State Security Committee (KGB) reveal a different tendency, namely, that the initial idea about the creation of guerrilla units had come from Latvians themselves – active members of the *Pērkonkrusts* organization and nationalistically minded persons – and only after the

German security forces had received the first projects, they overtook the idea, the control over the process as well as adapted and integrated Latvian activists in their own plans for collecting intelligence and guerilla warfare.

The present paper reconstructs the activities of the 2nd division (sabotage, diversion and subversion) of the *Abwehr*, the German military intelligence service during the last stage of the Second World War, based on the Latvian State Archives funds of the KGB criminal cases from the Latvian USSR, consisting of detainee interrogation protocols, references, and evidence presented by the officers of the special services of the USSR. The documents from the Archives made it possible to recognize the structure of the intelligence service, the personnel (staff officers and the assets), training system, *modus operandi*, as well as the operations conducted in the rear of the Red Army as well as anti guerrilla warfare in Kurzeme.

Alberts Rokpelnis

20. gadsimta 30. gadu latviešu populārās mūzikas dziesmu teksti kā vēstures avots: Brāļu Laivinieku piemērs

Atslēgas vārdi: sociālā vēsture, dziesmu teksti kā vēstures avots, vēsturiskais konteksts, Brāļi Laivinieki

Aizvien lielāku vērību Latvijas vēsturē gūst sociālās vēstures jautājumi, kuru pētniecībā izmanto arī mūziku kā sabiedrības norišu spoguļi attiecīgā laikmeta kontekstā (Klotiņš 2011; Kruks 2008; Krūmiņa 2012).

Šī raksta mērķis ir izvērtēt dziesmu tekstu kā vēstures avota izpētes iespējas, izmantojot kā piemēru 20. gadsimta 30. gadu latviešu populārās mūzikas izpildītāju Brāļu Laivinieku dziesmas. 20. gadsimta 30. gados Latvijā vieglās mūzikas izpildītāju repertuārā liela loma bija kupļejai¹, kas atspoguļoja sabiedrības norises. Brāļi Laivinieki² bija populāri kupļetisti, kas savu darbību sāka kino divertimentos pēc Pirmā pasaules kara Liepājā, vēlāk iegūstot atpazīstamību visā Latvijā. 30. gados viņi uzstājās Radiofonā, korporatīvos pasākumos, Salamonska cirkā, bet visplašākajās tautas masās viņu kupļejas izskanēja ar skaņuplašu starpniecību.

Analizējot dziesmu tekstus, svarīgi, lai dziesmu izvēle būtu bez izlases, bet kā vesels avotu kopums, vadoties pēc autora, tematikas vai laika posma, kad tās sarakstītas.³ Protams, lai pēc iespējas plašāk izmantotu teksta saturu, jāveic vispārēja laikmeta izpēte, jo ārpus konteksta avots kļūst nevērtīgs. Svarīga loma ir presei, kas palīdz precīzi datēt notikumus un procesus, par

¹ Vēsturiski kupļēja kā atsevišķs žanrs attīstījās no teātra muzikālajiem uzvedumiem jeb teātru divertimentiem 19. gadsimta 30. gados. Populārākās dziesmas tika pārņemtas sabiedrības mutvārdos un pierakstos, kļuva populāras neatkarīgi no sākotnējā uzveduma. Vokālajām dotībām ne 19. gadsimtā, ne arī 20. gadsimta pirmajā pusē nebija nozīmes, jo tās izpildīja aktieri, uzsverot tekstu un intonācijas daudzveidību. Kupļejas saturu pamatā veidoja satīriskā sabiedriskās iekārtas kritika, 19. gadsimtā tie bija aristokrāti, biržas darboņi, ierēdņi (Černovs, Bjaliks 1967, 59).

² Kārlis Grūbe (Bedriņš) (?–1963) un Fricis Upenieks (Kuģis) (1900–1962).

³ Jāvērtē arī dziesmas tapšanas apstākļi, kā arī tas, ka dziesmas tekstus raksta viens autors, autoru grupa vai tekstu kopums ir dažādu autoru dzejoļi.

ko dzied. Teksti, tāpat kā mākslas darbi u. c. laiku liecinieki, slēpj zemūdens akmeņus, tāpēc vienmēr rūpīgi jāvērtē semantiskais aspekts – nozīme un jēga, kas ietverta dziesmā.⁴ Laika gaitā šo dziesmu nozīme mazinās vai mainās un parasti zaudē sākotnējo nozīmi.

Brāļu Laivinieku dziesmu kopumu tekstu analīzei veido 50 dziesmas, kas ierakstītas skaņuplašu fabrikā “*Bellaccord – Electro*” laika posmā no 1933. līdz 1939. gadam⁵ (Rokpelnis 2012). Melodiskā ziņā Brāļu Laivinieku dziesmās var saklausīt tautasdziesmu apdares, populāru šļāgeru melodijas, arī krievu un čigānu melodijas, pat motīvus no klasiskās mūzikas.⁶ Tomēr kuplejas muzikālajai formai nav izšķirošas nozīmes, tik vien, lai teksts būtu ritmiski izpildāms un informācija tematiski aktuāla.⁷

Dziesmu tekstu kā vēstures avotu pētniecība netiek uzskatīta par atsevišķu zinātnes disciplīnu, tai nav vienotas skolas, taču var runāt par vismaz diviem starpdisciplināriem paņēmieniem, ko izmanto atsevišķi pētnieki. Pirmkārt, kontentanalīze (Higgins 2010), par kuras iespējām un izmantojumu tekstu pētniecības plašākā kontekstā diskutē neskaitāmi autori (Krippendorff 1989; Weber 1990). Pēdējos divdesmit gadus datu kvantitatīvai korelācijai izmanto arī datorprogrammas⁸, kas būtiski atvieglo apjomīgu tekstu kodēšanu. Par otru virzienu dziesmu tekstu pētniecībā var uzskatīt lingvistisku izpēti. Potsdamas universitātes valodnieks un komunikāciju pētnieks Lars Ekšteins (*Eckstein*) uzskata, ka dziesmu teksti ir atstāti ārpus pētniecības un ka tie paver plašu pētniecības lauku ne tikai literatūrā, bet dažādās disciplīnās (Eckstein 2010, 266). Viņaprāt, dziesmas teksts atšķirībā no dzejas, nav atrau-

⁴ Rakstā netiek apskatītas teksta literārās analīzes metodes, teksta lingvistika u. tml., priekšroku dodot vēstures procesu atspoguļojumam dziesmās.

⁵ Visa Brāļu Laivinieku dziesmu tekstu analīze atrodama raksta autora izstrādātā maģistra darba 3. nodaļā. Skaņu ieraksti glabājas LNA Kinofotofonodokumentu arhīvā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, kā arī izdoti CD formātā.

⁶ Dziesmas “Mājas atslēgas” melodijā izmantots fragments no Ferencs Lista Ungāru rapsodijas Nr. 2.

⁷ Liela daļa Brāļu Laivinieku dziesmu nezaudēja popularitāti visu desmitgadī, bet dažas folklorizējušās un tiek dziedātas arī 21. gadsimtā. Populāras dziesmas “Bagāts un nabags”, “Smaržu kupleja”, “Garu, garu, uzmet garu”, kas vēl joprojām atrodas šļāgermūziķu repertuārā.

⁸ Kā viena no populārākajām var minēt IBM izstrādāto programmu *Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)*, ar kuras palīdzību iegūst rezultātu pēc iezīmētiem parametriem.

jams no mūzikas, bet vērtējams kontekstā ar mūziku, izpildītāju, izpildījumu un auditoriju (Eckstein 2010, 10, 27). Latvijas vēstures izpētē šādu pētījumu pagaidām trūkst. Mūzikas vēstures jautājumus tradicionāli saista ar muzikoloģiju, kas lielākoties pievēršas mūzikas vērtēšanai, nopietnās mūzikas komponistu un izpildītāju pētniecībai, bet izvairās no vieglās populārās mūzikas, kaut arī tā ir procentuāli ļoti nospiedošā vairākumā (Martin 1999, 24). Sociologi mūzikas gaumi pēta, kvantitatīvi nosakot kultūras patēriņu, dalību kultūras pasākumos. Tādā gadījumā mūzikas komunikācija tiek pētīta kā sociāls process, kas ietekmē sabiedrības slāņus (Daugavietis 2006, 79). Latvijā dziesmu tekstus vēstures pētniecībā pagaidām izmanto maz. Atsevišķi pētnieki atzīmē to, kā laikmetu maiņas rezultātā rodas izmaiņas dziesmu tekstos, piemēram, pētot baznīcas dziesmas (Pumpuriņš, 2009). Tiek analizēta arī mūzikas izpildītāju daiļrade, kas izsaka daļēji slēptu protestu pastāvošajai politiskajai iekārtai, uzskaitot populārākās dziesmas, kurās sastopami pētnieka izvirzīti jēdzieni un elementi (Rita Krūmiņa, 2012).

Šā raksta autors piekrīt Hannas Enefalkas (*Enefalk*) nostādnēm, kas savā pētījumā izmanto kritiskā diskursa analīzi, kurā tiek savienotas pētnieka kontekstuālās zināšanas ar dziesmu tekstu komunikāciju, kas ietērpta sociālo attiecību ietvarā (Fairclough, 1995). Zviedru zinātnieces pētījums izstrādāts, izmantojot 19. gs. zviedru un dāņu autoru patriotisko dziesmu tekstus, par kritēriju izvēloties tās, kas iespīestas un izdotas (Enefalk 2008). Dziesmu teksti analizēti vairākos līmeņos, kodējot galvenos motīvus. Pirmkārt, pētījumā izvirzītas septiņas galvenās tēmas, kas dziesmās minētas (patriotisms, kristietības elementi, rojālisma elementi u. c.). Katra dziesma saņem vienu atzīmi par katru tēmu, kas dziesmā saskatāma⁹. Svarīgi, ka pētījums ietver ne tikai teksta analīzi, bet arī tekstu autorus, lai izprastu viņu sabiedriskos uzskatus, vidi, sabiedrisko stāvokli. Otrkārt, autore veic dziļāku teksta analīzi, izvirzot 13 atslēgas jēdzienus (zeme, tauta, monarhs u. c.), kuru nozīmi vēsturiskā kontekstā vērtē pēc to skaitliskā pieminēšanas biežuma (Enefalk 2008, 191–204).

Vēstures avotu pētniecības metodoloģija nosaka, ka par vēstures avotu var uzskatīt jebkuru pagātnes liecību. Populāro dziesmu kā šlāgeris un kupleja teksts, līdzīgi kā daiļliteratūra un hronikas, var būt tikai palīgavots. Dziesmu teksta kā vēstures avota potenciālu var noteikt pēc vēsturiskā konteksta, vērtējot iegūtās informācijas novitāti un informatīvās iespējas. Dziesma liecina par laiku, kad tā radīta. Tāpat kā mākslas darbam, dziesmai ir sociāla funkcija –

⁹ Autore secina, ka 70% dziesmas satur vīriešu, bet 20% dziesmas sieviešu indikatorus, līdz ar to dziesmas ir androcentriskas.

ziņojums, ko tā nodod. Brāļu Laivinieku dziesmu tekstos visplašāk atspoguļotas dažādas norises sabiedrībā, kopumā 74% dziesmu.¹⁰ Par saimnieciskiem jautājumiem, naudu un kapitālu runāts 22% dziesmu, bet atlikušie 4% jeb 2 dziesmas ietver politiskus jautājumus (Rokpelnis 2012, 56)¹¹. Noteikta sabiedrības daļa sevi asociē ar dziesmās minētiem procesiem.¹² Brāļu Laivinieku dziesmas teksti subjektīvi atspoguļo sabiedrību, sociālpolitiskus un ar ekonomiku saistītus procesus, piemēram, ekonomiskā krīze, ūtrupe, auto avārija “melnā birža”, eksports, karš, trīs Baltijas valstis. Dziesmu teksti ir ļoti piesātināti ar informāciju, kas vienlaicīgi atspoguļo vairākus aktuālos jautājumus. Dziesmā katra teksta daļa (pants) var saturēt atšķirīgu ziņojumu, bet piedziedājums parasti atkārtoti un paspilgtina dziesmas pamatdomu.¹³ Analizējot dziesmu saturu, iespējams konstatēt gan reālu vai šķietami reālu faktu atspoguļojumu, gan teksta autora attieksmi, ko panāk, izmantojot tēlainus izteiksmes līdzekļus, kā ironija, sarkasms un metafora.

Teksts pats par sevi ir objektīvs. Subjektīva ir autora attieksme un mērķis, kam tas rakstīts. Brāļu Laivinieku dziesmās tā ir ironija un uzjautrināšanās par apkārt notiekošo. Bieži tika uzburta kāda t. s. sadzīves ainiņa, stāstot par kādu gadījumu vai situāciju sievas un vīra attiecībās, notikumu ballītē, saistībā ar jauniešu uzvedību zaļumballē, kāda aculiecinieka redzēto atpūtā pludmalē vai pastaigājoties parkā. Tā vienmēr ir kāda klausītāju auditorijai pazīstama pilsēta (Rīga, Sigulda) vai kāda sabiedriskā vieta (Vērmanģdārzs, Daugavmala, Rīgas jūrmala). Sižeta darbības vieta un laiks var būt arī nenoteikts, piemēram, talka laukos.¹⁴ Laivinieku dziesmās dominē sociālie pretstati: pilsētnieks laukos, laucinieks Rīgā, vecpuišis, kurš negrib precēties, vecmeita, kas nevar

¹⁰ Tai skaitā ģimenes locekļu attiecības, vientuļās mātes, ārlaulībā dzimuši bērni un alimentu nemaksāšanas problēmas, vecpuiši un vecmeitas, pilsētnieku un laucinieku pretnostatījums.

¹¹ Šis skaitlis iegūts, vērtējot skaņuplašu fabrikā *Bellaccord – Electro* ierakstītas 50 Brāļu Laivinieku dziesmas kā kopumu. Izmantojot kontentanalīzes elementus, tika skaitliski un procentuāli izteikti dziesmās atspoguļotie procesi.

¹² Šāda tipa avoti, kas ir ierakstīti skaņuplatēs, dziesmu kladēs, publicēti dziesmu grāmatās, spēj saglabāties tautas atmiņā no paaudzes paaudzē.

¹³ Vērtējot Brāļu Laivinieku 50 dziesmu tekstus kā avotu kopumu, jāsecina, ka tie iezīmē tipisku, klasisku kuplejas izpildījumu, ironiski veidojot dziesmās un rečitativā dialogu par sabiedriskām tēmām.

¹⁴ Klausoties Brāļu Laivinieku dziesmas, rodas priekšstats, ka sabiedrībā visi dzīvo vieglprātīgi un uzvedība ir vulgāra, ka dominē nerēķināšanās ar dzīves realitāti, turklāt nedomājot par rīcības sekām. Tiek uzsvērta likteņa negrozāmība, uzspiesta stereoti-

atrast vīru u. tml. Piemēram, dzīve laukos un laucinieki minēti 18 dziesmās vai paaudžu konflikts dziesmā “Ap gadiem 20 un 50”¹⁵. 35 dziesmās uzskaitītas 27 profesijas un nodarbošanās, no kurām populārākās bija skroderis, šoferis, melderis, jūrnieks (Rokpelnis 2012, 61).

Dziesmu tekstu kā avotu kopumu veido ar dzīves realitātēm saistīta pieredze, pārdzīvojumi un priekšstati. No dziesmu tekstiem izriet konkrēto autoru secinājumi un idejas, aktualizējot un interpretējot laikmeta simboliku (Zepa, Zobena 1996, 117). Pētot tekstus, piemēriem būtu jāseko atsevišķu jautājumu skaidrojumam un pētnieka interpretācijai. Alimentu nemaksāšana, pie kā Brāļu Laivinieku uzskatos noveda jaunatnes vieglprātība un laucinieču naivums, tika konstatēta 4 dziesmās. Alimentu nemaksātāju jautājuma aktualitāti sabiedrībā objektīvi var saskatīt visu apskatāmo laika periodu, jo ārlaulībā dzimušo bērnu skaits saglabājās apmēram 9% līmenī (Lipša 2009, 74).

Dziesmu teksts kā avots ir izmantojams sociālās vēstures pētniecībā, jo zināmā mērā tiek pausta kāda sabiedriskā doma vai atspoguļota t. s. ikdienas vēsture. Jāpazīst valodas nianšes, izteicieni, kas raksturīgi pētāmajam laika posmam. Valoda visbiežāk liecina par dzīves telpu, vidi un dažādiem sociāliem faktoriem – sociāla nevienlīdzība, naudas un varas attiecības u. tml. Šajā gadījumā par vidi un sabiedrību, par ko dzied vai kam dzied. Detalizētāk uzskaitot dziesmās dominējošos elementus, var izskaidrot tā brīža sabiedrisko domu un reālo problēmu nozīmi vēsturiskā kontekstā.¹⁶ Piemēram, jēdzieni, kas saistīti ar laulības pārkāpšanu, tika konstatēti 39 dziesmās jeb 78% dziesmu, bet no neskaitāmiem alkoholu apzīmējošiem vārdiem visbiežāk 11 dziesmās lietots vārds “alus” (Rokpelnis 2012, 56). Piemēram, vārds “precēties” minēts 8 dziesmās, galvenokārt runājot par vecpuišu un vecmeitu problēmu.¹⁷

piska attieksme pret atsevišķām sociālajām grupām. Ar pamācošiem, dzēlīgiem epitejiem tiek norādīts uz absurdām darbībām un cilvēku rīcības izpaušmēm, kas dziesmas autoru izpildījumā tiek uztverti kā norma.

¹⁵ Dziesmas fragments: “Ap gadiem 20 ir vīriets īsti dukā, ar breolinu matus rūpīgi viņš sukā, un smērē, birstētos līdz beidzot gods, kam gods, tam galva spīd kā jums, kas tikko nodarvots. Bet, kad ir klāt jau 50 tu topi prātīgs, un sen jau neesi vairs meitu gēģers štatīgs. Tavs plikais pakausis vairs necieš ķemmīti un tu to apsaluki ar mīkstu švammīti.” (1934)

¹⁶ Personvārdi, vārdi, kas apzīmē ģimenes locekļus, profesijas (skroderis, šoferis melderis). Atsevišķi jēdzieni kā vekselis, mantojums,imenti, nams, namsaimnieki, alus u. tml.

¹⁷ Pēc Pirmā pasaules kara bija liela dzimumu disproporcija, tāpēc līdz 30. gadu vidum bija aktuāls vecpuišu jautājums. 30. gadu otrajā pusē propagandu izvērta par abu dzimumu neprecētajiem pilsoņiem (Lipša 2009, 46).

Vērtības un normas balstās uz sociālo grupu un indivīdu attieksmi pret lietām, izšķirot labo no ļaunā, pareizo no nepareizā. Šī attieksme visbiežāk tiek aprakstīta emocionāli un skaidri parāda problēmas, kas reāli skāra plašas sabiedrības masas, piemēram, vardarbība vai alkoholisms: “[...] kamēr vienai acs jau zila, ļaudis apkārt stāv un smeļ”¹⁸ (Rokpelnis 2012, 61). Normas saistās ar ētiskiem un tikumiskiem principiem, kā arī sodiem un sankcijām par nepaklausību un normu neievērošanu (Zepa, Zobena 1996, 113).

Atsevišķas Brāļu Laivinieku dziesmas tika analizētas vēsturiskā kontekstā. Dziesmu “Jā, nudien” Brāļi Laivinieki sarakstīja un *Bellaccord – Electro* skaņuplatē ierakstīja 1939. gada rudenī, kad Eiropā jau faktiski bija sācies Otrais pasaules karš (LNA LVVA, 3724. f., 1. apr., 11629. l., 70. lp.). Lai gan Latvijas loma un liktenis vēl tobrīd bija neskaidrs, sabiedrībā pieauga satraukums. Piedziedājums “Jā, nudien, ir traki laiki vien” atkārtojas 5 reizes, pa reizei pēc katra panta, un konstatē vēsturiskās situācijas nopietnību. Teksta pamatdoma izteikta jau pirmajā frāzē, ka “ir dažu kara ziņas nu satraukušas tā, ka viņam vairs nav jēgas, kas jābāž vēderā”. Karš, panika, apjukums. Otrā panta vēstījums “Nāk atkal zirgs nu godā, kad kara pērkons rūc” izteic domu, ka, lai arī mašinizācijas laikmets notiek pilnā sparā, kara darbībā autori lielu lomu piedēvē zīrgam kā vilcējspēkam. Dziesmā vārds, “karš” minēts 3 reizes. Tikpat daudz reižu minēts arī vārds “zirgs”. Vai tas nozīmē, ka abi vārdi ir vienlīdz svarīgi pamatdomas izklāstā? Jā, ja par kritēriju izvirza vien kvantitatīvu jēdzienu salīdzinājumu, taču vēsturiskā konteksta atspoguļojumā “karš” ir neapšaubāmi svarīgāks. Ar šo autoru vēlas uzsvērt, ka dziesmas teksta kā vēstures avota vērtība atklājas pētnieka interpretācijā, ko pamato ar vispārzināmiem faktiem un balsta uz pārbaudītiem vēstures avotiem.¹⁹ Autors uzskata, ka vēsturiskā kontekstā ir efektīvāk meklēt elementu nozīmju kopumu jeb jēgu, nekā tikai izteikt elementu (vārdu) skaitu kvantitatīvi un secinot, kas pieminēts biežāk. Jāņem vērā dziesmas forma, kam raksturīgs frāžu atkārtojums, kas ne vienmēr izsaka dziesmas jēgu.

Rezumējot nelielo izklāstu, raksta autors, balstoties uz savu pieredzi un citu pētnieku atzinumiem, secina, ka vēstures pētniecībā svarīgāka ir dziesmas jēga, reāliju atspoguļojums, simbolu skaidrojums, ne tik daudz atsevišķu ele-

¹⁸ Brāļi Laivinieki “Vēl par maz” (1937).

¹⁹ *Bellaccord – Electro* ierakstus 20. gs. 30. gados ir iespējams datēt, līdz ar to, zinot dziesmas ieraksta laiku, tās saturs ir precīzi sasaistāms ar reālo kontekstu. Diemžēl raksta apjoma ierobežojuma dēļ šis jautājums netiek apskatīts.

mentu kvantitatīvs demonstrējums. Strikti eksakta pieeja, lai arī absolūti objektīva, var maldināt un ne vienmēr precīzi atspoguļo dziesmas pamatdomu. Tas, protams, neliedz salīdzināt sakritību starp pieminēto elementu skaitu, dziesmas nosaukumu un dziesmas pamatdomu kā tādu. Jebkurā gadījumā svarīgākā ir pētnieka interpretācija, kas saista vēsturisko kontekstu ar dziesmās atspoguļoto. Tādējādi ir iespējams argumentēti vērtēt, ko dziesmas autors ar to gribējis pateikt. Dziesmu teksti vēstures pētniecībā ir izmantojami, bet, līdzīgi kā atmiņas, tie ir absolūti subjektīvs palīgavots, kas tikai atspoguļo dziesmas autora viedokli par procesiem attiecīgā vēstures kontekstā.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3724. f. (Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departaments).

Černovs, A., Bjaliks, M. (1967) *Par vieglo mūziku, dzezu un labu gaumi*. Rīga: Liesma. 131 lpp.

Daugavietis, J. (2006) Muzikālās gaumes latento klasifikāciju izpēte. Grām.: Tisenkopfs, T., red. *Latvijas Universitātes raksti: Socioloģija*. 701. sēj. Rīga: LUAA. 79.–82. lpp.

Eckstein, L. (2010) *Reading Song Lyrics*. Amsterdam: Rodopi. 287 p.

Enefalk, H. (2008) *En patriotisk drömvärld. Musik, nationalism och genus under det långa 1800-talet. (Patriotic Dreamlands: Music, Nationalism and Gender in the Long Nineteenth Century)*. Uppsala: Uppsala Universitet, Dissertation for the Doctor of Philosophy. 232 p.

Fairclough, N. (1995) *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman. 265 p.

Higgins, P. (2010) *Text Setting as Cultural Custodian in Art Song*. Maynooth: National University of Ireland Maynooth, Dissertation for the Doctor of Philosophy. 430 p.

Klotiņš, A. (1987) *Mūzika un idejas*. Rīga: Liesma. 317 lpp.

Klotiņš, A., red. (2011) *Mūzika okupācijā: Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade, 1940–1945*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. 695 lpp.

Krippendorff, K. (1989) Content analysis. In: Barnouw, E., Gerbner, G., Schramm, W., Worth, T.L. and Gross, L., eds. *International encyclopedia of communication*. Vol. 1. Pp. 403–407.

Kruks, S. (2008) “Par mūziku skaistu un melodisku!”: Padomju kultūras politika, 1932–1964. Rīga: Neptuns. 224 lpp.

Krūmiņa, R. (2012) 20. gs. 70.–90. gadu latviešu populārā mūzika laikmeta sociāli politiskajā kontekstā. Izpildītāj-grupas: Līvi, Pērkons, Menuets, Credo.

Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte. 75 lpp.

Lesiņš, K. (1939) *Problēmas un sejas latviešu mūzikā*. Rīga: Gulbis. 318 lpp.

Lipša, I. (2009) *Sabiedriskā tikumība Latvijā, 1918–1940*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, Vēstures nodaļa. 292 lpp.

Martin, P.J. (1999) *Sounds and Society. Themes in the sociology of music*. Manchester: Manchester University Press. 298 p.

Pumpuriņš, T. (2009) Latviešiem domāto luterisko dziesmu grāmatu modernizācija (18. gs. beigas – 19. gs. sākums). Grām.: *Vidzeme, baznīca, sabiedrība laikmetu maiņā*. Vidzemes Augstskola, “Talsu tipogrāfija”. 84.–94. lpp.

Rokpelnis, A. (2012) *Populārās mūzikas dziesmu tekstu sociālpolitiskais konteksts 20. gs. 30. gados: Alfrēds Vinters un Brāļi Laivinieki*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte. 86 lpp.

Rokpelnis, A. (2013) Skaņuplašu fabrikas Bellaccord – electro katalogs kā vēstures avots un skaņuplašu datēšanas iespējas (20. gs. 30. gadi). *Latvijas Vēsture*, Nr. 1: 46–57.

Weber, R.P. (1990) *Basic Content Analysis*. 2nd ed. Newbury Park, CA. 95 p.

Zepa, B., red., Zobena, A., red. (1996) *Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā*. Rīga: Latvijas Universitātes Socioloģijas katedra. 208 lpp.

Alberts Rokpelnis

Latvian Popular Song Lyrics of the 1930s as a History Source: the case of Brāļi Laivinieki

Key words: social history, textual analysis of popular song lyrics, Brāļi Laivinieki

Summary

Analyzing popular song lyrics as a textual source provides a new perspective in the researches of social and sociopolitical history. The aim of the present paper is to evaluate the use of song lyrics of the 1930s as a history source, by analyzing the lyrics of the duet of Brāļi Laivinieki.

Combined with professional literature and history sources such as press and memoirs, song lyrics by popular song writers could be highly useful as a secondary source.

One of the methods of research is inspired by the sociological method, i.e. content analysis. The main goal is to achieve relatively objective results –

measurable numbers of specific elements (professions, names, juridical terms, etc.) mentioned in the text. At first a researcher must collect a corpus of songs, for instance, all songs by an author or those written in a particular period of time. The second step is to analyze the content in a particularized context. Another major principle is to analyze song lyrics with linguistic methods. The main goal for this research is to show that these principles can be combined for historical research.

By analyzing specific elements, a researcher finds answers to any questions set, such as social, sociopolitical problems, tendencies and factors in society or politics, and many others that lyrics may reflect. Then, compared with other sources and studies, a researcher is able to analyze hidden information in song lyrics and its compatibility with the actual events and processes. This method is unlimited and can be practically used in any kind of song lyrics, as long as a researcher follows the simple rules mentioned above.

The present paper uses a study of the famous Latvian duet of Brāļi Laivinieki in Latvia in the 1930s who performed couplets as a practical case. In the opinion of professional musicians and musicologists of those times, their music was off-grade and their song lyrics were considered vulgar and cheap. In fact the musical elite were struggling in general to forbid the couplet genre as pornographic. However, for a historian these lyrics reveal a very acute and harsh reality of life of lower class citizens, social problems, violence in society, weakness of law and court, etc. Of course, song lyrics cannot be taken as absolutely true, especially because the couplet genre itself is defined as an ironic, sarcastic way of showing the realities of life. But in the context of historically proved facts, events, and processes, song writers reflect not the processes as such but their opinion and colorful characteristics of these processes.

Ирена Салениеце

Вопросы школы Латвийской ССР в документах Отдела школ ЦК ВКП(б) 1940–1946 гг.

Ключевые слова: школьная политика, Латвийская Советская Социалистическая Республика (ЛССР), советизация, Отдел школ ЦК ВКП(б), Российский Государственный архив социально-политической истории — РГАСПИ

В идеологии и практической деятельности политических партий обычно значительное внимание уделяется школе как ключу к будущему общества: кому принадлежит школа, тому принадлежит будущее (Ясперс 1994, 353). Тем более это утверждение верно в отношении Коммунистической партии Советского Союза, которая в своей идеологии и политике ориентировалась на грядущий коммунизм, а потому видела в школе и образовании незаменимый ресурс формирования «строителей коммунизма» (Юинг 2011, 12–17).

Эти установки КПСС оставались постоянными на протяжении всей ее деятельности, но с изменением реальных обстоятельств существования Советского государства вносились соответствующие поправки и дополнения в руководство сферой образования. Так, с присоединением к СССР Балтийских государств в 1940 году выдвинулась задача их интеграции (советизации) и адаптации школьного дела к советской системе образования. Школе отводилась существенная роль в процессе советизации, поскольку именно подрастающее поколение реальнее всего было воспитать «советскими людьми». Однако невозможно было советизировать детей без соответствующим образом организованного обучения, подготовленных учителей, школьных программ и учебников. Поэтому, обращаясь к теме латвийской школы, следует иметь в виду все компоненты школьного образования.

Школа, как и все сферы жизни советского общества, функционировала в сложной системе подчинения различным структурам тоталитарного государства (Салениеце, Свейн 2011), среди которых решающая роль принадлежала Коммунистической партии. Организованная на принципах «демократического» централизма, Компартия обеспечивала бесперебойную передачу информации сверху вниз и снизу вверх, поэтому в решениях местных партийных комитетов отчетливо различим «голос»

вышестоящих инстанций; их генеральная линия вполне поддается реконструкции, следуя логике, запечатленной в документах нижестоящих инстанций. Тем не менее представляет интерес также информация, касающаяся школьной жизни советской Латвии, нисходившая с самого коммунистического «Олимпа» — из Центрального комитета Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков) (сокращенно — ЦК ВКП(б)). В частности, обратимся к документам Отдела школ ЦК ВКП(б)¹, хранящимся в фондах Российского Государственного архива социально политической истории (РГАСПИ)². Из более чем двух миллионов единиц хранения, которыми располагает 691 архивный фонд (Характеристика фондов), были изучены 39 дел школьного отдела ЦК ВКП(б) (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 1–39).

¹ Отдел школ ЦК ВКП(б) образован в 1935 году при разделении Отдела культуры и пропаганды ленинизма, а с 1946 года включен в состав Управления пропаганды и агитации ЦК ВКП(б), где в 1948 году преобразован в сектор (Справочник). В статье использованы документы Отдела школ, начиная с 1940 года, когда в сферу его ответственности были включены также латвийские школы. Отдел состоял из 6 секторов (школ РСФСР, школ союзных республик, вузов и техникумов, педагогических учебных заведений, детских учреждений, научно-исследовательских педагогических учреждений). В июне 1945 года руководство отдела вышло в ЦК ВКП(б) с просьбой увеличить число сотрудников с 22 до 36 человек, поскольку «большое количество областей и союзных республик, приходящееся на одного инструктора не дает возможности по-настоящему изучать и контролировать работу по народному образованию в этих республиках» (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 26. Д. 20. Лл. 92–93). В частности, в секторе школ союзных республик требовался инструктор по Латвийской, Литовской, Эстонской и Карело-Финнской республикам.

² Российский Государственный архив политической истории (РГАСПИ) был создан в 1999 году путем объединения Российского центра хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИДНИ) и Центра хранения документов молодежных организаций (ЦХДМО). Объединившиеся архивы, в свою очередь, были созданы в 1991 и 1992 годах на базе прекративших свою деятельность Центрального партийного архива Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС (ЦПА) и Центрального архива ВЛКСМ. Документы РГАСПИ составляют три основных тематических комплекса: документы по социальной и политической истории Западной Европы (XVII — начало XX вв.); документы по политической и социальной истории России и СССР нового и новейшего времени (конец XIX — начало XXI вв.); документы по истории международного рабочего социалистического и коммунистического движения (1860-е годы — конец 1980-х гг.) (Российский государственный архив социально-политической истории).

Сразу отметим, что документов³, непосредственно посвященных Латвийской ССР, в делах Отдела школ обнаружить не удалось, тем не менее ЛССР часто упоминается в архивных источниках, касающихся советской Прибалтики или СССР в целом. Кроме того, изучение документов Отдела школ дает возможность оценить данные о состоянии школьного дела в ЛССР в сравнении с другими союзными республиками в общесоюзном контексте, что, в свою очередь, позволяет точнее понять характер требований «центра» к республике и оценить возможность маневрирования местных властей в вопросах школьной жизни.

В документах ясно просматривается основное требование общесоюзного руководства, касающееся школы аннексированных стран Балтии, — унификация по советским образцам содержания и форм учебной работы, то есть советизация. В первую очередь требование советизации касалось педагогического состава, а также содержания, методов и форм педагогической деятельности, учебных пособий и т.д.

Уже в 1940 году, думается, выдавая желаемое за действительное, в проекте постановления ЦК ВКП(б), подготовленном Отделом школ, отмечалось: «В настоящее время советские школы являются центром внимания учителей советской Эстонии. С этих школ они хотят брать пример, здесь они хотят учиться работать по-большевистски, как работают их коллеги в СССР (подчеркнуто в тексте документа, РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 3. Л. 1). После войны учебные планы, программы, пособия и т.п. были унифицированы на всей территории Советского Союза. Школьный отдел строго контролировал решение поставленной задачи, в мае 1945 года в Совет Народных Комиссаров СССР Г. Маленкову даже была направлена жалоба руководителя отдела Н. Яковлева⁴ о том, что Наркомпрос (Народный Комиссариат просвещения) задерживается с выполне-

³ О состоянии школьного дела других Балтийских республик работниками Отдела школ были подготовлены постановления: «О системе подготовки учителей в Эстонской ССР» (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 20. Л. 61–64) и «О системе народного образования и подготовке учителей в Литовской ССР» (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 20. Л. 65–67).

⁴ Яковлев Николай Никифорович (1898–1970) — доктор исторических наук, профессор. Деятель образования и Коммунистической партии Советского Союза, с 1943 по 1948 год — заведующий Отделом школ ЦК ВКП(б); заведующий Отделом школ Управления пропаганды и агитации ЦК ВКП(б) (Справочник).

нием постановления ЦК ВКП(б) о школьных программах, учебных планах и учебниках (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 20. Л. 78–85).

Требования Компартии относительно педагогических кадров, которые с 1940 года применялись также к латвийским учителям, можно обнаружить во многих документах. Например, при подготовке в 1941 году постановления о состоянии учебной и воспитательной работы в Казахской ССР подчеркивалось, что особенного внимания заслуживает педагогический состав, поскольку из-за большого количества «переселенцев» (читай: депортированных в конце 1930-х годов) в этой пограничной республике наблюдается «засоренность педагогических кадров», которая должна быть преодолена (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 3. Лл. 53–79). Представляется, что этот сигнал был понятен также руководству других пограничных республик, в том числе — на западе огромной страны. Тем не менее это единственное обнаруженное в документах Отдела школ указание на необходимость «чистки» учительского состава по социально-политическим мотивам. По сравнению с документами ЦК Компартии Латвии того же времени (Saleniece 2003, 197–200), в текстах документов Отдела школ ЦК ВКП(б) использована сравнительно нейтральная лексика. Так, в плане работы отдела на сентябрь — декабрь 1945 года идет речь о том, что «особое внимание должно быть уделено учителю, повышению его квалификации путем надлежащей организации заочного обучения, оказания ему методической помощи, а также усилению заботы партийных и советских органов о материально-бытовых нуждах учителя» (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 20. Л. 112).

Среди важных направлений советизации необходимо отметить заботу партийных функционеров о сохранении особой роли русского языка и внимание к этническим аспектам школьного дела. В 1941 году Отдел школ предлагает пересмотреть постановление ЦК ВКП(б) 1938 года «Об обязательном преподавании русского языка в школах национальных республик» в сторону укрепления позиций русского языка — ввести его преподавание в не-русских школах со 2-го класса (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 3. Л. 43–52).

В документах Отдела школ ЦК ВКП(б) имеются указания на то, что в рассматриваемый период происходило «упорядочение» вопроса об образовании детей национальных меньшинств, не имевших собственных территориальных образований в СССР. В нашем распоряжении имеется обращение заведующего отделом Н. Яковлева к секретарям ЦК ВКП(б) Г. Маленкову, А. Андрееву, А. Щербакову от 5 декабря 1944 года с просьбой

дать указания «по вопросу введения преподавания религии в польских школах на территории СССР» (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 13. Л. 129). Сложность ситуации для функционеров заключалась в том, что поляки в СССР располагали информацией о состоянии дел на территории Польши, где в это время шла борьба за освобождение от нацистской оккупации. В частности, было известно, что религия в школах там преподается, и советские поляки, а также польские эмигранты — члены Союза польских патриотов⁵ — «ставили вопрос о преподавании религии в польских школах и о праздновании 25 и 26 декабря Рождества Христова». К сожалению, в деле нет ответного послания секретарей ЦК, однако, судя по антирелигиозной направленности советской внутренней политики после войны, ответ не мог быть обнадеживающим. Тем более что в 1948 году прекратил свое существование не только Союз польских патриотов, но и сами польские школы на территории СССР, за исключением Вильнюса и прилегающих районов. Несмотря на то, что в конце 1944 года в Советском Союзе было 157 польских школ с 12577 учащимися, польские классы (1055 учащихся) и 56 польских детских домов с 5856 воспитанниками (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 13. Л. 129), в 1948 году они в одночасье исчезли, «растворившись» в школах с русским языком обучения, как показывает пример ликвидации польской школы в Даугавпилсе (Салениеце 2001).

Также без участия работников отдела был решен вопрос о воспитании и обучении детей немецкого населения Кенигсберга, выдвинутый в марте 1946 года, когда количество таких детей составляло 13500, а по другим данным — свыше 17000 человек (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 33. Лл. 9–22). Как известно, вскоре немцам было отказано в получении советского гражданства, и они были депортированы с территории города, переименованного в Калининград.

Помимо рассмотренных тем, непосредственно затрагивавших школьное образование в Латвийской ССР в 40-х годах, в документах Отдела школ ЦК ВКП(б) имеются также сведения о вопросах общесоюзного значения, например: планы реорганизации средней школы в СССР

⁵ Союз польских патриотов в СССР (польск. *Związek Patriotów Polskich*) — антифашистская организация в 1943 — 1946 гг. (Советский энциклопедический словарь 1980, 1261) Создана польскими общественными и политическими деятелями, представителями творческой интеллигенции — коммунистами и другими сторонниками левых взглядов.

(РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 13. Л. 7–29); созыв партийного совещания по вопросам послевоенной школы (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 13. Л. 49–54); план научно-исследовательской работы Академии педагогических наук СССР (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 13. Л. 58–80); работа педагогических учебных заведений и подготовка педагогических кадров (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 18. Л. 7–47); выпуск учебников, словарей, глобусов и т.п. (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 20. Л. 14–18); недостатки в преподавании Конституции СССР сравнительно с тем, как подобный предмет изучается в странах Запада (РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 126. Д. 33. Л. 29–41).

Помимо названных материалов в каждом деле содержатся данные о состоянии учебной и воспитательной работы в Казахской, Узбекской, Белорусской, Азербайджанской и в других союзных республиках, а также в областях РСФСР, что дает возможность сравнения их школьного дела с состоянием дел в Латвийской ССР по указанным аспектам.

В целом можно сделать вывод, что фонд Отдела школ ЦК ВКП(б) не содержит достаточного количества информации, чтобы с уверенностью судить, в каком направлении ЦК ВКП(б) оказывал влияние на состояние школьного дела в Латвийской ССР. Документы отдела школ на удивление нейтральны в политическом смысле, если не сказать — аполитичны. Дела не особенно хорошо укомплектованы, иной раз складывается впечатление случайного / хаотичного объединения листов в папки по сравнению, например, с коллекцией документов ЦК КП Латвии в бывшем партийном архиве в Риге (ныне подразделение Государственного архива Латвии Национального архива Латвии).

Фрагментарность информации о процессе руководства школами Латвийской ССР, возможно, обусловлена тем, что осознание важности школьного дела в процессе советизации балтийских республик включало эту тему в повестку дня более важных инстанций — собственно Центрального комитета и Бюро ЦК ВКП(б), а также специально образованных для непосредственного контроля за ситуацией на местах Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии, Литве и Эстонии. В документах Латбюро (РГАСПИ, фонд 600) теме образования, и конкретно — школьного дела в ЛССР, отводится заметное место.

Список источников и литературы

Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 17 (Центральный Комитет КПСС), опись 126 (Отдел школ ЦК ВКП(б)).

Российский государственный архив социально-политической истории <http://rgaspi.org/> (20.10.2014).

Салениеце И., Свейн Дж. (2011) Советизация латгальской молодежи: система образования и комсомол (1944–1945). Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki: Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XX starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli = Proceedings of the 20th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities: Vēsture XIV = History XIV*. Atb. red. I. Saleniece. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”. 272.–283. lpp.

Салениеце И. (2001) Ликвидация польской школы в Даугавпилсе (1948 г.). В кн.: *Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Humanitārās fakultātes XI Zinātniskie lasījumi: Vēstures sekcija*. 5. krāj. Daugavpils: Saule. 134.–140. lpp.

Советский энциклопедический словарь. (1980) Москва: Издательство “Советская энциклопедия”.

Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991. http://www.knowbysight.info/2_KPSS/03499.asp (20.10.2014).

Характеристика фондов Российского государственного архива социально-политической истории. *Российский государственный архив социально-политической истории*. <http://rgaspi.org/funds/characteristics> (20.10.2014).

Юинг Е.Т. (2011) *Учителя эпохи сталинизма: власть, политика и жизнь школы 1930-х гг.* Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). 359 с. (История сталинизма).

Ясперс К. (1994) Духовная ситуация времени. В кн.: *Смысл и назначение истории*. Москва: Республика. С. 287–418.

Saleniece, I. (2003) Teachers as Object and Subject of Sovietization: Daugavpils (1944–1953). In: *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Ed. O. Mertelsmann. Tartu: KLEIO, 2003. Pp. 197–206.

Irēna Saleniece

Latvijas PSR skolu lietas VK(b)P CK Skolu nodaļas dokumentos 1940.–1946. g.

Atslēgas vārdi: skolu lietas, Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika (LPSR), sovetizācija, VK(b)P CK Skolu nodaļa, Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvs (*Российский Государственный архив социально-политической истории* – РГАСПИ).

Kopsavilkums

Skolai un izglītības sistēmai bija atvēlēta būtiska loma Latvijas sovetizācijas procesā, kas norisinājās Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas (VK(b)P CK) vadībā 1940. gadu otrā pusē – 1950. gados. Rakstā tiek izvērtēts VK(b)P CK Skolu nodaļas dokumentu, kuri glabājas Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvā (РГАСПИ), informatīvais potenciāls VK(b)P CK politikas izpētei attiecībā uz LPSR skolu lietām. Skolu nodaļas dokumentos var noteikt pamatprasības: mācību un metodiskā darba satura un formu unifikācija atbilstoši padomju paraugiem, pedagoģiskā sastāva “sakārtošana”, krievu valodas īpašas lomas nodrošināšana u. c. Tomēr VK(b)P CK Skolu nodaļas dokumentu informatīvais potenciāls nav pietiekams, lai atveidotu VK(b)P CK skolu politikas koncepciju, vērstu tieši uz LPSR. Var pieļaut domu, ka skolu un izglītības lietu īpaši svarīgas lomas sovetizācijas procesā dēļ detalizētākā informācija ir meklējama pašas Centrālkomitejas un VK(b)P CK biroja, kā arī speciāli izveidotā VK(b)P CK Latvijas biroja dokumentos.

Irēna Saleniece

School Matters of the Latvian SSR in the Archival Documents of the School Department of the CC of the All-Union C(B)P, 1940–1946

Key words: school matters, Latvian Soviet Socialist Republic (LSSR), sovietisation, All-Union Communist (Bolshevik) Party (C(B)P), School Department of the Central Committee of the All-Union C(B)P, Russian State Archives of Socio-Political History.

Summary

In the second half of the 1940s and 1950s the schools and the system of education played an important role in the process of sovietisation of Latvia led by the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party. In the paper, an attempt is made to define how valuable is the information

provided by the records of the School Department of the Central Committee for research on the policy of the CC of the All-Union C(B)P related to Latvian schools. The archival documents kept in the files of the School Department in the Russian State Archives of Socio-Political History show the main Party demands to Baltic (also Latvian) schools: unification of the content and the ways of teaching / learning at schools according to the Soviet patterns; teaching staff's adapting to the Soviet order; emphasizing a special role of the Russian language, etc. However, the informative potential of the records of the School Department is not sufficient to reconstruct the whole concept of the Communist Party's school policy specially addressed to the LSSR. Probably, due to the big importance of schools and education in sovietisation, more detailed information about the problem should be searched for in the records of the Bureau for Latvia (Latburo) that was specially organised in 1944–47.

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosinija)

Klosteru slēgšana LPSR Ņ. Hruščova īstenoto reliģijas vajāšanu laikā

Atslēgas vārdi: cīņa par klosteri, katoļu klosteri, vajāšana, baznīcu slēgšana, pilnvarotājs

Līdz ar komunistiskā režīma ienākšanu Latvijā mainījās arī reliģiskā politika. 1950. gadu beigās PSRS iezīmējās liela mēroga antireliģiska kampaņa, kas sākās ar klosteru vajāšanām. Klosteriem vienmēr bijusi svarīga loma Baznīcas garīgajā dzīvē. Daudzus gadsimtus tie kalpoja ne tikai kā svētceļojumu vieta, bet arī kā ticīgo reliģiskās dzīves un izglītības centri. Padomju vara to ļoti labi saprata, tāpēc vērīgi sekoja klosteru, kā arī to iemītnieku darbībai.

Pēc Otrā pasaules kara Padomju Savienībā bija skaidri redzama reliģiskās dzīves atdzimšana. Taču ideoloģiskajā sfērā varas institūcijas neaizmirs par ateistisko propagandu iedzīvotāju vidū. 1947. gadā VK(b)P CK Propagandas nodaļa CK sekretāra M. Suslova (*Михаил Андреевич Суслов*, 1902–1982) vadībā izstrādāja lēmuma projektu “Par pasākumiem zinātniskā ateisma propagandas pastiprināšanā”, kas tika pieņemts 1949. gada sākumā (*Русская Православная Церковь* 2008, 413). Vēlāk 1954. gadā PSKP CK pieņēma lēmumu “Par nopietniem trūkumiem zinātniskā ateisma propagandā un pasākumiem tās uzlabošanā”¹ (*Русская Православная Церковь* 2008, 433). Tika nosodīta agrākā “samiernieciskā” politika baznīcas jautājumā, kā rezultātā tajā pašā gadā Krievijas Pareizticīgo Baznīcas lietu padome izstrādāja instrukciju Baltijas republikām un KPFSR apgabaliem, kurā bija pieminēti pareizticīgie klosteri. Tomēr no varas institūciju puses nekādas noteiktas darbības nesekoja (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 60. l., 1. a lp.).

Periods no 1955. līdz 1957. gadam Baznīcas vēsturē iegājis kā īslaicīgs klusums pirms vētras (*Русская Православная Церковь* 2008, 436). Palielinoties Ņ. Hruščova (*Никита Сергеевич Хрущев*, 1894–1971.) varai, valsts politikā tika atjaunots “ļeņiniskais ideāls” un sākās jauns uzbrukums reliģijai.

PSRS Ministru padomes 1958. gada 16. oktobrī pieņemtajos lēmumos “Par eparhijas pārvalžu uzņēmumu un klosteru aplikšanu ar ienākumu no-

¹ «О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения».

dokli”² un “Par klosteriem PSRS”³ tika aizliegts izmantot algotu darbu klosteros, noteikts samazināt tiem iedalītos zemes gabalus un, galvenais, samazināt klosteru skaitu. Smags trieciens bija ēku un zemes rentes nodokļa, kas bija atcelts 1945. gadā, ieviešana. Zemes nodoklis bija ļoti augsts – par 1 simtdaļu hektāra bija jāmaksā 40 rubļi (Шкаровский 1999, 363). Tā paša gada 15. novembrī arī LPSR Ministru padome pieņēma lēmumu Nr. 584 “Par klosteriem LPSR”, kurā tika apskatītas iespējas samazināt klosteru skaitu republikas teritorijā (LNA LVA, 1452. f., 1. ašr., 65. l., 25. lp.).

Krievijas Pareizticīgo Baznīcas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR A. Saharovs ziņojumā Maskavai rakstīja, ka “klosteri ir baznīcas atbalsta punkti, kuriem ir svarīga nozīme reliģiskās ideoloģijas nostiprināšanā un izplatīšanā, sevišķi sieviešu un jaunatnes vidū” (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 19. lp.).

Gadu vēlāk uz PSRS Ministru padomes Krievijas Pareizticīgās Baznīcas lietu padomes priekšsēdētāja G. Karpova (*Георгий Георгиевич Карпов*, 1898–1967) vārda no LPSR padomes pilnvarotā tika nosūtīta vēstule, kurā viņš iepazīstināja ar lēmuma projektu “Par klosteru, kas atrodas Latvijas PSR teritorijā, likvidāciju”⁴ (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 19. lp.). Šajā sakarā interesants ir 1959. gada 26. marta dokumenta pielikums, ko rakstījis A. Saharovs⁵ (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 31. lp.).

Ateistiskos varas plānos bija nolemts LPSR pakāpeniski slēgt katoļu klosterus: Mariāņu kongregācijas vīriešu klosteri Viļānos un kongregācijas “Naba-

² «О налоговом обложении доходов предприятий епархиальных управлений, а также доходов монастырей».

³ «О монастырях в СССР».

⁴ «О ликвидации монастырей, находящихся на территории Латвийской ССР».

⁵ Citāts no šā pielikuma: “Saskaņā ar Jūsu mutisko norādījumu, kuru saņēmu caur “AF” (augstfrekvences speksakari – G.S.), par šo lēmuma projektu esmu sagatavojis speciālu ziņojumu LPSR Ministru padomes priekšsēdētājam V. Lācim. Pie tam vēlreiz tika izskatīts, cik lietderīgi izvirzīts jautājums par Rīgas sieviešu klostera – pareizticīgās baznīcas likvidāciju... Šis izskatīšanas rezultātā tika noskaidrots, ka jautājums par klosteru likvidāciju LPSR teritorijā vienlaicīgi prasa risinājumu attiecībā pret visiem esošajiem klosteriem. Šādu nepieciešamību diktē tas, ka ja tiek pieņemts lēmums par divu katoļu klosteru likvidāciju, neizvairot jautājumu par Pareizticīgo Baznīcas likvidāciju, – nacionālistiskie elementi to var izmantot saviem pretpadomju mērķiem. Šādas LPSR valdības darbības var novest pie reliģiskā antagonisma pastiprināšanās un to var izmantot baznīcnieki. Jautājums par Rīgas sieviešu klostera likvidāciju paredz veikt iepriekšējus pasākumus. Tiek piedāvāts likvidāciju veikt laika periodā no 1959.–1961. gadam.”

dzīgā bērna Jēzus” sieviešu klosteri Aglonā. Taču galvenais mērķis tika vērsts uz pareizticīgo Svētās Trīsvienības-Sergija sieviešu klosteri Rīgā un Pestītāja Apskaidrošanas skitu Valgundē (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 29.–30. lp.).

Republikas teritorijā ar jautājumu par Romas katoļu klosteru likvidāciju nodarbojās LPSR Reliģisko kultu lietu padomes pilnvarotais J. Restbergs, bet sagatavošanos pareizticīgo klosteru slēgšanai vadīja PSRS Ministru padomes Krievijas Pareizticīgo Baznīcas lietu padomes pilnvarotais LPSR A. Saharovs.

Kongregācija “Vissvētākās Jaunavas Marijas bruņinieki” tika izveidota Latvijā 1924. gadā. Pirmskara periodā Viļānu klosterī atradās ap 50 klostera brāļiem, no kuriem daļa mācījās vietējās garīgās mācību iestādēs un vēlāk kļuva par priesteriem. Klosterim piederēja 30 ha zemes, 15 govīs, 4 zirgi, sīklopi, kā arī kokzāģētava un elektrostacija. Pēc Otrā pasaules kara klosterī palika tikai 20 brāļu. Kā rakstīja pilnvarotais, kāds tika represēts par pretpadomju darbību, kāds brīvprātīgi aizgāja. 1949. gadā klosteris bezmaksas beztermiņa lietošanā saņēma baznīcas ēku un daļu klostera ēkas. Pēckara gados mūku vecākā garīgā persona bija bīskaps K. Duļbinskis (Kazimirs Duļbinskis, 1906–1991) (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 35. lp.). Pēc varas iestāžu novērojumiem, līdz 1956. gadam klostera brāļi neizrādīja īpašu aktivitāti, bet pēc tam, kad no ieslodzījuma atgriezās provinciālis B. Valpītis (Broņislavs Valpītis, 1899–1976), mūku misijas darbs pastiprinājās LPSR rietumu rajonos (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 35. lp.).

1958. gada 27. novembrī Viļānu rajona Darbaļaužu deputātu padomes 10. sesijā, apspriežot jautājumu “Par pasākumiem kultūras un izglītības darba uzlabošanai rajonā”, pēc padomes deputātu priekšlikuma tika pieņemts lēmums “izvirzīt valdībai jautājumu par klostera slēgšanu” (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 35. lp.).

Jāpiebilst, ka klosteris aizņēma 4 istabas bijušā klostera ēkā līdzās baznīcai. Pārējās klostera telpas bija nacionalizētas, un tur tika iekārtota kopmitne vidusskolas skolotājiem (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 35. lp.).

Tik “nesavienojamas kaimiņattiecības” aktivizēja vietējo varu un sekmēja Mariāņu kongregācijas klostera likvidāciju. Viriešu klosteris tika slēgts 1959. gada pirmajā pusē⁶ (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 29. lp.).

Nākamais likvidācijas posms attiecās uz “Nabadzīgā bērna Jēzus” kongregācijas sieviešu klosteri. Tas tika izveidots 1927. gadā Jaunaglonā. 1933. ga-

⁶ No lēmuma par slēgšanu izriet, ka telpas, kurās dzīvoja mūki, tika paredzēts nodot Viļānu rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejai, mūkus pārvietot uz viņu apkalpotajām draudzēm, bet citus uz veco ļaužu namiem.

dā klosteris tika pārcelts uz Rīgu. Iemītnieču skaits nepārsniedza 40 cilvēkus: viņas apkalpoja Rīgas tuberkulozes slimnīcu, kur aprūpēja slimos bērnus un strādāja par audzinātājām slimnīcas skolā. No 1949. gada māsas no Rīgas tika pārvestas uz Aglonu, uz iepriekš likvidētā dominikāņu vīriešu klostera telpām. Sieviešu klosteri sāka vadīt māsa Emīlija (abate Emīlija Ridingere, 1898–1962), bet no 1957. gada uzņemšana klosterī tika pārtraukta sakarā ar nepietiekamu dzīvojamo platību. Klosterim bija neliela saimniecība. Pēc līguma ar vietējo mājamatnieku arteli māsas nodarbojās ar mežģīņu darināšanu. Pilnvarotais izziņā uzsvēra, ka “mūķenes tikai ārēji dzīvo noslēgti, bet patiesībā uztur sakarus ar iedzīvotājiem, izbrauc uz apkārtējiem ciemiem un veic misijas darbu” (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 35. lp.).

1959. gada martā Preiļu rajonā ar varas orgānu atbalstu notika klostera teritorijā esošo skolotāju, kolhozieku un darbaļaužu sapulce, kurā tika prasīts pieņemt lēmumu par Aglonas sieviešu klostera slēgšanu (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 37. lp.). Darbaļaužu lūgumi kļuva par pamatu lēmuma pieņemšanai par klostera slēgšanu 1959. gadā⁷ (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 29.–30. lp.).

Klosteru likvidācijas kampaņa Latgalē noritēja rezultatīvi: 1959. gadā slēdza divus katoļu klosterus, bet jau agrāk 1953. gadā – pareizticīgo sieviešu klosteri Ilūkstē. Līdzīgs liktenis draudēja Rīgas sieviešu klosterim un tā filiālei – Pestītāja Apskaidrošanas Pustīņkai (Valgundē netālu no Jelgavas).

Rīgas Svētās Trīsvienības-Sergija klosteri 1892. gadā izveidoja Marijas Mansurovas (*Мансурова Мария Николаевна, урожденная княжна Долгорукова*, 1833–1914) ģimene. Neraugoties uz vēsturiskām kataklizmām, klosteris turpināja pastāvēt un kļuva par aktīvu reliģiskās dzīves centru Baltijā. Atnākot padomju režimam, varas iestādes sāka klostera kompleksa saimniecības – Rīgas sieviešu klostera un tā filiāļu Valgundē un Ilūkstē – sagraušanu⁸ (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 51. lp.).

1954. gadā tika pieņemts Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes lēmums par “0,81 ha zemes gabala atsavināšanu klosterim pilsētas robežās

⁷ Klostera ēku, zemi un mājlopus tika plānots nodot LPSR Sociālās nodrošināšanas ministrijas rīcībā, lai iekārtotu veco ļaužu namu, bet no 38 klostera māsām sešas nosūtīt uz veco ļaužu namiem, pārējās iekārtot darbā starprajonu HES celtniecībā un kolhozos.

⁸ Klostera lietošanā atradās 19,11 ha zemes: Rīgā 3,19 ha un Ilūkstē 10 ha. 1946. gadā Valgundē no 20 ēkām 15 tika nacionalizētas, bet 1953. gadā pēc Ilūkstes Vissvētās Dievmātes Piedzimšanas klostera likvidācijas klostera māsas tika izmitinātas Rīgas Svētās Trīsvienības-Sergija klosterī un Pestītāja Apskaidrošanas Pustīņkā Valgundē.

sakarā ar plānoto nama celtniecību” (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 61. l., 52. lp.). Ar reliģijas lietu pilnvarotā lēmumu klosteris zaudēja juridiskās personas tiesības. Turklāt klosteriem nebija tā saucamo “divdesmitnieku” savai tiesiskajai pārstāvniecībai valsts varas iestāžu priekšā. Tādējādi padomju vadība mēģināja iedragāt šo tiesiski vājo baznīcas posmu un daudziem ticīgajiem atņemt svarīgu viņu garīgās aprūpes daļu (Шкаровский 1999, 363).

Klosteru likvidācijā tika paredzēti vairāki posmi: jaunu iemītnieču uzņemšanas pārtraukšana klosterī un klostera saimnieciskās darbības ierobežošana (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 19. lp.). Pilnvarotais iecerēja virkni pasākumu klostera izolēšanai un tā sakaru, ietekmes uz sabiedrību ierobežošānai (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 19. lp.). Ar Latvijas PSR IeM orgāniem A. Saharovs valdošajam virsganam un igumenei (klostera priekšniecei) “rekomendēja” pārtraukt jaunu personu uzņemšanu klosterī⁹ (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 60. l., 24. lp.). 1959. gadā igumene uzņēma četrus cilvēkus bez pilnvarotā rakstiskas piekrišanas. A. Saharovs rakstīja uz Maskavu, ka ar uzņemšanas klosterī jautājumiem personiski nodarbojas igumene Tabita (*Софья Ивановна Дмитрук*, 1897–1972) un viņš nav atradis kandidātu “izraudzīšanas un metodes” (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 61. l., 42. lp.). Šajā jautājumā pilnvarotais centās sev nodrošināt amatpersonu atbalstu¹⁰ (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 77. l., 1.a lp.). Turpmāk uzņemšana klosterī nenotika, jo varas institūcijas oficiāli aizliedza pierakstīšanos klosterī. 50. gadu beigās lielākā daļa māsu bija pensijas vecumā – 70% bija vecākas par 50 gadiem, tomēr bija arī pavisam jaunas iemītnieces 20 gadu vecumā. 1959. gadā Rīgas klosterī dzīvoja 59 māsas, bet Šustiņkā – 32 (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 50. lp.).

Sākotnēji klosteri vadīja igumene Jevgēņija (*Евгения Захаровна Постовская*, 1864–1948), kura strādāja kopš klostera dibināšanas dienas, neilgi pirms nāves viņa pieņēma shimu (*схима*). No 1947. gada klosteri sāka vadīt igumene Tabita, kura pārnāca uz Rīgu no Viļņas Svētā Gara klostera. Viņa bija ne

⁹ Agrāk tiem, kas vēlējās iestāties klosterī, bija nepieciešams saņemt valdošā virsgana svētību, bet no 1955. gada, pieņemot mūka kārtu, – patriarha svētību. Turklāt katras jaunas iemītnieces uzņemšanu apstiprināja pilnvarotais. 20. gadsimta 50. gadu beigās vairums klosterī esošo māsu bija uzņemtas līdz 1944. gadam (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 60. l., 24. lp.).

¹⁰ Vēstulē Latvijas PSR IeM ministram J. Zujānam pilnvarotais prasīja ierobežot jaunu personu uzņemšanu klosterī. “Es personiski vērsos pie Rīgas pilsētas milicijas pārvaldes priekšnieka biedra Maculēviča un Rīgas pilsētas pasu galda priekšnieka biedra Hodkeviča ar lūgumu nepieļaut jaunu personu pierakstīšanu pēc adreses: Rīgas pilsēta, Kr. Barona iela 126 (klostera teritorija) bez manas rakstiskas atļaujas.”

vien dziļi ticīgs cilvēks, bet arī lielisks administrators ar izcilām organizatora spējām. Pēc pilnvarotā domām, priekšniecei izdevās panākt Maskavas un visas Krievzemes patriarha Aleksija I (*Сергей Владимирович Симанский*, 1877–1970) labvēlību pret klosteri. Igumenes vizītes laikā Patriarhijā pirm-svētnieks izsniedza ievērojamas naudas summas Rīgas klosterim. Jāatzīmē, ka Maskavas Šatriarhija regulāri palīdzēja klosterim (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 61. l., 17. lp.). Pateicoties igumenes aktīvai darbībai, izdevās izremontēt Trīsvienības katedrāli un iekšpusē pat apgleznot sienas (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 19., 43. lp.). Klosters ekonomiskā labklājība vienmēr bija atkarīga no labdaru ziedojumiem un māsu lūgšanām, ikdienas darba.¹¹ Klosters iemītnieču dzīve izcēlās ar askētismu un pieticību sadzīvē. Pilnvarotais savā atskaitē rakstīja, ka 50. gadu otrajā pusē klosters māsas uzturam vidēji tērēja ap 4 rubļiem dienā. Šajā pašā periodā saskaņā ar sociālās nodrošināšanas iestāžu normām invalīdu un veco ļaužu namos uzturam vidēji tika tērēti 6 rubļi 60 kapeikas uz vienu cilvēku dienā (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 19., 43. lp.). Klosters iekšējā kārtība un māsu uzturs palika gandrīz nemainīgi 1900. gada līmenī.

Varas iestādes uzdevumu likvidēt klosterus neatlaidīgi tiecās realizēt. 1959. gadā pilnvarotais izvirzīja jautājumu par Rīgas septiņgadīgās skolas atrašanos tieši pie sieviešu klosters. Skola bija izvietota ēkā, kur agrāk atradās klosters pansija garīgās kārtas jaunavām. Varas iestādes sevišķi kaitināja krusta gājieni, kuri notika Lieldienu svētkos (*Пасха*), traucējot mācību iestādes “mieru”. Tāpat arī skolas administrācija nosūtīja vēstuli pilnvarotajam, kurā bija aprakstīti tās “grūtie” darba apstākļi (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 66. l., 66. lp.).

Valsts iestādes izmantoja arī ekonomisko spiedienu. Šajā pašā gadā Maskavas Šatriarhija Rīgas klosterim pārtrauca izsniegt dotācijas. Neraugoties uz to, Pustiņkā pienāca neoficiāla palīdzība 6 tūkst. rubļu apmērā – patriarha Aleksija I mātai Suzannai (Simanskai) (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 61. l., 48. lp.). Klosters dzīvē izšķirošs bija 1960. gads, kad “par aktivitāti” igumene Tabita kopā ar četrām māsām tika nosūtīta ilgstošā komandējumā uz Kalna sieviešu klosteri, četrus kilometrus no Jeruzalemes. Rīgas klosters priekšnieces pienākumus uzdeva pildīt igumenei Magdalēnai (*Валентина Кузьминична*

¹¹ Iemītnieču galvenajos pienākumos ietilpa tādi paklausības darbi kā darbs sveču darbnīcā, kas atradās klosters teritorijā; dievkalpojumu prosforu cepšana; adīšanas un šūšanas pasūtījumu izpilde; baznīcas ietērpa restaurācija; vecāko mūķeņu aprūpe; darbs dārzā.

Крисько, 1902–1985), kura pirms tam pildīja klostera kasieres pienākumus. Apstādinot igumenes Tabitas aktīvo darbību, varas iestādes cerēja uz visas klostera dzīves sabrukumu. Pilnvarotais “rekomentēja” bīskapam Jānim (1892–1966) klosterī pārtraukt kristīšanu, taču draudzes locekļi ieņēma aktīvu pozīciju, viņi sāka sūtīt vēstules PSRS Augtākās Padomes Prezidijam¹² (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 12., 130. lp.). Saprotot stāvokļa nopietnību, priekšnieces pienākumu izpildītāja igumene Magdalēna 1960. gada beigās apmeklēja patriarhu Aleksiju I ar ziņojumu par Latvijas PSR valdības lēmumu slēgt Rīgas klosteri un māsas pārcelt uz Pustiņku. Patriarha reakcija bija kategoriska, viņš neļāva mūķenēm pamest klosteri (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 75. l., 2. lp.). 1961. gadā igumene Magdalēna uzdrošinājās spert ārkārtēju soli – viņa vērsās pie PSRS Ministru padomes Reliģijas lietu padomes priekšsēdētāja V. Kurojedova (*Владимир Алексеевич Куроедов*, 1906–1994) ar lūgumu atstāt Rīgā klosteri līdz laikam, iekams klostermāsu pārcelšanai nebūs sagatavota Pustiņka, un uz savu lūgumu saņēma piekrišanu. Tajā pašā gadā Rīgas pilsētas izpildkomiteja pieņēma lēmumu neatjaunot nomas līgumu ar klosteri un uzdeva mūķenēm atbrīvot izmantotās telpas. Klosterim tika atsavināta Trijādības katedrāles ēka, daļa zemes, divas dzīvojamās un viena saimniecības ēka. Tā rezultātā tika slēgta sveču darbnīca (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 46. l., 17. lp.). Izprotot klostera sarežģīto situāciju, bīskaps Nikons (*Николай Васильевич Фомичев*, 1910–1995), lai palīdzētu klostera iemītniecēm, nolēma izveidot “Klostera garīgo padomi”, kuru pārstāvētu sešas pieredzējušas mūķenes un kuras funkcijās ietilptu garīgās disciplīnas un kārtības uzturēšana klosterī (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 46. l., 17. lp.). Bīskaps atbalstīja klostera māsas. Daudzkārtējās sarunās ar varas pārstāvjiem valdnieks minēja pārliecinošus argumentus par labu klostera saglabāšanai Rīgā. 1964. gadā padomju ierēdņu darbības, kad Ņ. Hruščovs tika atbrīvots no sava amata, saistītas ar Rīgas Trisvienības-Sergija sieviešu klostera likvidāciju, mazinājās, un klosteris tika saglabāts.

Darbs ar arhīva materiāliem parādīja, ka LPSR klosteru slēgšanas laikā īpaša uzmanība tika pievērsta Rīgas pareizticīgo klosterim, jo tas “atradās rajonā, ko aktīvi apdzīvoja lielāko Rīgas uzņēmumu darbaļaudis” (LNA LVA,

¹² Ticīgais I. Apels nosūtīja uz Maskavu dažus iesniegumus: pirmo 1960. gada 20. augustā, kurā teikts, ka klostera slēgšana tika vērtēta kā “ņirgāšanās akts par ticīgo jūtām”. Nākamajā iesniegumā 8. decembrī Ivans Osipovičs rakstīja: “Protestēju... lūdzu pieņemt mērus, lai bezatbildīgi cilvēki... pierobežas rajonu iedzīvotājos neprovocētu sašutumu” (LNA LVA, 1452. f., 1. apr., 65. l., 12., 130. lp.).

1452. f., 1. apr., 65. l., 21. lp.). Varas iestādes mēģināja pārtraukt mūķeņu reliģisko darbību padomju pilsoņu vidū Latvijas galvaspilsētas centrā, taču tika likvidēti arī katoļu klosteri Latvijā.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA LVA), 1419. f. (PSRS Ministru Padomes Reliģijas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR). LNA LVA, 1452. f. (PSRS Ministru Padomes Krievijas pareizticīgo baznīcas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR).

Русская Православная Церковь XX век. (2008) Под ред. архимандрита Тихона (Шевкунова) и О. Васильевой. Москва: Сретенский монастырь.

Шкаровский М.В. (1999) *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве.* Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье.

Galina Sedova (nun Evfrosiniya)

Closing Down Monasteries in Latvian Soviet Socialist Republic during Religious Persecutions Executed by N. Khrushchev

Key words: The Soviet government, the church, persecution, priests, believers

Summary

With the consolidation of Soviet power, the religious policy of the republic was changing. The 1950s were famous for a rising tide of antireligious campaign on a large scale, the beginning of which was the persecution of monasteries. The significance of cloisters has always been of great importance in the spiritual life of the church. For centuries monasteries have not only been the places of pilgrimage but also the centers of the educational and religious life of believers. The Soviet power realized it very well and followed the activities of cloisters and their occupants very closely.

The steps of the campaign of closing down monasteries in Latvian Soviet Republic make the topic of extensive research. The author of the present article focuses on studying the events connected with the plans of the authorities to eliminate the Russian Orthodox cloisters in Riga in 1958–1961. The attempt to collect and study the material practically unconsidered in the history of Latvian Republic was made. While making research, the archive documents of the Fund of the Deputy Board on Russian Orthodox Church affairs by the Council of Ministers of USSR on Latvian Soviet Republic from Latvian National Archives were used and are being published and circulated for the first time.

Henrihs Soms

Krievu armijas virsnieka V. Medvedeva 1915. gada zīmējumu albums – vēstures avots Daugavpils apkārtnes izpētē

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, kavalērija, Daugavpils vēsture, tēlojošie vēstures avoti

Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūta pētnieku rīcībā ir nonācis savdabīgs vēstures avots – krievu virsnieka V. Medvedeva 1915. gada zīmējumu albums. Tajā ir 22 lapas (izmērs 230 mm x 145 mm), no tām – 19 ir krāsaini akvareļi, 1 vienkrāsains akvarelis, 2 melnbalti zīmējumi ar tušu un zīmuli. Katrā lapā autors norādījis zīmējuma tapšanas laiku, sniedzis īsas anotācijas par attēlotajiem skatiem. Zīmējumi sarindoti ar dažiem izņēmumiem hronoloģiskā secībā un atspoguļo notikumus no 1915. gada 24. jūlija (6. augusta)¹ līdz 1915. gada 29. oktobrim (11. novembrim). Ģeogrāfiski skati aptver mūsdienu Latvijas teritorijas Vidzemi, Zemgali, Sēliju, kā arī Lietuvu, Baltkrieviju (4 zīmējumi). Albuma 6 zīmējumos attēloti Daugavpils apkārtnes skati no Daugavas kreisā krasta, 20–30 km no Daugavpils dienvidrietumu un dienvidu virzienā.

Pagaidām trūkst precīzas informācijas par albuma zīmētāju V. Medvedevu. Viņa uzvārds minēts tikai vienu reizi, uz albuma pirmā vāka. Toties septiņas reizes ir minēta V. Medvedeva karaspēka vienība – jātnieku artilērijas 1. baterija. Jātnieku artilērijas baterijā ietilpa 6 lielgabali. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Krievijas armijā bija 23 jātnieku artilērijas baterijas (Потоцкий 1894, 57–61). 1. baterija bija viena no vecākajām Krievijas armijā un organizēta 1806. gadā (Квадри 1909, 383). Pirmā pasaules kara laikā to skaits pieauga līdz 27 baterijām (Киселевский). Pēc toreizējās karaspēka organizēšanas sistēmas jātnieku artilērijas 1. baterija ietilpa 1. jātnieku artilērijas divizionā, kas bija 1. kavalērijas divīzijas vienība. V. Medvedevs albuma 6. zīmējumā norāda, ka Ģirupniekos (mūsdienās Jaunjelgavas novada Daudzeses pagasts) kopā ar 1. bateriju bija kopā arī 1. Ulānu pulka eskadrons.

¹ Šeit un turpmāk – datumi norādīti pēc vecā stila (Jūlija kalendāra) un jaunā stila (Gregora kalendāra). Krievijas impērijā Pirmā pasaules kara laikā saglabājās vecais stils, kas arī fiksēts V. Medvedeva zīmējumu anotācijās.

Ulāni bija viegli bruņota kavalērija (Литтауэр). Šāda armijas apakšvienību pakļautība atvieglo turpmāko V. Medvedeva cīņu gaitu izzināšanu.

Albuma 3. zīmējumā V. Medvedevs ir minējis vairāku savu cīņu biedru uzvārdus un norādījis, ka 1915. gada 27. jūlijā (9. augustā) Mūrmuižā (mūsdienā Lietuvas pierobežā, Vecumnieku novada Kurmenes pagastā) nakts atpūtā kopā ar viņu bijis arī barons Nettelhorsts, kā arī A.N. Seļihovs, P.N. Kobiļins, V.A. Čebotarevs, G.A. Kuzņecovs (1. attēls). Krievijas armijas artilērijas 1911. gada rokasgrāmatā minētas divas personas – Nettelhorsts (*Владимир Павлович Нettelъгорст*) un Seļihovs (*Алексей Николаевич Селихов*) (Зубовский 1911, 53–54). Kaut gan V. Medvedevs nav minējis barona Nettelhorsta vārdu, iespējams, ka tā ir viena un tā pati persona. Tomēr tas nav kategorisks apgalvojums, jo Pirmā pasaules kara laikā krievu armijā, tostarp kavalērijā, dienējuši vairāki Nettelhorsti – Baltijas vāciešu dzimtas pārstāvji (Русская армия).

1. att. Albuma 3. lapa ar V. Medvedeva anotāciju “Mūrmuižas folverks. Apmetnes vieta. 1915. gada 27. jūlijs. Es, barons Nettelhorsts, A.N. Seļihovs, P.N. Kobiļins, V.A. Čebotarevs, G.A. Kuzņecovs”.

Hronoloģiski albuma pirmais zīmējums ir veltīts Ikšķilei. Autora paraksts zem zīmējuma ir “Ikšķiles stacija. 24.–25.VII 1915”. Iespējams, ka tieši Ikšķilē 1915. gada jūlijā ir sākušās V. Medvedeva kara gaitas Latvijas teritorijā.

Analizējot albuma pirmo divu lapu informāciju (zīmējumi, teksts ar datumiem un vietvārdiem), varam rekonstruēt V. Medvedeva un viņa baterijas pārvietošanās maršrutu. Baterija pārvietojusies pa Daugavas labo krastu no

Ikšķiles līdz Skrīveriem un trijās dienās veikusi ap 50 km. Šajā laikā Vācijas karaspēks bija jau ieņēmis visu Kurzemi un daļu Zemgales. 19. jūlijā (1. augustā) tika ieņemta Jelgava un Bauska (Bērziņš 1987, 80). Tātad 1. jātnieku baterija atradās ap 70 km no aktīvās karadarbības zonas.

Situācija strauji mainījās jau nākamajās dienās. V. Medvedevs 1915. gada 27. jūlija (9. augusta) zīmējumā ir attēlojis vienības nakšņošanas vietu – Mūrmuižu (minēta kā “Muremuiža”). Tā atradās ap 50 km (pa gaisa līniju) no Skrīveriem. Izmantojot jātnieku artilērijas pārvietošanās ātrumu priekšrocības, vienība steidzami tika virzīta uz pretinieka apdraudēto teritoriju. 1915. gada 3. (16.) augustā V. Medvedeva vienība bija atpakaļ savās agrākajās pozīcijās, Daugavas labajā krastā Kaibalā, starp Lielvārdi un Skrīveriem.

Albuma turpmākās lapas, sākot ar 6. lapu, vēsta par kara notikumiem Sēlijā. 1915. gada augustā – septembrī vācu karaspēks, ieņemot Jaunjelgavu, cerēja bloķēt Rīgas – Daugavpils dzelzceļa kustību. Jaunjelgavas apšaude sākās 15. (28.) augustā (Iekšzeme 1915). Jaunjelgava tika ieņemta 30. augustā (12. septembrī), un jau 31. augustā (13. septembrī) vācu vienības mēģināja nesekmīgi forsēt Daugavu.

Ciņu pie Jaunjelgavas laikā no 1915. gada 17. (30.) augusta līdz 3. (16.) septembrim V. Medvedevs pārvietojās pa maršrutu Ģirupnieki, Daudzeva (mūsdienās Jaunjelgavas novada Daudzeses pagasts), Arbidāni (Salas novada Sēlpils pagasts), Sunākste (pagasta centrs Jaunjelgavas novadā), Vaguļi (mūsdienās apdzīvota vieta “Laši” Jēkabpils novada Ābeļu pagastā). Zīmējumos dominē meža skati.

1915. gada 11. (24.) septembrī V. Medvedevs ir fiksējis nākamo kauju gaitu epizodi, un tā saistīta ar jaunu karadarbības rajonu – Daugavpils apkārtni. Kopš 1915. gada 3. (16.) septembra V. Medvedeva vienība nedēļas laikā bija mainījusi savu dislokācijas vietu un pārvietojusies no Jēkabpils pievārtes uz Behovu, 17 km no Daugavpils dienvidrietumu virzienā, mūsdienu Dmenes pagasta teritorijā.

1915. gada augusta beigās – septembra sākumā vācu karaspēks izrādīja lielāku aktivitāti Ilūkstes rajonā (20. gs. *Latvijas vēsture* 2000, 571). Pēc sīvām kaujām 1915. gada 10. (23.) oktobrī vācu karaspēks ieņēma Ilūksti, kas ilgu laiku atradās uz frontes līnijas un bija smagi cietusi (Telegrammas 1915). Pēc Ilūkstes sagrābšanas vācieši uzsāka ofensīvu, lai pārceltos pāri Daugavai pie Gludāniem iepretim mūsdienu Liksnas pagasta teritorijai. Stāvoklis šajā frontes sektorā tika uzskatīts par nopietnu. Apdraudējums Daugavpili saglabājās (Stāvoklis joprojām nopietns 1915). Šajās kaujās plaši tika

izmantota artilērija. Krievu ieņemto placdarmu Daugavas kreisajā krastā atbalstīja labajā krastā izvietota artilērija (Glaudāni 2015). Šādos apstākļos kavalērijas vienību izmantošana nebija efektīva.

Cits raksturs bija kaujām, kuras izvērās pie Svenčoniem mūsdienu Lietuvas teritorijā, ap 100 km uz dienvidrietumiem no Daugavpils. 1915. gada 27. augustā (9. septembrī) uzbrukumā devās sešas vācu kavalērijas divīzijas un pārrāva frontes līniju pie Svenčoniem, kas atradās krievu 5. un 10. armiju mazāk aizsargātā saskares joslā. Krievu karaspēks 5. (18.) septembrī atstāja Viļņu (Andersons 1967, 87–88). Vācieši ielauzās 10. armijas aizmugurē un nopietni apdraudēja arī 5. armijas pozīcijas Daugavpils tuvumā. Lai stabilizētu stāvokli, krievu karaspēkā notika ievērojama pārgrupēšanās (Евсеев 1936, 57). Acīmredzot tā rezultātā Daugavpils pozīcijas no dienvidrietumu puses tika pastiprinātas ar jaunām vienībām, tostarp arī manevrētspējīgām vienībām, kur dienēja V. Medvedevs.

Krievu armijas virsnieks piedzīvoto Daugavpils apkārtnē ir fiksējis 10 zīmējumos, no kuriem 4 veltīti teritorijai ārpus mūsdienu Latvijas robežām. 18. un 19. lapā ir zīmēts Drūkšu ezers, kas mūsdienās ir Lietuvas un Baltkrievijas teritorija. Ezera ziemeļu krastā, mūsdienu Lietuvas teritorijā, kādreizējā apdzīvotā vieta “Mištovci” ir minēta 20. lapā. Savukārt 17. lapā ir attēlota māja “Nurvjancos” (autora versijā – “Purvjanci”), kas ir netālu no Drūkšu ezera mūsdienu Baltkrievijas teritorijā.

V. Medvedevs maršrutā pa mūsdienu Daugavpils novada Dmenes pagastu 5 zīmējumos fiksējis Behovu (2. attēls), Belmontus (3., 4. attēls), Garinku ezeru (5. attēls). Turklāt Behovas muiža, Beļmonti ir attēloti divos zīmējumos. Fiksētais datums ļauj secināt, ka V. Medvedeva vienība sākotnēji uzturējusies Behovas muižas apkārtnē, kur pavadītas vismaz 9 dienas – no 11. septembra (24. septembra) līdz 19. septembrim (2. oktobrim). Tad vienība virzījies uz Beļmontiem pie Čerņavas ezera, kura skats fiksēts pēc 10 dienām – 29. septembrī (12. oktobrī). Savukārt nākamajā dienā, 30. septembrī (13. oktobrī), V. Medvedevs jau zīmējis tuvumā esošo Garinku (Ugarinku) ezeru. Tajā laikā V. Medvedeva vienība bija izvietojusies Drūkšu ezera tuvumā. Par to liecina četras dienas, no 2. oktobra (15. oktobra) līdz 5. oktobrim (18. oktobrim), V. Medvedeva zīmētie 4 skati, kuros redzams Drūkšu ezers divos rakursos, kā arī apdzīvotas vietas “Mištovci” un “Nurvjanci”. Iespējams, ka jātnieku artilērijas vienības arī turpmāko laiku Drūkšu ezera apkārtnē veikušas kaujas uzdevumus, jo tikai pēc 24 dienām, 29. oktobrī (11. novembrī), ir tapis nākamais, pēdējais albuma krāsu akvarelis, kurā atkārtoti zīmēti Beļmonti.

2. att. Albuma 14. lapa ar V. Medvedeva anotāciju "Behovas muiža. 19 IX 1915".

3. att. Albuma 15. lapa ar V. Medvedeva anotāciju "29 IX 1915. Belmontu muiža pie Čerņavas ezera".

4. att. Albuma 21. lapa ar V. Medvedeva anotāciju "29 X 1915. Belmontu muiža".

5. att. Albuma 16. lapa ar V. Medvedeva anotāciju "30 IX 1915. Garinku ezers".

Albuma noslēgumā V. Medvedevs attēlojis shēmu ar savu atrašanās vietu Dubinišķos, tagadējā Tabores pagastā, no Skrudalienas uz dienvidiem Daugavas virzienā. Shēmā uzzīmēti 2 ceļi, kurus krusto 2 citi ceļi, dārzs, lauks, kā arī dažādu objektu saīsinājumi kirilicā – “Д” (дом/мāja), “Кл” (клеть / klēts), “Б” (баня/pirts), “П” (погреб / pagrabs).

No avotpētnieciskā viedokļa V. Medvedeva 1915. gada albums pieder tēlojošiem avotiem, kuriem ir svarīga loma vēstures pētniecībā. Albuma lapas sniedz plašu informāciju, kurā svarīgs ir gan zīmējums, gan autora sniegtās zīmējuma anotācijas. Akvareļi un citi tēlojošie līdzekļi (gleznas, grafika), kā arī fotogrāfijas, kinofilmas, kartogrāfiski materiāli ir vizuālo avotu grupa, bez kuras nav iedomājams vēstījums par pagātni. Mākslas zinātnieks Boriss Vipers (1888–1967) ir pievērsis uzmanību tam, ka akvarelis kā glezniecības tehnika ar ūdeni šķīdinātām krāsām prasa ātru darbošanos. Tajā pašā laikā akvarelis ļauj fiksēt mākslinieka pirmos iespaidus, saglabājot šo iespaidu svai-gumu (Виннер). Teiktais pilnā mērā attiecināms arī uz V. Medvedeva albumu, kurā ir frontes apstākļos zīmēti krāsaini akvareļi.

V. Medvedeva albums kā vēstures avots ir izmantojams tēmas “Pirmā pasaules kara norises Latvijā” izpētē, kurā sekmīgi var iekļaut arī reģionālu aspektu, jo zīmējumos fiksēti skati no Zemgales, Vidzemes un Sēlijas. Visvairāk ir Sēlijai veltītu zīmējumu – 13. Zīmējumu autora anotāciju informācija ļauj pēc 100 gadiem rekonstruēt jātnieku artilērijas atsevišķas baterijas kaujas ceļu 1915. gadā, kad 108 dienās no Ikšķiles līdz Beļmontiem, vismaz trīs reizes šķērsojot Daugavu, baterija pārvietojās gan manevru kauju gaitā paralēli fronteī, gan dodoties garākos reidos uz ienaidnieka apdraudētajiem rajoniem. Šo maršrutu diktēja izmaiņas frontē 1915. gada jūlijā – oktobrī, kad krievu armija bija spiesta atkāpties, pēc tam pārgrupēties, lai nosargātu Daugavas līniju, kuras flangos bija Rīga un Daugavpils. Albumā atspoguļoti notikumi, kad karojošās puses piekopa manevru kauju taktiku. 1915. gada septembra beigās – oktobra sākumā fronte stabilizējās un sākās pozicionāls aizsardzības karš, karš ierakumos. Mobilajām kaujas vienībām, tostarp jātnieku artilērijai, nebija efektīva pielietojuma, tāpēc šīs vienības tika sūtītas rezervē. Zīmīgi, ka albuma pēdējā lapā, kas zīmēta pēc 29. oktobra (11. novembra), ir shematiski attēlota Dubinišķu apkārtnē. No Drūkšu ezera, kur stabilizējās fronte, līdz Dubinišķiem bija apmēram 30 km.

Izvērtējot V. Medvedeva zīmējumu tematiku, ir acīmredzami izteikta autora tendence distancēties no karadarbības tieša atspoguļojuma. Karš un tā izraisītās sekas ir fiksētas tikai divos zīmējumos – “Ugunsgrēks Sunākstes tuvumā”, “Vācu aeroplāna apšaušana pie Behovas”. V. Medvedevs jātnieku

baterijas ekipējumu ir attēlojis piecos zīmējumos. Raksturīgi, ka šī ekipējuma lielgabali ir divos zīmējumos, bet pajūgi un sanitārie rati ir trijos zīmējumos, zirgi – arī trijos zīmējumos. Baterijas galvenais ierocis lielgabals ir attēlots priekšplānā un aizmugures skatā. Līdz ar to nav lielgabala sānskata jeb profila, kas rādītu skatītājam šīs kara tehnikas varenību. Pārējās albuma lapās dominē dabas skati ar upēm, ezeriem, mežiem, laukiem, dažādām būvēm (lauku mājām, muižām, dzirnavām), kas aizņem 73% no albuma lapu kopskaita.

Albums ir unikāla liecība par Pirmo pasaules karu, jo maz ir krāsainu vizuālu liecību par karadarbību Latvijas teritorijā. Īpaši tas sakāms par karadarbību 1915. gadā. Latvijas vēsturē vizuālo, tostarp tēlojošo, avotu skaits strauji pieauga sakarā ar latviešu strēlnieku bataljonu veidošanu un strēlnieku iesaistīšanos karā, t. i., 1915. gada oktobra beigās. Salīdzinājumam – V. Medvedeva albums vēsta par notikumiem 1915. gada jūlijā – oktobrī jeb “pirms-strēlnieku periodā”.

Var arī apgalvot, ka 1915. gada albums ir unikāls vēstures avots par laika posmu, kas ir plašāks par Pirmā pasaules kara hronoloģiskajiem ietvariem. Krievu armijas virsnieks ir fiksējis Latvijas ainavu, kura būtiski mainījās Pirmā pasaules kara laikā un turpmākajā vēsturē. Nav saglabājusies Lielvārdes muiža, Behovas muiža, toties saglabāties un ir atpazīstams Vaguļu jeb Lašu mājas skats, Čerņavas ezera skats.

Darbs ar šo albumu izgaismoja vēl vienu problēmu – Daugavpils apkārtnes karadarbības nepietiekamo zinātnisko izpēti. Pagaidām nav veikta kara gaitas rekonstrukcija. Detalizēta notikumu rekonstrukcija ļautu pilnīgāk izvērtēt arī V. Medvedeva albuma nozīmi vēstures zinātnē.

Avotu un literatūras saraksts

Andersons, E. (1967) *Latvijas vēsture, 1914–1920*. Stokholma: Daugava, 1967. 754 lpp.

Bērziņš, V. (1987) *Latvija Pirmajā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne. 264 lpp.

Glaudāni. (1915) *Rīgas Ziņas*, 26. oktobris / 8. novembris.

Iekšzeme. (1915) *Rīgas Ziņas*, 24. augusts / 6. septembris.

20. gadsimta Latvijas vēsture I. (2000) *Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 869 lpp.

Lēdmanes muiža. http://www.pilis.lv/a_pnm/view.php?id=2939&prop_id=168 (10.10.2014).

Stāvoklis joprojām nopietns. (1915) *Rīgas Ziņas*, 16. (29.) oktobris.

Telegrammas. (1915) *Lidums*, 12. (25.) oktobris.

Виппер Б. *Введение в историческое изучение искусства*. http://frs.ucoz.ru/_ld/0/31_Wipper_B_R_vved.pdf (10.10.2014).

Евсеев Н. (1936) *Свенянский прорыв. Военные действия на восточном фронте мировой войны в сентябре-октябре 1915 г.* Москва: Воениздат. 281 с.

Зубовский С.Ф. (1911) *Памятка русской конной артиллерии*. Царское Село. 114 с.

Квадри В.В. (1909) *Артиллерия. Справочная книжка Императорской Главной Квартиры*. Санкт-Петербург. 470 с.

Киселевский К.В. *О конной артиллерии в Российской армии*. <http://lepasse.militaire.ru/o-konnoj-artillerii-v-rossijskoj-armii-k-v-kiselevskij/> (10.10.2014).

Литтауэр В. *Русские гусары. Мемуары офицера императорской кавалерии. 1911–1920*. http://rulibs.com/ru_zar/sci_history/littauer/0/ (10.10.2014).

Потоцкий П. (1894) *Столетие Российской Конной Артиллерии. 1794–1894 г.* Санкт-Петербург. 62 с.

Русская армия в Первой мировой войне. <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?letter=%CD> (10.10.2014).

Henrihs Soms

Album of Drawings by the Officer of the Russian Army V. Medvedev in 1915 – a Historical Source in the Study on the Vicinities of Daugavpils

Key words: the First World War, cavalry, history of Daugavpils, narrative historical sources

Summary

The researchers of the Latgale Research Institute of Daugavpils University have received an original historical source – the album drawings made by V. Medvedev, officer of the Russian army in 1915. It contains 22 sheets (size 230 mm / 145 mm), from these 19 sheets are coloured, 3 – black-and-white. On each sheet, the author has indicated the date when the drawing was made and has provided comments on the depicted scenery.

The drawings are given in a chronological sequence – from July, 1915, to October 29, 1915. Geographically, the sights cover the present-day territory of Latvia, as well as that of Lithuania and Belarus (4 drawings). In 6 drawings there are depicted the sights from the vicinities of Daugavpils on the left bank of the river Daugava, 20–30 km away from Daugavpils in the south-western and southern direction.

Meanwhile, we still lack information about the author of the album, V. Medvedev. His surname is mentioned only once, on the cover of the album. But the name of the military unit Medvedev served in – the 1st battery of the cavalry artillery – is mentioned 7 times.

The album is a unique testimony to the events of World War I, because there are very few coloured visual testimonies about military operations on the territory of Latvia. Coloured drawings provide rich historical information for a contemporary researcher. By them one can reconstruct separate episodes of military operations that took place on the left bank of the river Daugava in the summer and autumn of 1915. In this time, the German army carried out several manoeuvres to occupy Daugavpils. This required regrouping of the Russian troops, and the mobile cavalry artillery where V. Medvedev served was especially good for it. The 1st battery of the cavalry artillery had been in direct contact with the enemy, which is testified to by 2 drawings – “The Fire Near Sunākste”, “Firing of the German Airplane at Behov”, and 7 other drawings which depict the movement of the battery along the frontline towards Muremuiža (Sēlija at the river Viesīte) to Mištovci (Lithuania, to the North of the Lake of Drisvjati or Drūkši).

The sights of the Daugavpils neighbourhood, drawn in 1915, are of the present Dēmene civil parish, where 100 years ago active military operations took place. Local lakes – Čerņava, Garinki, Drūkši – dominate in these sights. This has two explanations. First, the neighbourhood rich in lakes was a serious obstacle for the German units to move successfully ahead, while the Russian cavalry artillery could easily manoeuvre in this environment. Second, the picturesque sights of the Daugavpils neighbourhood undoubtedly have attracted the attention of a soldier – artist. The beautiful nature was a strong argument to inspire V. Medvedev to create an album of coloured drawings in the wartime.

Simonas Strelcovas

The Horizons of Everyday Life History: The Case of Šiauliai Suburb

Key words: everyday life, Social history, Lithuania, Šiauliai, civil parish

Introduction

The concepts “everyday life” and “everyday life studies” have appeared in historical research in the second half of the 20th century. Initially, these concepts were used by the School of Annals; however, they acquired popularity in the 1960s. Nowadays, social history, which has much in common with everyday history, encompasses an especially broad scope of studies. Sociologists were among the first who got interested in these studies; later, historians followed them and introduced a retrospective approach into this field of research. The history of everyday life has become a branch of Social history; consequently, it is closely connected with gender history (Illich 1982), women’s history (Davis 1976, 83–103), family’s history (Hareven 2001, 21–40), and other specialized fields of historical research. Therefore, a vast spectrum of interdisciplinary methods is employed in the studies of the history of everyday life.

The emergence of everyday history poses a number of questions: what history will become, when on its stage, alongside with emperors and kings, nobles, celebrities of culture and art, and marginal persons, ordinary people – the peasants of Šiauliai suburb parish will appear? Will it remain the same? Can our new understanding about the past change the image of history as such? It is obvious that this short paper cannot provide exhaustive answers to these questions, which are determined by the theoretical and methodological fundamentals of everyday life history. Nevertheless, it can be stated that just the social factors and social changes are very important for the history of everyday life. The study of social should give an answer to the question, how “major” historical phenomena – (more often than not are associated with the history of a State) interact with smaller ones – the history of an ordinary man. In the history of everyday life, an individual and his/her environments become a main object of research. Thus, in the focus there are private and public sides of life – work, home interior, furniture, clothes, food, hygiene, vacation, parenting, etc.

In the studies of everyday life, these phenomena are represented in detail; however, they are not ascribed to a strictly defined time span. In this connection the following question can be put: studying, e.g. a peasant's everyday life in the 20th century is it worth to start and finish the research with a concrete date, e.g. February 16, 1918 – June 15, 1940 (chronology of the First Lithuanian Republic)? Does it make any sense? It seems there would be no logical substantiation of the dates, since everyday life is not changing as quickly as the phenomena related to the “major history”. Therefore, in the field of everyday history time acquires a slightly different meaning; and the actors of everyday history might be perceived not only as the objects of history but also as its subjects. In this connection Jürgen Kocka can be mentioned: he stated that historical research is based on the conception of World History that is composed of the infinity of individual histories (Kocka 2010, 3).

The social nature of everyday life creates a specific world. However, the social nature of everyday life does not make the micro-world individual and static. On the contrary, the nature of the everyday micro-world is oriented to the external “major” world; therefore, the external factors affect it every day. Conducting a research into everyday life in Šiauliai civil parish (suburb) in the 18th – 20th centuries, we should keep it in mind.

Optional ways for research

Several research scenarios are possible, when a single person (or a group) becomes the object of a research. It is very important to pay attention to the social status (social position, family status, etc.), as well as to other social phenomena. In any case, a researcher should also take into account

- a) social processes,
- b) their role within a definite historical period,
- c) theories of social development of a class/group.

The analysis of individual's everyday life should be correlated both with a definite historical period and with a concrete social background (social group). Such an analysis will show quite well what everyday life during concrete period in concrete social environments might have been.

A number of rules are useful to identify everyday life. These rules are referred to by a German/British sociologist Norbert Elias. In his opinion, in order to perceive the aspects of everyday life, it is important to define the spheres that are usually contrasted to everyday life phenomena. N. Elias suggests using the following opposition pairs:

- everyday life vs festivity,
- everyday life as routine vs “major” historical events,

- everyday life as a poor man's working day vs luxury,
- everyday life as a private life (family, children, etc.) vs public activities (Elias 1978, 22–29).

The history of everyday life itself is related to everyday routine (practice), which occurs in accordance with definite logic and rules. Actually, this routine creates social structures; nevertheless, in the centre remains an individual, in our case – a dweller of Šiauliai suburb who participates in the life of this civil parish. Applying the opposition rule, everyday life (as a routine) can be separated from the parish everyday life; and the private life of the dwellers can be distinguished from the parish life. In both cases, the everyday life should be perceived as an empirical entity that comprises the following questions: Who? Where? When?

Sources of research into parish everyday life

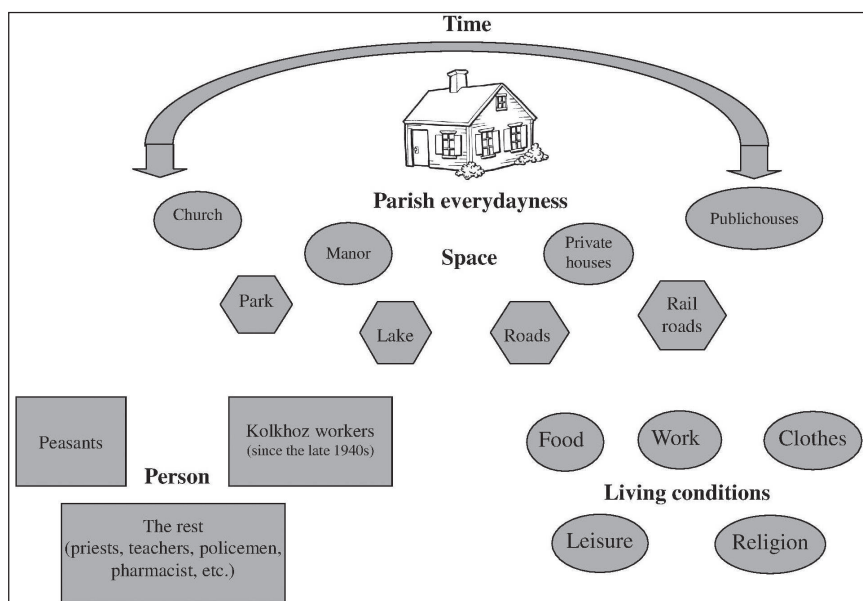
The history of everyday life introduces a number of participants (actors) who earlier have been out of sight in historical research: either marginal persons (the poor, criminals, etc), or ordinary individuals (peasants). From this point of view, the history of everyday life is, probably, very important. It reminds that in historical events and processes are involved not only eminent personalities (heads of states, nobles), but also ordinary people. Only on the basis of the history of everyday life (which supplements traditional historical discourse), it becomes possible to reveal both different dimensions and the unity of historical processes.

These new historical participants (actors) trigger a “chain reaction” in historical research, which starts with the using “new” historical sources and/or new interpretation of traditional sources. Conducting studies into the history of the 20th century, the researchers of everyday history usually use oral history sources. However, oral history provides information about the events, which are not older than 50–70 years; thus, the historians who study the events of older times have to use other kinds of historical sources and to put new questions to them.

As far as we know, the parish church of St Mary – the Patroness of Prisoners – in Kairiai (5 km away from Šiauliai) was built in 1792. In this case, we have to deal with a period, which lacks for historical sources. First of all, we can use manor archives (the Kairiai Manor belonged to Count Zubov), Church books, and Russian administration records. Unfortunately, many of such sources have not been preserved. For the later period – the 19th and 20th centuries, the situation with historical sources is much better. There are

different periodicals, Russian, German, Lithuanian, and Soviet official papers and documents, as well as (and it is very important) the sources – letters, diaries, family photo albums, kitchen tools, building drawings, teaching programmes, transport schedules, etc., which were written or created by the local dwellers.

In the studies of everyday life, such specific historical sources as gestures, etiquette, habits, etc. can be widely used. These relics of the past form abstract intellectual experience, which in some cases is expressed by individual experience. It is obvious, that very close attention should be paid to the essence/nature of definite historical sources. The researchers can query one and the same source in various ways. For instance, we can treat the sources as a text, i.e. the photo with a family sitting in front of a dinner table is perceived as text, which can be transferred from one discourse to the other and, consequently, can be used to explain some definite phenomena such as prosperity, etiquette, demography, gender, etc.

Taking into consideration theoretical and methodological approaches in the studies of everyday life history, everyday life in the Šiauliai parish might be grouped into several categories. The following categories are treated

as essential: “Time”, “Space”, “Person”, “Living conditions”, and “Parish”. The categories “Time” and “Space” perform more informative functions. They relate us with the routine of a peaceful town suburb, as well as with other categories (“Person”, “Living conditions”, and “Parish”) that focus the attention on a participant’s everyday life (the figure below presents the research scheme in the following way (see figure on the previous page)).

In the famous work “The Division of Labor in Society”, Emile Durkheim divides peoples’ communities according to their composition into “mechanical” and “organic” ones (Durkheim 1997, 83). He asserts that the organic community is composed of different and, simultaneously, unified general ideas and/or individuals. In this respect, the dwellers of the parish as a community represent the idea of the organic community comprehensively.

Category “Person”

Unlike the categories “Time” and “Space”, some of the above-mentioned categories are directly related to an individual and his/her everyday life. Within this connection, the category “Person” should be mentioned. One of the most important tasks of the research is to introduce a personality, i.e. an ordinary person. Without comprehension of a person’s social nature as well as the perception of the state, the categories “Living conditions” and “Parish” would remain abstract. Reconstructing the image of an ordinary person – a peasant of Šiauliai suburb parish, we should avoid unnecessary romanticism that sometimes is evident in the papers devoted to the history of everyday life. Therefore, we will not introduce a parish dweller as a faithful believer. Meanwhile, it would be much more important to discover the self-awareness of a parish dweller and to reveal its influence on everyday activities. It means that we should investigate, first and foremost, the incentives that involved separate social groups into the parish life.

Category “Living conditions”

The “material” historical sources (such as food, clothing, etc.) that are connected with the category “Living conditions” have probably changed to a lesser extent in the course of time. The changes in the living conditions, clothing, food, hygiene, leisure activities, and influence exerted by religion can be traced only within long historical periods. Thus, despite the drastic changes caused by the development of industry and technologies, the objects within the category “Living conditions” (see the figure above) have remained the same. The category “Living conditions” is, probably, the most “human” one.

Conclusions

Nowadays, the history of everyday life provides especially attractive theoretical and methodological possibilities for an in-depth academic research. Transferring the participants/ actors from the “major” history to the field of everyday history, the category of time assumes a slightly different meaning. In order to make a thorough analysis of individual’s everyday life, we have to pay attention to a definite period of time, when a person lived, as well as to a social group, to which he belonged. As a result, three important questions – Who? Where? When? – should be posed. These questions predetermine a modern way dealing with historical sources. Historians can use different periodicals, Russian, German, Lithuanian, Soviet official papers and documents, as well as the sources of “local” origin – letters, diaries, family photo albums, kitchen tools, building drawings, teaching programmes, transport schedules, etc. The most important task is to use these sources comprehensively. The research into the history of everyday life in Šiauliai suburb parish might be structured according to the set of categories discussed in this paper, namely: “Time”, “Space”, “Person”, “Living conditions”, and “Parish”.

References

- Davis, N.Z. (1976) Women’s History in Transition: The European Case. *Feminist Studies*. Vol. 3. Pp. 83–103.
- Durkheim, E. (1997) *The Division of Labor in Society*. New York.
- Elias, N. *Zum Begriff des Alltags, Materialien zur Soziologie des Alltags*. (1978) Opladen.
- Hareven, T.K. (2001) The impact of Family History and Life Course on Social History, Family History Revisited. In: Wall, R., Hareven, T.K., Ehmer, J., eds. *Comparative Perspectives*. London. Pp. 21–40.
- Illich, I. (1982) *Gender*. New York. Pantheon Books.
- Kocka, J. (2010) *Civil Society & Dictatorship in Modern German History*. Boston.

Simons Strelcovs

Ikdienas dzīves vēstures apvāršņi: Šauļu apkaimes piemērs

Atslēgas vārdi: ikdienas dzīve, sociālā vēsture, Lietuva, Šauļi, lauku kopiena, draudze

Kopsavilkums

Ikdienas dzīves vēstures pētniecībā mūsdienās tiek izmantota dažāda metodoloģija. Vēstures izpratne pagātnes un mūsdienu interpretācijā ir atšķirīga. Pētnieki pievērš uzmanību tiem vēstures procesa dalībniekiem, kuri agrāk netika ievēroti, kas prasa ieviest zinātniskajā aprītē jaunus vēstures avotus vai pakļaut jau zināmos jaunām interpretācijām. Atkarībā no izpētes objekta priekšmeta vēsturnieki var smelties informāciju no mutvārdu vēstures, baznīcas grāmatām, avīzēm un citiem periodiskiem izdevumiem, vēstulēm, dienasgrāmatām, ģimenes fotoalbumiem, virtuves piederumiem, ēku rasējumiem, mācību programmām, transporta kustības sarakstiem, etiķetēm un citiem vēstures avotiem. Rakstā ir pamatota daudzveidīgu avotu izmantošana, pievēršoties 19.–20. gs. Šauļu apkaimes iedzīvotāju ikdienas dzīves pētīšanai.

Vitālijs Šalda

Jautājumā par Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācijas izveidi

Atslēgas vārdi: Latvija, sociāldemokrātija, atmiņas, prese, zinātnisko darbu recenzēšana

Par Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācijas (BLSDSO) izveidi 1902. gadā autoram līdz šim nav izdevies atrast dokumentus, toties revolucionārās kustības dalībnieki par to ir rakstījuši savās atmiņās. Uz dažu no šīm atmiņām pamata tādos apkopojošos darbos kā Bruno Kalniņa (1899–1990) grāmatā “Latvijas sociāldemokrātijas 50. gadi” un Padomju Latvijā izdotajos “LKP vēstures apcerējumos” (*Latvijas Komunistiskās partijas* 1961) atzīts, ka tās dibināšana notika speciālā konferencē.

Pirmajā no minētajiem darbiem teikts, ka 1902. gada aprīlī Rīgas komiteja bija aicinājusi Ventspils, Talsu, Liepājas un Rīgas organizācijas uz kopēju konferenci Rīgā. Tanī piedalījās 10 delegāti no šīm organizācijām un Frīdrihs Vesmanis (1875–1941) kā Londonas “Sociāldemokrāta” pārstāvis, kas bija slepeni iebraucis Rīgā. Konferencē tika nolemts dibināt “Baltijas latviešu sociāldemokrātisko strādnieku organizāciju” (Kalniņš 1956, 33). Tālāk arī izklāstīti daži it kā konferences pieņemtie lēmumi: par Centrālās komitejas ievēlēšanu, legālo darbības iespēju izmantošanu, sadarbību ar Londonā iznākošo žurnālu “Sociāldemokrāts”, nelegālo uzsaukumu aktīvāku iespiešanu. Atsauce dota uz gadsimtu mijas ievērojamā sociāldemokrātijas darbinieka Jāņa Ozola (Zara) (1878–1968) rakstu emigrācijas laikrakstā “Brīvība” ([Ozols J] Zars 1954).

“LKP vēstures apcerējumu” I daļas tapšanā, iespējams, tika izmantots, tiesa – kā jau tam laikam bija raksturīgs – bez atsaucēm, arī minētais B. Kalniņa darbs. Par rakstā skatāmo jautājumu teikts: “1902. gada aprīļa sākumā Rīgā sanāca konference, kurā Rīgas, Talsu, Ventspils un Liepājas organizācijas apvienojās vienā organizācijā, pamatā liekot kopīgus izstrādātus statūtus un pieņemot nosaukumu Baltijas latviešu sociāldemokrātisko strādnieku organizācija” (*Latvijas Komunistiskās partijas* 1961, 60). Atsauces dotas uz žurnāla “Sociāldemokrāts” numuru, kurš iznāca 1903. gada oktobrī (*Sociāldemokrāts* 1903), un avīzi “Krievijas Čiņa”, kur Viļa Dermaņa (1875–1938) 1929. gada rakstā bija minēta šāda konference (Dermanis 1929).

Daži padomju vēsturnieki savos rakstos atkārtoja “LKP vēstures apcerējumos” doto notikumu izklāstu (Karaļuns, Paeglīte 1979, 25; Rone 1979, 44, u. c.). Taču citu vēsturnieku darbos BLSDSO nodibināšana bija attēlota citādi.

Fēlikss Cielēns (1888–1964), uzstājoties kā vēsturnieks, nevis notikumu dalībnieks (tikai 1903. gadā uzsāka darboties sociāldemokrātu organizācijās), rakstīja, ka “Rīgas, Liepājas un Ventspils organizācijas apvienojās zem nosaukuma “Baltijas latviešu sociāldemokrātisko strādnieku organizācija”” (Cielēns 1924, 50). F. Cielēns nerunā par konferenci un nemin Talsu organizāciju.

1929. gadā iznākušajā Jāņa Augškalna-Aberberga (1878–1941) grāmatā norādīts, ka “vadošie biedri Jānis Ozols (bij[ušais] valsts domnieks), brāļi Ansis [1878–1943] un Žanis [1875–1941] Buševici, Vilis Dermanis, Rikveilis, Zutis u. c. nodibināja 1902. gada aprīlī Baltijas latviešu sociāldemokrātisko strādnieku organizāciju, kas uzņēmās vadīt strādnieku kustību Latvijā” (Augškalns-Aberbergs 1929, 36).

Arī PSRS 1933. gadā iznākušajā žurnālā “Борьба классов” (“Šķiru Cīņa”) M. Rudens (?) rakstīja, ka 1902. gadā “Rīgas organizācija konstituējās kā “Baltijas latviešu sociāldemokrātiskā organizācija”” ar centru Rīgā, jo Rīgas komiteja kļuva par Centrālo komiteju (Руденс 1929, 124). Tādējādi vēstures literatūrā sastopamie BLSDSO izveides attēlojumi būtiski atšķīrās.

20. gadsimta 80. gadu sākumā šī raksta autors, gatavojot doktora disertāciju par Latvijas sociāldemokrātijas organizatoriskās celtniecības vēsturisko pieredzi 19. gadsimta beigās – 1917. gadā, bija iecerējis publicēt rakstu “Ceļā uz partijas izveidi”, piesaistot to BLSDO nodibināšanas 80. gadadienai. Bez citiem sižetiem rakstā bija mēģināts meklēt patiesību, risināt literatūrā pastāvošo pretrunu par konferences faktu. Tāpēc autors atgriezās pie avotiem – notikumu dalībnieku atmiņām – un centās tos analizēt.

Pirmais par BLSDSO izveidi 1907. gadā legālā izdevumā (apstākļos, kad par nelegālu darbību nevarēja runāt pilnīgi atklāti) rakstīja J. Ozols. Viņš norādīja, ka sakarā ar nepieciešamību nodrošināt Londonā iznākušā latviešu sociāldemokrātiskā žurnāla “Sociāldemokrāts” un krievu revolucionārās periodikas ieplūšanu Latvijā un Krievijā “saziņā ar Rīgas, Liepājas, Ventspils un Talsu biedriem 1902. g. aprīlī “Baltijas latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku organizācija” izsludina sevi par konstituētu un ieceļ “Sociāldemokrātu” (no N 7 sākot) par savu centralorganu” ([Ozols J] Ht. 1907, 36).

1924. gadā PSRS, iznākot plašam dokumentu un materiālu krājumam par Latvijas sociāldemokrātijas sākotni, minētā jau 1907. gadā publicētā

J. Ozola darba daļa, kura ietvēra arī rindas par BLSDO nodibināšanu, tika pārpublicēta. Turklāt, kā teikts redakcijas piezīmē, pats J. Ozols pirms pārpublicēšanas rakstu bija “caurskatījis un pārlabojis”, taču citētās rindas atstājis bez izmaiņām (Ozols-Zars 1924, 293, 298–299). Tātad, ja 1907. gadā J. Ozols arī nevarēja rakstīt par visu atklāti, iespējams, nosaucot konferences laiku, vietu, dalībnieku vārdus, tad 1924. gadā viņš jau to varēja darīt, bet neizdarīja.

Tajā pašā krājumā bija publicēti arī cita notikumu dalībnieka Juliāna Kažmera (1874–1927) vairāki raksti. Viens no tiem bija veltīts tieši BLSDSO nodibināšanai. Tajā J. Kažmers rakstīja:

“Rīgas s.-d. organizācijā ieradās kā emisārs no Roziņa (Āža)¹ s.-d. pulciņa b. Vesmans. Rīgas s.-d. organizācija tūlī arī pasteidzās sasaukt konferenci no pastāvošajām latviešu s.-d. organizācijām. 1902. gada aprīlī šī latviešu s.-d. organizāciju konference sanāca Rīgā. Cik biedru pavisam šai konferencē piedalījās, skaidri neatceros. Atminos sekošus b.b. no Ventpils-Dundagas s.-d. organizācijas – Ansi Buševicu un Žani Buševicu; no Liepājas s.-d. organizācijas – V. Skari² (studentu); no Talsu s.-d. organizācijas – Kažmeru un Lindi³; no Rīgas s.-d. organizācijas – Ozolu (Zaru), Drieģi⁴, Dermani; no ārzemju s.-d. pulciņa – Vesmani. Dienas kārtību arī neatminos. Organizācijas jautājumā tika nolemts apvienot pastāvošās s.d. organizācijas zem nosaukuma: Baltijas Latviešu Soc. Dem. Strādnieku organizācija. [...] Izvēlēja Centrālo komiteju no 5 biedriem, kuru vārdus īsti neatceros” (Kažmers-Pops-Garoza 1924, 315).

Taču vēl vienā tā pašā krājuma rakstā par Talsu sociāldemokrātisko organizāciju J. Kažmers rakstīja, ka viņš kā pirmā 1902. gada pavasarī izveidotā sociāldemokrātiskā pulciņa Talsos pārstāvis uzņēmies “uzturēt sakarus caur Rīgas komiteju ar Baltijas s.-d. organizāciju...”. Talsu organizācijas “pirmā pulciņu priekšstāvju sapulce sanāca 1902. gada rudenī, īsi priekš Baltijas s.-d. organizācijas konferences sanākšanas. Konferencē tika nolemts pievienoties pie Baltijas s.-d. organizācijas un uzdots Talsu komitejai nosūtīt uz Baltijas s.-d. konferenci divus balsstiesīgus delegātus, uz kuru Talsu komiteja kopā ar aktīviem biedriem izvēlēja Kažmeru un Lindi” (Kažmers-Pops-Garoza 1924, 371).

¹ Fricis Roziņš, pazīstams arī kā Fricis Roziņš-Āzis, 1870–1919, ārzemēs izdeva žurnālu “Sociāldemokrāts” (1900–1905) un brošūru sēriju “Sociāldemokrāta bibliotēka”.

² Voldemārs Ernests Skare (1879–1963).

³ Jānis Linde (Lindulis) (1870–1942).

⁴ Drieģa Jānis (1872–1927).

Kā redzams, atmiņu fragmenti sniedz atšķirīgus BLSDSO konferences datējumus. No J. Kažmera atmiņām par Talsu organizāciju izriet, ka BLSDSO pastāvēja jau 1902. gada pavasarī, bet uz tās konferenci J. Kažmers un J. Linde devās tikai rudenī. Tātad J. Kažmera atmiņas ir pretrunīgas. Tās nesniedz neapšaubāmu liecību par BLSDSO izveidi. Arī viņš pats atzina, ka detaļas “skaidri neatceros”, “īsti neatceros”.

Jau minētajā dokumentu un materiālu krājumā par Latvijas sociāldemokrātijas sākotni bija publicētas arī V. Dermaņa atmiņas. Tajās teikts, ka BLSDSO “.. faktiski nodibinājās 1902. g. sākumā”, bet “Balt. Latv. Soc.-Dem. Str. Org.-jas nodibināšanai sevišķa konference netika sasaukta (pasvītrojums mans – V. Š.), bet viņa radās un tika “Sociāldemokrātā” pasludināta par esošu aiz praktiskiem sakariem un idejiskā tuvuma starp Rīgas, Ventspils un Talsu org.” (Dermanis 1924, 309). V. Dermaņa liecība ir ļoti svarīga, jo viņš, pēc J. Kažmera atmiņām, bija BLSDSO dibināšanas konferences dalībnieks. Tiesa, 1929. gadā avīzē “Krievijas Cīņa” V. Dermanis jau pieminēja BLSDSO izveides konferenci no Rīgas, Liepājas, Ventspils un Talsu organizāciju pārstāvjiem (Dermanis 1929). Taču par to rakstīja jubilejas rakstā, veltītā Latvijas Komunistiskās partijas 25. gadadienai, uzstājoties nevis kā atmiņu autors, bet vairāk kā vēsturnieks, un, pretēji savām agrāk rakstītajām atmiņām, pieņēma par patiesām 1924. gadā publicētās J. Kažmera ziņas par BLSDSO dibināšanas konferenci 1902. gada aprīlī.

Rīgas sociāldemokrātiskās organizācijas biedrs no 1902. gada Eduards Veiss (Baltiņš) (1881–1938) 1924. gadā BLSDSO izveidei veltīja vārdus: “Pie Rīgas Latviešu Sociāldemokrātiskās Strādnieku Organizācijas pievienojās Liepājas, Talsu un Ventspils organizācijas un tā pieņēma nosaukumu “Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācija”” (Veiss-Baltiņš 1924, 328).

Iespējamais konferences dalībnieks F. Vesmanis 1925. gadā rakstīja par to, ka Latvijas sociāldemokrātu vidū viedoklis par to, ka ārzemju sociāldemokrātiskās literatūras izdevēji jāuzskata par partijas ārzemju komiteju, “kļuva par vispārēju un organizācijā oficiāli pieņemtu tikai vēl 5. aprīlī 1902. g[adā], ar kādu datumu atzīmētu toreizējā Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācija piesūtīja “Sociāldemokrāta” izdevējiem izziņošanai sekošu savu oficiālu paziņojumu: “Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācija paziņo caur šo atklātībai, ka turpmāk viņas pastāvīgie reprezentanti ārzemēs ir līdzšinējie “Sociāldemokrāta” izdevēji”” (Vesmanis 1925, 138). Jāpiebilst, ka, runājot par “Sociāldemokrāta” atzišanu par BLSDSO pārstāvniecību ārzemēs, F. Vesmanim kā bijušajam šī izdevuma darbiniekam būtu izdevīgi uzsvērt, ka to paveikusi speciāla konference, taču viņš to nedarīja.

Cits iespējamais BLSDSO dibināšanas konferences dalībnieks V. Skare, kuru kā tādu nosaucis J. Kažmers, rakstīja, ka viņš BLSDSO sastāvējis “apmēram no 1901. gada”, taču nepieminēja tās dibināšanas konferenci (V. Skares atmiņas 4).

Runājot par BLSDSO, tās dibināšanas konferenci nepieminēja arī Pēteris Stučka (1865–1932), kurš tajā laikā dzīvoja policijas uzraudzībā Vitebskā, bet tomēr bija informēts par svarīgākajiem notikumiem sociāldemokrātiskajā kustībā Latvijā. 1914. gadā viņš rakstīja, ka 20. gadsimta sākumā “sākās jauni mēģinājumi organizēties, apvienoties, kas noved 1902. gadā pie Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācijas” (Stučka 1978, 104).

Viens no aktīvākajiem pirmajiem sociāldemokrātiem Kārlis Zutis (1876–1943), kurš 1902. gada sākumā tika arestēts, taču bija informēts par notiekošo, 1929. gadā rakstīja, ka “1902. gada aprīļa vidū [...] Rīgas, Liepājas, Ventspils un Talsu biedri nodibina Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizāciju” (Šloss 1929, 84).

Uz minēto faktu pamata autors izdarīja secinājumus, ka vēsturnieku rīcībā nav izsmēlošu datu par BLSDSO izveides formālo pusi un ka uz jautājumu, vai BLSDSO izveidei bija sasaukta konference vai arī tās nebija, pagaidām ar pilnu pārliecību nevar dot nedz apstiprinošu, nedz noraidošu atbildi. Autors toreiz nevarēja pārbaudīt 1954. gadā J. Ozola rakstīto emigrantu izdevumā “Brīvība”, tomēr uzskatīja, ka lielāku uzticību ir pelnījuši viņa vārdi, rakstīti 1907. gadā un akceptēti 1924. gadā. Tāpēc tika konstatēts: ja apritē neparādīsies jauni materiāli, kas būtiski papildinātu iepriekš izklāstīto, ticamāk, ka BLSDSO izveide notika bez konferences sasaukšanas. Tas nebūt nenozīmēja, ka BLSDSO izveide notika stihiski. Latviešu sociāldemokrātu uzskatu kopība, idejiskā un organizatoriskā tuvība, mērķtiecīga darbība ceļā uz vienotību, pārējo latviešu sociāldemokrātisko organizāciju tieksme tuvināties stiprākajai no tām – Rīgas organizācijai – ļāva BLSDSO izveidē iztikt bez formālas konferences sasaukšanas. Tādai apvienībai bija nepieciešama vēl augstāka savstarpējās uzticības, organizētības pakāpe, nekā apvienojoties ar konferences noturēšanu.

Autors toreiz strādāja LKP CK Partijas vēstures institūta partijas celtniecības sektorā, tāpēc pirms rokraksta publicēšanas bija jāgūst institūta akcepts. 1981. gada oktobrī tas tika apspriests sektorā un guva pozitīvu atsauksmi. Tālāk bija jāapstiprina institūta direkcijai. Toreiz institūta direktore bija Ļubova Zile, viņas vietnieks zinātniskajā darbā bija Pēteris Bondarevs. Viņš arī lasīja rokrakstu un atrada to par nederīgu publicēšanai. Parastā situācijā to autoram acīmredzot vajadzētu pārstrādāt, pilnveidot un pēc tam atkal iesniegt

atkārtotai recenzēšanai. Taču situāciju sarežģīja cilvēciskais faktors. Autors šajā laikā bija uzaicināts pāriet darbā uz Rīgas Medicīnas institūta Zinātniskā komunisma un PSKP Vēstures katedru un bija gatavs sekot aicinājumam. Turklāt neilgi pirms tam bija saņēmis partijas vēstures institūta vadības izgādātu dzīvokli, un, iespējams, tā uzskatīja, ka pieci institūtā nostrādāti gadi ir nepietiekams laiks, lai saņemtu dzīvokli un institūtu atstātu.

Iespējams, ka sava loma bija arī institūta direktora vietnieka zinātniskajā darbā P. Bondareva sarežģītajām attiecībām ar institūta partijas celtniecības sektora vadītāju, kurai nu varēja pārmest zinātniski nepareiza un politiski kaitīga raksta rekomendēšanu publicēšanai. “Lieta” tika gatavota plašakai apspriešanai, par kuru P. Bondarevs autoram atklāti pateica, ka tā nebūs parasta apspriešana, bet “tiesa”.

Rakstu P. Bondarevs nodeva recenzēšanai Rīgas Medicīnas institūta Zinātniskā komunisma un PSKP Vēstures katedras docentam J. Sprūžam, kura galvenie pārmetumi autoram izskanēja divos jautājumos:

- 1) par to, ka autors jautājumā par BLSDSO izveides konferenci “izdarījis secinājumu, kurš atšķiras no vispārpieņemtās un vēsturiskajā literatūrā iegājušās tēzes”, “agrāk izteiktās tēzes ar vieglu roku sagrauj, bet savas tēzes neargumentē”;
- 2) par to, ka autors pārvērtējis Rietumu un pirmām kārtām Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas celtniecības pieredzes ietekmi uz Latvijas sociāldemokrātu darbību, ar to mazinot krievu sociāldemokrātu pieredzes nozīmi. (Tagad, neiedziļinoties problēmas būtībā, jāsaka, ka arī vēlāk, apspriežot sagatavoto disertācijas tekstu, autoram nācās dzirdēt pārmetumus par Vācijas sociāldemokrātu pieredzes pārvērtēšanu. Disertācijas un pirms tam publicētās monogrāfijas tekstā secinājums tika paturēts, taču krietni “pieredīgētā” veidā. Toties isi pirms disertācijas aizstāvēšanas 1990. gadā, jau “pārbūves” apstākļos autoram nācās uzklaut gluži pretējus, arī to pašu recenzentu pārmetumus par Vācijas sociāldemokrātu partijas celtniecības pieredzes ietekmes uz sociāldemokrātijas attīstību Latvijā nepietiekamo novērtēšanu.) Autora argumenti tika nosaukti par “nepamatotiem un politiski kļūdainiem”.

Partijas celtniecības sektora vadītāja organizēja neatkarīgu recenziju sagatavošanu. Tās uzrakstīja tādi atzīti speciālisti kā Ilga Apine un Pēteris Laizāns. Professore I. Apine ierosināja virkni precizējumu, bet jautājumā par BLSDSO konferenci (vai tāda bija vai nē) nesaskatīja īpašu problēmu, arī pašam autoram norādīja, ka viņa vērtējumā “ķecerības” nav. P. Laizāns, rakstot, ka “kopumā V. Šaldas rakstā izvirzītajiem secinājumiem un argumentācijai var

piekrist”, ieteica pirms publicēšanas rakstu “1) rūpīgāk izredīgēt, 2) vājās vietās rūpīgāk pamatot, un 3) vājās vietās precizēt”. Tika doti arī konkrēti ieteikumi.

Pastāvēt šādiem dažādiem recenzentu viedokļiem, P. Bondareva proponētā “tiesa” acīmredzot neattaisnotu cerības. Iespējams, ka sava ietekme bija arī tam, ka autors tai laikā pēc institūta vadības ierosinājuma bija ievēlēts par tā partijas pirmorganizācijas sekretāru. Protams, institūtā partijas organizācijas sekretārs nebija tik ietekmīga persona kā kādā saimnieciskā vai cita veida organizācijā, taču, kompromitējot viņu, tiktu kompromitēta arī viņu izvirzījusi institūta vadība. Tā nu “lieta” tika izskatīta tikai institūta direkcijas sēdē, zinātniska diskusija nenotika. Uz direktores jautājumu, kā autors pats vērtē savu rakstu, nācās atzīt, ka tas iesniegts publikācijai pārāgri, nepietiekami sagatavots. Autoram tika pārņemts arī tas, ka bija pieminējis BLSDSO izveides gadadienu bez augstāko instanču lēmuma to atzīmēt. Taču nekādu formālu sodu autors nesaņēma, palika strādāt institūtā, vienīgi tika pārcelts uz partijas vēstures sektoru. Tomēr drīzumā, ievērojot partijas disciplīnu, nācās pāriet darbā uz Galveno enciklopēdiju redakciju.⁵ Taču darbs enciklopēdiju redakcijā ar rakstu gatavošanas konveijera raksturu neapmierināja, un 1982. gadā, lai gan ar pūlēm, viņam izdevās atgriezties Latvijas Valsts universitātē. Arī partijas celtniecības sektora vadītāja pārgāja docētājas darbā.

Tālākajā darbā pie disertācijas autors ievēroja arī minētajā apspriešanās izteiktos viedokļus, taču jautājumu par to, vai BLSDSO izveide notika konferencē vai nē, noklusēja. Doktora disertāciju autors sekmīgi aizstāvēja 1990. gadā Ļ. Zīles vadītajā Zinātniskajā padomē, saņemot tikai vienu negatīvu balsi, un var izteikt stingru pārliecību, ka tā nebija padomes priekšsēdētājas balss.

Jau mūsdienās vērtējot notikumus, autors uzskata, ka aprakstītajā incidentā visi personīgas dabas apstākļi, ja tiem arī bija kāda nozīme, bija otršķirīgi. Galvenais bija tas, ka PSRS pastāvošajā vēstures zinātnes vadības sistēmā Partijas vēstures institūta direkcijai bija jāreaģē uz mēģinājumiem kritiski vērtēt tādā akceptētā darbā kā “LKP vēstures apcerējumi” izskanējušās tēzes. Ja Partijas vēstures institūta vadība to nedarītu, tā pakļautu pati sevi zināmām briesmām. Jebkurā brīdī varēja atrasties kāds uzmanīgs un dogmatiski noskaņots lasītājs, kurš institūta direkcijas publikācijai atļautā darbā saskatītu

⁵ Jāsaka, ka Ļ. Zīle parasti panāca, ka cilvēkus, ar kuriem viņa nevarēja sastrādāties, no institūta pārcēla citā, atbildīgākā un arī labāk atalgotā darbā. Tāpat notika arī ar šo rindu autoru.

“ķecerību”, un tad varēja ciest ne tikai autors, bet arī tie, kas bija pieļāvuši šā raksta publicēšanu. Tad jau labāk bija savlaicīgi pamācīt “nesaprātīgu” autoru.

Taču kā tad ar jautājuma būtību, vai BLSDSO dibināšana notika konferencē?

1982. gadā iznāca biogrāfisku aprakstu grāmata, kurā literatūrkritiķes un vēsturnieces Paulīnes Olmanes (1903–1980) rakstā ar atsauci uz J. Ozola 1924. gadā publicēto darbu bija tieši norādīts, ka “īpaša konference BLSDSO konstituēšanai nenotika” (pasvītrojums mans – V. Š.). Autore 1930. gados strādāja PSRS izdotajā latviešu žurnālā “Celtne”, 1937. gadā bija represēta, pēc rehabilitācijas strādāja arī par LKP CK Partijas vēstures institūta zinātnisko līdzstrādnieci, bija pazīstama kā rūpīga faktu pētniece. Taču minētajā rakstā nebija dota viņas secinājuma argumentācija (Olmane 1982, 104). Domājams, ka P. Olmani vairāk pārliecināja viņas pašas izdarītā notikumu dalībnieka izteikumu analīze, nevis oficiālais formulējums “Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumu” I daļā, kuras autoru vidū viņas nebija. Iespējams, ka arī viss krājums bija sagatavots publikācijai jau pirms šī raksta autora mēģinājuma izteikt savu viedokli, tikai tā izdošana novēlojās vai arī tā rediģēšanā iesaistītās personas par autora likstām nezināja.

Pats autors līdz savas disertācijas aizstāvēšanai neizrādīja aktivitāti jautājuma noskaidrošanai. Mainoties sabiedriskajai iekārtai un paveroties iespējai pabūt Rietumu valstīs, profesors Aivars Stranga apmeklēja arī Upsalas universitāti un pēc autora lūguma laipni sagatavoja izrakstu no “Brīvībā” ievietotajām J. Ozola atmiņām, kurās tiešām bija runāts par BLSDO dibināšanas konferenci. Taču tajā laikā visas sabiedrības, vēsturnieku un arī autora uzmanība bija pievērsta citām problēmām, un viņš necentās vēlreiz izvirzīt jautājumu par BLSDSO konferenci.

Tagad biļetens “Brīvība” arī Latvijā ir pieejams. Tajā atrodam tekstu: “1902. gada aprīlī sanāca latviešu s.-dem. organizāciju konference: no Ventspils-Dundagas 2 delegāti A. un Ž. Buševici, no Liepājas – V. Skare, no Rīgas – J. Ozols-Zars, Driega, Dermanis, laikam arī Rikveilis, no ārzemju s.-d. izdevēju grupas – F. Vesmanis. Konference nodibināja Baltijas latviešu sociāldemokrātisko strādnieku organizāciju” ([Ozols J] Zars., 1954). Kā redzams, jaunās atmiņas atšķiras no 1907. un 1924. gadā publicētajām ar lielāku noteiktību. Vārdu “Baltijas latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku organizācija izsludina sevi par konstituētu” vietā pateikts, ka BLSDSO tika dibināta konferencē. Atšķirībā no agrākajām J. Ozola atmiņām, ka BLSDSO dibināta “saziņā ar Rīgas, Liepājas, Ventspils un Talsu biedriem”, šoreiz Talsi nav pieminēti un,

domājams, pamatoti, jo, pēc J. Kažmera atmiņām, Talsu organizācija tika izveidota tikai 1902. gada pavasarī-vasarā (Kažmers-Pops-Garoza 1924, 371). Toties kā iespējamais Rīgas organizācijas pārstāvis nosaukts Voldemārs Rikveilis (1874–1940). J. Ozola atcerē minēti tikai 8 konferences dalībnieki, bet B. Kalniņš 1956. gadā savā grāmatā rakstīja, ka tādu bija 10 (Varbūt tajos ieskaitīti arī J. Kažmera minētie Talsu organizācijas pārstāvji J. Kažmers un J. Linde?), kaut atsaucās tieši uz J. Ozola 1954. gada atmiņām. B. Kalniņš, iespējams, bija ietekmējies arī no 1924. gadā publicētajām J. Kažmera atmiņām, tāpēc arī nonāca pretrunās.⁶

“Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumos” par pamatu konstatējumam, ka BLSDSO dibināšana notikusi konferencē, ņemta V. Dermaņa 1929. gada publikācija, neievērojot, ka viņa 1924. gadā rakstītās atmiņas tieši noliedz konferences faktu, kā arī 1903. gadā žurnālā “Sociāldemokrāts” publicēts paziņojums, kuram diemžēl 1980. gadu sākumā autors nebija pievērsis uzmanību. Tā teksts bija šāds:

“Uz kopīgi izstrādātu organizācijas statūtu pamata ir savienojušās 1) Rīgas komiteja, 2) Talsu komiteja “Strādnieks”, 3) Ventspils komiteja “Cīņa” (kuras sastādīja līdzšinējo Baltijas Latv. Socialdem. Strād. Organ.), un Liepājas Socialdem. Strād. Organ. zem nosaukuma Baltijas latviešu sociāldemokrātisko strādnieku organizācija, kura atzīst “Sociāldemokrātu” par savu centrālo orgānu.”

Šis paziņojums neko nesaka par BLSDSO izveides konferenci, bet runā tikai par to, ka acīmredzot starp nosauktajām trim pirmajām ar Liepājas organizāciju uz laiku bija pārtrūkuši sakari. Literatūrā ir konstatēts, ka Liepājas organizācijai “nemitīgo arestu rezultātā līdz 1903. gadam samērā bieži tika pārtraukti regulāri sakari ar citām organizācijām” (Rone 1979, 41), bet 1903. gada rudenī tie bija atjaunoti un visas organizācijas bija vienojušās par kopīgi izstrādātiem organizācijas statūtiem.

Citus sociāldemokrātijas veterānu apliecinājumus BLSDSO dibināšanas konferencei autoram nav izdevies atrast. Piemēram, viens no Rīgas sociāldemokrātiskās organizācijas propagandistiem un organizatoriem Jānis Luters (Bobis) (1883–1938) 1934. gadā publicētās atmiņās rakstīja, ka “1901. gada

⁶ Var piebilst, ka tajā pašā grāmatā B. Kalniņš, tāpat atsaucoties uz J. Ozolu, V. Rikveili ieskaitīja arī LSDSP I kongresā (1904) ievēlētās CK sastāvā (Kalniņš 1956, 45). Turpretī vēsturnieks Leo Dribins 1980. gadā to apstrīdēja (Dribins 1989, 7–8). Tādējādi B. Kalniņa darbā sastopamās neprecizitātes neļauj to uzskatīt par etalonu Latvijas sociāldemokrātijas vēsturē.

rudenī nodibinājās mūsu sakari ar Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizāciju”, gan konferenci neminot (Luters-Bobis 1934, 507). Oto Kārklis (1883–1939), kurš darbojās Liepājas organizācijā, atcerējās, ka 1902. gada, “ja nemaldos, augusta mēnesi” V. Skare sasaucis vietējā pulciņa pirmo sēdi, bet neko nesaka par BLSDSO dibināšanu (Kārklis 1924, 367). Citu autoru rakstos, īpaši padomju periodikā, parasti tiek atkārtoti J. Ozola un B. Kalniņa atzinumi.

J. Kažmera pretrunīgās atmiņas un V. Dermaņa 1929. gadā publicētais raksts, kas bija pretrunā ar viņa agrākajām atmiņām, nevar kalpot par BLSDSO izveidei veltītas konferences fakta pierādījumu.

Autors izjūt lielu cieņu pret J. Ozola devumu Latvijas revolucionārajā kustībā, arī tās parlamentārisma vēsturē, taču var izteikt pieņēmumu, ka 1954. gadā, kad LSDSP biļetens “Brīvība” jau pieteica B. Kalniņa grāmatas iznākšanu, J. Ozola atmiņu jaunais variants varēja tapt jau ar citu cilvēku palīdzību.⁷

Kā vienīgajiem zināmajiem avotiem par BLSDSO dibināšanas konferenci, pastāvēt 1924. gadā klajā nākušajām J. Kažmera pretrunīgajām atmiņām un 1954. gadā publicētajām J. Ozola atmiņām, kuras ir pretrunā ar viņa paša agrāk rakstītajām, autors var tikai atkārtot tos secinājumus, kurus izvirzīja jau 1980. gadu sākumā. Pēc vēsturnieka Ē. Jēkabsona ieteikuma jaunus avotus par konkrēto jautājumu varētu meklēt Amerikas latviešu komunistu presē, ar kuru J. Ozols bija saistīts, kā arī Huvera arhīvā ASV (*Stanford University Hoover Archives*).

Avotu un literatūras saraksts

Augškalns-Aberbergs, J. (1929) *Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija: Vēsturisks atskats*. Rīga. 151 lpp.

Cielēns, F. (1924) Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas 20 gadi. Grām.: *Gada grāmata Latvijas Darba Tautai*. Rīga. 49.–54. lpp.

Dermanis, V. (1929) Kā nodibinājās Latviešu Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija. *Krievijas Cīņa*, Nr. 70, 20. jūnijs.

⁷ 2005. gada 11.–12. janvārī 1905. gada revolūcijas 100. gadadienai veltītajā konferencē latviešu izcelsmes ASV vēsturnieks Juris Longvorts (*J. George Longworth*) pastāstīja, ka mūža pēdējos gados J. Ozols cieta no Alcheimera slimības, kas galvenokārt tiek diagnosticēta cilvēkiem, kuri ir sasnieguši 65 gadu vecumu. J. Ozolam 1954. gadā bija jau 76 gadi, viņš nomira 89 gadu vecumā. Vai slimībai bija kāds sakars ar 1954. gadā tapušo atmiņu pilnību un precizitāti, autors nevar spriest.

Dermanis, V. (1924) Baltijas Latviešu Sociāldemokrātiskā Strādnieku organizācija līdz 1 kongresam 1904. [g.] Atmiņas. Grām.: *Proletāriskā revolūcija Latvijā. I. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP. Vēstures materiāli.* Maskava. 302.–310. lpp.

Dribins, L. (1989) Piektais no pirmās CK. *Horizonts*, Nr. 1: 6–9.

Kalniņš, B. (1956) Latvijas sociāldemokrātijas 50. gadi. Stokholma. 376 lpp.

Karaļuns, V., Paeglīte, Dz. (1979) Latvijas proletariāta partijas pirmais kongress. *Padomju Latvijas Komunisti*, Nr. 6: 24–29.

Kažmers-Pops-Garoza, J. (1924) Baltijas Latviešu Sociāldemokrātiskās Strādnieku organizācijas nodibināšanās. Grām.: *Proletāriskā revolūcija Latvijā. I. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP. Vēstures materiāli.* Maskava. 315.–316. lpp.

Kažmers-Pops-Garoza, J. (1924) Talsu soc. dem organizācija. Grām.: *Proletāriskā revolūcija Latvijā. I. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP. Vēstures materiāli.* Maskava. 371.–373. lpp.

Kārklīšs, O. (1924) Atmiņas par Liepājas organizāciju. 1902.–1903. [g.] ziema. Grām.: *Proletāriskā revolūcija Latvijā. I. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP. Vēstures materiāli.* Maskava. 367.–370. lpp.

Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. I. 1893–1919. (1961) Rīga. 457 lpp.

Luters-Bobis, J. (1934) Komunistiskās partijas organizācijas sākums. *Celtne*, Nr. 7, 500.–507. lpp.

Olmane, P. (1982) Partijas darba organizatoriskās formas. Grām.: *Ceļa cirtēji. Pirmie marksisma propagandisti un strādnieku kustības organizatori Latvijā: biogrāfiski apraksti, 1893–1907.* Rīga. 103.–106. lpp.

[Ozols J] Ht. (1907) Īsa latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vēsture. Grām.: *Latviešu strādnieku kalendārs.* 30.–66. lpp.

[Ozols J] Zars. (1954) LSDSP dibināšanas atcere. *Brīvība*, Nr. 7 (52).

Ozols-Zars, J. (1924) Īsa latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vēsture. Grām.: *Proletāriskā revolūcija Latvijā. I. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP. Vēstures materiāli.* Maskava. 293.–301. lpp.

Rone, N. (1979) Sociāldemokrātisko organizāciju izveidošanās Latvijā. Grām.: *Latvijas Komunistiskās partijas un partijas celtniecības jautājumi. Zinātniski darbi.* 1. sējums. Rīga. 31.–52. lpp.

Sociāldemokrāts. (1903) Nr. 19, oktobris.

Skare, V. *Atmiņas.* Latvijas nacionālā bibliotēka, Rx. 17, 4, 2.

Stučka, Pēteris. (1978) Jaunā Strāva (1893–1903). Grām.: Stučka, P. *Rakstu izlase*. 2. sēj. Rīga. 98.–105. lpp.

Šloss, K. (1929) Kā nodibinājās Latviešu Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija. *Jaunais Laiks*, Nr. 3: 77.–85. lpp.

Veiss-Baltiņš, Ed. (1924) Rīgas Latviešu Sociāldemokrātiskā Strādnieku Organizācija 1902.–3. g. g.” Grām.: *Proletāriskā revolūcija Latvijā*. I. *Strādnieku šķiras partijas sākotne*. LKP. *Vēstures materiāli*. Maskava. 323.–339. lpp.

Vesmanis, F. (1925) Emigrantu literatūra. *Domas*, Nr. 2: 137.–142. lpp.

Руденс М. (1933) II съезд РСДРП и латышская социал-демократия. *Борьба классов*, № 8–9: 122–129.

Vitālijs Šalda

On the Issue of Establishing Baltic Latvian Social Democratic Workers' Organization. 1902.

Key words: Latvian, social democracy, memory, press, reviewing scientific papers

Summary

Certain publications focusing on the history of the Latvian social democracy, and in particular, on the establishment of the Baltic Latvian Social Democratic Workers' Organization mention a special conference held in April 1902, which is mentioned also in memoirs of two party veterans.

However, some other memoirs as well as works by some historians are silent on this matter. The present paper addresses the unsuccessful attempt of the author to attend to this issue in the early 1980s and claims that new materials, significantly contributing to the already existing body of research, ought to be found, it suggests that the establishment of the Baltic Latvian Social Democratic Workers' Organization has taken place independently of the conference and indeed without the need to call for it. Upon the review of earlier inaccessible resources, the author has not altered his view.

Алексей Варфоломеев, Александр Иванов

Концепция интеллектуального мобильного приложения для локального исторического туризма

Ключевые слова: интеллектуальное мобильное приложение, исторический туризм, исторические объекты, исторические источники.

В последние годы большое внимание уделяется созданию так называемых интеллектуальных приложений (*smart applications*) – программ, которые способны понимать контекст, адаптироваться к ситуации, действовать проактивно, тем самым оказывая реальную интеллектуальную поддержку своим пользователям. В частности, такие программы могут выполнять функции «персональных помощников» (ассистентов) (*personal assistants*) и рекомендующих систем (*recommender systems*), помогающих пользователям в процессе принятия решений. Одной из областей, где персональные помощники применяются наиболее активно, является индивидуальный туризм, который становится все более распространенным видом отдыха. Кроме того, задачи выбора вариантов, планирования поездки возникают и в деловых путешествиях. Варианты в пути приходится выбирать в условиях нехватки времени, на выбор влияют многие факторы, поэтому электронный помощник оказывается в этом случае очень полезным.

В литературе приводится множество примеров разработанных и реализованных рекомендующих систем для поддержки индивидуального туризма (см., например, обзорные работы: Borràs, Moreno, Valls 2014; Gavalas, Konstantopoulos, Mastakas, Pantziou 2014). Большинство подобных систем создано в виде Веб-приложений. При этом отмечается, что наиболее перспективным направлением развития систем является создание мобильных интеллектуальных приложений, способных работать на планшетах туристов и смартфонах, благодаря их собственной высокой мобильности. В связи с небольшой вычислительной мощностью мобильных устройств и постоянно меняющимся сетевым окружением при создании такого класса приложений возникают серьезные технологические и алгоритмические проблемы, требующие нестандартных решений.

Дополнительные проблемы приходится решать при создании персональных помощников для специализированных видов туризма, в част-

ности, для исторического туризма, который в некоторых работах рассматривается как один из пяти основных видов туризма (см., например: Smith 1989). Информации для принятия решений в этом случае требуется значительно больше. Кроме того, для пользователей особую актуальность приобретают и разнообразные связи туристических объектов и достопримечательностей с историческим знанием о них, представленным в различных информационных ресурсах. Соответственно, принципиальная особенность специализированного интеллектуального помощника (*smart personal assistant*) для мобильного исторического туризма заключается в его способности находить связи реальных туристических достопримечательностей с так называемыми историческими объектами (*historical objects*, см. подробнее: Varfolomeyev, Ivanovs 2009; Varfolomeyev, Soms, Ivanovs 2008) — описаниями исторических фактов, информацией об исторических деятелях, памятниках истории и культуры и т.п. в общедоступных базах знаний, а также в многочисленных цифровых архивах размеченных исторических источников (Ivanovs, Varfolomeyev 2005, 2014^b), представлять эти связи в удобном для пользователя виде, ранжировать их в соответствии с персональными потребностями и интересами пользователя и выдавать пользователю рекомендации по посещению достопримечательностей, связанных каким-то образом с данным местом.

Таким образом, в основе концепции интеллектуального мобильного приложения для исторического туризма должна быть определенная модель актуализации информации об исторических объектах и ее пространственной локализации, то есть связи с достопримечательностями, попавшими в сферу внимания туриста. При этом историческая информация о туристических объектах должна быть непосредственно, тесно и неразрывно связана с историческими источниками. В результате исторические достопримечательности, данные о соответствующих исторических фактах, памятниках и личностях, равно как и сами исторические источники, которые содержат эту информацию, создают специфическую информационную среду для туриста. Для него все эти разнообразные и разнородные объекты являются реальным и, в то же время, виртуальным воплощением истории, исторической памяти, точками связи с прошлым — *sites of memory*, в терминологии Пьера Нора (Nora 1989).

Для семантического связывания исторических достопримечательностей с другими объектами, в том числе и с историческими источниками и предоставляемой ими информацией, необходимо иметь семантически оформленную информацию об исторических объектах — историческую

базу знаний. В настоящее время все существующие общедоступные базы знаний представлены в сети (*Linked Open Data Cloud*) с помощью технологий семантического Веба (*Semantic Web*) – *Resource Description Framework* (RDF) или *Ontological Web Language* (OWL). На основе этих технологий в последнее десятилетие были предприняты многочисленные попытки создания исторических онтологий (см., например: Kalus 2007; MeroñoPeñuela 2012; Mirzaee, Iverson, Hamidzadeh 2005; Pasin, Bradley 2013; Robertson 2009). Большую роль в организации знаний об исторических деятелях и событиях играет онтология CIDOC CRM (*Le Comité International pour la Documentation – Conceptual Reference Model*), созданная для описания музейных артефактов (Doerr, Kritisotaki 2006). Хотя эта онтология явно недостаточна для адекватного отражения информации, содержащейся в исторических источниках, она активно используется для их семантических публикаций (см., например: Ahonen, Hyvönen 2009; Ide, Woolner 2007). Значительные массивы исторической информации накоплены и в региональных базах данных, таких как «Latgales Dati», однако они, как правило, не представлены в формате RDF или OWL. Необходимость семантически связывать локальную информацию в исторической семантической сети для широких исторических исследований давно назрела, но работа в этом направлении только начинается (Ivanovs, Varfolomeyev 2014^a). Таким образом, несмотря на многочисленные попытки и очевидные потребности, специализированных исторических баз знаний в семантической сети пока нет.

Историческая информация присутствует также в универсальных базах знаний – *Dbpedia*, *Freebase*, *YAGO* и др. *Dbpedia* создается путем автоматического перевода информации со страниц Википедии в семантический формат. Речь идет здесь только о той информации, которая уже имеет структурированную форму – это категории, к которым относится страница, ссылки на другие страницы Википедии и на внешние ресурсы, а также на факты из «инфобоксов» (*infoboxes*) – фрагментов страницы с информацией, структурированной по определенному шаблону. *Freebase* также основывается на страницах Википедии, но содержит существенно больше информации благодаря ее дополнению вручную с помощью сетевого сообщества. Информация в этой базе знаний тоже делится на категории, но система этих категорий построена вручную, а не скопирована из Википедии. При этом количество категорий в *Freebase* значительно меньше, чем в *Dbpedia*. База знаний *YAGO* занимает промежуточное положение между двумя вышеупомянутыми. С одной сторо-

ны, она так же, как и *Dbpedia*, базируется на сущностях, категориях и отношениях между ними, автоматически извлеченных из Википедии. С другой стороны, *YAGO* дополняет децентрализованно созданную (и поэтому несколько непродуманную) таксономию Википедии категориями, построенными автоматически с помощью семантического словаря *WordNet*, и эти новые категории оказываются весьма похожими на категории *Freebase*.

Следует отметить, что многие исторические объекты, а также связанная с ними информация исторических источников о деятелях, событиях, памятниках и т.д. имеют посвященные им страницы Википедии, поэтому информация о них в той или иной мере отражена в упомянутых выше базах знаний.

Наконец, семантически оформленную историческую информацию можно извлекать непосредственно из XML-публикаций исторических источников (Ivanovs, Varfolomeyev 2005, 2014^b). Действительно, схемы разметки *Text Encoding Initiative* (TEI) и, особенно, *Charters Encoding Initiative* (CEI) позволяют выделить в тексте источников различные исторические объекты. Для построения семантической сети из XML-разметки достаточно написать программу, которая либо непосредственно переводила бы XML в OWL, либо создавала бы из XML-текста высказывания на одном из так называемых контролируемых естественных языков, например, *Attempto Controlled English* – ACE (Varfolomeyev, Ivanovs 2013). Сгенерированные автоматически ACE-высказывания могут быть преобразованы в OWL с помощью программы *Attempto Parser Engine* (Attempto Project).

Можно сделать вывод, что в настоящее время существуют реальные информационные и технологические возможности для полноценной реализации концепции интеллектуального мобильного приложения для исторического туризма, ориентированного на целевое представление исторической информации о туристических объектах; при этом сам характер этой информации – полнота, достоверность, ориентация на интересы пользователя – может стать основой для того, чтобы мобильное приложение действительно выполняло функции «интеллектуального помощника». Однако практическая реализация концепции требует решения ряда прикладных задач (см. Varfolomeyev, Korzun, Ivanovs, Petrina 2014) – разработки «архитектуры» приложения, а также выбора конкретных технологий и вычислительных методов, которые могут применяться в работе персонального помощника туриста.

Список литературы

- Ahonen, E., Hyvönen, E. (2009) Publishing Historical Texts on the Semantic Web – A Case Study. In: *Proceedings of the Third IEEE International Conference on Semantic Computing (ICSC 2009)*. Berkeley (CA). Pp. 167–173. *Attempto Project*. <http://attempto.ifi.uzh.ch> (01.12.2014).
- Borràs, J., Moreno, A., Valls, A. (2014) Intelligent Tourism Recommender Systems: A Survey. *Expert Systems with Applications*, vol. 41: 7370–7389. CEI. *Charters Encoding Initiative*. <http://www.cei.lmu.de> (01.12.2014).
- Doerr, M., Kritsotaki, A. (2006) Documenting Events in Metadata. In: *The 7th International Symposium on Virtual Reality, Archaeology and Cultural Heritage VAST*. http://www.cidoc-crm.org/docs/fin-paper_cyprus.pdf (01.12.2014).
- Gavalas, D., Konstantopoulos, Ch., Mastakas, K., Pantziou, G. (2014) Mobile Recommender Systems in Tourism. *Journal of Network and Computer Applications*, vol. 39: 319–333.
- Ide, N., Woolner, D. (2007) Historical Ontologies. In: *Words and Intelligence II. Essays in Honor of Yorick Wilks*. Dordrecht: Springer. Pp. 137–152.
- Ivanovs, A., Varfolomeyev, A. (2005) Editing and Exploratory Analysis of Medieval Documents by Means of XML Technologies. In: *Humanities, Computers and Cultural Heritage*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. Pp. 155–160.
- Ivanovs, A., Varfolomeyev, A. (2014^a) Basic Approaches to Creation of Historical Semantic Networks. In: *Vēsture: Avoti un cilvēki: Proceedings of the 23rd International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XVII*. Daugavpils: Saule. Pp. 122–127.
- Ivanovs, A., Varfolomeyev, A. (2014^b) Some Approaches to the Semantic Publication of Charter Corpora. In: *Archiv für Diplomatik. Beiheft 14: Digital Diplomatics. The Computer as a Tool for the Diplomatist?* Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag. Pp. 149–167.
- Kalus, M. (2007) Semantic Networks and Historical Knowledge Management: Introducing New Methods of Computer-based Research. *Journal of the Association for History and Computing*, vol. 10, no. 3. <http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0010.301> (01.12.2014).
- Latgales Dati*. <http://latgalesdati.du.lv/> (01.12.2014).
- Meroño-Peñuela, A., et al. (2012) Linked Humanities Data: The Next Frontier? A Case-study in Historical Census Data. In: Kauppinen, T., Pouchard, L. C., Keßler, C., eds. *LISC-2012. Proceedings of the Second International*

Workshop on Linked Science 2012 – Tackling Big Data. <http://ceur-ws.org/Vol-951/paper3.pdf> (01.12.2014).

Mirzaee, V., Iverson, L., Hamidzadeh, B. (2005) Computational Representation of Semantics in Historical Documents. In: *Humanities, Computers and Cultural Heritage*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. Pp. 199–206.

Nora, P. (1989) Between Memory and History. *Representations*, vol. 26, Spring: 7–5.

Pasin, M., Bradley, J. (2013) Factoid-based Prosopography and Computer Ontologies: Towards an Integrated Approach. *Literary and Linguistics Computing*. First published online: June 29, 2013. doi: 10.1093/llc/fqt037 (01.12.2014).

Robertson, B. (2009) Exploring Historical RDF with Heml. *Digital Humanities Quarterly*, vol. 3, no. 1. <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/3/1/000026.html> (01.12.2014).

Smith, V.L., ed. (1989) *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*. 2nd edition. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

TEI. *Text Encoding Initiative*. <http://www.tei-c.org> (01.12.2014).

Varfolomeyev, A., Ivanovs, A. (2009) Knowledge-Based Scholarly Environment Project for Regional Historical Studies. In: *Interactive Systems and Technologies: The Problem of Human-Computer Interaction*. Vol. III. Ulyanovsk: UISTU. Pp. 273–276.

Varfolomeyev, A., Ivanovs, A. (2013) Representation of Historical Sources on the Semantic Web by Means of Attempto Controlled English. In: Klinov, P., Mouromtsev, D., eds. *Knowledge Engineering and the Semantic Web. KESW 2013* (CCIS, vol. 394). Berlin; Heidelberg: Springer. Pp. 177–190.

Varfolomeyev, A., Korzun, D., Ivanovs, A., Petrina, O. (2014) Smart Personal Assistant for Historical Tourism. In: Arapatsakos, Ch., Razeghi, M., Gekas, V., eds. *Recent Advances in Environmental Sciences and Financial Development*. Athens. Pp. 9–15.

Varfolomeyev, A., Soms, H., Ivanovs, A. (2008) Knowledge-Based Information Systems in Research of Regional History. In: *Digital Humanities 2008*. Oulu: University of Oulu. Pp. 210–211.

Aleksejs Varfolomejevs, Aleksandrs Ivanovs

Lokālā vēstures tūrisma intelektuālā mobilā pielikuma koncepcija

Atslēgas vārdi: intelektuālais mobilais pielikums, vēstures tūrisms, vēstures objekti, vēstures avoti

Kopsavilkums

Mūsdienās mobilie pielikumi (datorprogrammas), kas saprot kontekstu, pielāgojas noteiktai situācijai un funkcionē proaktīvi, ir spējīgi sniegt intelektuālu palīdzību to lietotājiem. Šīs programmas veic rekomendējošo sistēmu funkcijas, tāpēc lēmumu pieņemšanas procesā uzskatāmas par lietotāju palīgiem, kurus var plaši izmantot vēstures tūrismā.

Raksta autori pamato oriģinālu konceptuālu pieeju speciāla mobilā pielikuma veidošanā vēstures tūrisma vajadzībām. Koncepcija balstās uz vēsturiskas informācijas, kura iegūta no zināšanu datubāzēm, reprezentācijas modeli. Šis modelis paredz informācijas telpisku lokalizāciju un sasaistīšanu ar tūrisma objektiem. Rezultātā tūrisma objekti (ievērojamas vietas), informācija par dažādiem vēstures objektiem un vēstures avoti – informācijas “nesēji” – veido tūrisma specifisku informatīvu vidi.

Aleksey Varfolomeyev, Aleksandrs Ivanovs

The Concept of a Smart Mobile Application for Local Historical Tourism

Key words: smart mobile application, historical tourism, historical objects, historical sources.

Summary

Nowadays, mobile applications that understand a context, adapt to a situation, and function pro-actively can provide intellectual assistance to users. These programs can serve as recommender systems, i.e. personal assistants, to the users in decision-making. Such personal assistants can be extensively used in historical tourism.

The present paper substantiates the conceptual approach to the creation of the application for mobile historical tourism. The concept is based on the model of representation of historical information extracted from knowledge bases, its spatial localization, and interconnection with the so-called “points of interest” for a tourist. As a result, points of interest, information about diverse historical objects, and historical sources might create a specific information environment for a tourist.

Арунас Вишняускас

Идея литовско-латышского совместного государства Йонаса Шлюпаса и ее истоки

Ключевые слова: Й. Шлюпас, Литва, Латвия, карта, Лето-Литовская республика, Германия

Известный литовский общественный деятель Йонас Шлюпас (*Jonas Šliūpas*, 1861–1944) идею совместного литовско-латышского государства начал выдвигать уже в середине 80-х годов XIX века. Целью данной статьи является рассмотрение в новом свете конкретных условий появления самой идеи, а не полное раскрытие этой концепции и ее эволюции в политической мысли Й. Шлюпаса. Сначала для более глубокого понимания вопроса рассмотрим некоторые картографические материалы, а затем перейдем к вопросу об истоках зарождения политической цели, которая так и не была достигнута. Старые карты не только помогают разобраться в ситуации своего времени, но и задают новые вопросы.

Хотелось бы обратить внимание на брошюру, которая вышла в 1915 году в Нью-Йорке на английском языке (Szlupas 1915). В ней опублико-

вана картосхема, в которой Й. Шлюпас изобразил воображаемое новое государство (Рис. 1).

Как видно из картосхемы, Латвия и Литва разграничены, но вместе с тем объединены в одно государственное образование. Ясность вносит текст брошюры, в которой говорится о Лето-Литовской Республике (*Letto-Lithuanian Republic*) как будущем нейтральном государстве между Россией и

Рис. 1. *Lettonia Lithuania* (Szlupas 1915, 16–17).

Германией. Интересно, что Й. Шлюпас в этой брошюре 1915 года высказывался против идеи совместного государства с Польшей. С латышами — да, а с поляками — нет (Szlupas 1915, 96–97). Хотя в 1887 г. он не исключал возможности сблизиться и с Польшей, если поляки откажутся от своего империализма (Szlupas 1887, 8).

Принимая во внимание последующее образование государств и складывание границ, рубежи Литвы на карте 1915 года выглядят странно. Например, Лиепая показана в составе Литвы, и приграничный Даугавпилс (на карте — Dunaburg) — также. Как часть Литвы мы видим и Восточную Пруссию с Кенигсбергом, а также немалую часть белорусских земель с Минском. Правда, Й. Шлюпас не упоминал Минск как возможную столицу Лето-Литовской республики и считал, что столицу совместного государства надо будет выбирать между Вильнюсом, Ригой и Кенигсбергом (Szlupas 1915, 96). В военные годы возникали и другие планы, странные с точки зрения последующих событий. Однако исход Первой мировой войны никто точно предугадать не мог. А послевоенная карта Европы складывалась не без приграничных споров, в том числе между Латвией и Литвой.

С конца 1917 года некоторые литовские политики ставили целью также восстановление государства в границах Великого княжества Литовского (ВКЛ). Такое решение было принято на конференции литовских представителей в первой декаде ноября 1917 года в Швейцарии, потом оно обсуждалось в Литве и на международном уровне (Vyšniauskas 2011, 230, 235–240, 244–247). ВКЛ просуществовало более полтысячелетия, и его границы не раз менялись. Поэтому следует уточнить, какой период мы имеем в виду. В 13 веке литовское государство возникло на сравнительно небольшой территории и лишь потом значительно расширилось. В течение столетий его границы менялись не раз.

А в конце 18 века, между вторым и третьим разделом польско-литовского государства, площадь Литвы, если исключить Курляндию, опять была сужена до территории так называемой «настоящей Литвы» (*Lituania Propria*). Интересно, что территория Обер Оста (сокращение от нем. *Oberbefehlshaber der gesamten deutschen Streitkräfte im Osten* — обозначение территории, находившейся в подчинении Верховного командования всеми германскими вооружёнными силами на Восточном фронте) в годы Первой мировой войны по своим контурам более-менее совпадала с территорией ВКЛ в момент его уничтожения в 1795 году. (Рис. 2, Рис. 3)

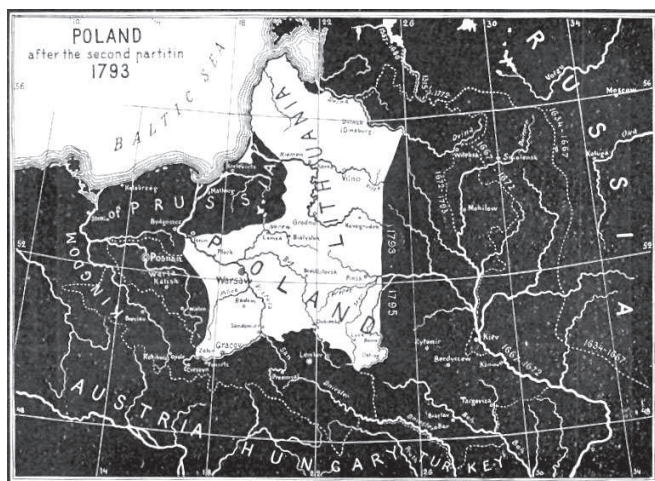

Рис. 2. Польша после Второго раздела 1793 г. (Lewinski-Corwin 1917, 347).

Рис. 3. Das Land Ober Ost (Das Land Ober Ost 1917, обложка).

Именно к такой исторической Литве в границах 1793—1795 гг. и стремились литовские политики в 1917—1920 гг. Они понимали, что Курляндия останется за бортом литовского государства, кроме Паланги и, может быть, других небольших приграничных территорий. Кроме того, предусматривалось и присоединение к Литве Клайпеды. Об этом свидетельствуют письменные источники, а также некоторые карты. Одну из них, опубликованную в 1920 году Й. Жилусом (Jonas Žilius-Jonila, 1870—1932) (Žilius 1920), можно найти в интернете (*Map of Lithuanian Republic* 1920). На этой карте идея совместного государства литовцев и латышей не отражается. Литва на карте начала 1920 года простирается далеко на юг до Украины, что отражает территориальные претензии тогдашних литовских политиков. Как известно, достичь желаемой

площади в 125 тыс. км² Литве не удалось, она на долгие годы осталась даже без столицы Вильнюса.

В начале 1920 года уже было ясно, что Литва и Латвия стали отдельными независимыми государствами. Й. Шлюпас в 1919 году стал первым дипломатическим представителем Литвы в Латвии.

Интересно, однако, что **Йонас Шлюпас перенял идею совместного литовско-латышского государства у немцев!** В историографии как литовской, так и латышской можно найти утверждение, что Й. Шлюпас является родоначальником идеи литовско-латышского государства. Однако с этим можно согласиться лишь частично. Литовец Й. Шлюпас действительно уже в середине 80-х годов XIX века поднимал идею литовско-латышской республики, о чем свидетельствуют, в частности, его статьи 1885 года в литовской газете «Уния» (*Unija*), которая выходила в США, в Нью-Йорке (Mačiulis 2011, 86–87). Однако мало кто из исследователей обратил внимание на передовую статью во втором номере этой газеты от 17 января 1885 года. Сам Й. Шлюпас, подписавшийся инициалом К., в большой передовой статье сообщил о своем докладе в 1884 году в восточнопрусском городе Тильзите (ныне *Советск*) (К. [Jonas Šliūpas] 1885) и о том, что после его доклада о деятельности и устремлениях литовцев несколько немцев в ходе дискуссии доказывали перспективность отделения литовцев и латышей от России и создания нового нейтрального государства наподобие Швейцарии.

Не исключено, что такими высказываниями в зале немцы хотели спровоцировать Й. Шлюпаса на выражение своей позиции. О провокационных намерениях немцев на этой лекции 1884 года написано в работе литовского автора, который во многом основывался на информации Й. Шлюпаса (Vingėla [Braziulis] 1926, 8). В опубликованных позднее воспоминаниях Й. Шлюпаса ситуация на этом собрании также была описана. Таким образом, наиболее раннее выражение идеи о совместном государстве латышей и литовцев как политической цели относится к 1884 году. Суть высказываний немцев в газетной статье начала 1885 года передано так: «Когда в прошлом году Йонас Шлюпас в Тильзите был вынужден среди немцев сделать доклад о том, что делают литовцы и что собираются предпринимать, то на собрании были слышны высказывания нескольких немцев, что Литва, если она будет иметь хороших образованных руководителей, может иметь счастливое будущее; ибо при стремлении москалей на запад, а немцев на восток, может, мол, дойти до того, что

между москалями и немцами вырастет Литва-Латвия, нейтральная земля, какой сегодня является Швейцария» (К. [J. Šliūpas] 1885, 2).

В этой связи напрашивается мысль, что концепцию литовско-латышского государства выдвинули немцы в Германии (в Восточной Пруссии), они подбросили эту идею молодому человеку, а Й. Шлюпас идею перенял и по-своему развивал. Это видно в его публикациях 1885 года в газете «Уния». В 1883 и в 1884 годах, когда Й. Шлюпас имел возможность печататься и даже был редактором газеты, а фактически журнала, «Аушра» (*Ausra* — *Заря*), на ее страницах можно найти тексты, в которых он с симпатией пишет о латышах (Mačiulis 2011, 86). Однако в «Аушре» мы не найдем не только требования литовско-латышского государства, но и ясно выраженной идеи литовской государственности вообще.

Что же касается названия передовой статьи в вышеупомянутом номере газеты «Уния» от 17-го января 1885 года, то оно носило претенциозный характер — «*Nauja sėkla*» — «Новое семя». Такое название, думаю, было выбрано не случайно, а сознательно, чтобы подчеркнуть новизну политической идеи, которая затем вырастала и развивалась.

То, что мы видим позже в политических сочинениях Й. Шлюпаса, в частности, в вышеупомянутой брошюре 1915 года, является развитием идеи, которая вряд ли полностью совпадала с первоначальными планами и целями немцев в Восточной Пруссии. Определенные круги в кайзеровской Германии были заинтересованы отделить и литовцев, и латышей не только от России, но и от поляков. Идея совместной Лето-Литовской республики этому способствовала. Ведь возрожденное польское государство в случае объединения с Литвой могло бы окружить Восточную Пруссию как с южной, так и с восточной стороны. А этого немцы, как показала история, стремились избежать.

Историографическая постановка вопроса позволяет лучше понять, почему довольно рано возникшая идея совместного литовско-латышского государства впоследствии имела мало сторонников среди литовских и латышских деятелей, не получила широкого распространения ни в Литве, ни в Латвии. Идея была привнесена извне и не столько отражала интересы самих литовцев и латышей, сколько вырастала из немецкого понимания положения дел и их стратегических целей, возникавших в 19 веке.

Список источников и литературы

- Das Land Ober Ost: Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok-Grodno.* (1917) Stuttgart und Berlin: Verlag der Presseabteilung Ober Ost.
- K. [Jonas Šliūpas]. (1885) Nauja sėkla. *Unija*, Nr. 2: 1–2.
- Lewinski-Corwin, E.H. (1917) *The Political History of Poland*. New York: The Polish Book Importing Company.
- Mačiulis, D. (2011) Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, T. 12: 83–98.
- Map of Lithuanian Republic* (1920). http://www.maps4u.lt/lt/includes/siuntiniai/Z/Boundaries_of_Lithuania_Zilius_1920.htm (31.03.2014).
- Szulpas, J. (1915) *Lithuania in Retrospect and Prospect*. New York: Published by the Lithuanian Press Association of America.
- Szliupas, J. (1887) *Litwini i Polacy*. New York: Nakładem i drukiem Redakcyi “Lietuwiskasis Balsas”.
- Vingėla, E. [A. V. Braziulis] (1926) *D-ras Jonas Šliūpas: lietuvių tautos ir laisvosios minties kovotojas*. Šiauliai: “Kultūros” bendrovės leidinys.
- Vyšniauskas, A. (2011) Steigiamasis Seimas transnacionalinės istorijos požiūriu. In: *Steigiamajam Seimui – 90. Pranešimų ir straipsnių rinkinys*. Sudarytojai Saulius Kaubrys, Arūnas Vyšniauskas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. P. 217–249.
- Žilius, J. (1920) *Lietuvos rubežiai. Istoriskai etnografiška studija*. New York: C. S. Hammond and Co.

Arūnas Višniauskas

Jona Šlūpa idėjas sākotne par vienotu lietuviešu-latviešu valsti

Atslēgas vārdi: Jons Šļūps, Lietuva, Latvijas-Lietuvas republika, karte, Vācija Kopsavilkums

Lietuviešu-latviešu valsts izveides idējas kā politiska mērķa pirmsākumi atrodami vācu vai vācu-lietuviešu vidē Austrumprūsijā, kur 19. gadsimta beigās dzīvoja ap 150 tūkstošu lietuviešu. Jons Šļūps ir norādījis, ka par lietuviešu un latviešu valstisku apvienošanās viņš ir dzirdējis pēc sava referāta Tilzītē no vāciešiem 1884. gadā. Tad viņam bija 23 gadi, un tas ir vecums, kad cilvēks ātri uztver jaunas idējas. Jau 1885. gada sākumā J. Šļūps sevi pierādīja kā lietuviešu un latviešu apvienošanās kopīgā patstāvīgā valstī piekri-tējs un turpmāk šo valsts koncepciju aktualizēja daudzās publikācijās.

Spriežot pēc vissenākā avota, ideju par lietuviešu un latviešu zemju atdalīšanu no Krievijas impērijas un jaunas neitrālas valsts izveidi starp Krieviju un Vāciju pirmie izvirzīja vācieši. Acīmredzot tas bija saistīts ar vācu plāniem par Centrālās un Austrumeiropas valstisku izbūvi. Kad sākās Pirmais pasaules karš, radās arī jaunas iespējas dažādu stratēģisku plānu īstenošanai, kuru idejiskie pirmsākumi rodami 19. gadsimtā, pēc vācu zemju apvienošanās un Vācijas impērijas rašanās.

Šī historiogrāfiska jautājuma nostādne ļauj labāk saprast, kāpēc samērā agri radusies ideja par kopēju lietuviešu-latviešu valsti guva maz atbalstītāju Lietuvā un Latvijā – tā atspoguļoja ne tik daudz pašu lietuviešu un latviešu intereses, cik vācu izpratni par situāciju un viņu stratēģiskos mērķus, radušos 19. gadsimtā.

Arūnas Vyšniauskas

The Origins of Jonas Šliūpas' Idea of a United Lithuanian-Latvian State

Key words: J. Šliūpas, J. Sliupas, J. Szlupas, J. Szliupas, Lithuania, Latvia, Germany, Letto-Lithuanian Republic, Lithuanian-Latvian state, map

Summary

The present article reviews the idea of a united Lithuanian-Latvian state as a political goal that was promoted by Jonas Šliūpas, an activist of the Lithuanian national awakening (in English transcription: John Szlupas/Szliupas/Sliupas, 1861–1944). The research of the idea of establishing a common state shows that the concept of a Lithuanian-Latvian confederation (similar to Switzerland) existed already in 1884 and was mentioned in East Prussia (Germany) by Germans. The idea of a united Lithuanian-Latvian state was adopted by J. Šliūpas who further developed this idea in his own way. J. Šliūpas had acknowledged that he had first heard of the Lithuanian-Latvian state concept in 1884, in presentations of several Germans, after his oration in Tilsit (East Prussia). At the time he was 23 years old, the age when a young man is open to many new ideas. After coming to the United States, in 1885 he started promoting the idea of a Lithuanian-Latvian state in the New York Lithuanian language newspaper “Unija”. Later J. Šliūpas continued this idea in his subsequent publications. Such a revelation of the origin of a Lithuanian-Latvian state idea (Letto-Lithuanian Republic) helps in understanding why this early concept later found very little enthusiasm among the Lithuanian and the Latvian leaders, because the idea originated from outside

and did not reflect the Lithuanian and Latvian interests. It promoted German understanding and the strategic interests developed by the Kaiser's Germany in the 19th century. It intended to separate Lithuanian and Latvian lands from the Russian Empire, thus creating a central buffer zone between the two antagonists that served German interests. The idea most likely is associated with the grandiose German plan in how to reorganize Central and Eastern Europe. After the beginning of World War I, new possibilities emerged in how to fulfill these strategic plans.

Манвидас Виткунас

Особенности военной тактики повстанцев 1863—1864 годов в Литве

Ключевые слова: Литва, восстание 1863—1864 годов, Польское восстание 1863 года, повстанцы, военная тактика, партизанская тактика.

2013 год в Литве решением Сейма Литовской Республики был объявлен юбилейным годом восстания 1863 года. В указе Сейма отмечено особое историческое и культурное значение этого события в жизни литовского, белорусского и польского народов.

Восстание 1863—1864 годов в русскоязычной историографии известно как Польское восстание 1863 года. Такая формулировка не совсем точна, так как в восстании очень активно участвовали не только поляки, но и другие жители территории бывшего Великого княжества Литовского.

В статье рассматриваются вопросы военной тактики повстанческих отрядов и соединений, действовавших во время восстания 1863—1864 годов на территории современной Литвы и близлежащих территориях тогдашних Ковенской, Виленской и Августовской губерниях (польск. *Gubernia augustowska*). Анализируется тактика военных действий во время сражений, маршей, военные хитрости.

1. Организация повстанческих отрядов

22 января 1863 года восстание началось в Польше. 2 февраля боевые действия начались и на территории современной Литвы. В стихийно формируемые ряды повстанцев люди вступали по разным соображениям. Большая часть участников восстания воевала исходя из своих идеологических и патриотических убеждений (борьба за отчизну и католическую веру, борьба за свободу страны и личную свободу людей). Среди идейных повстанцев преобладали дворяне (включая и самых мелкопоместных), часть крестьян (особенно в Занеманье), католическое духовенство, горожане, учителя школ и ученики старших классов. Известны случаи, когда на сторону повстанцев переходили офицеры Российской армии (чаще всего — отставные) польского, литовского или белорусского происхождения. Например — Зыгмунт Сераковский (лит. *Zigmantas Sierakauskas*, польск. *Zygmunt Sierakowski*, рус. *Сигизмунд Игнатьевич Сераковский*, 1826—1863), Болеслав Длуский (лит. *Boleslovas Dluskis*,

1829–1905), Мамертас Гедгаудас (лит. *Mamertas Gedgaudas*, 1843–1863). Вступать в ряды повстанцев население агитировала часть католических священников и школьных учителей. Хотя высшее духовенство официально не поддерживало восстание, часть священников яро агитировали за восстание. Самым известным священником среди повстанцев был Антанас Мацкявичюс (литов. *Antanas Mackevičius*, 1828–1863), ставший командиром большого соединения повстанцев (Ilgūnas 2007, 282–283). В ряды повстанцев вступали и крестьяне, надеясь в качестве вознаграждения получить участки земли, как это было обещано руководством повстанцев. Повстанцы даже пели: *Muškim, muškim tą vabalą / Žemės gausim po gabalą* (Давайте бить этих жуков / Получим земли кусок) (Ličkūnas 1935, 47). В ряды повстанцев также охотно вступали молодые люди, которым грозила принудительная (рекрутская) служба в Российской армии (Maksimaitienė 1969, 91). Но часть повстанцев очутились в рядах так называемых „мятежников“ не по своей воле. Иногда вступать в повстанческие отряды крестьян вынуждали дворяне или сами повстанцы (Ličkūnas 1935, 47).

Всего в отрядах повстанцев на территории современной Литвы боюлись около 16–20 тыс. человек (Daugirdas 2014). Только маленькая часть из них имела военный опыт (отставные офицеры и солдаты Российской армии, несколько участников восстания 1831 года, отдельные лица, служившие в армии Пруссии и других стран). Именно они внесли ценнейший вклад в обучение бойцов, которое проходило в лесных тренировочных лагерях.

По указу высшего военного командующего повстанческими войсками Зыгмунта Сераковского формировались отдельные пехотные батальоны по образцу регулярных войск (примерно 300 человек личного состава в каждом). Такой батальон делился на 6 рот. Бойцы четырех рот должны были быть вооружены огнестрельным оружием, бойцы двух рот — холодным оружием (чаще всего — выпрямленными косами) (Daugirdas 2013, 159–160). Так структура подразделений повстанцев должна была выглядеть в идеальном варианте. Но не всегда удавалось достичь такого уровня организации и оснащения вооружением и амуницией. На местах чаще всего действовали более мелкие и очень неодинаково обеспеченные и обученные отряды повстанцев. Также формировались кавалерийские подразделения, но они были немногочисленны, чаще всего использовались для разведки и поддержки связи.

2. Российские войска

Российские войска и жандармерия, боровшиеся с повстанцами, были несопоставимо многочисленнее. Их число постоянно менялось, ибо отдельные военные части только кратковременно останавливались на территории Литвы и отправлялись дальше в Польшу. В Виленском военном округе, занимавшем почти всю территорию теперешних Литвы и Беларуси, перед началом восстания было дислоцировано 66 тысяч солдат и офицеров. С самого начала восстания эта военная группировка выросла со 123 тысяч до 145 тысяч военнослужащих российской армии, вдобавок следует причислить жандармские команды и другие военизированные подразделения (Daugirdas 2014; Aleksandravičius, Kulikauskas 1996, 142). Часть подразделений охраняли границу Российской империи с Пруссией.

Российские войска обладали не только перевесом в численности, вооружении, но и в военной выучке. Огромный боевой опыт российские военные приобрели во время Крымской войны и боевых действий на Кавказе.

3. Вооружение повстанцев

Вооружение повстанцев было очень разнообразно. Огнестрельного оружия не хватало. Особенно ценились нарезные ружья (так называемые штуцеры), в меньшей мере — гладкоствольные ружья. Также использовались пистолеты. Среди холодного оружия преобладали выпрямленные косы, использовались также сабли, длинные копыя (пики), топоры, ножи, вилы на длинной рукоятке и боевые цепи (молотила). По мнению военного историка Й. Вайченониса (Vaičėnionis 1969), значение боевых кос в литовской историографии недооценено. Это оружие было многочисленно и достаточно эффективно. Оно успешно использовалось во время антироссийских восстаний 1794, 1830–31 и 1863–64 годов. Во время восстания 1794 года было издано даже специальное методическое пособие по обращению с косой и пикой (Vaičėnionis 2011, 134). Во время восстания 1863–64 годов проводились специальные занятия с повстанцами — «косинерами» (Jurgėla 1970, 300).

Имеются данные, что у повстанцев было несколько артиллерийских орудий. Например, действовавший в окрестностях современного города Мажейкяй (лит. *Mažeikiai*) отряд повстанцев имел на вооружении легкие полевые пушки на конной тяге (Ličkūnas 1935, 47–53). Боеприпасов не хватало. Но было налажено производство пуль прямо в лесных лагерях, а

также в кустарных мастерских в деревнях, где ремонтировали оружие и переделывали косы в боевое оружие (Ličkūnas 1935, 48). Нехватка огнестрельного оружия и боеприпасов приводила к курьезным происшествиям. Например, во время столкновения в лесу Ленас повстанец выстрелил по русским солдатам из охотничьего ружья дробью, предназначенной для охоты на птиц. Один из русских крикнул: «Не стреляй дробью — солдат не собака» (1863 m. sukilimo 1935, 55).

Запасы вооружения и боекомплект повстанцы пополняли трофеями, захваченными во время столкновений с российскими войсками и во время нападений на военные склады (Steponaitis 1925, 67–68, 77). Большие надежды повстанцы связывали с ожидаемым приходом военной помощи из западных стран (в первую очередь — из Франции). Из Лондона к восточному побережью Балтийского моря был отправлен корабль, который должен был доставить литовским повстанцам оружие, но у Куршской косы, возле поселка Юодкранте (лит. *Juodkrantė*) он попал в сильный шторм, часть людей и груза погибло. В конце концов корабль был интернирован в Швеции (Maksimaitienė 1969, 67–85).

Часть оружия повстанцы купили в Пруссии. Чтобы удачно переправить оружие через границу, отряды повстанцев заранее распускали слухи, что в том или другом месте «мятежники» собираются напасть на российские приграничные сторожевые посты. Как правило, российские пограничники быстро концентрировали силы для предстоящего боя, тем самым оголяя отдельные участки границы. В этих местах и провозили приобретенное оружие (Maksimaitienė 1969, 127). Этим можно объяснить немалое число военных столкновений, произошедших в непосредственной близости к тогдашней российско–прусской границе.

5. Тактика повстанцев

В рядах повстанцев среди командирского состава были распространены две точки зрения на то, как надлежит организовать партизанскую войну. Одни командиры придерживались мнения, что повстанцы должны воевать маленькими подразделениями. Другие думали, что достигнуть полной победы и освободить отчизну возможно только выступая армией против армии, поэтому надо объединяться в более крупные соединения (Maksimaitienė 1969, 178, 187). Интересно, что, стремясь эффективно бороться с повстанцами, российские войска также иногда начали применять тактику партизанской войны и высылали против «мятежников» небольшие подразделения (Strelcovas 2013, 18–19, 22), которые выслеживали и уничтожали повстанцев.

5.1. Разведка и передвижение повстанцев

Пешие и конные патрули повстанцев скрытно следили за передвижением российских войск. С высоких деревьев велось визуальное наблюдение (Ličkūnas 1935, 51). Ценную информацию повстанцы получали в трактирах, где подслушивали разговоры солдат и жандармов.

Способы передвижения повстанческих отрядов зависели от ситуации в данном районе. Если была информация о находящихся неподалеку российских войсках, повстанцы предпочитали передвигаться верхом или пешком скрытно, по лесистой местности, избегая до определенного момента столкновения с войсками. Припасы в лагеря повстанцев подвозили, как правило, ночью. Во время кульминации восстания в более безопасных районах повстанцы часто передвигались и днем по открытой местности. Опытные командиры отрядов, как правило, высылали вперед разведчиков и всегда действовали осторожно. Но зафиксированы и очень прискорбные случаи, когда (особенно — в начале восстания) группы людей, решившие присоединиться к повстанцам, но не имеющие никакого опыта и оружия, попадались на пути российских войск и попадали в плен или даже истреблялись на месте, не успев повоевать. (Maksimaitienė 1969, 176).

5.2. Лагеря повстанцев

Лагеря повстанцев чаще всего устраивались в лесах, около болот, в таких местах, где были надёжные и хорошо знакомые повстанцам пути для отступления. Строились шалаши, палатки. Лагеря по мере возможностей укреплялись насыпными валами, траншеями, волчьими ямами (Maksimaitienė 1969, 92, 156). Иногда лагеря укреплялись засеками. С их помощью затруднялось перемещение вражеской пехоты и манёвры конницы. Засеки отличались относительной быстротой и простотой создания. Взятие таких укрепленных лагерей являлось довольно серьезной задачей для российских войск. Например, чтобы взять укрепленный лагерь под Швекшной (лит. *Šveksna*), им понадобились два дня и десятки жертв среди солдат. Для лагеря было удобно подобрано место в еловом лесу, около большого болота. С самой уязвимой стороны повстанцы соорудили засеку из срубленных елей и оборудовали удобные позиции для стрелков. С двух сторон в густом еловом лесу маленькими группами были распределены самые меткие стрелки, опытные охотники. Несколько попыток русских солдат пробираться через лес к лагерю кончились большими потерями личного состава. Под вечер второго дня повстанцы ос-

тавили лагерь и отступили по болотным тропам, потеряв лишь одного повстанца убитым и несколько ранеными (Miliauskas-Miglovara 1925, 47). Такие засеки повстанцы иногда строили не только при укреплении лагерей, но и в других местах, где ожидалось столкновение с врагом.

Вокруг лагерей повстанцы выставляли сторожевые пикеты, использовались пароли. Иногда случались и досадные случаи. К сожалению, не всегда командиры повстанческих отрядов серьезно относились к охране своих мест дислокации. Например, 29 марта 1863 года под деревней Аукштадварис (лит. *Aukštadvaris*) на лагерь довольно крупного (примерно 400 человек) отряда повстанцев напал батальон российской армии. Повстанцы начали отступать, 16 человек погибло, около 200 только что прибывших в лагерь новобранцев были полностью деморализованы и разошлись (Zieliński 1913, 288). Так внезапно напасть на лагерь русским позволила небрежность командира повстанческого отряда, который не выставил сторожевые пикеты.

В одном из докладов российские военные сообщали, что, судя по данным, полученным от пленных повстанцев, подразделения повстанцев всегда останавливаются на отдых не одним, а двумя лагерями (Steponaitis 1925, 72). Это позволяло в случае обнаружения вражескими войсками одного лагеря хоть части повстанцев избежать окружения.

Если только была возможность, повстанцы останавливались в усадьбах (особенно — на малых хуторах в лесистой местности). В конце 1863 года, с наступлением зимы, повстанцы, разделившись на маленькие группы или поодиночке, пытались найти укрытие у знакомых, перезимовать, чтобы весной опять вернуться в леса.

5.3. Засады

Излюбленной формой тактики повстанцев была засада. Засады устраивались как против мелких, так и против довольно крупных подразделений вражеских войск. Показательный пример — засада в лесу недалеко от местечка Рагува (лит. *Raguva*) Паневежского (лит. *Panevėžys*) уезда, устроенная повстанцами 21 апреля 1863 года. Наверное, имея разведанные о передвижении российской военной колонны, повстанцы в болотистом лесу устроили засаду. Конных казаков, ехавших в авангарде колонны, повстанцы пропустили и ударили в центр колонны, где в повозках ехали пехотинцы. Русские пытались выстроиться в боевой порядок (линию), но под плотным огнем не сумели этого сделать. Отступающих солдат в болотистом лесу преследовали косари. Уцелела лишь часть кавалерийско-

го отряда, пехотинцы (40 человек) были перебиты. Повстанцы потеряли двух человек (Zieliński 1913, 290).

28 марта 1863 года повстанцы, выбрав очень удобную позицию в лесистой долине реки Неман (лит. *Nemunas*) под местечком Вилькия (лит. *Vilkija*), прижали к берегу реки пехотную роту российской армии. Погибло 36 российских солдат, повстанцам достались богатые трофеи, позволившие наконец-то хорошо вооружить повстанческий отряд (Zieliński 1913, 288).

Иногда повстанцы нападали на жандармов, которые вели колонны пленных, рекрутов или отправляемых в ссылку (Maksimaitienė 1969, 68). Такие акции очень сильно поднимали боевой дух повстанцев, укрепляли их авторитет в глазах местного населения.

5.4. Бои на открытой местности

Боя на открытой местности повстанцы по возможности избегали. Уже в первые дни восстания стало ясно, что противостоять регулярной пехоте и кавалерии в открытом бою повстанцы чаще всего не могли, потери в таких сражениях были чрезмерно высоки.

Очень неудачно для повстанцев окончился и первый бой на территории современной Литвы, около деревни Чиста Буда недалеко от Мариамполе (лит. *Marijampolė*) 2 февраля 1863 г. Кароль Ястржембский (польск. *Karol Jastrzębski 1805–1863*) вывел свой отряд в поле для проведения учений, но не выставил сторожевые пикеты. Это обернулось трагедией — внезапно появившаяся российская кавалерия отрезала большую часть плохо вооруженных или совсем безоружных повстанцев от леса, окружила отряд и почти полностью перебила (Zieliński 1913, 254).

Даже проявляя чудеса мужества, повстанцы проигрывали в таком бою более многочисленному, лучше вооруженному и обученному врагу. Показательный пример — бой под Мядейкай (лит. *Myadėykų*), недалеко от Биржай (лит. *Biržai*), 7–9 мая 1863 года. Большую группировку повстанцев, которая двигалась в сторону Динабурга, на опушке леса настигли преследовавшие их российские войска. Основные силы повстанцев расположились за болотистой речкой и были уверены, что она станет серьезным препятствием для русских. Но в этот раз повстанцы ошиблись — российские части стремительно форсировали речку, используя в то время современные капсюльные ружья, нанесли большой урон повстанцам и два дня преследовали отдельные отряды повстанцев (Daugirdas 2013, 158–161; Jurgėla 1970, 314–318).

В отдельных случаях повстанцы даже на открытой местности принимали бой по классическим правилам военной науки. 21 мая 1863 года во время боя под Тришкой (лит. *Triškai*) повстанцы (пехотинцы и спешившиеся кавалеристы) приняли бой, выстроившись в квадрат (Zieliński 1913, 295) – пример применения строя каре. Оценивая действия отряда повстанцев под руководством Людвиг Нарбута (лит. *Liudvikas Narbutas*, 1832–1863), российский полковник Амсаров отметил, что повстанцы используют тактику ведения боя звеньями (Maksimaitienė 1969, 166), что в середине XIX века было новшеством военного искусства. Это доказывает познания повстанцев в области военной тактики.

5.5. Нападения на населенные пункты

Отряды повстанцев совершали рейды на населенные пункты. Главными их мишенями становились здания волостных и жандармских управ, а также почтовые станции. Повстанцы уничтожали или забирали с собой документы и деньги, угоняли лошадей из почтовых станций. Среди документов особенно ценились незаполненные паспортные бланки, которые повстанцы использовали для подделки документов. Объектами нападений становились и военные склады российских войск. Повстанцы забирали оружие, амуницию, порох, провиант и фураж. Иногда большая часть фуража и продуктов раздавалось местному населению. Также известны случаи нападений на казармы российских войск (Steponaitis 1925, 68–71).

Повстанцы наведывались (особенно в ночное время) в дворянские усадьбы, реквизировали продукты, фураж, лошадей, денежные средства. Известны случаи реквизиций части имущества у священников различных религиозных конфессий. Иногда командиры повстанцев оставляли расписки об осуществленных реквизициях (Steponaitis 1925, 67, 72–76). Но большая часть помещиков всеми возможными способами сами добровольно помогали повстанцам. Такие помещики, как правило, подвергались репрессиям со стороны российских властей.

Российские власти организовывали в местечках и крупных деревнях местные подразделения стражи, которые укомплектовывались как добровольцами, так и (чаще) в принудительном порядке. При появлении «мятежников» члены местной стражи, как правило, разбегались (Steponaitis 1925, 75, 71, 76), хотя имели место и столкновения с применением оружия (Maksimaitienė 1969, 184). Иногда повстанцы просто избивали членов местной стражи нагайками. Известен также случай, когда повстанцы казнили стражей (Steponaitis 1925, 68, 76).

Довольно часто повстанцы открыто входили в населенные пункты. Как правило, такие акции проводились в воскресенье, когда в костелах проходили богослужения. Повстанцы большими отрядами входили в поселки, участвовали в богослужениях, читали прокламации, пели песни, вербовали новобранцев в повстанческие отряды. Они также объявляли приговоры тем, кто сотрудничал с российской администрацией и войсками. Примечательно, что смертные приговоры (чаще всего — через повешение), как правило, проводились не публично, а в лесу. Телесные наказания (избиение розгами) проводились как скрытно, так и публично (Steponaitis, 1925, 67–80). Такие демонстрации силы и власти повстанцев имели большой резонанс в обществе.

Бои в населенных пунктах случались редко. Известен случай, когда в местечке Варняй (лит. *Varniai*), повстанцы были заблокированы в трактире и приняли бой. Части повстанцев удалось вырваться из окружения, другие погибли в бою или сгорели в здании трактира (Zieliński 1913, 295). Чаще всего, входя в населенные пункты, повстанцы оставляли на его окраинах сторожевые пикеты (Maksimaitienė 1969, 160).

5.6. Диверсии и военные хитрости

Впервые во всей военной истории Литвы повстанцы широко использовали методы диверсионной деятельности. Повстанцы очень хорошо понимали значение для российской армии и администрации линий коммуникации, и потому пытались их уничтожить: рубили телеграфные столбы (Steponaitis 1925, 68–70), разбирали железнодорожные пути, пытались затруднить передвижение вражеских войск, разрушая мосты через реки (Maksimaitienė 1969, 174, 183, 103, 135). Повстанцы проявляли военную смекалку и довольно часто прибегали к разного рода военным хитростям. Например, делали различные ловушки, волчьи ямы. В битве у местечка Ленас недалеко от Укмярге (лит. *Ukmergė*) повстанцы построили бутафорский мост. Когда он рухнул под тяжестью коней и всадников русской кавалерии, повстанцы открыли огонь из хорошо укрепленных и замаскированных позиций (*1863 m. sukilimo* 1935, 55). Военная смекалка и импровизация — обязательное условие успешной партизанской войны.

Выводы

Военные действия повстанцев 1863–1864 годов в Литве можно считать полноценной партизанской войной. Повстанцы удачно переняли боевой опыт восстаний 1794 и 1831 годов, а также использовали навыки

офицеров и солдат, служивших в российской армии и во время восстания вступивших в ряды повстанцев.

Боеспособность отдельных повстанческих отрядов во многом зависела от командиров, от их умения обучать повстанцев военному делу, поддерживать дисциплину и поднимать боевой дух.

Излюбленными и наиболее оправдавшими себя приемами тактики повстанцев следует считать засады, засеки, диверсии и нападения на объекты администрации и инфраструктуры. При попытках сражаться с регулярными войсками в открытом поле удача чаще всего сопутствовала российской армии.

Поражение повстанческие войска потерпели не из-за конкретных военно-тактических причин, а из-за несопоставимого численного перевеса российских войск. Поражению способствовала и неблагоприятная геополитическая обстановка, крайне жестокие репрессии со стороны российских властей против сторонников восстания, постепенная утрата повстанцами поддержки со стороны населения. В 1864 году рухнули последние надежды о приходе военной помощи извне, и восстание угасло.

Источники и литература

1863 m. sukilimo dalyvio atsiminimai (surašė mjr. A. Urbelis). (1935) In: *Karo archyvas*. T. 6. Kaunas: Kariuomenės štabo spaud. ir šv. skyriaus leidinys. P. 54–56.

Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. (1996) *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos. 360 p.

Daugirdas, A. (2013) Biržų (Medeikių) mūšis. In: *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*. Sud. K. Zikaras. Vilnius: Alio. P. 158–163.

Daugirdas, A. (2014) 1863–1864 metų sukilimas. In: *XXI amžius*. 2013 m. vasario 15 d. Nr. 7. http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2013/02/15/istving_01.html (05.11.2014).

Ilgūnas, G. (2007) *Antanas Mackevičius: sukilimo žygiai ir kovos*. Vilnius: Versus aureus. 304 p.

Jurgėla K. (1970) *Lietuvos sukilimas 1862–1864 metais*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla. 720 p.

Ličkūnas S. (1935) 1863–64 m. žemaičių sukilimas Mažeikių apylinkėje. In: *Karo archyvas*. T. 6. Kaunas: Kariuomenės štabo spaud. ir šv. skyriaus leidinys. P. 47–53.

Maksimaitienė, O. (1969) *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.* Vilnius: Mintis. 296 p.

Miliauskas-Miglovara, J. (1925) 1863 metų sukilimą atsiminus. In: *Karo archyvas*. T. 2. Kaunas: Kariuomenės štabo spaud. ir šv. skyriaus leidinys. P. 45–51.

Steponaitis, V. (1925) Medžiaga 1863–64 metų sukilimo istorijai. In: *Karo archyvas*. T. 2. Kaunas: Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyrius. P. 62–155.

Strelcovas, S. (2013) 1863 m. sukilimo kovos šiaurės Lietuvoje kaip partizaninio karo interpretacija. In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 16. Šiauliai, P. 14–24.

Vaičėnė, J. (2011) *Lietuvos karyba: nuo baltų iki XXI amžiaus*. Kaunas: Šviesa. 184 p.

Zieliński, S. (1913) *Bitwy i potyczki 1863–1864*. Raperswill, Nakładem Funduszu Wydawniczego Muzeum Narodowego. 560 s.

Manvīds Vitkūns

1863.–1864. gada sacelšanās Lietuvā dalībnieku kara taktikas īpatnības

Atslēgas vārdi: Lietuva, 1863.–1864. gada sacelšanās, poļu sacelšanās 1863. gadā, sacelšanās dalībnieki, kara taktika, partizānu taktika

Kopsavilkums

Rakstā apskatīti 1863.–1864. gada sacelšanās dalībnieku mūšdienu Lietuvas un tai tuvākajās teritorijās (Kauņas, Viļņas un Augustovas guberņās) vienību kara taktikas jautājumi. Analizēta karadarbības taktika kauju, pārgājieni laikā, dažādas kara viltības. Kara darbību Lietuvā 1863.–1864. gadā var uzskatīt par pilnvērtīgu partizānu karu. Sacēlušies veiksmīgi apguva agrāk – 1794. un 1831. gadā uzliesmojušo sacelšanos pieredzi, izmantoja virsnieku un karavīru iemaņas, kuri bija dienējuši Krievijas armijā un sacelšanās laikā iestājušies tās dalībnieku rindās. Atsevišķu sacelšanās dalībnieku vienību kaujas spējas lielā mērā bija atkarīgas no to komandieriem, viņu prasmes apmācīt savus padotos kara mākslā, uzturēt disciplīnu un celt kaujas garu. Iemīļoti un visvairāk sevi attaisnojuši sacelšanās dalībnieku taktikas paņēmieni bija slazdu ierīkošana, diversijas un uzbrukumi administrācijas un infrastruktūras objektiem. Mēģinājumos atklāti cīnīties ar regulāro karaspēku atklātā laukā biežāk veiksmē bija krievu armijas pusē. Sakāvi sacelšanās dalībnieki cieta ne konkrētu militāri taktisku cēloņu dēļ. Sakāvi lielākā mērā veicināja politiskā situācija, Krievijas varas skarbās represijas pret sacelšanās dalībniekiem, pakāpeniska iedzīvotāju uzticības zaudēšana. 1864. gadā sabruka pēdējās cerības uz palīdzību no ārienes un sacelšanās apdzisa.

Manvydas Vitkūnas

**Tactical Peculiarities of Insurgents' Fighting during
the January Uprising of 1863–1864 in Lithuania**

Key words: Lithuania, January Uprising of 1863–1864, insurgents, guerrilla warfare, military tactics

Summary

The present article analyses insurgent platoons and tactical peculiarities of units during the January Uprising of 1863–1864 in present Lithuania and neighbouring territories (Kaunas, Vilnius, Augustavas provinces). It also addresses march and battle tactics and tactical ruse. Insurgents' actions in Lithuania during the period of 1863–1864 may be considered as full-scale guerrilla warfare. Insurgents successfully adopted the experience of previous uprisings in 1794 and 1831 and made use of the skills of officers and soldiers who previously served in the Imperial Russian Army and joined the insurgents during the January Uprising. Fighting efficiency of separate insurgent platoons mostly depended on their commanders and their ability to teach insurgents warfare, maintain discipline and great fighting spirit. Most efficient and most commonly used insurgent tactics included ambush, tree barrier, diversion, and attacking infrastructure and administrative objects. When fighting with the Imperial Russian Army took place in an open battlefield, success usually came to Russian forces. Insurgents' defeat was determined not only by particular military-tactical reasons but also by overall political situation, severe repressions of Russian administration against the uprising supporters, and also gradual loss of residents' support. In 1864, the last hope of receiving military support from abroad was lost and the January Uprising was suppressed.

Роберт Завиша

Война и революция. Ириней Плятер-Зибберг (1896–1946) и его латвийские воспоминания

Ключевые слова: Плятер-Зибберг, автобиография, Латгалия, Ваболе, Первая мировая война, революция, большевики, аграрная реформа

Первая мировая война принесла не только неслыханные разрушения, сотни тысяч жертв, но и появление новых суверенных государств, в том числе и независимой Латвии. Эхо минувших событий можно найти на страницах воспоминаний Ириней Плятера-Зибберга (*Ireneusz Plater-Zyberk*) «Жизнь без рук». Для самого автора и семьи Плятеров это было время больших перемен, а по существу прощание с родиной.

Автор книги родился в 1896 году в Ваболе (лат. *Vabole*), в тогдашнем приходе Ликсна Динабургского уезда. Происходил из богатого и заслуженного для Латгалии графского рода Плятеров-Зиббергов¹. Несмотря на то, что он родился без рук, благодаря заботе и поддержке своей матери, окончил гимназию в Варшаве и в межвоенный период стал известен прежде всего как сценарист и режиссёр художественных и документальных фильмов. Его литературное наследие состоит из двух романов и мемуаров «Жизнь без рук», опубликованных в 1931 году на польском языке (*Zawisza* 2013, 129–143; *Konarski* 1967, 93). На страницах его автобиографии мы находим отражение образа жизни помещиков Латгалии и эпизоды, связанные с важными историческими событиями.

Особое влияние на всю его дальнейшую жизнь оказали детство и юность, проведённые в Латвии, в родовом имении Ваболе. Воспитательная роль книги заключается в ясно выраженной автором идее, что «хромой», как он называет инвалидов, может внести много ценного и оставить неизгладимо важный след в культуре человечества. Личные переживания сочетаются с рефлексией о социально-политических событиях, которые изменили образ Латвии.

¹ В русскоязычных источниках чаще всего упоминается фамилия «Плятер-Зибберг», ссылаясь на немецкие корни происхождения этого рода. Однако сами Плятеры пользовались формой написания «Зибберг» (*Rubene* 2008, 83; *Zawisza* 2013, 141–142).

Ужасы войны

В середине июля 1915 года началось немецкое наступление, целью которого был захват всей Латвии. В начале сентября Неманская армия под командованием генерала Отто фон Белова взяла Илуксте и достигла берега реки Даугавы (Западной Двины) напротив Даугавпилса (Динабурга). Эти позиции обороняла 5-я армия под командованием генерала Павла Адамовича Плеве, которая благодаря эффективным контратакам удерживала немецкие войска от форсирования Даугавы (Paluszyński 1999, 40–41; Жилвинская 2006, 89–90, 94–95). На реке Даугава линия фронта удерживалась два года, вплоть до сентября 1917 года, и дальнейшие военные действия в этом регионе имели чисто позиционный характер (Paluszyński 1999, 41; Sawicz 2006, 176–177).

Ириней Плятер вспоминает, что во время военных действий в 1915–1917 гг. сгорело большинство местных дворцов и усадеб. На счастье, уцелел усадебный дом в Ваболе, где размещался военный штаб: «Зигзаги линии окопов Мировой войны бежали вдоль берегов реки Двины, всего в нескольких километрах от нашей усадьбы. Старенькое наше Ваболе (название имения моих родителей) было, вероятно, единственной деревенской усадьбой, которая осталась нетронутой кровавым пожаром. Вокруг пепел и руины» (Plater Zyberk 1931, 186).

На страницах «Жизни без рук» мы не найдём свидетельств, которых может ожидать военный историк. Плятер-Зибберг описывает только избранные эпизоды, события, свидетелем которых был сам или о которых лично слышал. Благодаря приглашению полковника Корниловича, командира артиллерии 1-ой кавалерийской дивизии², стал свидетелем жестокого сражения на берегу Даугавы недалеко от острова и деревни Глауданы (лат. *Glaudāni*):

«— Вы видите этот остров? — Полковник указал мне жёлтое песчаное пятно на реке Двине, около двух километров вправо.

— Вижу.

— Называется Глаудан. Сегодня будет героем дня. Получен приказ на понтонах форсировать Двину через Глаудан. Напротив острова видит Пан деревню с таким же названием. [...] Там мы должны прервать линию

² Вероятно, Михаил Николаевич Без-Корнилович (1874–1935), командир батареи или дивизиона лейб-гвардии 2-я артиллерийской бригады, в 1915 г. также командир 2-й артиллерийской парковой бригады (*Без-Корнилович Михаил Николаевич*).

фронта и двинуть две кавалерийские дивизии в тылы врага. Через полчаса мы открываем огонь из всех орудий, а их на этом отрезке двести с небольшим. Эта артиллерийская подготовка займет несколько часов, пока не смешаем небо с землёй.

— А потом под прикрытием нашего огня выпустят пехоту и понтоны. Но будет жарко, ой, будет. По нашим донесениям, число немецких орудий почти в два раза больше нашего. Ну, мы поглядим» (Plater 1931, 190–191).

Деревня Глауданы была стерта с лица земли. Согласно несколько патетичным словам автора воспоминаний, эта местность тринадцать раз переходила из рук в руки и в конце концов осталась у немцев. Предполагаемые потери русских в одном контрнаступлении составляли около 60 тысяч убитых и раненых. Эти данные, как указано в исторических источниках, сильно преувеличены³. Более важным для Плятера-Зибберга было изображение бессмысленности войны и мизерной значимости человеческой жизни в окружающем мире:

«Один шаг меня отделял от сумасшествия. В то же время я ничего не мог понять. В конце концов, полковник же мне сказал, что укрепления переправы будут направлены оврагами и лесной территорией к острову Глаудан, два километра вправо. А тем временем какие-то непонятные приказы толкают эти воюющие орды людей в сторону неизбежной смерти на открытой, плоской, как тарелка, площади. Я подскочил.

— Безумие! — Я рывкнул, как сумасшедший. — Тут же никакая сила Двину не форсирует!

— Именно так! — заверещал мне на ухо полковник. — Никто не пройдёт. И никто не хочет перейти. Потому что это не сумасшествие, а всего лишь шутка.

Я ничего не понял...

— Эти полки — вытянутая рука Корниловича указывала на поляну, усеянную трупами — с самого утра в штабе были приговорены к смерти. Сто лет назад приобрели титул пушечного мяса, а сегодня они были обычной приманкой для концентрированного огня неприятельского оружия» (Plater Zyberk 1931, 196–197).

³ Например, со 2-го по 11-го ноября 1915 г. на Двинском участке фронта между озерами Свенте и Илзе русская армия потеряла около 15 тысяч человек, а по английским данным — 7,5 тысяч, немцы — 20 тысяч солдат (Жилвинская 2006, 96).

Много места занимают авторские размышления на тему ненужности войн. Неужели автор был пацифистом? Не обязательно, однако он видит жестокость войны, бессмысленность жертв, во многом замечает прихоти правящих, интриги генералов.

Революционный эпизод

Ещё не закончилась война, как в 1917 году нагрянули две революции: февральская и октябрьская. Террор большевиков в Латвии имел этнический и социальный характер (Sawicz 2006, 178–180; Paluszyński 1999, 56–62). Ириней Плятер мог закончить свою жизнь так же, как сотни землевладельцев и других состоятельных людей — быть повешенным или расстрелянным.

В 1917 году его избрали заместителем председателя Революционного комитета большевиков в Ваболе, что по истечении двух месяцев закончилось бегством из имения. Делегаты из Санкт-Петербурга — матросы Балтийского флота — убедили крестьян, что не только помещикам, но и людям с ограниченными физическими возможностями нет места в советской действительности:

«Помните, однако, что сегодня, когда мы после тысячелетних кровавых трудов обрели свободу, сегодня, повторяю, мы не имеем ни времени, ни права предаваться сентиментам, даже самым благородным. Мир, который великим крещением революции возродился, требует от нас личностей сильных, способных работать! А вот тут передо мной сидит калека без обеих рук, человек, который не в состоянии даже вспахать куска земли, который ему комитет назначит. Может, кто-то мне скажет, что, не имея рук, он может работать головой? Действительно. Но в повседневной жизни, в физической деятельности ему придется искать помощи третьих лиц. И, пусть в малом кругу, он снова введет в действие элемент зарплаты за наёмный труд и воплотит в жизнь, возможно, даже непреднамеренно, теорию эксплуатации труда за деньги [...].

И тогда произошло нечто странное. Когда утихли последние слова оратора, непроницаемая тишина ещё некоторое время держала толпу в своих клещах. И вдруг кто-то завершал:

— Хорошо сказано! Правильно говорит! На виселицу кровопийцу! К стене его!» (Plater Zyberk 1931, 184–185).

Жизнь автору воспоминаний спас кто-то из прислуги, в момент замешательства выведя его на задний двор и организовав конный побег. Не удалось найти иного подтверждения факта революционной деятель-

ности Плятера кроме записей в автобиографии. Но, вероятнее всего, это может оказаться правдой, так как в Польше после 1926 года государственные органы боролись с коммунистической деятельностью, поэтому вряд ли кто стал бы публично хвастаться связью с большевиками, даже если это был только эпизод.

Это событие состоялось, если верить описаниям, в период между февральской и октябрьской революциями. В это время в Латвии, в том числе в Латгалии, значительно укрепилась позиция большевиков. Их влияние стало молниеносно распространяться с августа 1917 года, после так называемого Корниловского мятежа, когда большевики переняли в Латвии большую часть местной власти (Paluszyński 1999, 61–62).

Прощание с Латвией

Накануне Нового 1918 года Ириней Плятер-Зибберг покинул Латвию на борту английского линкора «Принцесса Маргарет» и эмигрировал на два года в Данию, а затем поселился в Польше. Он снова вернулся в Латвию весной 1920 года, вскоре после начала Киевской операции Войска Польского против Красной армии (Sawicz 2006, 221–222).

«Но вот уже поезд мчался к латвийской границе. И наконец я увидел руины наследия. Полон энергии, строил планы реконструкции для того только, чтобы вскоре оказаться перед свершившимся фактом, который переименован с устаревшего названия «конфискация» в современный термин «аграрная реформа» (Plater Zyberk 1931, 207–208).

Аграрную реформу в Латвии в связи с национализацией всех имений свыше 50 гектаров можно смело назвать социальной революцией. Это было беспрецедентное событие, которое действительно улучшило положение крестьян (Paluszyński 1999, 410–411). Перед Первой мировой войной более половины населения Латвии проживало в сельской местности, причём в руках крестьян было только 39,36% общей площади земель. 48,12% земли принадлежало помещикам, а 10,02% — государству (Paluszyński 1999, 27).

В Латгалии ситуация была ещё менее благоприятной, поскольку только одна четверть крестьян работала в собственных сельскохозяйственных угодьях. В 1912 году из 773 тысяч гектаров всех пахотных земель около 426 тысяч гектаров находилось в руках поляков. Почти половина — около 350 тысяч гектаров — принадлежала польским помещикам, которые владели 130 имениями в среднем размерами по 2–3 тысячи гектаров. Около 190 тысячами гектаров владели русские, в том числе старообрядцы; латыши имели всего 50 тысяч гектаров (Paluszyński 1999, 27).

К сожалению, решение властей о национализации земли оказалось необратимым. Ириней Плятер-Зибберг представлял на месте интересы своих братьев, которые в это время боролись на фронте против большевистской армии. Старший брат Генрик, будучи офицером кавалерии, погиб 20 мая 1920 г. в бою под Володаркой недалеко от Киева (Konarski 1967, 92–93). Об этом факте Ириней узнал во время своего пребывания в Латвии.

Как пишет автор на страницах воспоминаний, усадьбу в Ваболе разграбили и сожгли местные крестьяне (Plater Zyberk 1931, 55; Zawisza 2013, 132). Уцелели, однако, хозяйственные постройки, некоторые из них сохранились даже до нашего времени. Во время последнего визита в родные края И. Плятер-Зибберг возобновил знакомство с Яниной Козерадской и после многих перипетий в 1920 году женился на ней. К сожалению, они прожили только несколько лет, и уже около 1928 года Ириней Плятер-Зибберг был связан с Ирен (Ирма) Радко, танцовщицей и актрисой, которая была моложе его на несколько лет. Свидетельства на эту тему очень скупы и малоубедительны (Zawisza 2013, 133; Konarski 1967, 93). Прощание с родиной — землей детства, местами, где он родился и где жил — выглядит очень горьким:

«В 1921 году, после бесплодного «стучания в двери правосудия» в течение года и просьб к латвийскому правительству о какой-либо скромной компенсации за изъятое наследие, я решил покинуть Ригу и переехать на постоянное жительство в Польшу. Я собрал остатки имущества, а этого было все ещё достаточно, чтобы взять в аренду какую-либо землю в деревне или войти участником в кампании, которые могли бы обеспечить мой быт. И я выехал» (Plater Zyberk 1931, 219–220).

Он никогда в воспоминаниях не отрицал государственности Латвии, несмотря на тот факт, что в результате проведения аграрной реформы и национализации земель его семья утратила все усадьбы и всё имущество.

Лишь на основе тайного соглашения 1928 года между правительствами Польши и Латвии — о чём писал Эрикс Екабсонс — польские землевладельцы, чьи земли были национализированы, получили компенсацию в размере 5 миллионов латов золотом, которая была выплачена Латвией частями до декабря 1937 года. Выплата производилась без информирования общественности, потому что граждане Латвии могли бы не понять и не принять неравноправную трактовку прав польских и немецких помещиков (Jekabson 1993, 38). Возможно, выплаченные средства позво-

лили Иринею Плятеру осуществить издание за свой счет книги «Жизнь без рук», а позже — финансирование дорогостоящего производства документальных фильмов.

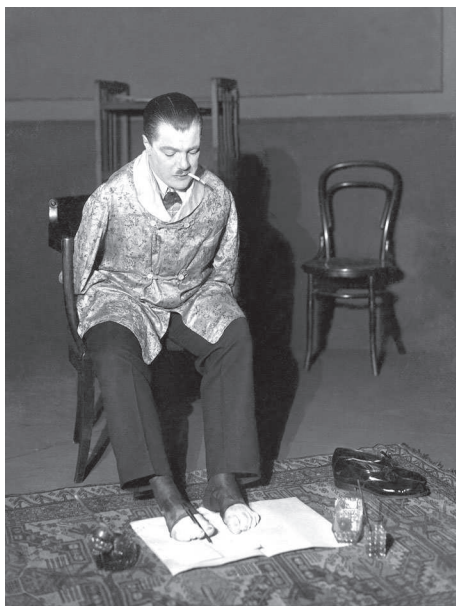
Автобиография Иринея Плятера-Зиберга становится частью повседневной истории, героями которой являются обычные люди. Их личный опыт, страх или радость часто ускользают от внимания исследователей. Следует отметить, что источников такого рода сохранилось очень немного. Исключительная ценность воспоминаний заключается в том, что они являются удивительной историей человека с ограниченными возможностями, который не только наблюдал за окружающими событиями, но по мере своих возможностей и обстоятельств становился их активным участником.

Иллюстрации

Irineja Pliater-Ziberg

Илл. 1. Иринея Плятер-Зиберг, фотография с подписью в книге «Жизнь без рук», 1931.

Илл. 2. Иринея Плятер-Зиберг, фотография около 1927 г., Narodowe Archiwum Cyfrowe, Warszawa (NAC, I-P-2115).

Илл. 3. Ваболе, бывшее имение графов Плятеров-Зиббергов, амбар начала XIX в., фот. Роберт Завиша, октябрь 2012.

Илл. 4. Ваболе, бывшее имение графов Плятеров-Зиббергов, жилой дом построенный в парке на месте сгоревшей деревянной усадьбы, фот. Роберт Завиша, октябрь 2012.

Список источников и литературы

Plater Zyberk, I. (1931) *Życie bez rąk*. Warszawa. (Цитаты из книги даны в переводе с польского на русский язык Натальи Гой.)

Jekabson, E. (1993) *Stosunki polsko-łotewskie na przestrzeni dziejów*. В кн.: *Polacy na Łotwie*. Отв. ред. Edward Walewander. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL. № 23–44.

Konarski, Sz. (1967) *Platerowie. Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej. Źródła i opracowania*. Tom IV. Buenos Aires, Paris.

Paluszyński, T. (1999) *Walka o niepodległość Łotwy, 1914–1921*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.

Rubene, D. (2008) Przedstawiciele rodu Zyberków i Platerów-Zyberków w Inflantach i w Kurlandii oraz ich wkład w rozwój kulturalny regionu. В кн.: *Polija un Baltija kultūras dialogā / Polska i kraje bałtyckie w dialogu kultur*. Отв. ред. J. Sozański, R. Szklennik. Daugavpils Ņ. 82–91. (Daugavpils Universitāte, Komparativistikas institūta almanahs, 12. sējums, Polijas un Baltijas kultūras sakari, 2. izdevums).

Sawicz, Cz. (2006) *Wileńszczyzna. Kresy Rzeczypospolitej*. Halinów: QLCO

Zawisza, R. (2013) Das Leben ohne Arme. Irenäus Plater-Zyberk als Schriftsteller und Filmemacher (1896–1946). В кн.: *Deutsch-unsckbaltischer Kulturtransfer. Beiträge einer Tagung zur Aufarbeitung der nordosteuropäischen Literatur- und Kulturbeziehungen vom 3.–4. September 2012 in Daugavpils*. Отв. ред. D. Baldes, I. Vingre. Daugavpils. С. 129–143.

Без-Корнилович Михаил Николаевич.

<http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1911&PHPSESSID=1152af1526bc23e03262f2c1980a6335> (31.03.2014).

Жилвинская Л. (2006) На линии огня и смерти. Двинск (Даугапилс) в годы первой мировой войны. *Провинциальный Альманах*, № 8: 87–102.

Roberts Zaviša

**Karš un revolūcija. Ireniūšs Plāters-Zībergs (1896–1946)
un viņa atmiņas par Latviju**

Atslēgas vārdi: Plāters-Zībergs, autobiogrāfija, Latgale, Vabole, Pirmais pasaules karš, revolūcija, lielinieki, agrārā reforma

Kopsavilkums

Ireniūšs Plāters-Zībergs (*Ireneusz Plater-Zyberk*) nāk no bagātas poļu muižnieku dzimtas, kas dzīvoja Latvijā. Viņš piedzima bez rokām, un tajā laikā viņam kā invalīdam būtu jāpaliek par sabiedrības pabērnu. Taču, pateicoties mātes neatlaidībai, viņam izdevās neklātienē pabeigt Varšavas ģimnāziju. Starpkaru posmā baudīja ievērojamu popularitāti kā scenārists, kinorežisors un producentis, literāts, publicējis divus romānus un memuārus “Dzīve bez rokām” (*Życie bez rąk*). Viņa autobiogrāfija ir vērtīgs informācijas avots par muižniecības dzīvi Polijā un Latvijas teritorijā. Autors velta daudz uzmanības

sociālpolitiskajiem notikumiem, kuros pats piedalījies. Viņš vēroja kauju starp Krievijas un Vācijas armiju, kas Pirmā pasaules kara laikā norisinājās Daugavas krastos. 1917. gadā īsu brīdi darbojās kā aktīvais lielinieks – “biedrs grāfs” – savā dzimtajā ciemā Vabolē. Ireniuss Plāters-Zībergs atstāja Latviju uz visiem laikiem 1921. gadā pēc agrārās reformas un muižnieku zemes īpašumu nacionalizācijas.

Robert Zawisza

**War and Revolution. Irenaeus Plater-Zyberk (1896–1946)
and his Latvian Memories**

Key words: Plater-Zyberk, autobiography, Latgale, Vabole, the First World War, revolution, the Bolsheviks, agrarian reform

Summary

Ireneusz Plater-Zyberk (1896–1946) came from a wealthy Polish family living in Latvia. He was born without arms, which in the reality of the day meant that, perceived as a disabled, he was to remain on the margins of society. Owing to the perseverance of his mother, he was able to graduate from a Warsaw secondary school (*gimnazjum*) as an extra-mural student. During the interwar period, he achieved a considerable popularity as a script-writer, film director and producer, and a man of letters. He published two novels and memoirs (*Życie bez rąk*, 1931). His autobiography is a valuable source of knowledge about the life of landed gentry in Latvia and Poland. The author devoted a lot of attention to the socio-political events in which he participated. He observed the battle between Russia and Germany on the Daugava River during the First World War. In 1917 as a “comrade count” he was a Bolshevik activist in his home village, Vabole for a short time. Ireneusz Plater-Zyberk left Latvia permanently in 1921 after the agricultural reform and the nationalization of private property.

Agnieszka Wiczorek

From Warsaw to Ilūkste: about Mikołaj Siemieński's inspection visit of 1788

Key words: missionaries, inspection visit, Warsaw, Ilūkste, The National Education Commission

In the rich history of the Polish province of the Congregation of the Mission of Vincent de Paul¹ (Latin: *Congregatio Missionis*), the history of missionary education in the modern era is particularly important. Development of diocesan (external) and missionary (internal) seminars, conducting of parish and county schools created opportunities for raising and education of both clergymen and young people. The fact that new institutions were founded by clergymen and laymen, who gave funds to congregational houses for maintenance of teachers, students, and school buildings, also had an influence upon education. Control over the system of education was exercised through inspection visits, which each visiting inspector in the Polish province was obliged and entitled to carry out. One of such inspection visits was carried out by Mikołaj Siemieński in the 1780s in Ilūkste.

The Polish province of the Congregation of the Mission in the times of Mikołaj Siemieński (1774–1788)

Mikołaj Siemieński was the eighth visiting inspector of the Polish province. He was born on 12 September 1717 in the Diocese of Włocławek. He joined the Congregation of the Mission in Warsaw on 11 November 1740 and made vows two years later on 12 November. Until 1752 he worked in Przemyśl and Stradom in Cracow, where he gave lectures on theology at diocesan seminars. Before he was appointed a visiting inspector of the Polish province (May 1774), he had been a director of the internal seminar at St. Cross's Church in Warsaw (1755), an assistant of the Warsaw house and provincial consultant (1756) and superior of the Warsaw house, and a parish priest (1763). When he accepted obligations of a visiting inspector of the Polish province in May 1774, he also became a director of sisters of charity (Latin: *Institutum Puellarum Caritatis S. Vincenti da Paulo*) of the Warsaw

¹ Further in this paper I will refer to St Vincent de Paul's Congregation of the Mission by using the expression of the Congregation of the Mission as used in the subject literature.

province and fulfilled duties of a spiritual director of the Visitandines (Latin: *Ordo Visitationis Beatae Mariae Virginis*) in Warsaw (Dukała 2001, 438–439). He not only took care of development of the Congregation of the Mission by founding new houses (in M. Siemieński's times, there were 6 more institutions established, namely in Wornie (1775), Mikulińce (1779), Poznań (1783), Mohylew (1784), Oświej (1785), and Żytomierz (1785); the house of Ilūkste was the last house established in his times), but also made all efforts in order to extend book collections in libraries and seminars (AMS, *Catalogus domorum*; *Recueil des principales* 1879, 9). In 1780 he brought a missionary printing house from Chełmno (which belonged to the Prussian Partition as a result of the 1st partition of Poland) to Warsaw (Dukała 2001, 439). A few days before his death, he carried out an inspection visit of the house and school in Ilūkste. He died on 10 October 1788 in Warsaw. He was buried in the vault of St. Cross's Church (*Catalogue du personnel* 1911, 566; Dukała 2001, 439).

The Polish province of 1774 had 19 houses (11 institutions were lost as a result of the 1st partition of 1772). There were two houses, namely the house of Krasław and Orsza, which had a key significance for the development of the Congregation of the Mission in the north-eastern part of Poland. The houses were located within the borders of the Russian Empire as a result of the 1st partition. The fact that the first of the houses was lost had a decisive influence upon the establishment of a new institution later in Ilūkste (1787). The decision was made due to absence of a seminar in the territory of Livonian diocese, which was located beyond the borders of Poland in Krasław during the above-mentioned period (Rospond 2001, 115).

On one of the walls of the house located at St Louis's Church in Krasław there is a plaque commemorating the establishment and works of the seminar. It has an inscription in two languages, including Latvian: *Šajā ēkā no 1757. līdz 1844. gadam darbojās Krāslavas Garīgais Seminārs – Pirmā Augstskola Latvijā* and Polish: *W tym budynku od 1757 do 1844 r. mieściło się Wyższe Krasławskie Seminarium Duchowne-pierwsza wyższa szkoła na Łotwie*.

The foundation of Zyberków-Platerów

In the above-mentioned period, the largest part of Courland belonged to the family of Platerów-Zyberków. A new foundation in Ilūkste was established upon the initiative of Jan Tadeusz, Józef and Jan Kazimierz, three brothers, who gave to the missionaries post-Jesuit buildings, a parish church and two branches of Bebra (Bebrene) and Subocz (Subate). Upon dissolution of the Jesuits in 1773, the founders invited the missionaries to work in the

church. Unfortunately, no detailed description of the church has been preserved. We only know that it was a spacious brick-walled building in the shape of a cross with two towers. By virtue of the foundation, the Zyberków family donated 67000 roubles, of which in 1812 Mateusz Barthusel, a superior of the house of Ilūkste, allocated 800 roubles for annual services read for souls of the poor (AMS, Krótkie opisanie; Rospond 2001, 115).

In accordance with initial findings, there were nine priests in Ilūkste. There were also 7550 parishioners. The missionaries living in Ilūkste mainly conducted educational and parish activities. In the founders' estate (Bebra and Subocz) there worked two priests. Maintenance of the priests and two churches amounted to 806 roubles (403 roubles for each church) annually paid from the general fund (AMS, Krótkie opisanie). The missionaries' duties relating to parish activities also included the maintenance of 14 musicians at the church and taking care of the hospital, which was located near the church. It was built at the cost of the founders for the purposes of creation of accommodations for the poor. The founders paid 144 roubles annually for the church maintenance. Apart from the above-mentioned activities, the missionaries of Ilūkste also taught and raised seminar students and other students. Therefore, they conducted a seminar, where they were to maintain four seminar pupils and a six-grade school, where they were responsible for a respective number of teachers working in that school (AMS, Krótkie opisanie; Rospond 2001, 115).

The times of the National Education Commission

The decision of Pope Clement XIV as of 31 July 1773, by virtue of which the Jesuit Order was dissolved, contributed to undertaking of immediate activities related to the Jesuit education. In the subject period, there were 56 schools run by the Jesuits and they could not be left unattended. Dissolution of the Jesuits could, on the one hand, harm education and, on the other, it gave opportunities for unifying the system of education. Establishing the National Education Commission (Komisja Edukacji Narodowej – KEN) at the request of Stanisław August Poniatowski on 14 October 1773, they also decided to conduct relevant reforms in the system of education. In this respect, KEN, on the one hand, took over schools run by the Jesuits and, on the other, controlled and organised the system of education in the territory of Poland. It was a central educational authority, which depended only on the king and Parliament. As a result of KEN's activities, for the first time in the history of Poland they unified the system of education at three levels. The basic level included parish schools, the secondary level included county and

provincial schools, whereas the higher level included academic schools in Cracow (Academy of Cracow) and Vilnius (Academy of Vilnius) (Suchodolski 1972, 117; Słowiński 1988, 170–172).

By taking over post-Jesuit education under its supervision, the Commission could take over only one third of the institutions. In this case, orders and order congregations assumed the obligation, which involved running of schools, provision of funds and teachers as well as maintenance of buildings intended as school facilities. This obligation was assumed, among others, by the missionaries of Ilūkste (Schletz 1946, 61).

Mikołaj Siemieński carried out regular inspection visits in the houses of the Congregation of the Mission. Permanent supervision over school was also exercised by KEN. Therefore, a special office of general visiting inspector was established (Bartnicka and Szybiak 1974, *passim*; Słowiński 1988, 171). M. Siemieński visited parish and county schools located at houses of congregation in order to get acquainted with the fulfilment of duties by the missionaries as regards parish, mission, and educational work. He visited the house of Ilūkste on 17 September 1788, i.e. a year following its establishment (Giżycki 1909, 27; Schletz 1946, 45). The visit makes it possible to detail most important issues, in which the visiting inspector during his stay in Courland was interested. It is also interesting as regards other aspects. In the above-mentioned period KEN had an enormous influence upon the development of the system of education in Poland. Although the school in Ilūkste was not directly subject to the management of the Commission, they tried to adjust the method of teaching to the requirements of the school. It results from the inspection visit conducted that the visiting inspector was interested in teachers. He showed care of their material and methodological training. In his opinion, a well-prepared and planned lesson, as a result of which students could have the knowledge gained during the lesson, had a particular significance. He recommended that lessons should be conducted in accordance with the provisions implemented by KEN and paid a lot of attention to the students' age and scope of knowledge. This means that he saw to adjustment of issues taught to the level of knowledge and skills of students and, at the same time, perceived planning of the educational process in teaching. He also drew the teachers' attention to the system of inspection making suggestions as to examining students twice a year. In accordance with the Regulation of KEN, religion was taught in the church on Sundays and holidays. Mikołaj Siemieński suggested that teachers should devote the last fifteen minutes of a lesson to reading of cleric books. However, it does not appear from the inspec-

tion visit, which fragments he meant. Apart from the above-mentioned comments made by M. Siemieński, it is worth noting his observation as to keeping a register of students. During the inspection visit, he noticed that there was no book with registered names of students. The visiting inspector encourages the teachers to establish and maintain it (AMS, Akta Domu; Giżycki 1909, 27; Schletz 1946, 45–46). The source materials say that M. Siemieński's recommendations have been implemented. Therefore, we know the names of students attending the school in the 19th century. In 1826 among distinguished students of the school there were Tomasz Wiczulski and Cyprian Witkowski of grade 1, Ludwik Ostrowiński i Telesfor Ostrowiński of grade 2, Kazimierz Michniewicz of grade 3, Kazimierz Rzymiski of grade 4 (Giżycki 1909, 32; Wieczorek 2011, 43–76).

As results further from the visit, it was also a good opportunity to check conditions, in which students learned. The description points to the equipment of a classroom with its green-tiled stove, bricked floor, two windows, longitudinal tables for about 60 students and a teacher's lectern with a painting of Mother of God hanging above (AMS, Akta Domu; Giżycki 1909, 27).

M. Siemieński's inspection visit is an expression of his interest in the quality of education in the school of Ilūkste. Being interested in the teachers' methods of teaching, he paid particular attention to the adjustment of the curriculum to meet the requirements of KEN. Most probably the school curriculum did not comply with the recommendations of the Commission, that is confirmed in the visiting inspector's comments made in this respect (Schletz 1946, 72).

References

Archiwum Polskiej Prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy (hereafter – AMS), (Krótkie opisanie domów Zgromadzenia XX Misjonarzy Prowincję Litewską składających) [a typescript without signature].

AMS, (Akta Domu Księży Misjonarzy. Ilūksza) [a typescript without signature].

AMS, (Cathalogus domorum Congregationis Missionis ab 1686 (ad 1864) [a typescript without signature].

Bartnicka, K., Szybiak, I. (1974) *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782–1792)*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 598 p.

Catalogue du personnel de la Congrégation de la Mission (Lazaristes) depuis l'origine (1625) jusqu'à la fin du XVIIIe siècle. (1911) Paris: Rue de Sèvres 95. 640 p.

- Dukała, J. (2001) Siemieński (Siemiński) Mikołaj. In: Dukała, J. *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce*. Vol. II/1: *Biografie*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy. Pp. 438–440.
- Giżycki, J. (1909) *Księża Misjonarze w Ilłuszkcie*. Gniezno: Księgarnia Katolicka Władysława Miłkowskiego. 44 p.
- Recueil des principales circulaires des supérieurs généraux de la Congrégation de la Mission*. (1879) Vol. II. Paris: Georges Chamerot. 652 p.
- Rospond, S. (2001) *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce*. Vol. I: *Dzieje*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy. 579 p.
- Schletz, A. (1946) *Współpraca misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej (1773–1794). Przyczynek do historii kultury i oświaty w Polsce*. Kraków: Centrala Caritas. 199 p.
- Słowiński, L. (1988) *Odważni mądrością. O reformach edukacji i nauki polskiej w dobie oświecenia*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. 344 p.
- Suchodolski, B. (1972) *Komisja Edukacji Narodowej na tle roli oświaty w dziejowym rozwoju Polski*. Warszawa: Wiedza Powszechna. 262 p.
- Wieczorek, A. (2011) Kształcenie i wychowanie w szkołach powiatowych misjonarzy prowincji litewskiej na przełomie XVIII i XIX wieku. *Klio*, no 16 (1): 43–76.

Agnieszka Wieczorek

No Varšavas uz Ilūksti:

Nikolaja Siemieńska inspekcijas vizīte 1788. gadā

Atslēgas vārdi: misionāri, inspekcijas / pārbaudes vizīte, Varšava, Ilūkste, Žečpospolitas Nacionālā Izglītības komisija

Kopsavilkums

Aktivitātes izglītības laukā spēlēja ievērojamu lomu Sv. Vinsenta de Pola (*St Vincent de Paul*) Misiju Kongregācijas vēsturē. Pārņemot jezuītu skolas un nodibinot jaunas, misionāri apņēmas izglītēt bērnus un jauniešus. Šajās skolās misionāri izglītības procesu pielāgoja Žečpospolitas Nacionālās Izglītības komisijas (*Komisja Edukacji Narodowejw Rzeczypospolitej Obojga Narodów* – KEN) prasībām. Viena no tādām skolām darbojās Ilūkstē. Skolas uzturēšana un vadība uzlika jaunus pienākumus misionāriem Kurzemes hercogistē. 1788. gada inspekcijas / pārbaudes vizītes laikā Nikolajs Siemieńskis (*Mikołaj Siemieński*) īpašu uzmanību veltīja tam, vai skolas darbība atbilst KEN prasībām kas, viņaprāt, ievērojami uzlabotu mācību kvalitāti Ilūkstes skolā.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Tamāra Abrosimova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Sanktpēterburgas Vēstures insti-
tūts

tabrosimova@mail.ru

Ludmila Alijeva

Vēstures zinātņu kandidāte
Pleskavas Valsts universitāte
(Krievija)

rada510@rambler.ru

Tatjana Bartele

Vēstures doktore
RISEBA (Latvija)
tmb@inbox.lv

Edgars Ceske

Vēstures doktors
Turaidas muzejrezervāts (Latvija)
ceske@inbox.lv

Ineta Didrihsone-Tomaševska

Vēstures maģistre
Latvijas Nacionālā arhīva
Latvijas Valsts vēstures arhīvs
ineta@didrihsone-tomasevska.lv

Jevgeņijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Baltkrievijas Valsts agrārā teh-
niskā universitāte
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiūtė

Humanitāro zinātņu doktore
Lietuvas Edukoloģijas univer-
sitāte
sandra.grigaraviciute@leu.lt

Maija Grizāne

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitāte
maija.grizane@gmail.com

Boriss Iljins

Ekonomikas zinātņu kandidāts
Krievijas Federālā labošanas
dienesta
Tiesību un ekonomikas Vologdas
institūts
bajazet@yandex.ru

Aleksandrs Ivanovs

Vēstures doktors
Daugavpils Universitāte,
Rēzeknes Augstskola (REGI)
aleksandrs.ivanovs@du.lv

Gaļina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitāte (Baltkrievija)
gnyakovleva@mail.ru

Gintautas Jakštys

Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija
gintautasjakstys@gmail.com

Oļegs Jermolājevs

Teoloģijas maģistrs
Kristīgās vadības koledža (Latvija)
olegs.jermolajevs@kvk.lv

Ēriks Jēkabsons

Vēstures doktors
Latvijas Universitātē
Eriks.Jekabsons@lu.lv

Felix Köther

Filoloģijas maģistrs
Mārburgas Filipa Universitātē
post@santjago.de

Andris Kupšāns

Vēstures maģistrs
Daugavpils Universitātē
andriskupsans@inbox.lv

Toms Ķikuts

Vēstures maģistrs
Latvijas Nacionālais vēstures
muzejs
toms.kikuts@inbox.lv

Sigita Lūžys

Filoloģijas maģistrs
Vītauta Dižā universitātē (Lietuva)
sluzys@yahoo.com

Ruslana Marceņuka

Vēstures zinātņu kandidāte
T. Ševčenko Kijevas Nacionālā
universitātē (Ukraina)
ruslana-martseniuk@rambler.ru

Arturs Medveckis

Pedagoģijas maģistrs
Liepājas Universitātē (Latvija)
arturs.medveckis@liepu.lv

Zane Melāne

Vēstures maģistre
Daugavpils Marka Rotko
mākslas centrs (Latvija)
zane.melane@gmail.com

Jevgeņija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
ezis08@gmail.com

Zane Nemme

Vēstures maģistre
Andreja Pumpura Lielvārdes
muzejs (Latvija)
Zane.Nemme@inbox.lv

Ivans Petrovs

Aspirants
Sanktpēterburgas Valsts univer-
sitātē (Krievija)
ivanpet1990@hotmail.com

Sergejs Pivovarčiks

Vēstures zinātņu doktors
J. Kupalas Grodņas Valsts univer-
sitātē (Baltkrievija)
pivovar@grsu.by

Tālis Pumpuriņš

Vēstures doktors
Cēsu Vēstures un mākslas muzejs
(Latvija)
talis.pumpurins@cesis.lv

Andis Rasums

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitātē
andis.rasums@inbox.lv

Alberts Rokpelnis

Vēstures maģistrs
Valmieras muzejs (Latvija)
alberts.rokpelnis@valmiera.lv

Irēna Saleniece

Vēstures doktore
Daugavpils Universitātē
irena.saleniece@du.lv

Gaļina Sedova (māsa Jefrosinija)

Teoloģijas maģistre
Latvijas Pareizticīgā Baznīca
ort.loza@gmail.com

Henrihs Soms

Vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
henrihs.soms@du.lv

Simonas Strelcovas

PhD
Šauļu Universitātē (Lietuva)
sstrelcovas@gmail.com

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
vitsalda@gmail.com

Aleksejs Varfolomejevs

Matemātikas un fizikas zinātņu
kandidāts
Petrozavodskas Valsts univer-
sitātē (Krievija)
avarf@psu.karelia.ru

Manvydas Vitkūnas

Humanitāro zinātņu doktors
Ģen. Žemaiša Lietuvas kara
akadēmija
anvydas.vitkunas@gmail.com

Arūnas Vyšniauskas

Humanitāro zinātņu doktors
Viļņas Universitātē (Lietuva)
vysniauskas@gmail.com

Robert Zawisza

Mg. art.,
Teoloģijas maģistrs
Polijas Zinātņu akadēmija
zawisza@pro.onet.pl

Agnieszka Wieczorek

Vēstures doktore
Nikolaja Kopernika universitātē
(Polija)
akraj@umk.pl

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 16.01.2015. Pasūtījuma Nr. 3.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5400, Latvija.